د افغانستان لنډ تاریخ

لیکوال:

علامه عبدالحی حبیبي

مترجم:

استاد عبدالرؤف بېنوا

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

* **د افغانستان لنډ تاریخ**
* لیکوال: **علامه عبدالحی حبیبي**
* مترجم: **استاد عبدالرؤف بېنوا**

* خپروونکی: **علامه رشاد خپرندویه ټولنه**
* کندهار – افغانستان
* تلیفون : ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱
* ایمیل: mrohyal@yahoo.com

* مالي لګښت: **علامه حبیبي د څېړنو مرکز**
* کمپوز او ډیزاین: **روهیال کمپیوټر اداره**
* چاپکال: ۱۳۹۱ ش – ۲۰۱۲ ع
* کچه: ۱۳/۵۰ × ۲۱ سانتي متره
* چاپ شمېر: زر ټوکه
* د مخونو شمېر: ۴۸۸
* د خپرونو لړ: ۷۰

د افغانستان د لنډ تاریخ داستان:

یو کتاب درې ژباړونکي

علامه حبیبي رحمة الله علیه د افغانستان د تاریخ په باب خورا مفصل او مشرح آثار لیکلي دي. خو "تاریخ مختصر افغانستان" ئې هغه اثر دئ چې په لنډ ډول د افغانستان پر تاریخ رونا اچوي. علامه صاحب دغه دوه ټوکیز اثر د ثو سوو ټوکو آثارو تر مطالعې او ویلو وروسته لیکلی دئ. د دې اثر اهمیت په دې کې دئ چې لوستونکی په خورا لږ وخت کې د افغانستان د تاریخ او په دې سیمه کې د لویو پېښو سوو حوادثو سره آشنا کوي.

د "تاریخ مختصر افغانستان" لومړی ټوک په ۱۳۴۶ش کال په کابل کې د کتاب چاپولو مؤسسې خپور کړ. دوهم ټوک ئې تر درې کلن ځنډ وروسته په ۱۳۴۹ش کال د افغانستان د تاریخ ټولني له خوا چاپ سو.

د دغه اثر پښتو ترجمه د اروا ښاد استاد عبدالرؤف بېنوا له خوا په ۱۳۵۶ش کال تر سره سوه او په دوو وروستیو پېړیو کې د پښتو د چاپ سوو آثارو د سیمینار په مناسبت خپره سوه. په پښتو ترجمه کې د محمدزیو څېړکی ترجمه سوی نه دئ، دغسي مسایلو ته نه توجه د هغه مهال د حاکم دولت د دولتي پالیسۍ ښکارندویي کوي.

د افغانستان لنډ تاریخ (پښتو ترجمه) د ۱۳۵۷ش کال د ثور تر اولي پاچاګښتۍ ثو میاشتي مخکي چاپ سو او تر ۱۳۷۸ش کال پوري ئې پر چاپ تقریباً دوه ویشت کاله اوښتي ول. په دغه دوه ویشت کلن زماني واټن کي د کتاب چاپي نسخې کمیابه سوي وې او په بازار کي ئې د پیدا کېدو چانس خورا کم وو. دا چې له یوې خوا کتاب خورا ارزښتمن وو او له بلي خوا په بازار کي نه پیدا کېدی، نو د دې ضرورت احساس سو چي کتاب دوباره چاپ سي. خو د دې پر ځای چي د کتاب هماغه پخوانۍ ترجمه یو وار بیا چاپ سوې وای، په یوه کال (۱۳۷۸ش) کي دوو ښاغلو مترجمینو (!) کتاب له سره ترجمه کړ او په همدغه کال چاپ سو.

له دغو ښاغلو څخه يو هم الحاج عبدالودود کرزی دئ او دوهم هغه ئې داود وفا دئ. دا چې د دغو دوو له جملې څخه به کوم يوه لومړی په دې اړه خواري کښلې وي، د کتاب له چاپکاله معلومېږي، د ښاغلي کرزي صاحب په ترجمه کي د "خپلي خبري" تر عنوان لاندي د (۱۳۷۶ش) کال نېټه ليکل سوې ده. د دې مطلب دا دئ چي ښاغلي کرزي دغه ترجمه تر ښاغلي وفا دوه کاله وړاندي کړېده، خو چاپ ئې په تصادفي(!) ډول د ښاغلي وفا له هغې سره په يوه کال تر سره سوی دئ. تر دې په ها خوا يوه بله د يادوني وړ خبره دا ده چي د ښاغلي کرزي ترجمه د ۱۳۷۸ش کال په غبرګولي کي چاپ سوې ده.

د ښاغلي عبدالودود کرزي د کتاب سمونکی او کتونکی هم ښاغلی داود وفا دئ. د چاپ کار ئې په سپين زر پرنټرز (پرائيويټ) لميټډ کوئټه کي تر سره سوی دئ.

خو ښاغلي وفا دا اثر په ۱۳۷۸ش کال ترجمه کړ او د همدې کال د (اسد) په مياشت کي د دانش خپرندويي ټولني له خوا چاپ سو. د کتاب د وقايې پر دوهم او دريم مخ باندي د استاد محمدآصف صميم په قلم يو لنډکی يادښت د "همدا سلف او همدا خلف" تر عنوان لاندي ليکل سوی دئ. په دې يادښت کي ئې خپل شاګرد ښاغلي وفا ته شاباسی ورکړی دئ چي په کم سن ئې د اروابناد استاد ښېنوا غوندي درونډ بار ته اوږه ورکړېده او په پوره کاميابي ئې دغه بار سرمنزل ته رسولی دئ.

د بدمرغه پښتنو بدنصيبۍ خورا ډېري دي، له دغو بدمرغيو څخه ئې يوه د دغه کتاب دوباره ترجمه ده. دغه کتاب چي دوې لسيزي وړاندي ئې فاضل استاد ښېنوا د ترجمې له پاره خوارۍ ګاللي وې او زحمت ئې په کښلی وو، د دې پر ځای چي هغه ترجمه پيدا سوې او يوازي د محمدزيو شېرکی پر اضافه سوی او چاپ سوی وای، په عوض کي ئې د هغه مرحوم ټولي خوارۍ عبث او پورته يادو دوو ښاغلو په جلا جلا ډول ترجمه او چاپ کړ.

په ۱۳۸۲ش کال دانش خپرندويي ټولني د افغانستان لنډ تاريخ دوباره چاپ کړ. خو دا ځل ئې د پخواني ژباړن داود وفا پر ځای د استاد عبدالرؤف ښېنوا نوم ليکلی وو. د خپرندويي ټولني په يادښت کي ئې دې پېښې ته اشاره کړې ده او خپله دغه لويه سهوه ئې په يوه کوچنۍ جمله په دې ډول جبران کړېده: "ښه به دا وي، چي خبره رالنډه کړو او هغه دا چي (د افغانستان لنډ تاريخ) کتاب د داود وفا په نامه چاپ شوی و. حال دا چې

اروابناد بېنوا صیب په ۱۳۵۶کې ژباړلی داود وفا یوازې پکې د پښتو د نوي لیکدود زیاتونې او کمونې کړي او یوازې (۲٦) مخه یې ژباړلي، چې بیا یې کتاب په خپل نامه کړ".

تر دې لنډې یادښت وروسته "د افغانستان لنډ تاریخ او یو مخروښی" تر عنوان لاندې د استاد محمدآصف صمیم لنډه لیکنه چاپ سوې ده، ښاغلي صمیم صاحب هم د داود وفا سهوي ته اشاره کړې او د خپل پخواني یادښت د لیکلو په باب ئې د خپلو استادانو علامه حبیبي او استاد بېنوا له اروا بخښنه غوښتې ده.

تر دې وروسته نو د دانش خپرندویې ټولني (د افغانستان لنډ تاریخ) د اروابناد بېنوا صاحب ترجمه ده نه د ښاغلي داود وفا. خو د تعجب وړ خبره دا ده چې د ښاغلي داود وفا لیکدودي ځانګړتیاوې او سموني د معیار(!) په نامه په اوسنیو چاپونو کې هم را رواني دي، د دغو لیکدودي زیاتونو او سمونو په لرلو سره هیڅ وخت داسي فکر نه سي کېدای چي دغه ترجمه دي د اروابناد استاد بېنوا وي. ځکه د هغه په ترجمه کي لاسوهنه سوې ده او په هیڅ وجه داسي دلایل وجود نه لري چي د یوه مرحوم استاد په ترجمه کي دي په دغه کمیت او کیفیت څوک لاسوهنه وکړي او یوه بله خپرندویه ټولنه، په داسي حال کي چي د دغو ټولو اصولو څخه باخبره او آګاه وي دغسي یو کتاب چاپ کړي.

په هر صورت پورته ټولي خبري فقط او فقط د فاضل استاد اروابناد بېنوا په حق کي جفا ده، خدای دي داسي نه پېښوي چي زموږ د نورو حقدارو استادانو آثار هم په دغه شکل په یوه او بل نامه لومړی چاپ او وروسته ئې اصلي ترجمه مسخه سي. زموږ د اسلافو له آثارو سره دغه ډول بازی موږ د تاریخ کندي ته اچوي، چي بیا به مو نه مرحومو استادانو ته د ښهاني ورځ پاته وي او نه د هغوی څخه راپاته میراث ته.

حاضر متن د اروابناد استاد عبدالرؤف بېنوا ترجمه ده، خو د محمدزیو ځپرکی د ښاغلي عبدالودود کرزي له ترجمه کړي نسخې څخه پر اضافه سوی دئ.

په دې متن کي تر خپله وسه کوښښ سوی چي د استاد ترجمه کړی امانت تر لوستونکو پوري ورسوو. دا چي په دې کتاب کي خورا زیاتي نسبي شجرې، جدولونه او عکسونه راغلي دي، موږ کوښښ کړی دئ، چي دغه نسبي شجرې او جدولونه تر خپله وسه کمپیوټري کړو، تر څو ئې لوستنه لوستونکو ته آسانه سي. د عکسو په باب

باید یادونه وکړو چې د امکان تر حده مو نوي او د ښه کیفیت لرونکي عکسونه ورته پیدا کړي دي، کوم عکسونه چې بالکل نه پیدا کېدل هغه مو د اصل متن (پارسي نسخې) څخه سکین کړي او د دې متن سره مل کړي دي.

علامه رشاد خپرندویه ټولنه دغه ترجمه په دې نیامت ټولني ته وړاندي کوي، چې زموږ نوي څېړونکي او د تاریخ مینان د دغي ترجمې له اصلي کیفیت څخه خوند واخلي، خدای دي ټولو هغو ښاغلو ته انصاف ورکړي چې د معیار(!) په نامه زموږ د اسلافو په لیکنو او آثارو کي ګوتي وهي. دغه ډول ګوتوهني نه دیني جواز لري او نه هم قانوني، خدای ته خواست کوو چې زموږ د نورو بې شمېرو مصیبتو په څنګ کي د پخوانیو آثارو د مسخه کولو له مصیبت څخه هم د نجات یوه لاره راوښیي. په همدې هیله، دا ئې تاسي او دا ئې د اروا ښاد بېنوا امانت.

مطیع الله روهیال
د علامه رشاد خپرندویه ټولني مشر
د روژې ۱۷ مه – ۱۳۹۱ش

فهرست

۱. د لوی خدای په نامه ۱۰

لومړۍ برخه

۲. د افغانستان تر تاریخ د مخه دورې ته یوه کتنه ۱۲
۳. د پنجاب په هړپه کي ۱۳
۴. موهن جوډیرو ۱۳
۵. تر اسلام د مخه تاریخي افغانستان ۳۲
۶. آریائیان ۳۲
۷. ارینه ویجه ۳۳
۸. ویدي مدنیت ۳۳
۹. اوستائي مدنیت ۳۷
۱۰. د کاوي = کیان کهول ۴۸
۱۱. اوستایي پهلوانان ۵۱
۱۲. افغانستان او اوستایي سیمي ۵۳
۱۳. ایزدان او ارباب انواع ۵۴
۱۴. ادبیات او ژبي او د هغو رابطه د افغاني ژبو سره ۵۸
۱۵. د پردیو هخامنشیانو سلطه ۶۲
۱۶. د سکندر یرغلونه ۷۴
۱۷. په آریانا کي د موریا موقتي واکمني او بودایي لویه اغېزه ۸۲
۱۸. د بودا دین او په افغانستان کي د هغه خپرېدل ۸۶
۱۹. یونان او باختري خپلواک سلطنت ۹۴

۲۰. ساکان، پارتیان او پهلوایان ۱۰۶
۲۱. کوشانیان ۱۱۴
۲۲. د کوشانیانو پایښوړ او د هپتالیانو منځته راتله ۱۲۸
۲۳. هپتالیان ۱۳۲
۲۴. افغانستان د اسلام د پیدا ېښت په وخت کي ۱۳۸
۲۵. د افغاني فرهنګ تاریخي مبادي ۱۴۵

دوهمه برخه

۲۶. افغانستان ته د اسلام راتګ او د خلفاوو دوره ۱۵۳
۲۷. عثماني خلافت ۱۵۴
۲۸. د علي رضي الله عنه د خلافت وخت ۱۵۶
۲۹. اموي دوره ۱۵۶
۳۰. د عباسیانو زمانه ۱۶۳
۳۱. په اموي او عباسي دوره کي د افغانستان اجتماعي او ۱۶۹

دریمه برخه

۳۲. اسلامي خپلواکه دوره ۱۸۳
۳۳. طاهریان ۱۸۳
۳۴. صفاریان ۱۸۹
۳۵. سامانیان ۲۰۱
۳۶. پښتانه حکمرانان ۲۰۹
۳۷. فریغونیان ۲۱۳
۳۸. د ملتان لودیان ۲۱۶
۳۹. د تخارستان آل باینجور ۲۱۹
۴۰. د غرستان شاران ۲۲۲
۴۱. د اندراب امیران ۲۲۴
۴۲. چغانیان امیران – آل محتاج ۲۲۵

۴۳. سیمجوریان ۲۲۸
۴۴. غزنویان ۲۳۱
۴۵. د سلجوقیانو او خوارزم‌شاهیانو نفوذ ۲۴۸
۴۶. غوریان........................ ۲۵۲
۴۷. خوارزمشاهیان ۲۷۴

ځلرمه برخه

۴۸. د خوارزمشاهانو وروستۍ ماته‌او د چنګېز راوتل......... ۲۸۲
۴۹. د چنګېزیانو په وخت کي د کرت اولاده او افغاني امیران... ۲۹۱

پنځمه برخه

۵۰. د هرات تیموریان ۳۰۱
۵۱. د کونړ حکمرانان او یوسفزیان........................ ۳۱۱
۵۲. د هند تیموریان ۳۱۴

شپږمه برخه

۵۳. روښانیان ۳۴۹
۵۴. توخیان........................ ۳۶۷
۵۵. ابدالیان ۳۶۹
۵۶. هوتکیان ۳۸۰
۵۷. سدوزیان........................ ۴۰۱

اوومه برخه

۵۸. محمدزیان ۴۳۲
۵۹. فکري او اجتماعي اوضاع ۴۶۵
۶۰. ماخذونه او مراجع........................ ۴۷۹

د لوی خدای په نامه

زموږ ګران هیواد افغانستان هغه خاوره ده چې تر تاریخ دمخه له لرغونو دورو څخه بیا تر اوسه د مدنیتو چینه، د فرهنګو د تېرېدو لاره او د انساني فکر او تهذیب زانګو وه او د تاریخ په لمنه کې له دې فرهنګ زېږوونکې خاورې څخه ښه غښتلې دولتونه راپاڅېدلي دي او هم د دې خاورې خلکو په تاریخي کشمکشو کې تل خپله آزادي او ملي ښه ساتلې ده. له ډېره وخته زموږ په محیط کې دې ته خورا زیاته اړتیا حس کېدله چې د افغانستان د تاریخ لنډیز په یوه دوو ټوکو کې له لرغوني زمانې څخه بیا تر اوسني عصره په داسې توګه ولیکل سي چې هم بشپړ وي او هم لنډ او هم پر تاریخي پېښو سربېره لازم تاریخي تصویرونه، نقشې، جدولونه او رسمونه ولري. چې زموږ د ښوونځیو زده کوونکي او عام خلک په آساني سره وکولای سي چې په هغه کې د خپل هیواد تېري تاریخي پېښې ولولي. څو کاله دمخه نو ما هم دستې د افغانستان دغه لنډ تاریخ په دوو ټوکو کې ولیکه.

د دې کتاب په لیکلو کې مې څو سوه ټوکه تاریخي کتابونه په شرقي او غربي ژبو وکتل او د ټولو مطالبو حواله مې د کتاب د پاڼو په پای کې ورکړه، خو د چاپ پر وخت یو مشکل راپېښ سو، چې ناچاره سوم هغه پاورقۍ مې ایسته کړې او د لازمه مراجعو نومونه مې د څو بابو په آخر کې ولیکل او هم د دې ټوک په پای کې به د ټولو مراجعو نومونه راوړه سي. په دې یادونه کې زما مطلب دا دئ چې د دې کتاب ټول مطالب مستند دي او موثوق منابع لري.

پر دې کتاب مې یو شمېر تصویرونه او رسمونه او توضیحي جدولونه له خارجي او داخلي موثوقو کتابو څخه هم زیات کړه، هیله لرم چې ګرانو وطنوالو او هغو کسانو ته ګټور سي چې غواړي د افغانستان تاریخ په لنډه توګه ولولي.

د دې کتاب د مطالبو په تدوین کې زیار ایستل سوی دئ چې بشپړ وي خو لنډ او گټور چې په راتلونکې وخت کې د مفصل تاریخ لیکلو لاره سمه سي او نمونه ئې (تر اسلام وروسته د افغانستان تاریخ) په لومړي ټوک کې چې پخوا خپور سوی دئ لیده کېږي. په هغه کې مې د افغانستان د اسلامي دورې د لومړیو دوو سوو کالو مفصل تاریخ په زړو مخو کې لیکلی دئ.

پوهاند عبدالحی حبیبي
کابل – جمال مېنه

لومړۍ برخه:

د افغانستان تر تاریخ دمخه دورې ته یوه کتنه

د مؤرخانو په اصطلاح هغه دوره چې انسان د (لیک) په کشف بریالی سوی نه وو، تر تاریخ دمخه دوره Pre Historic نومېږي او تر هغه وروسته چې رسم الخط منځته راغلی (تاریخي عصر) دئ، خو په دې شرط چې د لرغونیو قومو پاته لیکلي سوي آثار لوستلي سوي وي او ځکه چې تر اوسه لا داسې لیکني سته چې نه دي لوستلي سوي، نو ځکه پوهان هغه تر تاریخ په دمخه دورو پورې تړلي بولي او که یو وخت ولوستلي سي نو بیا به په تاریخي مرحله کي داخلي سي.

د شرقي هیوادو تاریخي دورې ئې عموماً تر میلاد دمخه د (۲۵۰۰) کالو په شاوخوا کي ګڼلي دي، دا ځکه چې د مصر او بین النهرین لیکني چې لوستلي سوي دي هم دوني عمر لري، خو په سند او هړپه کي د موهن جودیرو کشفي سوي لیکني لا تر اوسه نه دي لوستلي سوي، او په تاریخي مرحله کي داخلي نه دي.

په افغانستان کي تر تاریخ دمخه آثارو لټوني له ۱۹۳۶م کال څخه د اروپایي علمي هیئتو له خوا شروع سوي او په نتیجه کي تر تاریخ دمخه د ډبري (حجر) د دورې آثار لاس ته راغله چې د ډبري د استعمال په دریمي دورې یعني د توږلي سوي ډبري او د خاورینو لوښو او فلز د استعمال په دورې اړه لري، چې هغې ته د کلکولي تیک دوره وایي.

له دې علمي لټوونو څخه دا نتیجه لاس ته راځي، چې: د افغانستان او د افغانستان د ګاونډیو هیوادو په خاورو کي د (٦٠٠٠) کالو په شاوخوا کي دمخه انسانانو مدنیت درلود، ځکه چې همهغه وخت مرو ته نژدې د (انو) په سیمه کي د مس د استعمال آثار کشف سوي دي.

تر تاریخي دورو دمخه آثار ئې د افغانستان د ګاونډ په دې ځایو کي موندلي

دي:

۱-د پنجاب په هړپه کي:

يعني د افغانستان د غرو په لمر ختيځو ډاگو کي، چي هلته د ودانۍ او ښار آثار ليده کېږي.

۲-موهن جوډيرو:

د افغانستان لمر ختيځي جنوبي خوا ته په سند کي، د ښار کوڅې او د بازار نخشې او حتی پاخه ابروونه او په هره کوڅه کي د فضله موادو له پاره د پخو خښتو کوچني خاکدانونه هم ليدل کېږي.

په دې لرغوني ښار کي د مور د ربة النوع مجسمې، پاخه خاورين لوښي، د سرو او سپينو زرو راز راز گېڼې او د هغه عصر د نورو فلزاتو صنعتي نمونې او فلزي بتان لاس ته راغلي دي، چي د هغه لرغوني ښار په مربوطه موزه کي خوندي پراته دي، او په هغو ښکلو آثارو کي له عاجو څخه د پيل کوچنۍ مجسمې او د غټو غښتلو غويو انځورونه سته چي پر ځينو انځورو توري او ليکني هم ليدلي کېږي، خو تر اوسه ئې لا څوک په لوستلو بريالي سوي نه دي. د سند د ناوې تر تاريخ دمخه مدنيت چي د افغانستان په لمر ختيځه خوا کي د هړپه او موهن جوډيرو تر منځ يو زر ميله (د بابل د تمدن د ساحې څلور برابره او د مصر د تمدن د پراختيا دوه برابره) په يوه شکل او يوه ډول خپور سوی وو، د ودانيو د تعمير طرز او د خاورينو لوښو او د کار د سامان او وسايلو په جوړښت کي بېخي سره ورته دي او پوهانو دا نتيجه ځني اخيستې ده چي:

دا مدنيت د افغانستان د خاوري په لمر ختيځه خوا کي د سند د ناوې له سره بيا تر پايه خپور سوی، شمالي او جنوبي پايتختونه ئې (هړپه) او (موهن جوډيرو) دوه ښارونه وه او تر بابل پوري ئې د لمر لوېديځو خاورو د تمدن سره روابط درلودل او حتی تر ميلاد دمخه د (۲۰۰۰) کالو په شاوخوا کي د هندي تاجرانو په بابل کي يوه محله موجوده وه.

له هغو آثارو څخه چي د بين النهرين په کيندونو کي ئې موندلي دي څرگندېږي چي د سند د ناوې خلکو اعشاري ارقام او اوزان او پيمانې پېژندل. د هغه ښار له آثارو څخه چي په هړپه کي ښکاره سوي دي څرگنده ده چي معتبرو خلکو په دوه پوړيزو کورو کي ژوند کاوه او د استوگي د زياتو ځايو د اوبو څاهان، حمامونه او تر مځکي لاندي

گدامونه درلودل، حال دا چي عامه طبقه کارگران او کسبگران په دوه اطاقي کوچنيو کورو کي اوسېدل، هر کور د يوه کوچني غولي په واسطه له بله کوره بېلېده او تر تاريخ دمخه د دې خلکو ښارو ته نژدې ځيني کلاوي وې، چي غالباً د غلې گدامونه ول.

هغه کنډوالې چي د هړپه د تمدن له وروستيو مرحلو څخه نمايندگي کوي، د هغه ځای د اوسېدونکو بېوزلي او انحطاط راښيي، چي زياترو کورو د سمڅو بڼه پيدا کړې ده او د ښارو جوړښت چي پخوا ئې نظم او ترتيب درلود بېخي گډوډ سوی دئ او پوهانو له دې څخه داسي نتيجه اخيستې ده، چي:

۱ – د دې ودانيو پر خلکو د غربي آريائيانو يرغلونه شروع سوي او د دوی مدنيت ئې رالټپټ کړی وو.

که څه هم د هړپه د ليکنو الفبا لوستلې سوې نه ده، خو دا ثابته ده چي دا رسم الخط تر آريائي مهاجرت په دمخه دوره پوري اړه لري.

هغو ارابو چي اسانو کشولې په هغو خلکو پوري اړه درلودله، چي په هندواروپايي ژبو ئې خبري کولې، مگر د موهن جوډيرو او هړپه د خلکو گاډی غټو غښتلو غويو کشولې چي پلن اوږده ښکران به ئې درلودل او د دې ښکلو غټو غويو شکلونه د موهن جوډيرو پر کشف سوي مهرو او آثارو نقش سوي دي (لومړی او دوهم نمبر عکس دي وکتل سي).

۲ – دې مدنيت ته ورته دا سلسله د افغانستان په جنوب کي د بلوچستان په نال او جاله وان او لورلايي او همداراز د سيستان په نادعلي او د ايران په ځينو جنوبي برخو کي ليدل کېږي چي ځيني کړی ئې تر بين النهرين پوري هم رسېدلي او په هغو خلکو اړه لري چي د آرائيانو تر هجرت دمخه په هغو سيمو کي اوسېدل او څنگه چي د دوی په لرغونيو آثارو کي د مور د ربة النوع په څېر مجسمې پيدا کېږي، ځکه نو ممکنه ده چي دين، عقايد او فرهنگ ئې هم سره ورته وي.

هغه آثار چي د بلوچستان د کوټي د لمر لوېديځ شمال په څو ميلي کي ئې د گل محمد په کلا کي موندلي دي پر دې دلالت کوي چي د هغې سيمي پخواني اوسېدونکي لا تر هغه وخته د خاورينو لوښو په جوړولو نه پوهېدل او د ډبرو له چړو او د هډوکو له ستنو او د تېرو څوکو لرونکو نېزو په څېر آلاتو څخه ئې کار اخيست او د ودانيو او کورو جوړول هم رواج نه ول او خلک څاروي روزونکي کوچيان ول او په راوروسته وختو کي

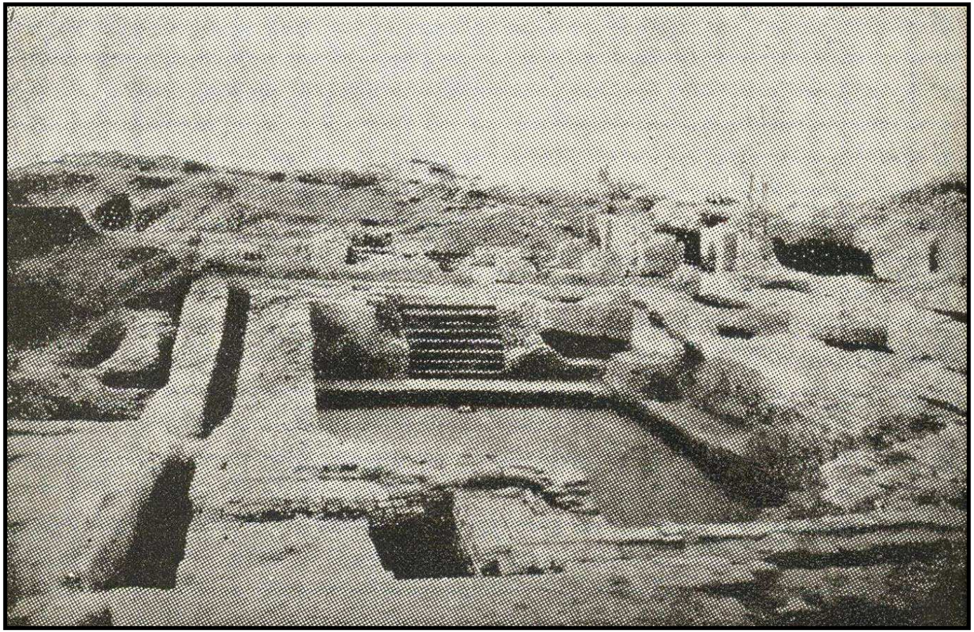

د موهن جو دیرو د آثارو یوه منظره، ۱-لمبر عکس

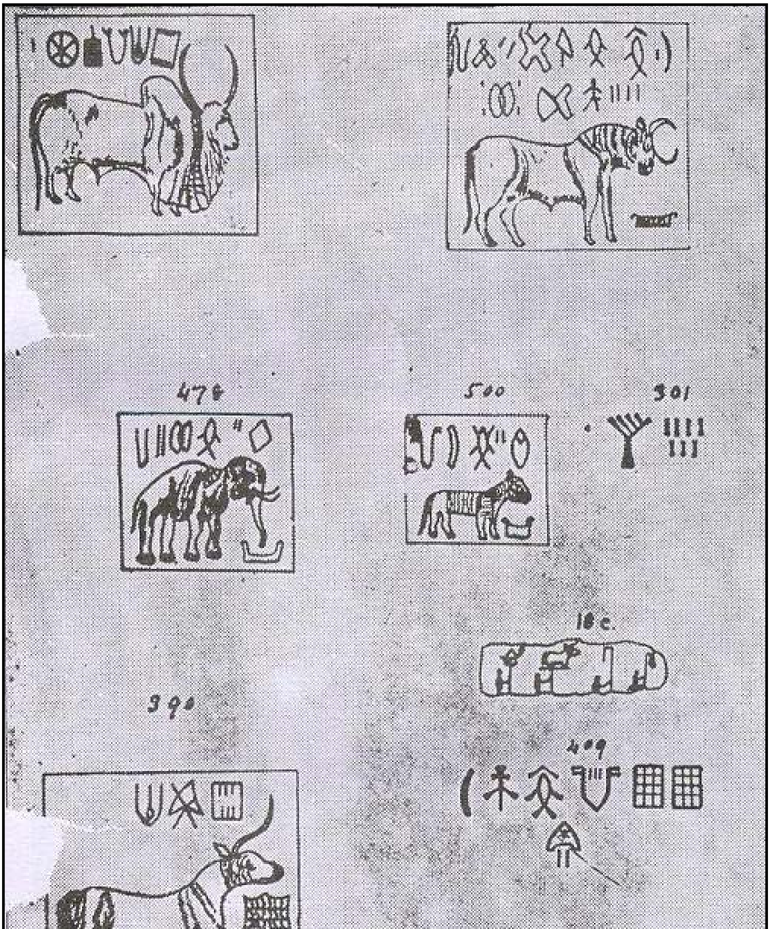

د موهن جو دیرو ځیني لیکونه او نخښې، ۲ – لمبر عکس

ئې خاورین لوښي او ودانۍ جوړي کړي دي چي لرغون پېژندونکي ئې (د ړوب د ناوې لوښي) بولي او پر هغو باندي ځيني توري او هندسي شکلونه او د هوسۍ او بوک لرونکي غوايي تصويرونه او په کورو کي ئې د بزو ډېر هډوکي ليدل کېږي چي د دوی پر ډېرو غوښو خوړلو دلالت کوي او د غلې د کوټلو له پاره ئې ډبرين اونګونه درلودل، حال دا چي د هغه عصر په کشف سوو آثارو کي د اوسپني اوزار نه ليده کېږي او پر ځينو خاورينو لوښو T – A – W.V ته ورته شکلونه سته، چي د هغو په څېر بل ځای نه دي ليدل سوي، ځکه نو لرغون پېژندونکي د هغو په پېژندنه کي پټه خوله دي او د دې لرغوني مدنيت عمر د شپږو زرو کالو په حدودو کي اټکل سوی دئ.

همدا رنګه د هړپه د سيمي دا تر تاريخ دمخه مدنيت د هندوستان د کچهه تر جزيره نما پوري هم غځېدلی دئ او په ۱۹۵۴ – ۱۹۶۵م کي د هغه ځای له زياتو غونډيو څخه داسي آثار مونده سوي دي، چي د هړپه د مدنيت آثارو ته ښځي ورته دي او د کشفياتو دا ساحه د راجکوټ د ښار جنوبي خوا ته پرته ده.

مګر د افغانستان په خاوره کي تر اوسه تر تاريخ دمخه څو مهم ځايونه کشف سوي او کتل سوي دي:

۱ – په ۱۹۳۶م کال سراورل ستين او موسيو ګيرشمن او هاکن د سيستان د نادعلي او زرنج د سروتار او کنګ په کلا کي کيندني وکړې، چي په هغه کي ډبرين لوښي او راز راز وسلې او غشي او رنګه ښايسته سوي کودري او د سپينو زرو غوږوالي او د هډوکو څخه جوړ سوي شيان کشف سوي او پوهانو هغه په مرو کي د (انو) او په غرب کي د کاشان او په لمر ختيځ جنوب کي د سند کشف سوي آثارو ته ورته بللي دي او له هغو څخه دا نتيجه اخلي چي د انساني مدنيت د دې دورې لويه صحنه د سند له ناوې څخه نيولې بيا د نيل تر سيمي پوري د افغانستان په شمول غوړېدلې وه.

موسيو ګيرشمن د (سرخ داغ) غونډۍ چي دېرش متره لوړه ده ۱۲ متره ژوره وکيندله او يو زر کاله تر ميلاد دمخه ئې د مدنيت نخښي وموندلې، دی وايي:

که يوويشت متره نور هم وکيني، ممکنه ده تر ميلاد د څلور زرو کالو دمخه آثار وموندل سي، چي د سند، بين النهرين او مصر پخوانيو مدنيتو ته نژدې دي او په دې خاوره کي داسي پخوانۍ غونډۍ ډېري دي.

۲ – تر تاريخ دمخه آثار چي تر اوسه په افغانستان کي لټول سوي دي، د کندهار

لمر لوېديځي خوا ته د پنجوايي او ارغنداو په ناوه کي د بدوان د غره له سمڅو او د ديمراسي له غونډۍ څخه هم تر تاريخ دمخه آثار کشف سوي دي، چي د سند او پنجاب او د بلوڅانو د خاوري تر تاريخ دمخه په مدنيتو پوري اړه لري او د مور د ربة النوع مجسمې موندلي سوي دي.

په ۱۳۴۴هـ ش کال د کندهار لمر لوېديځي شمالي خوا ته ٦٦ کيلومتره ليري د مونډيگک په غونډۍ کي علمي پلټني وسوې، چي د ارغنداو په ناوه کي تر تاريخ دمخه د پنځو زرو کالو پخوا د مدنيت د آثارو نمايندگي کوي او پوهان وايي چي د کندهار لمر لوېديځي خوا ته د کشکنخود ناوه چي اوس ئې زياته برخه وچه ده، درې زره کاله پخوا د کشکنخود له روده چي اوس وچ سوی دئ اوبېدله او شين ډنډ وو.

دا غونډۍ چي درې زره کاله پخوا د وروستۍ پلا له پاره د اوسېدو ځای وو او اوس د جوي پېښو په اثر يو مخروط شکل لري، د هغي لاري پر سر پرته وه چي د رخد (ارغنداو) او پښين او سند د ناوې خوا ته د هرات او فراه او هلمند د ها خوا خلکو د تېرېدو لاره وه او همدا راز دا لار د ترنک او غزني او د هندوکش جنوبي سيمو ته رسېدله، يعني د هلمند ناوه ئې د ارغنداو او ترنک د ناوې سره مښلوله.

د مونډيگک غونډۍ تر ميلاد دمخه د څلور زرم کال له اواخرو څخه د لومړي زرم کال تر شروع پوري د ودانۍ پنځلس مرحلې تېري کړي دي او په آخره او پورتنۍ مرحله کي ئې د غلې گدامونه ول چي په دای وهلي دېوالونه ئې درلودل او د غلې د گدامو ځايونه د يوه اوږده غولي په شکل ول، چي د هرېپه د کشف سوو آثارو گدامو ته ښخي ورته ول، خو د هرېپه تر گدامو کوچني ول او په کښته پوړ کي ئې د څارويو د ساتني له پاره خوني وې.

څنگه چي د گدامو ودانۍ د نوموړي غونډۍ له درو مختلفو طبقو څخه راوتلي دي، ځکه نو وايي چي دا گدامونه د هغه وخت د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کي جوړ سوي ول.

په لوړ پوړ کي يوه کوچنۍ خونه د گدامو د ساتندوی له پاره ليده کېږي، چي په هغه کي يو څه خاورين لوښي، ډبرين او د مفرغ توبرې (پکانونه) او مچلوغزي او د مچلوغزو د ختو گولۍ کشف سوي دي او دا ځني ښرگندېږي چي د گدامو ساتونکو دا وسايل د گدامو د ساتني له پاره استعمالول او د دې دفاعي آلاتو عمر له اوس څخه د

درو زرو کالو په شاوخوا کې ټاکل سوی دئ.

د غلې د گدامو تر ودانیو پخوا له معکبو ډبرو څخه چت لرونکي خوني جوړي سوي وې چې د ودانیو په شمالي برخه کې د خښتو ودانۍ هم سته.

د ودانیو مخ ته یو ارت غولی دئ چې شاوخوا ئې یو څه کوچنۍ خوني سته او د لویي ماڼۍ نخښې هم ښکاره دي چې له اومو خښتو څخه په نیم مخروطي شکل ودانه سوې ده او د خښتو لویي ستني لري چې په سپینه رنگ آمیزي انځور سوي او اوس هم د دې ستنو دباندنۍ منظره له برمه ډکه ښکاري، په دې ستره وداني کې یو د مفرغ چاقو او د هډوکي لاستی او د ښکلو کودرو ټوټې او د ادیتا (ادي – مور) د خیر او برکت د ربة النوع یوه ماته مجسمه چې د بلوچستان او سند کشف سوو مجسمو ته ښخي ورته دي د رازراز وسلو سره کشف سوي دي.

په نورو غونډیو کي د هغو خلکو د استوگې د ځایو نخښې سته، چې پورتنۍ غونډۍ ئې د عبادت ځای وو او په دې ودانیو کي د نغري نخښې د نغري د اسبابو سره او یو څو اونگونه او د اونگو دستې لاس ته راغلي دي، چې په غالب اټکل د دوا خرڅولو دکان بلل کېدای سي. په نورو خونو کي د پخو خښتو تنور او نیم کاره توبرې (پیکانونه) لیدل کېږي.

د زیاتو خونو د بام شاوي شېوه گي لري او په دباندنیو دېوالو کي مستعمل توبرې (پیکانونه) او مسي سرنېزې ایښودل سوي او په هغه هدیره کي چې په دې ودانیو اړه لري په یوه قبر کي اووه کالبوتونه (اسکلټه) پیدا سوي دي.

د مونډیگک د غونډۍ مختلفي طبقې له کښتي څخه لوړي خوا ته داسي دي: له مځکي څخه لوړي خوا ته تر نهم پوړ پوري د نیم کوچیتوب د ژوندانه نخښې لیدلي کېږي او د هغو له مخي ویل کېدای سي چې د هغه ځای لومړني اوسېدونکي تر څه وخته نیم کوچي مالداران ول او د کورو ودانۍ ئې هم په دایو وې، تر هغه وروسته تر درو پوړو پوري ودانۍ له اومو خښتو څخه جوړي سوي دي، چې خاورین لوښي ئې په کښتنو طبقاتو کي ساده او ابتدایي دي او وروسته تر هغه د لوښو کودري ښه او ښکلي کېږي، څو چې د ختمو انځور سوي لوښي منځ ته راځي او پر هغو کټوریو (جامو) چې پر پایو ولاړ دي د څارویو، مرغانو، گلانو او د جگو ښکرو لرونکي مږه او تنځري (کبک زري) او پیل مرغ او د پیروتي (عشق پیچان) د پاڼو شکلونه لیدل کېږي. د ختمو دا انځور سوي

لوښي تر اتم پوړ وروسته زيات دي چي د (کوټي) د شاوخوا کشف سوو لوښو ته ورته دي. مفرغي فلزات او مس له شپږم پوړ څخه شروع کېږي او هغه وخت چي د پنځم پوړ سکاره ئې د ۱۴ کاربون له لاري وازمويل نو د دې پوړ نېټه ئې د ۲۶۲۵ق م په شاوخوا کي وټاکله او د موسيوکزال د قبل التاريخ د دورو د متخصص په قول دا غونډۍ تر پنځو زرو کالو ډېر عمر لري نو ځکه د سند تر موهن جوډيرو پخوانۍ او لرغونې ده. (۳ – ۴ نمبر عکس دي وکتل سي).

۳ – د افغانستان په شمالي برخو کي هم تر تاريخ دمخه د مدنيت آثار کشف سوي دي، په دې معنا چي په شمالي لمر لوېديز گوټ کي د مرو په انو کي تر تاريخ دمخه د مدنيت نخښي لاس ته راغلي دي او همدا راز د افغانستان په شمال لمر ختيځ گوټ کي د تاريخي آثارو بقايا سته چي د ۱۹۶۲م کال په اکتوبر کي د ايټالوي لرغون پېژندونکو له خوا کشف سول.

د هزارسُم دښت د هندوکش په شمالي لمنو کي د (۳۳۰۰) فټو په لوړوالي او د شپاړسو کيلومترو په اوږدوالي د سمنگان لمر لوېديځي شمالي خوا ته پروت دئ، چي په پخوانۍ زمانه کي هم د هند، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چين لاره له همدې ناوې څخه تېرېدله او همدلته د غره په گارو کي هغه طبيعي سمڅي سته، چي پخواني انسانان پکښې اوسېدل، او هلته د ډبرين اوړتک سامان او ډېري توږلي سوي ډبري کشف سوي دي او ځيني ودانۍ ئې هم په هغه زمانه اړه لري، چي انسان تر سمڅو او گارو دباندي ژوند تېراوه او بې ډوله ابتدايي دېوالونه ئې په ۱/۲۰ متره لوړوالي جوړ کړي دي، چي د هغو په منځ کي له ۲۰ څخه تر ۳۷ متره د ودانۍ بلاکونه ليده کېږي او دې ټولو ودانيو (۳۳۵) هکتاره مځکه نيولې ده او د هزارسم له سينده د اوبو د کانال د غاړي د (۱۲۵) متره دېوال سره د اوبو رسولو نخښي هم څرگندي دي.

د دې ځای د گارو په سمڅو کي مثلث ډوله خوني ليدلي کېږي، چي لويي تاخچې لري او دننه ئې له ډبرو څخه درې گُنجه چوکۍ توږلي سوي دي او د دېوالو په جوړولو کي ئې د ډبرو له شاڅو څخه کار اخيستی دئ او د نغريو نخښي هم پکښې ښکاره دي.

د هزارسم په سمڅو کي کيندل سوي (منقوره) شکلونه او رسمونه ليده کېږي چي د ايټالوي لرغون پېژندونکي هيئت د راپور ليکونکي په قول داسي شکلونه د غربي اروپا تر تاريخ په دمخه آثارو کي هم ليده سوي، خو د هزارسم د آثارو شکلونه څلور ډوله

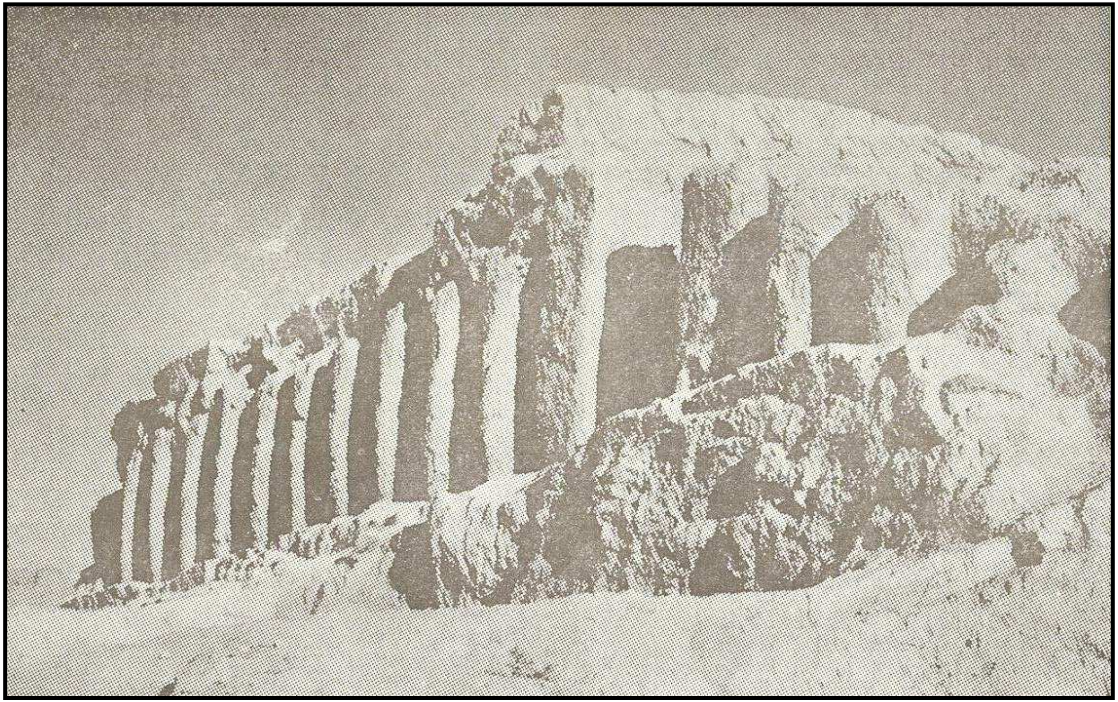

د کندهار لوېدیځ برخي منډیګ د ودانیو بقایا، ۳ –لمبر عکس

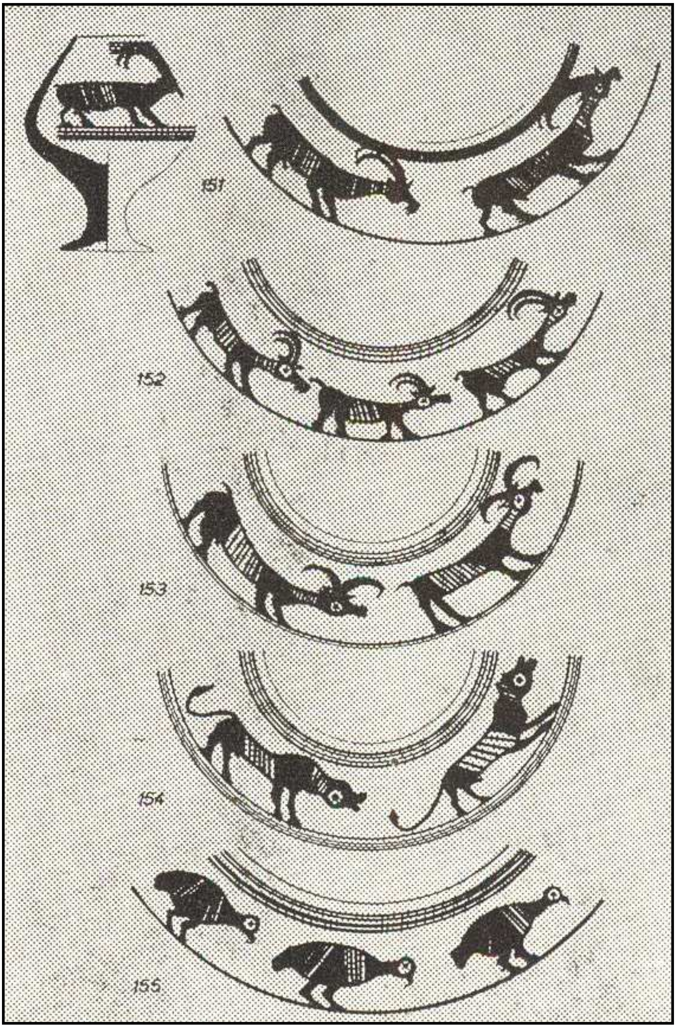

له منډیګک څخه پر ترلاسه سوو لوښو کښل سوي انځورونه

۴ – لمبر عکس

دي: لومړي انساني شکلونه، دوهم رسم سوي لاسونه، دريم د ځارويو شکلونه، څلرم د راز راز شکلو ګډون (اختلاط) چي معناوي ئې هم څرګندي سوي نه دي. (۵ – ٦ لمبر عکسونه دي وکتل سي).

تر تاريخ د دمخه زمانو پوهان د هزارسم د سمڅو دا شکلونه هغو شکلو ته ورته او نژدې ګڼي چي په هسپانيا، ايټاليا، سويس او ايرلينډ کي ئې موندلي دي او داسي نتيجه اخلي چي تر تاريخ دمخه د دې راز شکلو رسمول د انسانانو په منځ کي رواج درلود د مثال په توګه:

د هزارسم د سمڅو له شکلو څخه د پوڅکۍ يو شکل دئ چي نيمه دايره ئې تشکيل کړې او هغه دايره بيا يوه عمودي خط پرې کړې ده او له هغه څخه د انسان بدن مراد دئ، چي بازوګان او شمزۍ (ستون فقرات) ئې ښوولي سوي دي او هغو شکلو ته ورته دي چي تر تاريخ دمخه د هسپانيا، ايټاليا او ايرلينډ په آثارو کي هم ليدلي سوي دي (۷ نمبر عکس دي وکتل سي).

د هزارسم په آثارو کي دا ډول مشابه شکلونه ډېر دي، چي د اروپا تر تاريخ دمخه له لرغونيو آثارو څخه په پاته شکلو کي ښوول کېداى سي.

تر تاريخ دمخه په کلکولي تيک او د توږلو ډبرو د استعمال په دوره کي د بدخشان لاجورد هم د يادوني وړ دي، ځکه چي د کاشان د سيالک په غونډۍ او د سومر او بين النهرين په مځکو او د مصر د فرعون توتن خامن په هديره او هم په عيلام کي د لاجورد د ډبري راز راز نمونې موندلي سوي دي او دا څرګندوي چي د بدخشان د لاجوردو ډبري شپږ زره کاله پخوا شهرت درلود او استعمال ئې تر مصر پوري هم رسېدلی وو او د دې هيواد خلکو د نورو شرقي او غربي هيوادو سره لرغونې مدني رابطه درلودله. (۸ نمبر عکس دي وکتل سي).

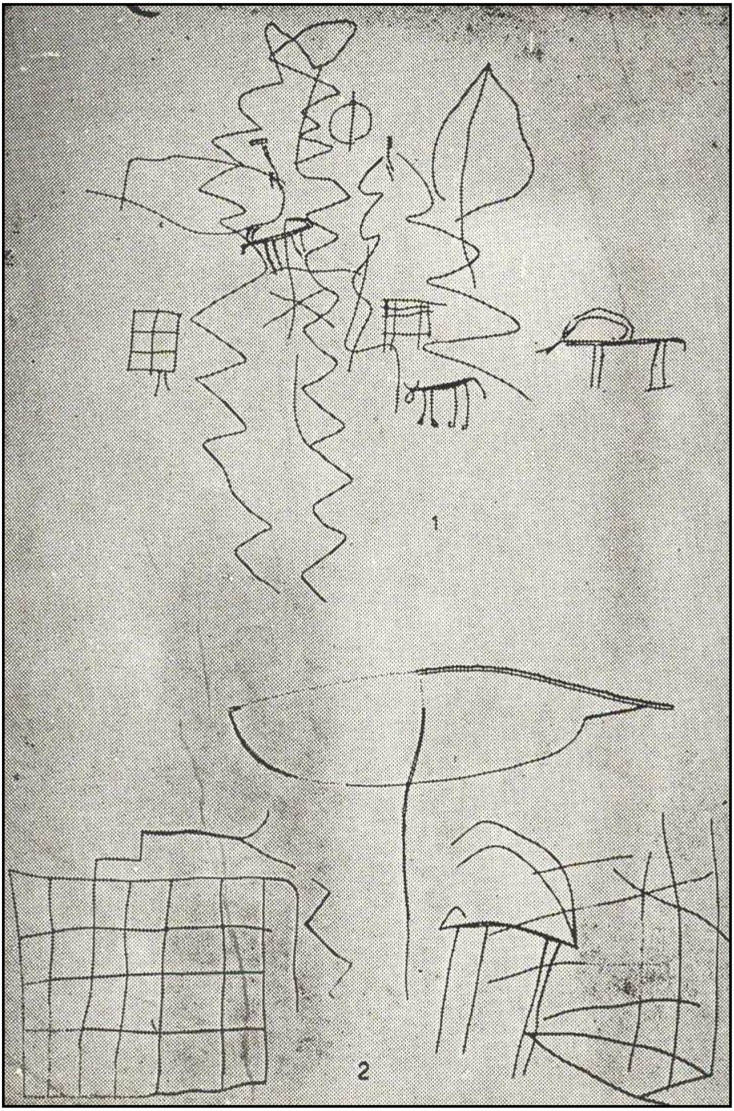

۵-لمبر عکس

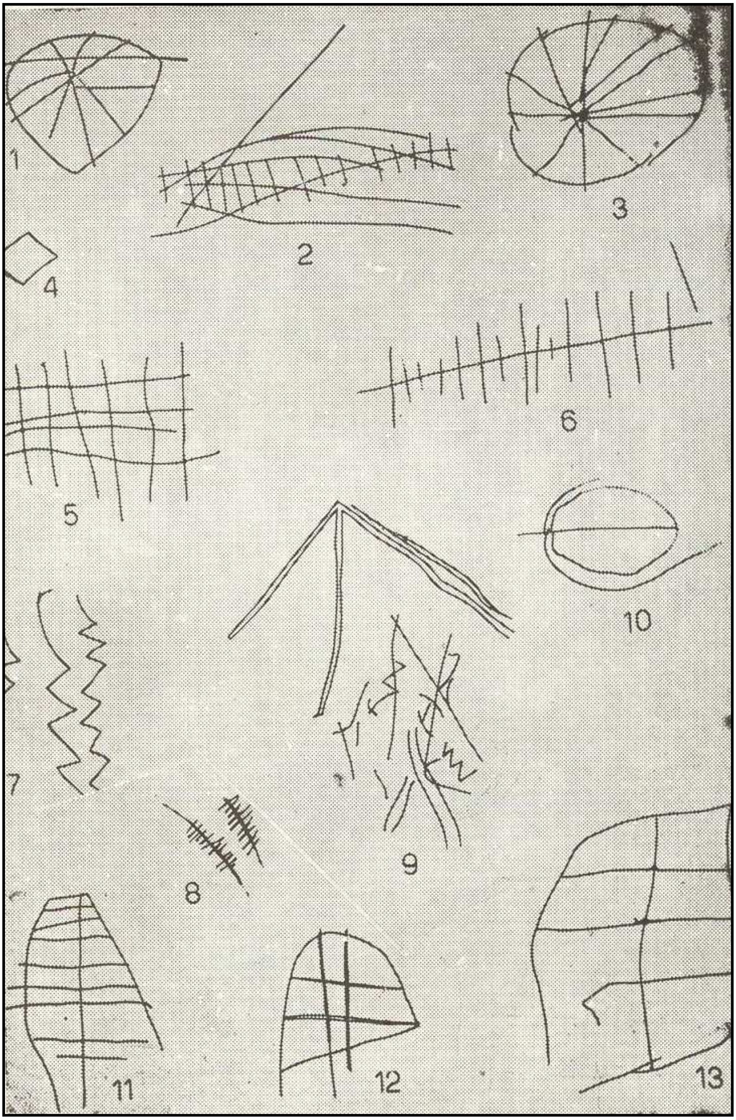

٦–لمبر عكس

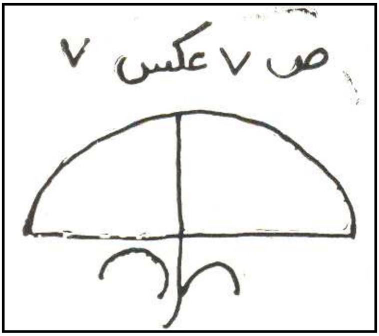

تر تاریخ د مخه د سمنګان په هزار سُم پوځکۍ غوندي شکلونه چي د یوه سړي مړوندونه او شمزۍ ښیي، داسي شکلونه په اسپانیا او ایټالیا کي هم پیدا سوي دي.

۷-لمبر عکس

د منځنۍ آسیا د کلتوري دورو مقایسه له افغانستانه سره

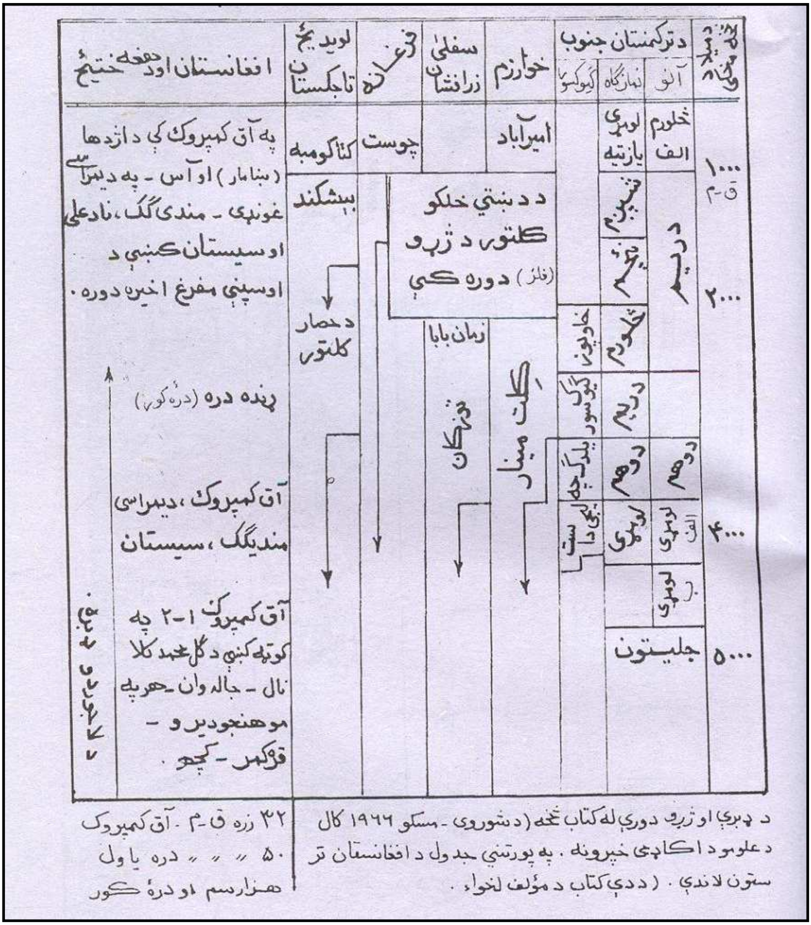

۸ -لمبر جدول

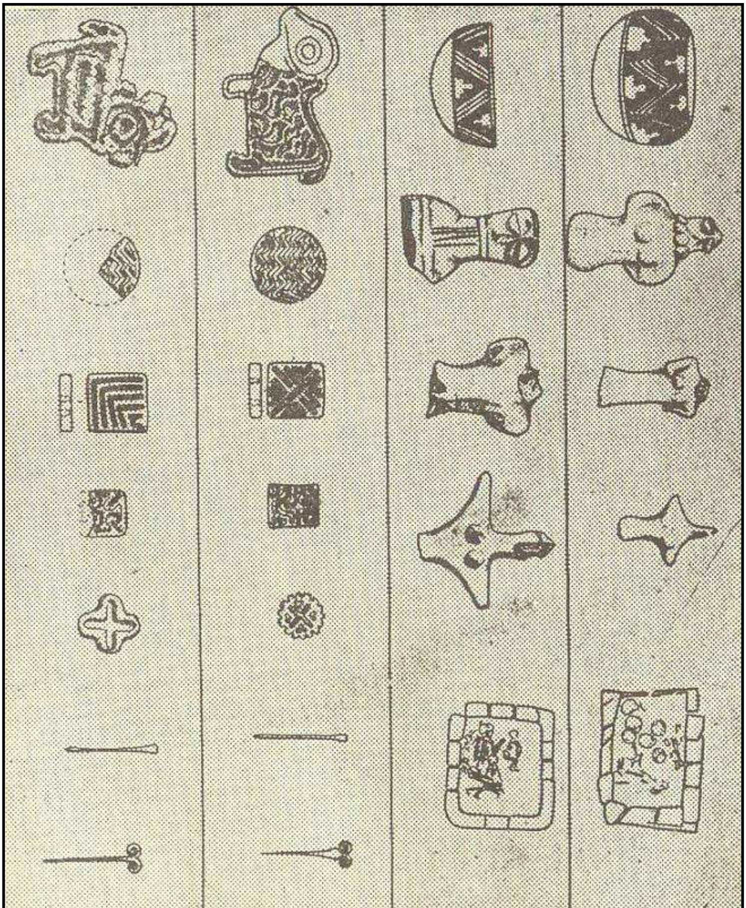

د ډبرو او ژړو د دورې د آثارو مقایسه چي په
افغانستان او ترکمنستان کي کشف سوي دي
۸ – لمبر عکس

سقوط مواضع بود و باش
دورهٔ برنج در آسیای میانه
(از کتاب کشور هزار شهر تألیف و.م
ماسون چاپ ماسکو ۱۹۶۶م)
(ص ۷ - نمبر ۸)

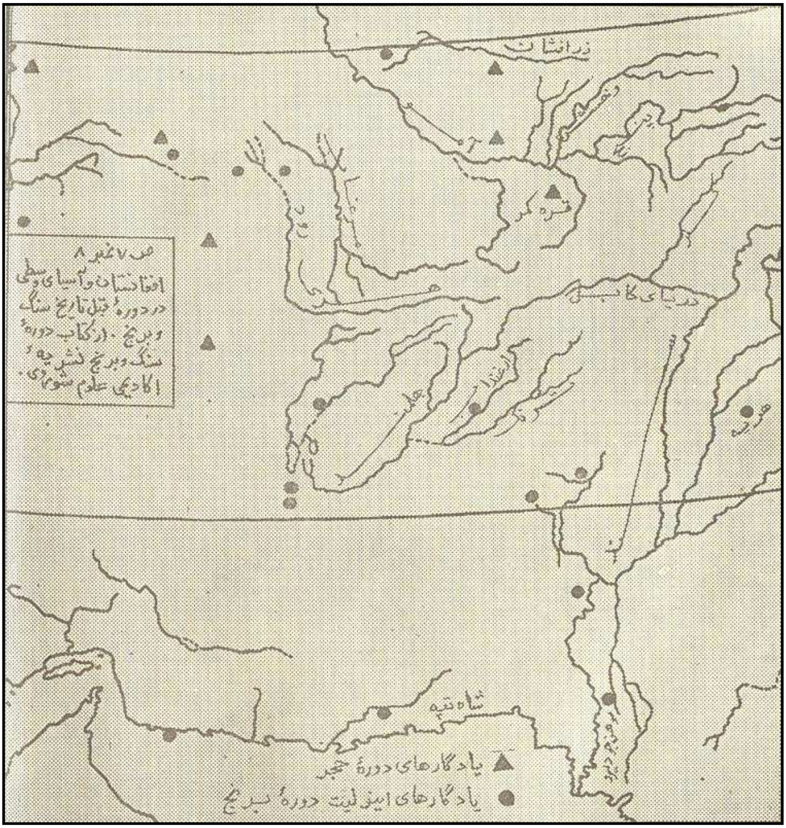
ص ۷ نمبر ۸
افغانستان و آسیای وسطی
در دورهٔ قبل تاریخ سنگ
و برنج - از کتاب دورهٔ
سنگ و برنج نشریهٔ
اکادمی علوم شوروی .
زرافشان
دریای کابل
شاه تپه
یادگارهای دورهٔ حجر
یادگارهای اینولیت دورهٔ برنج

د افغانستان لرغوني کلتوري دورې

۸–لمبر جدول

تر تاريخ دمخه کلتوري دورې	۱–آق کپروک (اژدها)	۲–آق کپروک (اسپ)	۳–آق کپروک (خلاء)	۴–آق کپروک (جمجمه)	ديمراسي غونډۍ	منډيګک	نادعلي	د سيستان نور ځايونه	دره دادل–دره چخاخ	قره کمر	هزار سُم	دره کور
د لرغوني مفرغ او اوسپني عصر ۱۰۰ کاله (ق–م)	×	×	×	×	×	×	×	×				
د ډبرې نوی عصر او بزپرستي[1] ۳۷۸۰ + ۱۳۰ کاله تر اوسه دمخه[2] (کوليچن) ۳۴۲۵ + ۱۲۵ کاله " " (کاربونيت)												×
د مفرغ عصر ۵۰۰۰–۲۵۰۰ کاله دمخه	×	×		×	×	×		×				
کلکوتيک عصر ښويه ډبره، خاورين لوښي او فلز ۷۲۷۰ + ۱۰۰ دمخه[3]	×				×	×		× ؟				
د ډبرې نوی عصر او خاورين لوښي ۷۲۲۰ + ۱۰۰ کاله دمخه[4]	×	×										
د ډبرې نوی عصر بې له خاورينو لوښو ۸۶۰۰ + ۱۰۰ کاله دمخه[5]	×	×										
د ډبرې منځنی عصر ۱۰۵۸۰ + ۷۲۰ کاله دمخه[6]										×		
د لوړې طبقې د ډبرې لرغونی عصر (تېره کوچنۍ ډبره) ۳۴۰۰۰ کاله دمخه[7]												
د منځنۍ طبقې د ډبرې لرغونی عصر بکرۍ–ماوستيرين (د فرانس جنوبي لې ماو ستيېر ته منسوب) ۵۰۰۰۰ کاله دمخه									×		×	×

---

[1] C/۱۴ د امريکا جيوکرون ليبارټرۍ ئې عمر ټاکلی دئ. [2] تر ۱۹۵۰م دمخه کلونه مراد دي. [3] C/۱۴ د جرمني د مځکپېژندني مؤسسې ئې عمر ټاکلی دئ. نمبر HV ۴۲۹. [4] C/۱۴ د جرمني د مځکپېژندني مؤسسې ئې عمر ټاکلی دئ. نمبر HV ۴۲۸. [5] C/۱۴ د جرمني د مځکپېژندني مؤسسې ئې عمر ټاکلی دئ. نمبر HV ۴۲۵. [6] C/۱۴ د پنسلوانيا پوهنتون ئې عمر ټاکلی دئ. [7] C/۱۴ د پنسلوانيا پوهنتون ئې عمر ټاکلی دئ. (د امريکايي انتروپولوجي پروفيسر لوئي دوپرې له مقالې څخه اخيستنه)

تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان

کم وخت چې تاریخي افغانستان یادېږي، موږ ټولي هغه مځکي په نظر کي نیسو چي د افغانستان سره ئې په تاریخي پېښو او د سیاسي او مدني او فرهنګي حوادثو په جریان کي ګډون درلود او د تاریخي ګډو عواملو تر اغېزې لاندي ئې اوضاع یو بل ته سره ورته وه.

په دې جغرافي سیمه کي د ایران د فلات لمر ختیځه برخه، د سند له سینده بیا د خراسان تر پایه (دامغان) پوري شرقاً او غرباً شامله ده او په شمال کي هم د آمو شمالي برخي تر سمرقنده او د پامیر د غرو لمني پکښې راځي او په جنوب کي پر بحیره عرب تمامېږي. دا سیمي عموماً ګډ تاریخ لري.

آریائیان:

د (۲۵۰۰ق م) په شاوخوا کي د آریائي سپین پوستو انسانانو یو لوی جمعیت په آریانا ویجه نومي هیواد او د آمو په شمالي غاړو کي د کوچیتوب او مالدارۍ ژوند تېراوه او چي شمېر ئې زیات سو، نو د آمو جنوبي سیمو او د باختر ورشو ته راوختل او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي مېشته سول.

دې خلکو د نفوسو او قبیلو د زیاتوالي په سبب لمر ختیځي خوا ته هجرت وکی او د سند له سینده د هند شمالي ارتو سیمو ته تېر سول او په هغه مځکه کي ئې یو مدنیت جوړ کی چي د (ویدا) په پخوانیو څلورو کتابو کي ئې انعکاس لیده کېږي او له همدې جهته ئې (ویدي مدنیت) بولو چي د (۱۴۰۰ ق م) په شاوخوا کي موجود وو او په همدې کتابو کي د افغاني لویو قبیلو یوه برخه نومونه لکه پکت (پښتون)، الینا (د لغمان او نورستان د شمالي خلک[1]) او نور راغلي دي او موږ له دې کتابو څخه د لرغوني

---

[1] دا نوم د الیشنګ او الینګار د درو په نومو کي څرګند دئ.

افغانستان د خلکو ژوند او ژبه او مدني او فرهنګي وضع معلومولای سو. څلور ویده دا دي:

ریګ وید – سام وید – اتهروا وید – یجور وید. چي تر ټولو پخوانی وید (ریګ وید) دئ او په هغه کي د افغاني قبیلو، پاچهانو، نومیالیو خلکو، غرو او جغرافي ځایو ډېر نومونه راغلي دي.

ارینه ویجه:

ارینه ویجه چي په پښتو کي تر اوسه (اوېجه) د ټاټوبي او د استوګني د ځمکي په معنا مستعمله ده، د تاریخ د پوهانو په قول د پامیر سیمي او یا د خوارزم شاوخوا او د خزر د دریاچې غاړو ته ویل کېده، چي د هغه جغرافي سیمي سره نښتې ده چي اوس موږ پکښې څېړنه کوو.

څنګه چي د آرین خلکو [1] د ژوندون د دې دورې آثار لا تر اوسه کشف سوي نه دي او تر تاریخ د دمخي زمانې برخه ده، ځکه نو د دوی د ژبې، د ژوندون د ډول، د دین او هنر په باره کي معلوماست نسته او دکتر ګوستا ولوبون هغه آریائي لرغونې ژبه چي په ارینه ویجه کي ویله کېدله د (آریک) په نامه یاده کړې ده.

ویدي مدنیت:

د آرین خلکو تاریخي دوره د ویدي سرودو سره شروع کېږي او له همدې تاریخي منبع څخه د آرین خلکو افکار، عقاید، د ژوندون طرز او د افغانستان له خاوري څخه د دوی مهاجرت څرګندوو او د ژبپوهني له مقایسو څخه هم دا ښکارېږي چي د افغانستان د ژبو او د ویدي او سنسکریت د ژبو تر منځ ډېر ژبني مشترکات سته.

ویدي سرودونه په مختلفو زمانو کي ترتیب سوي دي او په شفاهي توګه له یوې خولې بلي خولې ته او له یوه نسله بل نسل ته رانقل سوي دي او لکه چي اوسني وید پېژندونکي پوهان وایي: د پورتنیو ذکر سوو کتابو پر سرودو سربېره یوه برخه نور لرغوني سرودونه ورک سوي دي چي د وید په خپل تعبیر (پخوانیو ریشیانو) یعني پخوانیو پوهانو به ویل او یا دا چي ځیني لرغوني سرودونه چي نوې بڼه ورکړه سوې ده

---

[1] آرین: د نجیب او کښتګر او زارع په معنا دئ.

هم موجود ول، چي غالباً ئې د افغانستان په ورشو او د آرين خلکو په هغه ژبه اړه درلودله، چي دوی لا د هند د شمال د اوو سيندو ها خوا ته مهاجرت نه وو کړی.

څنگه چي ويدي کتابونه، ويدي ژبه او مضامين، اوستايي سرودو ته چي د سند په لمر لوېديځه ارته ورشو کي پيدا سوي، بېخي ورته دي او بشپړه نژدېوالی ورسره لري، ځکه نو ويل کېدای سي چي د ويدي د لرغونيو ورکو سوو سرودو زانگو همدا د افغانستان او د باختر ورشو ده، چي د دې اوسنيو موجوده سرودو يوه برخه به د هغو ورکو سوو سرودو نوې بڼه وي.

د لرغوني افغانستان د خاوري سره د ويدي مدنيت ډېره ټينگه رابطه له دې څخه څرگندېږي چي د ويدي او سنسکريت پخوانۍ ډېري کلمې په پښتو او دري ژبو کي ريښې لري او بايد چي دا ژبني ميراثونه د لرغوني آريايي اسلافو څخه دې آريايي ژبو ته پاته سوي وي.

مثلاً د (آريا) کلمه دوه علمي توجيه لري:

ځينو د دې کلمې معنا په (اصيل) او (نجيب) کړې ده او ځينو په (زارع) او (کرونده گر). څنگه چي په پښتو کي د (آره) کلمه د (اصيل) په معنا راغلې ده او هم کله کله د (کرهڼي) او (بزگرۍ) مفهوم لري نو ځکه ويل کېدای سي چي د نسبتي (ن) په زياتېدو (آرين) (لکه پلن = پياده، تورن = شمشيري او نور) د کرونده گر په معنا وي او څنگه چي کرهڼه د خلکو په منځ کي يو شريف کار او کسب وو نو ښايي چي تر هغه وروسته د (نجيب) او (شريف) مفهوم مجازاً ورکړه سوی وي.

ارين خلک چي هند ته ولاړه هغې ورشو ته ئې (آريه ورته) يا (آريه ورشه) وويل او دا کلمه تر اوسه په پښتو کي د (ورشو) په شکل د ټاټوبي او د استوگني د ځکي او مرتع په معنا سته.

په پښتو کي تر اوسه (سند) ته سيند وايي، او دا کلمه په ويدي ژبه کي (سندهو) ده.

د ريگ ويد په سرودو کي د افغاني خاوري د ډېرو سيندو يادونه سوې ده، لکه سندهو (سند) او د کوبها (کابل) او گوماني (گومل) او کرومو (کورم) او سويتي (سوات) او ورکه (کونړ) رودونه، او گندهاره (د کابل مجرا) او هره ويتي = سره سوتي (ارغنداو يا اراکوزي چي اوس ئې د پخواني نامه ريښه په دهراوت کي ساتلې سوې

ده) او بهالانه (د بولان دره).

په اتهرواوید کي د بلخ نوم د (بهلیکه) په شکل یاد سوی دئ، چي وروسته د مهابهارته په کتاب او د سنسکریت په ادبیاتو کي (بهلیکه) سو او ربښنه ئې له بهلي – بخدي څخه راوتلې ده.

همدا شان په اتهرواوید کي د ګنداریس (د ګندهارا اوسېدونکي) تر څنګه د منجوان غره ذکر سوی چي همدا د منجان اوسنی غر دئ، چي د نورستان او بدخشان تر منځ پروت دئ.

په ویدي سرودو کي د لسو آریایي قبیلو جګړه یاده سوې ده، چي د ویدا د کتاب تر لیکلو (۱۴۰۰ ق م) دمخه د راوي (پنجاب) پر غاړه سوې وه او په دې قبیلو کي د افغانستان او د افغانستان د شاوخوا خلکو هم ډېر نومونه سته. لکه الینا (د الیشنګ او الینګار خلک) او بهالانه (د بولان د درې خلک)، او شیوا (د سند د غاړي خلک) او پکتهه (پښتون).

له دې جملې څخه د ریګ وید په دوهم ټوک کي د پکتهه د قبیلو او د هغو نومیالیو کسانو او پاچهانو څو څو واره یادونه سوې ده چي یو له هغو څخه پکتهه نامتو پاچا توروینه (تورو هونی = شمشېربار) نومېده او د ارغنداو او دهراوت (هره ویتي) په ناوه کي د پني، ډسه، پراوته، او بریسه یادونه راغلې ده، چي اوس په افغاني قبیلو کي برېڅ او پني د کندهار په جنوب او د سیوی په ناوه کي سته او همدا راز پخوانیو نومو ته د ډاسو (سلیمانخېل) او پروټ (الکوزي) د قبیلو نسبت لا پاته دئ.

هغه آریائي نژاده خلک چي له آریانه ویجه څخه د هندوکش شمالي او جنوبي سیمو ته راغلل کوچیان ول او د چوپانۍ ژوند ئې درلود.

په ۱۹۳۹م کي سمرقند ته نژدې په (تل برزو) کي پر خاورین لوښي یو تصویر موندل سوی دئ چي هغه د کیومرث (ګومرد – یا ګوپت شاه) د یو پخواني آریائي پاچا تصویر بولي، چي نیمی سړی او نیمی نر غویی دئ او په ګویشت د اوستا په یوه برخه کي ئې چوپان پاچا بللی دئ او له دې څخه څرګندېږي چي دې خلکو د کوچیتوب او چوپانۍ په وخت کي هم پاچهان درلودل او کولا (کهول) او کورنۍ د دوی د ژوند اساس وو، چي له هغو څخه بیا طایفې پیدا کېدلې او د (پتي) په نامه ئې مشر درلود او بیا چي څو کولا (کهوله) سره یو ځای کېدل (ګرامه) یا (ویسه) ځني جوړېده او شاهي ټاټوبي

ته ئې (پور) وايه او دا درې سره کلمې تر اوسه د سړو او ځايو په نومو کې سته لکه: بګرام، ميرويس، شېرپور.

لومړنيو آريائي نژادو خلکو دمخه تر هغه چې هند ته هجرت وکې، کاسټ يعني اجتماعي طبقه بندي ئې نه پېژندله، خو هغه وخت چې په هند کې د هغه هيواد د پخوانيو تور نژادو او سپدونکو سره مخامخ سول، نو پر څلورو طبقو برهمن (روحاني)، کشتريه (جګړن)، ويسيه (ښاريان او کسبه) او سودرا (ناملموس) ووېشل سوه، چې دې اجتماعي طبقه بندۍ د دوی په وروستنيو تاريخي او اجتماعي اوضاعو کې ځرګنده اغېزه درلودله.

په ويدي کتابو او د آريائي نژاد په نورو آثارو کې داسي ليده کېږي چې: پاچهي د مهاجرت له لومړنيو وختو څخه د دوی په منځ کې وه او راز راز ارباب انواع ئې پرستل او د (سبها) او (سميتي) په نومو ئې جرګې او د (سامانه) په نامه ئې مېلې درلودلې. پېغلو د زلميانو سره او ښځو د نارينه وو سره مينه کوله او د واده دودونه ئې هم درلودل او د کورنيو افرادو د ډېرښت له پاره ئې تل دعاوي کولې او د ښځو په طبقه کې شاعراني هم وې، چې ځيني سرودونه ئې د ريګ ويد په لومړي کتاب کې ساتل سوي دي. دې خلکو ورزشي لوبي، د آس سپرلو، اتڼ، نڅا او موزيک هم درلود او په کرهڼه او مالدارۍ بوخت ول او کالي ئې له وړيو او يا د ځارويو له پوټکو جوړول، د پسو او بزو رمې او د غويو ګلې ئې درلودلې او د کورنيو شتمني (دارايي) ئې د ځارويو رمې او په تېره بيا د شيدو لرونکو غواوو درلودل وو.

او کله چې به د افغانستان غرو ته د (سوما) د بوټي د رانيولو (پېرودلو) له پاره راتله، خپل غوايي به ئې د خريدارۍ د واحد په توګه راوستل چې هغه ته به ئې پاسو Pasu ويل چې د پيسې (پولي واحد) کلمه له هغه څخه راوتلې ده.

له صنايعو څخه ئې د لرګو تراشنه، فلزکاري او د ټوکرانو او پوزي (بوريا) اودنه او د خاورينو لوښو جوړونه، فلزي تزئينات او د اربو جوړول ئې زده ول.

خوراک او څښاک ئې د غلو دانې، شيدې او نور لبنيات، د ښکار غوښې او د سوما او سوريا شيره وه.

د طبيعي عناصرو پرستش ئې کاوه لکه اروڼا (د آسمان رب النوع)، اندرا (د جګړې رب النوع)، سوريا (لمر)، اګني (اور)، سوما (غرني واښه چې له هغه څخه ئې

مشروب جوړول)، ماروت (باد) او نور ... او د هر يوه په نامه ئې قرباني ورکولې، خپلو پوهانو ته ئې (ريشي) ويل، چي په پښتو کي اوس د دې کلمې له ريښې ښخه د (رشه) کلمه د خوی، خلق او پوهي په معنا لرو.

اوستائي مدنيت:

د افغانستان د آريائي خلکو دوهم مدنيت په بخدي (بلخ) او د هندوکش په شمالي او جنوبي سيمو او د هلمند په ناوه کي وو، چي د (۱۲۰۰ ق م) په شاوخوا کي شروع سوی او له هغې دورې ښخه يو کتاب د اوستا په نامه پاته دئ چي پنځه بابه لري.

څنگه چي په دې باره کي زموږ د معلوماتو منبع د اوستا د کتاب پاته برخه ده، نو ځکه دې مدنيت او فرهنگ ته اوستايي وايو او ځکه چي دا فرهنگ په بخدي او افغانستان کي زيږېدلی دئ ځکه نو د دې هيواد په تاريخ کي خورا زيات اهميت لري او د اوستا کتاب د افغانستان د لرغونيو خلکو مدني، فکري او فرهنگي اوضاع په ښه توگه ښرگندوي.

د اوستا له کتابه ښرگندېږي چي آريايي خلک د کوچي توب، مالدارۍ او له کډې په شا ژونده مدنيت ته رسېدلي، په کليو او ښارو کي ميشته سوي دي او د اقتصادي او اجتماعي ژوند په مراحلو کي ئې يوه نوې دوره شروع کړې ده.

په دې دوره کي لومړی ځل په بلخ کي پاچهي منځته راغله او د (يمه) (جم) په نامه يو پاچا د بلخ ښار ودان کړی دئ او هم په دې خلکو کي يو ټاکلی آيين د مزده يسنه = مزديسنا (د خدای ستاينه) په نامه منځته راغی، چي مدني او روحي قوانين او هدايتونه ئې درلودل او مؤسس ئې زره توشتره = زردشت وو، چي د کورنۍ په نامه (سپنتمه) يا (سپينتمان) يادېده (چي دا نوم په پښتو کي دوې کلمې [سپين] او [تمه] يا [تمان] د نژاد په معنا دئ).

د زردشت د تبليغ او منځته راتلو ځای بخدي (بلخ) او سيستان دئ (۹ نمبر عکس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاړه آس خاوند) او مور ئې (دوغدو) او د پلار له خوا نيکه ئې (پتيرگتراسپه) نومېده. د څلورو وروڼو نومونه ئې دا ول:

رتوشتر، رنگوشتر، نوتريکا، نی وتيش.

زردشت

۹–لمبرعکس

د ده لومړۍ ماندینه چي نوم ئې معلوم نه دئ د (ایست واستره) مور وه او درې لوڼي ئې درلودلې. د زردشت دوهمه ماندینه د دوو زامنو (هوره چیتره) او (اوروتت نره) مور وه، دریمه ماندینه ئې چي په لمرختیځه ورشو او د بخدي په سیمو کې کړې وه، د جاماسپ (د گشتاسپ د وزیر) د ورور (فره شه وشتره) لور وه او (هووي) نومېدله. د ده له زامنو څخه (ایست واتسره) د روحانیانو مشر وو او (اوروتت نره) د بزگرانو لارښوونکی او (هوره چیتره) د جنگیالیو افسر باله کېده او د پیروانو درې گوني طبقې د زردشت د دې درو زامنو له خوا منځته راغلي دي. ده درې لوڼي هم درلودلې چي فریني، ثریتي، پئورو چیستي نومېدلې.

د زردشت د ژوندون زمانه په یقیني توگه معلومه نه ده، خو د زردشتي کتابو د روایتو له مخي د (٦٦٠ ق م) په شاوخوا کي زېږېدلی او په شل کلني یعني په (٦۴۰ق م) کي منزوي سوي او په دېرش کلني یعني په (٦۳۰ق م) کي ئې د لارښووني ادعا کړې ده او په ۴۲ کلني یعني په (٦۱۸ق م) کي (کیگشتاسپ) په ده وگروهېد او د ده په عقیده سو او په (۵۸۳ق م) په اووه اویا کلني د توراني (ارجاسپ) د یرغل پر وخت د بلخ په دوهه (آتشکده) کي د توراني (براترکرش) له لاسه ووژل سو، مگر څېړونکي پوهان دا کلونه صحیح نه بولي او د ده زېږېدنه ئې د (۵۵۸ق م) په شاوخوا کي گڼلې ده.

زردشت له هغو لرغونيو کسانو څخه دئ چي په لرغوني افغانستان کي ئې پر نوي اقتصادي بنیاد باندي د یو اساسي او زوړ رفرم بنسټ ایښی دئ او د (ژ. دومزیل) په قول:

"ده خپل اقتصادي سیسټم په داسي وخت کي منځته راوړی دئ، چي د آرینانو یوه ډله د کوچیتوب له حاله راوتل او کلیوالي ژوند ئې غوره کاوه".

په دې ترتیب چي د څارویو د څړ نامعلومه ځایونه ئې د هر ټبر او قوم له پاره د څړ په ټاکلو ځایو الیش کړه او په همدې دلیل ئې غویي او غوا ته چي د خوراک او کرهڼې یوازنۍ وسیله وه په درنه سترگه کتل او حیواني سري په کلیوالي تشکیلاتو او کرهڼه کي خاص اهمیت موندلی وو.

زردشت د یوه خدای (اهوره مزده – یوه بادار) په وحدت او بې ساري عظمت قایل سو او له پخوانیو خدایانو څخه ئې چي اریائیانو ورته عقیده درلودله مخ وگرزاوه. دی وایي چي:

"تر يوه خداى وروسته د نړۍ له ابتدا څخه دوه روحه سته، چي يو پر ښه لار او بل پر بده لار ځي، او ټول ژوند يوه باطني جګړه ده چي د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دايمي جګړه کي رڼا او تياره عقل او اهريمن يو د بل سره مقابل دي".

زردشت پخپل آئين کي د څارويو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چي لرغونيو آريائيانو درلوده له منځه وړي دي.

دى وايي: "د (سوما) کثيف نشه کوونکي شراب څنګه د نېکۍ سره کومک کولاى سي، د بزګر سړي غوبي تر دې چي قرباني سي، ښه او ګټوره دا ده چي د خپل خاوند په لاس کي وي".

د زردشت په آئين کي د آخرت پر ورځ، د اعمالو پر محاسبې او د رشتيا پر برې او د دروا غو پر ماته او د جنت او دوږخ او د چنوات (صراط) د پله او ملائکو پر وجود عقيده سته او آذر (اور) ئې هم مقدس ګڼلی دئ. چي د ټولو موجوداتو په کمون او د طبيعت په مواليدو کي په وديعت ايښود سوى او د ژويو (جانورانو) د ژوندون جوهر او د باطني او غريزي تودښت نغرى دئ، نو ځکه د زردشت پيروانو د آذر د نمانځني له پاره دوهې (آتشکدې) درلودلې.

د زردشت په آئين کي د نېکۍ قوتونه د اميشه سپينه (يعني همېشه سپين او مقدس) او ايزدان (د ستايني وړ) په نامه سته، چي له هغې جملې څخه شپږ عامل قوتونه (موکلي ملکي) دي، چي هر يو قوت د خپل صلاحيت په دائره کي د نړۍ د چارو د ادارې له پاره د بل قوت سره همکاري کوي او هر يو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د يوه صفت مظهر او جاويدان بلل سوى دئ:

۱/ وهو منه = بهمن (ښه انګېرنه – نېکه مننه) يا د ګلو او رمو او نورو ژويو (ژوندويو موجوداتو) ساتندويه پريښته.

۲/ اشه وهيشه = اردي بهشت (ښه نظم) د اور پريښته.

۳/ خشتره وئيريه = شهريور (تسلط د فلزاتو او ښکلو ډبرو ساتندويه پريښته.

۴/ سپينته ارمئيتي = سپيدار مذ (د روح سپېلتوب او تواضع) د مځکي ساتندويه پريښته.

۵/ هئوروتات = خرداد (روغتيا) د غښتلتوب او کورو او اوبو موکله پريښته.

۶/ اميريتات = امرداد (ابدي ژوند او بقا) د کرهڼو، وښو او د څړ د ځايو

پرېښته.

د مزده یسنا د پیدا ایښت په سر کي د دې شپږو ملائکو پر سر یوه ملکه د سپینته مینیو (سپین عقل) په نامه ولاړه وه، چي تر هغې وروسته ئې پر ځای (اهوره مزده) او کله هم (سره اوشه) [سروش = د خیر هاتف] درېدله.

د خیر او نېکۍ او رڼا د قوتو په مقابل کي د شر او بدۍ او تاریکۍ قوتونه هم موجود ول، چي د ټولو مفاسدو او شرارتو مشر (انگره مینیو) [اهریمن] وو او په اوستا کي ئې د شر او تاریکۍ دا ټول قوتونه د (دیوه) په نامه یاد کړي او د خیر د ملائکو په مقابل کي ئې د شر او بدۍ شپږ مؤکلان د کاریکان په نامه داسي تصویر کړي دي:

۱/ اکه منه: د هومنه په مقابل کي د ناپاکي انگېرني (یا مننې) په معنا د شرارت او نفاق او بدۍ ښکارندوی.

۲/ ایندره: د اردي بهشت په مقابل کي د بدعت، دروه او د خلکو گمراه کوونکی روح.

۳/ سئوروه: د شهریور په مقابل کي د بې نظمۍ ښکارندوی او د گړبړ دیو.

۴/ نااونک هئي ثیا: د سپیندارمذ په مقابل کي د تور او نافرمانۍ ښکارندوی.

۵/ تئوروی: د خرداد په مقابل کي د ورانۍ، فساد، لوږي او تندي دیو.

٦/ زیري ریش: د امرداد په مقابل کي چي د تئوروی شریک دئ.

کله هم ایشمه د (خشم) دیو د سروش په مقابل کي د هغو دېبانو اووم عدد بشپړوي، چي د ناشکرۍ او عصیان ښکارندوی دئ.

زردشت خپل آئین پر درو اخلاقي او حیاتي بنسټو بنا کړی دئ او هغه دا دي:

هومته (ښه منل)، هوخته (ښه ویل)، هوورشته (ښه کول) او په دې ډول د زردشت پیروانو ښه منل، ښه ویل او ښه کول د خپل عمل اساس گرزاوه او خپله انگېرنه، خپله ژبه او خپل عمر ئې په یو شان له معنوي او مادي ککړتیا څخه خوندي ساتل. د بدني او روحي پاکوالي، د رشتیا، سموالي، مړاني، سخاوت او ټولو ښو اخلاقو مراعات ئې کاوه. درواغ او تور منع ول او د مزدیسنا هر پیرو په دې مامور گڼل کېده چي اور، اوبه او مځکه د ناپاکیو له ککړتیا څخه وساتي، ځکه نو دوی مځکه د مړو د جسدو د ککړتیا څخه ساتله او خپل مړي ئې نه ښخول. بلکي په آزاده هوا کي ئې پر لوړو ځایو باندي ایښوول چي د هوا مرغان ئې وخوري او له منځه ولاړ سي.

د زردشت آئین چي د پیدا کېدو او روزني ځای ئې د دنیا ډېر لرغونی پایتخت بخدي = بلخ وو، د اوستا د کتاب په وسیله تبلیغ سو، چي تفسیر ئې په پهلوي (زند) ژبه راغلی دئ او هغه ژبه چي اوستا په لیکلې سوې د ویدي ژبي سره ډېر نژدېوالی لري او د اوستا کتاب د سکندر تر یرغل دمخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه یا کتابه درلوده خو سکندر د غوایي (۱۲۰۰) پوستونه چي پر هغو د اوستا کتاب لیکلی وو وسوځل او تر سکندر وروسته چي ئې بیا هغه کتاب راټول کی (۳۴۸) فصله لاس ته ورغله، چي پر همهغو (۲۱) نسکو ووېشل سوه او د (ویسټ) نومي انګریزي عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسکو (۳۴۵۷۰۰۰) کلمې درلودلې، چي اوس له هغو څخه یوازي (۸۳۰۰۰) کلمې سته او له هغې شرحي څخه چي انګرېزي مستشرق براون کړې ده داسي څرګندېږي چي د اوستا باختري اصل له منځه تللی او هغه څه چي اوس پاته دي یوازي څلرمه برخه ئې ده په دې تفصیل:

۱/ یسنا (پرسته او جشن): چي دیني سرودونه دي او (۷۲) فصله لري.

۲/ ویسپرید (سروران): د دعا او اورادو مجموعه ده، چي له (۲۳) څخه تر (۲۷) پوري فصلونه لري.

۳/ وندیداد (د شیطانانو دفع کوونکی): د اودس، استغفار، توبې او نور دیني احکام لري او (۲۲) فرګرد (بابونه) دي.

۴/ یشت (نمونځ او ستاینه): د خدای او ملائکو ستاینه ده او (۲۱) بابه لري.

۵/ خورده اوستا (کوچنۍ اوستا): چي د (۳۵۰م) په شاوخوا کي آذربدمهراسپند تالیف کړې ده او دعاوي، نمنځونه او مناجاتونه پکښې دي.

د اوستایي مدنیت په دوره کي چي له (۱۲۰۰ق م) څخه شروع سوې ده، لومړی وار په بخدي کي شاهي نظام منځته راغی او اوستا وایي چي: "یمه" د اهوره مزده په امر یوه "واره" ودانه کړه، چي اوږده او پسور ئې د یوه اسپریس (آس ځغلولو د میدان) په اندازه وو، او په هغه کي ئې راز راز څناوران لکه پسونه، غوایان، سپي، مرغان او نور وساتل او د اوبو له پاره ئې هم یوه واله د یوه هاتره (میل) په اندازه وکیندله، او هم ئې په هغه واره کي په مخصوص ترتیب بازارونه، کوڅې او کورونه جوړ کړه، خو په هغه ښار کي ئې ناروغانو، دوراغجنانو، بد خویو، پیسانو او لېونیانو ته ځای ور نه کړه".

په دې ترتیب د بخدي په واره کي د آریایي مدنیت لومړی ښار ودان او لومړی

مرکز تاسیس سو او همدا د (واره) اوستایي کلمه ده چي په سنسکریت کي (وهاره) سوې ده او په دري کي (بهار) ځني جوړ سوی دئ، چي پر هغه ځای تر اسلامي لومړۍ پېړۍ پوري (د بلخ نوبهار) ودان وو.

د اوستایي مدنیت په زمانه کي چي آریایي خلکو د هندوکش په شمالي لمنو کي کلیوالي ژوند ته لاس ورته کی، کلي او ښارونه ئې ودان کړه او د کوچیتوب له دورې څخه په کورو کي د تل اوسېدو حال ته راواوښتل. دا هغه گام وو چي د مدني مراحلو د لوړتیا او اقتصادي تحول په لار کي واخیست سو او په دې وخت کي وو چي شاهي نظام هم منځته راغلی او د بخدي پاچهانو چي د اوستا په پشتو کي د (پره ذاته) په نامه یاد سوي دي (یعني پېشدادیانو) په خپل سلطنتي نظام کي نظم، داد او نیاو (عدل) منځته راوستل، او د اوستا په تعبیر د بخدي دې پاچهانو د رب النوعی مقام هم درلود او څنگه چي په ویدي سرودو کي هم د دې پاچهانو یادونه سوې ده، ځکه نو د دې شاهي کورنیو زمانه تر تاریخ دمخه عصر ته چي آرین خلکو د هندوکش له شمالي سیمو هجرت نه وو کړی رسېدای سي.

مگر په اوستا کي یو لوی پهلوان (د گیومرث له اولاد څخه) چي هئوشینگه نومېده په (پره ذاته = پیشداد) ملقب وو، یعني لومړی قانون گذار او دا د دري ادبیاتو همهغه هوشنگ دئ چي د البزر په غره کي ئې د ناهید (اناهیتا) د ربة النوع له پاره قربانۍ کولې او د دیبانو سره جنگېده او پر اوو هیوادو ئې پاچهي کوله.

د دینکرد په دریم کتاب کي داسي راغلي دي چي: "د کرهڼي او دهکانیه = دهقانۍ دود او د مالکیت اصل همدې پېشدادیانو منځته راوړی دئ او بیا وروسته هوشنگ دیهوپتیه (د البیروني په قول دهوفذیه) یعني د حکومت او پاچهۍ او د خلکو د ساتني اصل ایجاد کړی دئ" او له دې روایت څخه پوهېدای سو، چي د اوستایي دورې مدنیت د ویدي د اوایلو او کوچیتوب سره توپیر درلود. په دې معنا چي دا وخت د ښکلي بخدي خلکو په کرهڼه او آبادۍ او د کلیو او ښارو په ودانۍ لاس پوري کړی وو او د کوچیتوب او بدویت د ژوند له اقتصادي مرحلې څخه دهکانیه او د مځکي مالکیت ته او حتی تر هغه یوې لوړي مرتبې (دهیوپتیه) [د حکومت او سلطنت ایجاد] ته رسېدلی وو او هوشنگ پر یوې خورا ارتي ورشو او مځکي حکم کاوه او د دېبانو او کوډگرو او بدذاتو سره چي د مدنیت ورانوونکي او د کلیوالو کروندگرو دښمنان ول

جنګېده.

تر هوشنګ وروسته بل پیشدادي پاچا (تهمورث) دئ چي په اوستا کي د (تخمه او روپه) په نامه یاد سوی او په ازینه ونت (وسله وال) ملقب وو او دی ئې د اوو هیوادو پاچا د (ویونګهان) زوی د (اینګهت) لمسی او د هوشنګ کړوسی ګڼلی دئ، چي دېرش کاله ئې د خپل وزیر (شیدسپ) په کومک په نیاو (عدل) او انصاف حکومت وکی او ده ته (دیوبند) هم وایي، دا ځکه چي دیبان او اهریمن ئې بند کړي ول او هم ئې ځیني داسي مدني کارونه وکړه، چي په نوي اقتصادي مرحله کي ورته اړتیا وه، لکه د وړیو وربېشل، د کالو سکښتل او ګنډل، د څارویو اهلي کول او له آس، غاتري، اوښ، غوایي او خره څخه ګټه اخیستل او لیک او لوست منځته راوړل.

د کریستن سین په قول: "تر تهمورث وروسته ئې ورور جمشید پاچا سو او لومړی ځل ئې د نوروز جشن جوړ کی او دی د اوستا په تعبیر (د ښو ګلو خاوند) وو، چي دا لقب په اوستا کي هوثوه (په پهلوي کي هورمګ) راغلی دئ.

ده دري خوندي د (یمګ) او (اري نوک) او (سنګهوک) په نومو درلودلې (په شهنامه کي: ارنواز، او شهرناز).

د اوستایي مدنیت دورې او د آریایي نژادو شاهي کورنیو او نومیالیو کسانو او پهلوانانو په باب تر اسلام دمخه او وروسته د پخوانیو کتابونو روایتو د زمانې په تېرېدو یوه داستاني بڼه پیدا کړې ده او په دغو کتابو کي دا اساطیر په مختلفو ډولو راوړه سوي دي، خو موږ دلته زیار باسو چي تر خپله وسه د نوموړو داستانو تاریخي اړخونه ولټوو.

په ویدا کي د پیشدادي ستر پاچا نوم (یمه) Yama او په اوستا کي (ییمه) Yima او په پهلوي کي (یم) Yam او په دري کي (جم) دئ، چي صفت ئې په اوستا کي خشیته Xshaeta او په پهلوي کي شیت Shet او په دري کي (شید) راغلی او (جمشید) ئې بولي، یعني ځلېدونکی جم. د جم پلار په اوستا کي ویوهونت Vivavant دئ، چي وروسته بیا ویونګهونت = ویونګهان په ویونجهان معرب سو او زوی ئې یمه = جم د اهوره مزده له خوا د خلکو ساتندوی او پاچا وټاکل سو چي د خلکو د ودانۍ او هوسائۍ له پاره زیار وباسي او ده ته یوه لکړه، یو غمی، یوه توره، یو کټوری (جام) او د یوې زرین نېش (غاښور) ورکړ سو، چي د ده د شاهۍ لومړی نښان وي او له نیش څخه د

مځکې په کرلو او کرهڼه کې کار واخلي او د خلکو او څارویو د نسل په ډېرولو کې زیار وباسي او د بخدي (واره) ودانه کړي او هغه ځای چې په اوستا کې "د لوړو بیرغو لرونکې ښکلې بخدي" بلل سوی د خپل ځان او نورو ښاري خلکو ټاټوبی وټاکي.

د بخدي پاچا (یمه) لومړی پاچا دئ چې د مدنیت او ښاري توب بنسټ ئې ایښی او اجتماعي ژوند ئې ترتیب کړی دئ.

کرهڼه، خاوري روزنه، کسب، د اوسپني ویلول، د کالو اودل، د وسلو او جواهرو استعمال، د لښکري طبقې ټاکل، ختګري (معماري) او د فلزاتو او دواوو استعمال ئې رواج کړه او په خپل شاهي لومړي پایتخت ښکلي بخدي کې ئې مدنیت جوړ او خپور کی او د فرانسوي محقق بنونیست په قول: دی هغه آریایي شخصیت دئ چې د اسلام تر منلو دمخه د نورستان د خلکو په منځ کې د (ایمرا) Imra په نامه تر ټولو ارباب انواعو لوړ او ستر رب النوع ګڼل کېدی او د هغې سیمي په مرکزي معبد کې چې هلته ئې د قربانیو دودونه پر ځای کول ده د ده مجسمې ئې درولي وې.

په ۹ یسنا کې له ۳ تر ۵ فقرې پورې وایي: "د جم د پاچهی په وخت کې تودوالی، سړوالی، زوړوالی، مړینه او رخه (رشک) په دنیا کې نه ول".

او د ۱۹ یشت په ۳۱ – ۳۸ فقرو کې داسي راغلي دي چې: "د جم په سلطنت کې د نړۍ ژوندون په خوښي او خوشحالي تېرېده، د رنځ او ناورین (آسیب) اثر نه وو". په اوستا او د عرب او عجم په نورو تاریخي کتابو کې د جم او پېشدادي پاچهانو کیسه (داستان) د ډېر پخوانیتوب په سبب افسانوي بڼه غوره کړې ده او څنګه چې ئې د جم پاچهي د هر راز هوسایۍ او آرامۍ، نیاو (داد) او ښېګڼې سرچینه بللې ده ځکه ئې نو هغه څوک چې د خیر، خوښۍ او ښېګڼې، د دې سرچینې د ورانولو وسیله سوی اژي دهاکه (اژدها – ښامار) بللی دئ او دا سړی (بیوراسپ) د (اروند اسپ) زوی د کیومرث (ګرشاه = غرشاه) له اولادې څخه وو، چې مور ئې ذاک (ودک) د جم خور وه او بیوراسپ د لسو زرو اسانو د خاوند په معنا دئ او څنګه چې ئې آسان تېز ځغلول او تازنده سړی وو او هم ئې تازنده اسان درلودل نو ځکه ئې ورته (تازي) ویلي دي، چې په همدې سبب ځینو مؤرخانو دی تازي او له عربي نژاده ګڼلی دئ.

وايي چې دی د (بوري) له مځکې راولاړ سوی دئ او په دې نامه تر اوسه یو ځای د افغانستان شرقي جنوب ته په ږوب کې سته.

څنګه چي عربو دا نوم معرب کړی او ضحاک ئې ورته ويلي دي ځکه ئې نو دی عربي نژاده بللی دئ او هم څنګه چي سامي نژادو د آريائيانو سره رقابت درلود ځکه نو هر عنصر چي دې نوي تشکيل سوي مدنيت او د بخدي پاچهۍ ته خطر پيښاوه هغه ئې له پردي نژاده باله او لکه آريايي نژاده تورانيان، ضحاک بيوراسپ ئې عربي نژاده ګڼلی دئ. حال دا چي ځيني دقيق مؤرخان لکه طبري او البيروني وايي: عربانو ضحاک عربي نژاده او عجميانو عجمي انګېرلی دئ.

څنګه چي د افغاني تاريخي ښار، ځايو او سړيو په نومو کي (لکه د غوري شاهانو د کورنۍ ستر نيکه ضحاک او په باميان کي د ضحاک ښار) د دې نامه ريښه سته او مؤرخان هم د ده د نسب سلسله آريايي نژاده ګيومرث ته رسوي او دی د جم خوريی بولي نو دا خبره چي دی عربي نژاده وو له منلو څخه ليري ښکاري.

په هر صورت د اوستا د اشارو له مخي بيوراسپ اژي دهاکه د ښکلي بخدي پر مدنيت يرغل وکی او څنګه چي ايزدي فر (د سلطنت پرتم يا ځلا) د برياليتوب د مرغه په شکل له جم څخه بېله سوې وه اژي دهاکه پر ده بری وموند او د ده هيواد ئې ونيو او دی ئې په اره دوه ځايه کی.

دې تازي (تازنده) ضحاک د رام يشت د ۱۹ فقرې له مخي د کوی رينتا په نامه يوه ټينګه ماڼۍ او شاهي تخت او زرتنه چترۍ درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبياتو کي ده ته (ضحاک ماران = ماردوش = اژدها) ويلي سوي دي.

د اوستا له مخي تر (جم) وروسته ايزدي فر (د سلطنت ځلا) پر (ترايتنه) [په پهلوي کي فريتون = فريدون) د پورتورا (پورګاو) پر زوی چي د جم له اولادې څخه وو وځلېده چي پلار ئې د اثويه (اثفيان = اتبين) په نامه هم ياد سوی دئ او د دې کورنۍ خلک کرونده ګران وه چي د زياترو د نومو سره د ګاو کلمه (په اوستا کي ګئو) راغلې ده.

فريدون د اوبو د ربة النوع (اناهيتا) له پاره سل اسان او زر غوايي او لس زره پسونه قرباني کړل څو چي پر شرير اژي دهاکه بريالی سو او هغه ئې وواژه او د جمشيد دوې خوندي (اري نوک) او (سنګهوک) چي ضحاک بنديانې کړې وې لاس ته ئې راوستلې.

د اژي دهاکه په مقابل کي د خلکو د غاو داستان چي د فردوسي په شهنامه کي د

هغو خدای نامو له روایته څخه را اخیسته سوی چي تر اسلامي دورې دمخه وې داسي دئ چي: یوه پښ (آهنګر) چي کاوک (کاوه) نومېده، د خپلي آهنګری څرمن د نېزې پر څوکه د بیرغ په شان وتړله او خلک ئې پر ځان راغونډ کړه او د اژي دهاکه په مقابل کي وپارېدل او د هغه د تېریو پر ضد پورته سوه او دا همغه د کاویان بیرغ دئ چي وروسته تر ډېري مودې پوري د آریایي خلکو د بري سمبول وو.

فریدون په دې هڅه او جنبش کي د پارېدلو خلکو مشر وو او ده پر ضحاک باندي د خپل بري په یاد د نوروز د جشن په څېر د (مهرګان د جشن) اساس کښېښود، دېبان ئې پر سر وتکول او جهان ئې ونیو.

د آریایي اولسو په داستانو کي یو بل ته ورته روایات سته، چي وایي: فریدون د ایرینه – توئیرینه او سئیریم ینه هیوادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ایرج) او توچ (تور) او سرم (سلم) ووېشل، خو سلم او تور د ایرج سره رخه (رشک) درلوده او دی ئې په نامردانه توګه وواژه، څو چي د منوش چیثره (منوجهر) په نامه د ایرج زوی پیدا سو او د ایرج کسات ئې وکیښ.

دې داستان ته ورته د دوو زامنو کیسې نوري هم سته لکه د زردشت د درو زامنو او د تارژي تائوس سګایي د دوو زامنو او د درو پښتني ورونو (غرغښت، بېټني، سړه بن) کیسې چي د ګلزدوفرانس د استاد ژرژدومزیل په قول پخوانی آریایي ټولنه له درو ډلو: روحانیونو، جګړنو او ثروت پیدا کوونکو څخه جوړېده او د پخواني هند اساسي کاسټونه هم برهمنان، جګړن نجیبان او څاروي پالونکي کرونده ګران ول، او د زردشت له درو زامنو څخه هم مشر زوی روحاني، دوهم زوی جګړن، او دریم چوپان (پونده) وو او دا ګرده کیسې په آریایي قدیمو قومونو کي سره ورته دي.

په هر صورت منوچهر د ایرج کسات واخیست، سرم او تور ئې ووژل او د آریایي نژاد و صحرانشینو توراني یرغل کوونکو خلکو مخه ئې ونیوله او د ده په وخت کي لوی پهلوانان لکه قارن د ګاوه زوی او نریمان او زال و رستم منځته راغله چي د آرینه ځمکه ئې د دښمنانو له شره ساتله.

تر ده وروسته د اوستا په قول نئوتره (نوذر) د ده زوی پاچا سو، چي توراني افراسیاب تر درو جګړو وروسته هغه ونیو او وئې واژه، خو له هغه څخه د نئوتریان = نوذربان په نامه لوی کهول پاته سو، چي داستانونه ئې په اوستا کي راغلي دي.

د نوذر تر وژنې وروسته (اوزوه) د توماسپه زوی (زو = زاب = د توهماسي زوی = تهماسپ) د فریدون له اولادې څخه تر پنځو کالو حکومت وکی چې هوښیار او عادل سړی وو (د دې نامه ریښه په [زابل او ړوب] کې سته) ده د پهلوانانو په مرسته د تورانیانو سره جنگونه وکړه، څو په پای کې ئې د آمو سیند تر خپل منځ وېش (سرحد) وټاکه.

د زاب تر مړینې وروسته د هغه زوی گرشاسپه Kershaspa (یعنې د ډنگر آس خاوند) پر تخت کښېنوست، چې لسم پېشدادي پاچا وو او نه کاله ئې حکومت وکی او د ده تر مړینې وروسته افراسیاب د توراني پشنگ په فرمان د هغه پر هیواد یرغل وکی او د کرشاسپه د داستان د ختمه سره د پېشدادیانو داستاني تاریخ هم پای ته ورسېد.

خو دلته باید وویل سي چې دا کرشاسپه د زاب زوی له اوستایي نامتو پهلوان کرشاسپه نریمان څخه جلا دئ. ځکه چې کرشاسپه نریمان د ثریته (ثریت = اثرط) زوی د سیستاني سام له کهول څخه وو چې د فریدون د پاچهۍ په پای او د منوچهر د کار په شروع کې زوړ او بوډا وو، او هم اصلاً یو له پهلوانانو څخه دئ، نه له پېشدادي شاهانو څخه.

د کاوي = کیان کهول:

(کوي) یا (کاوي) په ویدي ژبه او هم اوستا کې د (پوه – پاچا – امیر) په معنا دئ چې د اوستا له مخې (کوي) د پهلوي (کي) د بلخ د اوسني افغانستان د شاوخوا د پخوانیو پاچهانو د لقب سره یو ځای وو، خو د دې هیواد لمر لوېدیځې خوا ته نه استعمالېده.

د کوي = کي کلمه د بلخ د هغو پاچهانو د نومو په سر کې وینو، چې د پېشدادیانو تر کهول وروسته پاچهۍ ته رسېدلي دي او د دې مځکې شاهي پرتم (شاهي فر) د کوئنم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوی اړه درلودلې ده.

په دري ژبه کې ئې (کي) په (کیان) جمعه کړی دئ او دا کهول ئې په شاهنامه او نورو کتابو کې (کیان = کیانیان او کیاني) یاد کړی دئ.

د اوستا له مخې د دې کهول لومړی پاچا کواته Kavata نومېد او ده ته ئې کوی کواته (کی قباد) وایه، چې د سیستاني پهلوان رستم د پلار په غوښتنه د البرز په غره

کي (د بلخ جنوب ته) پر تخت کښېنوست او دی د خلکو د هوسایۍ، آرامۍ او نېکمرغۍ سبب او عادل پاچا وو او پنځلس کاله ئې پاچهي وکړه او فردوسي دی د فريدون له توکم څخه ګڼلی دئ.

تر کيقباد وروسته ئې زوی (کوي Kavi-usan اوسن) [کيکاوس] د بخدي پر تخت کښېنوست، چي د (اوسن) معنا هيله يا خوښي ده.

ده د غير آريايي پرديو عناصرو سره چي د حماسي رواياتو له مخي د اوسني ايران په شمال کي د مازندران په ځنګلو کي اوسېدل جنګونه وکړه او پر هغو ئې بريد وموند. په اوستا کي هغو خلکو ته (ديبان) ويل سوي دي.

اوستا وايي چي غښتلي او زورور کوی اوسن (کيکاوس) د ارزيفيه Erexifya د غره پر سر د اناهيتا (د اوبو د ربة النوع) له پاره سل اسان او زر غوايي او لس زره پسونه د دې له پاره خيرات کړه چي د پاچهانو ستر پاچا سي.

څنګه چي دا غر د پوهانو د څېړني له مخي د خراسان د لمر ختو شمالي خوا ته په بلخ کي وو او کيکاوس پر هغه اووه هسکي ماڼۍ وداني کړي وې، ځکه نو د ده داستان هم سر تر پايه د افغانستان په تاريخ او خاوره پوري اړه لري.

دی له سترو پاچهانو څخه سو، چي (د هغه وخت د کشف سوي دنيا) پر اوو هيوادو ئې حکومت کاوه او د اوشنر Oshnar په نامه ئې يو پوه وزير درلود، چي په اوستا کي ئې د پورو جيره Pura-jira په صفت ياد کړی دئ يعني ډېر پوه او هوښيار (په پښتو کي: پوره + ځير = کامل دقيق).

په اوستا کي کيکاوس ته ځيني خطاوي هم نسبت سوي دي، لکه د همدې پوره وزير وژل او د مځکي د ساتندوی غوايي له منځه وړل او آسمان ته د ختو هڅه او په همدې سبب کياني پرتم (کياني فر) له ده څخه وګرزېد او توراني افراسياب ورباندي غالب سو او د ده هيواد ئې وران کی، څو چي روت ستخمک Rot-staxmak (رستم) سيستاني پهلوان لښکر جوړ کی او افراسياب ئې وشاړه.

د بلخ له کياني پاچهانو څخه يو بل (کوی سياورشن) Syavarshan (سياه نر) وو، چي تر کيکاوس وروسته پاچا سو، او د بلخ واکمن پاچا وو او د آمو له ها خوا (توران) د آريايي يرغلګرو قبيلو سره په يوه جګړه کي وژلی سوی دئ او دی د کيکاوس زوی بولي، چي په پهلوي او دري ادبياتو کي د سياوخش = سياوش په نامه شهرت لري.

سیاوش ایرینه ویجه ته نژدې یوه لویه کلا د (کنګ دژ) = د اوستا Kangha په نامه ودانه کړه چې د جمکرد د واره په ښېر دوهم آریایي مرکز وو او ده په توران کې د توراني پاچا افراسیاب لور چې فرنګیس نومېدله ماندینه کړه او له هغې څخه هئوسره وه Hausravah (= کیخسرو) وزېږېد، چې تر پلار وروسته ئې د پاچهۍ تخت ونیو او د پلار د خون اخیستلو په غرض د تورانیانو سره او د خپل ننګیالي سپه سالار هئومه Haoma په ملګرتیا ئې افراسیاب او د هغه وروس کیریسه وزده (چې په شاهنامه کې: کرسیوز راغلی) په ځنیځرو کې وپېچل او وئې وژل.

اوستا وايي: کله چې کیاني پرتم (کیاني فر) په خسرو پوري اړه وموندله نو د هغه په مرسته ئې لوی کارونه وکړه، زور او قوت، مینه، ښکلا، برم او پرتم د ده په برخه وو او د کیاني شاهنشاهۍ هیوادونه ئې بیرته سره ومښلول چې په همدې سبب په اوستا کې د خششري هن کریمو Xshathrai-Hankeremo یعني د هیوادو سره مښلوونکي او یو کوونکي او د شاهنشاهۍ د منځته راوستونکي په صفت یاد سوی دئ.

تر کیخسرو وروسته په بخدي کې یوه ډله پاچهان منځته راغلي دي، چې د نومو په پای کې ئې د (اسپه) کلمه راځي او دا ښځي باختري نسبت دئ. ځکه چې د بلخ ورشو د آس لرغونی روزنتون وو او د دې مځکې آریایي نژادو سپرو په جنګو، په یرغلو او د دښمنانو په مخ نیوي کې تل له دې اهلي ښاروي څخه کار اخیست او د دې سیمي د خلکو په منځ کې له پخوانیو زمانو څخه بیا تر اوسه د آسانو د کلو روزنه او د سپرلو ورزش رواج لري او حتی ځینو پوهو مؤرخانو لکه دینکر په خپل پخواني تاریخ کې د بلخ د پاچهانو یو کهول د (اسپه پاچهانو) په نامه یاد کړی دئ، خو په حقیقت کې دا پاچهان د همهغو کیانیانو پایښوړ دي.

له همدې ډلي پاچهانو څخه هغه څوک چې تر کیخسرو وروسته د بلخ د پاچهۍ پر تخت کښېنستلی په اوستا کې ائوروث اسپه Aurvat-Aspa (= کی لهراسپ) یاد سوی دئ چې د ګړندي آس په معنا دئ او نسبت ئې کیقباد او منوچهر ته رسېږي او د فردوسي په قول د مهر د میاشتي د مهر په ورځ (د مېزان په ۱٦) ئې د پاچهۍ خول پر سر کښېښود او په بلخ کې ئې د (آذر برزین) په نامه یوه دوهه (آتشکده) جوړه کړه او د ساساني وختو په نورو روایتو کې وايي چې: ده د خپل یو سپه سالار بوخت نرسیه (معرب ئې: بخت النصر) په ملګرتیا پر اورشلیم ویرغل او هغه ئې وران کی او جهودان ئې تیت کړه او د

ژوند په پای کي ئې پاچهي خپل زوی ویشتاسپه Vishtaspa (=گشتاسپ[1]) ته پرېښووله او پخپله د بلخ په نوبهار ننووت، ورېښتان ئې پرېښوول او د خدای په ستاینه بوخت سو او د زردشت دین ئې ومانه، خو په پای کي د توراني ارجاسپ په یوه حمله کي ووژل سو، ویشتاسپه (گشتاسپ) لوړ همته پاچا د گړندیو آسانو خاوند، د زردشت مؤید او پیرو او مزدا پرست او کیاني فرلرونکی راست کاره او پاک تومنه سړی وو او پر خپلو توراني دښمنانو ئې بری وموند او هم ئې وزیر جاماسپه د اوستا له مخي شریف، بډای او هیوادوال او پوه بریالی او د زردشت د لور مېړه وو، چي د زردشتي آیین تر منلو وروسته ئې د هغه په خپرولو کي زیار ایستلی وو او د ده زوی سپینتوداته Spento-Data (= اسفندیار) چي تخمه Taxma (= تهم = زړه ور) ئې صفت وو او د ویشتاسپه ورور چي زئیري وئیري Zairi-Vairi (زریر) نومېد، هم هغه کسان دي چي د زردشتي آیین په خپرولو کي ئې زیار ایستلی دئ او د اوستا په هغه نسخه کي چي په اتمه میلادي پېړۍ کي په پهلوي ژبه لیکلې سوې او په سمرقند کي لاس ته راغلې ده داسي وایي چي: زردشت د گشتاسپ په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخې د سرو زرو پر څپرکو ولیکلې او د (ورهران) په آتشکده کي ئې کېښوولې، چي دا معبد اسفندیار د بلخ بامیک په نوازک کي ودان کړی وو او همدارنگه په آذر فربغ (د موبدانو آتشکده) او آذربرزین مهر (د کرونده گرو آتشکده) هم گشتاسپه ته منسوبي دي، چي دا دوهمه آتشکده ئې د ده په وخت کي له خوارزم څخه د کابلستان د روشن Roshn غره ته راوړه او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱هـ) پوري لا هم پاته وه.

د زریر زوی بستوئیري Bastawairi د بست ښار ودان کی او هلته ئې ډېر خیراتونه وکړه او هم ئې د سلطنت مخالفان چي هلته وه له منځه یووړه.

تر اسفندیار وروسته له دې کهول څخه د ځینو نورو پاچهانو نومونه اخیسته سوي دي لکه (وهومن سپینداتان) [بهمن اسفندیاري] او لور ئې (همای) او (داراب) د همای زوی او دا پاچهان د سیستان او هلمند په ناوه کي داستانونه لري او ځینو مؤرخانو دا پاچهان د هخامنشي پاچهانو سره گډ کړي دي.

اوستایي پهلوانان:

د اوستایي فرهنگ په دوره کي سربېره پر دغو شاهي کورنیو چي دمخه یادي

---

[1] گشتاسپ د تورېدلي آس په معنا دئ.

سوې د ځينو لويو پهلوانانو کهولونه هم په دې تاريخي زمانه کې راغلي دي، چې د دوی په نامه آريايي حماسي روايتو کي خاص کتابونه ول او دا کهولونه زياتره په اوسني افغانستان او يا د خراسان په خاوره اړه لري، خو د زمانو او نسلو په تېرېدو د دوی تاريخي پېښو داستاني بڼه موندلې ده او په دې پهلوانانو پوري ئې فوق العاده کارونه تړلي دي، چې د دې افسانوي روايتو له منځه يوه برخه تاريخي واقعيتونه لکه د پاچهانو د کورنيو تاريخي پېښې لاس ته راتلای سي.

ډېر نامتو او ستر پهلوانان د سيستان له خاوري څخه پورته سوي دي چې د اوستا د روايتو او پهلوي د نورو کتابو له مخي د دوی نژاد دبخدي همهغه (يمه = جم = جمشيد) پاچا ته رسېده او ده د زابلستان د پاچا کورنګ لور ماندينه کړه او له همدې نژاد څخه سام نريمان پيدا سو، چې زوی ئې د ورېښتو د سپين والي په سبب د (زال زر) په نامه ياد سو او د پلار له خوا د سيستان پاچهي ورکړه سوه او دی د کابل د مهراب شاه پر لور رودابه (چې د ضحاک له نسله وه) مين سو او هغه ئې ماندينه کړه او له هغې څخه رستم وزېږېد، چې د خپل وخت تر ټولو پهلوانانو غښتلی او زورور وو او کک کوهزاد (غرزی = غلجی) ئې چې له زال څخه ئې خراج اخيست وواژه خو په پای کي د بهمن په وختو کي د خپل ورور شغاد په دروه او چم څا ته ولوېد او د خپل آس رخش سره په همغه څا کي مړ سو.

زال سربېره پر رستم او شغاد يو بل زوی د (زواره) په نامه هم درلود، چې لوی پهلوان وو او د هغه دوه زامن فرهاد او تخار (تخوار) مشهور دي.

له رستم څخه فرامرز او سهراب او جهانګير او ګشسپ بانو او زربانو پيدا سول او له سهراب څخه چې د پلار د لاسه وژل سوی وو د (برزو) په نامه يو زوی پاته سو، تر برزو وروسته شهريار وزېږېد چې د دې پهلوانانو په نامه بېل بېل کتابونه سته، لکه فرامرزنامه، برزونامه، شهريارنامه، بانو ګشسپ نامه، جهانګير نامه او سام نامه. همدا راز د فردوسي په شهنامه کي هم د دوی داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخوار داستان په افغانستان کي تر اسلام دمخه له پخوا زمانو څخه شهرت درلود او تر اوسه يو څو ځايونه د تخت رستم په نامه (په سمنګان کي) د رستم غونډۍ، د زال کلا (تخارستان)، د کک کوهزاد کلا د رستم آخور (په فراه کي) سته چې ځيني دا نومونه تر اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاريخ کي هم راغلي دي او حتی

د نورو ملتو په تاریخو کي لکه د موسی خورني ارمني په تاریخ کي (له ۵ تر ۸ م پېړۍ پوري) هم د رستم نوم راوړه سوی دئ.

د دې دورې بل کهول چي په زړه ورتوب او پهلواني ئې شهرت درلود د (کاوه) کهول دئ چي د مخه ئې یادونه سوې ده او د ضحاک د ظلمو او ستمو په مقابل کي ئې د خلکو یو ټولنی غورځنګ منځته راوستلی وو او له هغه څخه یو زوی د (قارن ګاوګان) په نامه پاته سو چي د فریدون او ایرج او موچر په وختو کي ئې د افراسیاب سره د کیقباد په جنګو کي ډېري مړاني ښکاره کړي دي او دا کهول د اشکانیانو او ساسانیانو تر عصره پوري د (کارن) په نامه پاته وو او حتی تر دریمي هجري پېړۍ پوري ئې خپل برم او قوت ساتلی وو.

د پهلوانانو بل کهول د (نوذریانو) کهول دئ چي نوذریان د منوچهر د زوی (نوتر) له اولادې څخه ول. دې کهول ته په اوستا کي نئوتئیریانه Naotairyana ویل سوي دي او توسه (طوس) د نوتر زوی چي نوم ئې د خراسان د (طون) د ښار په نامه کي پاته دئ د کیاني وخت له لویو پهلوانانو څخه وو چي د وایسه که Vaesaka پر زامنو ئې بری وموند. (ویسه) د توراني افراسیاب اکا وو.

د نوتر بل زوی چي په اوستا کي د ویسته یؤور Vistauru (او په پهلوي کي ویستخم = په دري کي ګستهم) یاد سوی دئ د مزد یسنا آیین ډېر دښمنان ئې وژلي دي او زراسپ هم د طوس د زوی له دې کهاله څخه ګڼل سوی دئ.

همدا رنګه د کاوس زوی فریبرز (په پهلوي کي برزي فره) او د لهراسپ زوی زریر او د زریر زوی بستور (په اوستا کي: بسته وئیره) او د ګشتاسپ زوی اسفندیار او د وزیر جاماسپ زوی ګرامي (په پهلوي کي: ګرامیک کرت) د دې دورې هغه شهزادګان او نجیب زادګان دي چي په داستانو کي د پهلوانانو په ډول یاد سوي دي او د روایتي افسانو له ترخه د دوی تاریخي وجود پېژندل کېدای سي، او هر یو د بخدي او خراسان په لرغونو تاریخي داستانو کي نوم او نښان لري.

افغانستان او اوستایي سیمي:

د اوستا په دریم کتاب وندیداد کي د هغه وخت د معلومي مځکي شپاړس سیمي یادي سوي چي ځیني ئې په اوسني افغانستان یا پخواني خراسان کي دي. همدا شان د

اوستا په پشتو کي د هغو غرو او سیندو نومونه راغلي چي ټول په دې هیواد کي دي، مثلاً:

۱. ایرینه ویجو (د مځکي هغه سیمه چي په پامیر یا آمو ته نژدې په خوارزم کي).
۲. سغده (د آمو په شمال کي سغد)
۳. مورو (د مرغاب مجرا مرو)
۴. بخدي (بلخ)
۵. نیسایا (په شمالي خراسان کي نسا)
۶. هرای وه (هرات)
۷. وایکرته (کابل)
۸. اوروه (روه – پختیا ولایت او د سلیمان غر)
۹. هري ویتي (ارنداو او ده هراوت)
۱۰. ای تو منه (هلمند)
۱۱. ره گه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)
۱۲. هپته هندو (سند)

چي دا ټولي سیمي په افغانستان او یا د افغانستان په گاونډ کي پرتې دي.

همدارنگه په اوستا کي سیامگه (سیاه کوه = تورغر) یو پاري سینه (د گوربت د عقاب) تر الوتني هسک غر – هندوکش سپیته گونه گیري (سپین غر) او نور غرونه او سندونه یاد سوي دي چي د دې هیواد سره د اوستا کتاب د ترتیبوونکو آشنایي څرگندوي.

ایزدان او ارباب انواع:

سره له دې چي زردشت یو نوی سم سوی آیین منځته راوړ او لکه چي د مخه وویل سوه د شریرو قوتو د مقابل له پاره ئې د خیر او ښېگڼي شپږ ملکي وټاکلې، خو بیا هم د هغو ارباب انواعو اغېزه چي د ویدي د وخت لرغونیو آریائیانو درلوده بېخي له منځه نه ولاړه، یوازي د ویدي د لوی رب النوع (وارونه) پر ځای (اهوره مزده) ودرېد چي معنا ئې پوه بادار (سرور) وو او دا نوم زردشت د (یوه خدای) له پاره وټاکه او هغه آریایي

خدایان (دیوان) چي تر هغه وخته ئې لا په هندوستان کي د خدايئ مقام درلود د زردشت په آيين کي متروک او پرېښوول سوه او په همدې سبب د (ديو) کلمه چي تر زردشت دمخه د (خدای) په معنا وه د (بلا – غول – او گمراه کوونکي) معنی پيدا کړه او له هغه وخته خدای پرست ته (مزديسنا) او مشرک او د باطل دين پيرو ته (ديويسنا) وويل سوه، خو سره له هغه هم د (ديو) کلمې په ټولو آريايي اولسو کي (بې له زردشتيانو) خپله اصلي معنا ساتلې ده او د هندوانو په نزد تر اوسه هم (ديوه) د خدای په معنا ده.

(زيوس) د يوناني لوی پروردگار نوم وو، چي لاتيني (ډيوس) او فرانسوي (ډيو) او د پښتو (ډېوه) (د څراغ او روڼا په معنا) له دې ريښې څخه دي.

د ويدي دورې په آريائيانو کي (کنی) د اور رب النوع او خدايي ځری (قاصد) وو، چي په اوستا کي (اترو) او (اترش) او په پهلوي (اتور = اتر) او په دري کي (اذر = آتش) او په پښتو کي (اور) دئ او په زردشتي آيين کي يو عنصري ايزد او د اهوره مزده زوی گڼل کېږي، چي لمبه ئې د خدايي روڼا ښکارندويه (نماينده) گڼلې کېده او د پرستني په ځايو کي ئې د محراب پر ځای ځلانده اورغالی (آتش دانونه) جوړ کړي ول.

اوستايي بله ربة النوع اوبه دي چي په ويدي دوره کي هم (اپام نپات) (د اوبو زوی) ياد سوی دئ او څنگه چي د بخدي آريايي نژادانو د خپل هيواد په زړه کي د لوی سيند څخه ډېري گټې اخيستي وې، نو ځکه د اوبو له پاره د (اناهيتا) په نامه ربة النوع پېژندله او پخپله دې سيند ته ئې اردوی – سوره Ardvi-Sura ويل، چي د اوستا آبان يشت د همدې ربة النوع ستاينه ده او څېړونکي دا ربة النوع د مور – اديتا په ربة النوع پوري تړي، چي د هغې مجسمې مو تر تاريخ په دمخه آثارو کي وليدلې او په راوروستو زمانو کي د دې نامه وروستۍ برخه اناهيته = ناهيد په مجرد صورت پاته سوی چي د اوستا په آبان يشت کي د يوې ښکلي نجلۍ په بڼه راغلې ده، چي طلايي خول او زرين کميس لري او په باختر نومي کتاب کي د راولنسن په قول د باختر په ښار کي د اناهيتا مشهور معبد وو، چي د اوستا په پنځم يشت کي دا ښکلې ښځنۍ ربة النوع د نارينه وو د نطفې او د ښځو د رحمو د تصفيه کوونکو او د زېږېدني د روزونکي او مندو ته د ښو شيدو د بخښونکي په صفت ستايلې سوې ده (١٠ عکس دي وکتل سي).

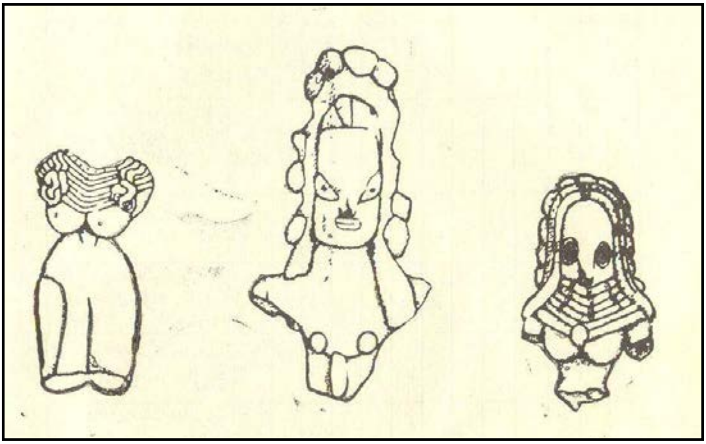

په کندهار او کوټه کي د قبل التاریخ د رب النوع مختلفي مجسمې

۱۰ – لمبر عکس

د اوبو او حاصلاتو رب النوع

په ګریکو باختري صنعت پوري مربوط (دوهمه پېړۍ ق م)

۱۰ – لمبر عکس

د اوستا یو بل عنصر ایزد (واته) ملقب په غښتلي او ګړندي وو او دا کلمه په دري او پښتو کي (باد) او په ویدي دوره کي (وایو) Vayu وه، چي د دښمن د سپایانو سره د جګړې په اړودوړ کي او یا پر تهذیب او دین باندي د پردیو خوني ستمګرانو او یرغلګرو د تېري په وخت کي او یا د یوه سړي د ګرفتارۍ په وخت کي چي په دروه او خیانت د دښمن په لاس کښېوتی له دې عنصري رب النوع څخه مرسته غوښتله کېده، او دی غښتلی او جګړن او ټینګ پر ځای ولاړ، د ارت ټټر خاوند او د سم او رسا نظر څښتن وو او دا رب النوع د کنیشکا تر عصره (د ۱۲۵م په شاوخوا کي) د دغه کوشاني پاچا پر سکو د ځغستا په حال کي د یوه بېرور سړي په بڼه کیندل کېده، چي هغه ئې په کوشاني دري ژبه (واد) بللی دئ. الماني څېړونکی ګیګر یوه ډله اوستایي ارباب انواع د ستور و دیزتو په نامه یاد کړي دي چي یو له هغو څخه میثره Mithra د نور او رڼا ښکارندوی وو او د (وارونه) رب النوع د سترګي حیثیت ئې درلود او په اتفاق ئې د نړۍ نظام او د راستۍ قانون ساته او د دومزیل په قول: "دا مثیره = مهر = میر [په پخوانۍ دري او پښتو کي] د تړون (پیمان) خدای او د څړ د ارتو ورشوګانو خاوند او د رشتینو ساتندوی بلل سوی دئ، چي پر شریرانو او تړون ماتوونکو بې رحمه او پر ستایونکو مهربان دئ. د څارویو او د کرهڼي د محصول او د باران او برکت زیاتوالی له ده دئ".

لمر = مهر چي روڼا زېږوي. د اهریمنانو سخت رقیب او د آسمان ډېوه او د اهوره مزده سترګه ده، چي د اوستا له مخي: "اهوره مزده د هره بزرتي (البرز یا پامیر) د غره پر څوکه هغه ته ټاټوبی جوړ کړی، چي هره ورځ پر ځلانده او روڼه بګۍ چي څلور سپین جنتي آسان ئې کشوي، له مشرقه راخېژي او د مهر د رب النوع دا اوستایي تصویر، د سپینو آسانو او بګۍ سره کټ مټ د بامیان د پنځه درش متري بت د طاق پر چت انځور سوی او تر اوسه سته او د دې لرغونو آریایي عقیدو اغېزې په را وروسته زمانو کي د لمر لوېدیځي آسیا تر پایه خپرې سوې او د لمر (مهر) او ناهید او نورو پرستنه د اوستایي ثقافت له مرکز د بخدي له سیمو څخه هري خوا ته خپره سوې ده.

پر مهر (هور) سربېره سپوږمۍ (ماوګه) هم د شپې ډېوه او وښو ته وده ورکوونکې ګڼله کېده، چي هغې ته ئې د څارویو د روزني په سبب ګئوچیتره Gao-Chitrs ویل.

په دې عنصري یزتو او ستورو کي د تشتریه (تیر = سرطان) ستوری د باران

شیندونکی او د آسماني چینو پرانیستونکی وو، چي د چینو، ولو او سیندو اوبه ئې زیاتولې.

په اوستایي آئین کي بې له شپږو روحاني امشا سپندانو چي دمخه مو یاد کړه، د نورو مؤکلو پریښتګانو نومونه هم یاد سوي دي چي څو ئې دا دي:

ارشتات = رشن (د عدل او نیاو پرېښته)، ورتره غنه (بهرام = د بري پرېښته)، سره اوشه Sraosha (سروش = د اطاعت او فرمانبرداری او قانون پریښته)، اشهي وګهوی (د اخلاقي نظم او پرهېزګاری ساتندویه).

ادبیات او ژبي او د هغو رابطه د افغاني ژبو سره:

په تېرو مخو کي مو د افغانستان د لرغوني مدنیت پر درو دورو (تر تاریخ دمخه، ویدي دوره، او اوستایي عصر) باندي ډېره لنډه توضیح ولیکله او ومو ویل: چي د تاریخي دورې له سره یوازي دوه لیکلي سوي آثار: (ویدا –اوستا) پاته دي.

د مقایسوي ژېپوهني له مخي د دې دواړو ژبو اثرونه په افغاني ژبو او د افغانستان په ځایو او نومو کي څرګند دي او زیاتره لرغوني کلمې اوس هم په همهغه خپلو تاریخي معناوو مستعملي او ژوندی دي او په تېره بیا پښتو ژبي او د افغانستان د لمر ختیځ شمال د غرو ځینو لهجو داسي تاریخي مواد زیاتره ساتلي دي، د مثال په توګه فقط د څو کلمو شرحه راوړو:

ارین: د (آر) له ریښې څخه چي د اصیل او نجیب یا کرونده ګر په معناوو په پښتو ادب کي (آره) د اصل او بنسټ یا کرهنې په معنا راغلې، چي په پای کي د نسبتي (ن) په مښلولو (آرین) ځني جوړ سوی او د اصیل یا شریف کرونده ګر معنا ئې موندلې ده.

ارینه ویجه: د هندوکش د شمال سیمو ته تر هجرت دمخه د آرین لرغونی ټاټوبی چي معنا ئې د شریفانو ټاټوبی او مځکه ده او د اویجه کلمه د کندهار په پښتو کي تر اوسه د مځکي او ټاټوبي په معنا مستعمله ده.

اریه ورشه: هندي مهاجرو آریائیانو خپلي پخوانۍ مځکي ته ارته ورشه (ورته) وویل او په کندهار کي تر اوسه د څړ ارتي مځکي ته (ورشو) وایي، چي د لرغونو آریائیانو د څاروي پالني او کوچي توب د ژوند سره بیخي زیاته اړه لري.

واته: په اوستا کي د باد رب النوع وو، چي شرحه ئې د مخه تېره سوه، دا توري په يغنوبي لهجه کي (وات) او په پښتو او دري کي (باد = واد) دئ. حال دا چي د ايران په نائيني او سيوندي لهجه کي خپل ويدي شکل ته نژدې (وا = باد) او په سمناني کي: (ويه) او په زازا کي (وايه) دئ.

ريشي: ويدي کلمه د ستايونکي او ژبور او وياند په معنا ده. په پښتو کي د (وراشه)، (خبر) او (رشه) اخلاق ريښه لري.

سيندهو: ويدي کلمه چي په پښتو کي تر اوسه د سيند کلمه سته.

سومه – هومه: مشهور وابنه چي په پښتو د (اومه) په بڼه کي سته.

چهند او اشلوک: د نظم په معنا، چي د پښتو په پخواني ادب کي کټ مټ پخپله ويدي معنا راغلی دئ.

برهمن: په پښتو کي برمن (د برم = جلال خاوند).

کشتري: په پښتو کي (کښ + تورى) د شمشېر باز په معنا چي په خيرالبيان کي (تور+کښ) راغلی دئ.

ويسيه: په پښتو کي (ويسا) د اعتماد په معنا راغلی.

شودره: په پښتو کي (سوډر) د بې تهذيب او وحشي، ناپوه په معنا دئ.

او داسي ډېري ويدي کلمې په پښتو کي مستعملي او ژوندی لرو او همدا رنگه تاسي د اوستايي دورې په مباحثو کي ولوستل، چي دا ژبه د پښتو سره ټينگه او غښتلې رابطه لري.

نو ځکه موږ پښتو ژبه د سنسکريت او اوستا خور بولو، چي په ږغو او قواعدو او تورو کي د دواړو ژبو سره گډه ده، مگر پخوانی دري ژبه ښايي چي پخپله د افغانستان په خاوره کي له اوستا څخه راپيدا سوې وي چي موږ به دا موضوع په راتلونکو بحثو کي په تفصيل سره وڅېړو.

په ويدي سرودو کي چي د هغه عصر يوازني لرغونی ادبي اثر دئ، د هغه عصر د پوهو ريشيانو او ژبورو خبري او سرودونه رانقل سوي، چي په هغو کي يوه ډله آريايي ژبوري او شاعراني ښځي هم شاملي دي، مثلاً د ريگ ويد د لومړي کتاب په ۱۱۷ سرود او د شپږم کتاب په ۳۹ – ۴۰ سرود کي د شهزادو گهو چه Ghocha سرودونه رانقل سوي دي او هم د لوپامودره Lopamudra او ماماته Mamata او اپاله او انداني او ساسي او

ويشو وره سرودونه په ريگ ويد کي ليده کېږي، چي د هغه وخت شاعراني وې او موږ دلته د هغه وخت د تخيل او بيان او خبرو د طرز د څرگندولو له پاره د ريگ ويد د لومړي کتاب ۱۱۷ سرود د گريفت چي شهزادو گهو چه ويلی دئ (رانقلوو)[1]:

"اې د سهار ستورو! ستاسي بگۍ چي تر خيال گړندۍ ده او زړه ور گړندي آسان ئې کشوي د خلکو خوا ته راځغلي، چي د پاکانو ټاټوبی ولټوي.

چيري ځي؟ اې زړه ورو پهلوانانو! دلته زموږ ټاټوبي ته راسئ! تاسي اې د عجيبو کارنامو خاوندانو! ونده نه مو راويوست چي د بري او برم څښتن لکه خالص زر چي ښخ وي لکه هغه څوک چي د تباهۍ او فنا په غېږ کي پروت وي، لکه هغه لمر چي په تورتم کي پټ وي.

اې د سهار ستورو! تاسي دخپلو زياتو قوتو په مرسته هغه لرغوني ميره شيه وانه مو د زلميتوب غېږي ته وسپاره! تاسي دي ناستيانو! خپلي بگۍ وگمارئ چي د لمر لور د ټول هغه برم سره چي لږ ئې پورته کي. تاسی اې هغو کسانو چي تل زلميان ياست! د خپل لرغوني دود سره سم مو (تورگا) درياد کئ، او په خپلو غنم رنگو آسانو چي په گړنديو وزرو الوزي (بهوجيو) مو د سيند د څپو له منځه راويوست.

اې د عجبو کارنامو خاوندانو! مځکه مو يوې کړه او اوربشي مو وکرلې، انسان ته مو د غذا شيره ورکړه او دښمنان مو په خپله برغو (کرنا) له منځه يوووړه، او ليري مو وغورځول آريه ته مو زياته رڼا او ځلا ورکړه چي د آسمان پر څنډو خپره سوه.

اې سترو! زه ستاسي څخه مرسته غواړم، اې د سهار ستورو! زما نيازو ته د مهربانۍ په سترگو وگورئ اې ناستيه يانو! ما ته له اولاده سره زياته بډايي او ثروت راکئ.

خلکو ته ستاسي د زړه ورتوب لويي کارنامې چي په لرغونو زمانو کي مو کړي دي ښکاره دي. هيله کوم اې د سپک او قوت خاوندانو! زما دعاوي به هغه وخت تاسي ته وويلي سي، چي زړه ور او غښتلي زامن مي شاو خوا ته ولاړ وي.

زه سو ما ته خطاب کوم، چي تر ټولو ما ته نژدې دئ، د هغه ځای زموږ په اروا کي دئ. له هغه څخه غواړم چي زما ټول گناهونه وبخښي".

---

[1] دا سرود گران فاضل عبدالرحمن پژواک په ۱۳۲۲ کال له انگريزي ترجمه کړی او د آريانا د مجلې په ٦ گڼه کي خپور سوی دئ.

* * *

د اور د رب النوع اگني په ستاينه کي يو سرود چي مد وچندس د وشوه متره زوی د گايتري په بحر کي په ۹ بيتو کي ويلی دئ سته، چي څو بيته ئې دا دي:

"زه اگني چي روحاني ښکارندوی دئ ستايم. دی د نمانځني په وخت کي روڼ دئ او د نمانځني په بدله (پاداش) کي بډايي بخښي.

اگني د لرغونو او اوسنيو پوهانو د ستايني وړ دئ، ځکه چي ده دېوان ځای ته راوستل.

اې اگني! يوازي هغه ستاينه چي په هغو کي مانع پېښ نه سي او ته ئې هم له هري خوا خوندي وساتې، داسي ستاينه نو خدای مني.

اې اگني! په آسانه رسېږه لکه پلار زوی ته، او زموږ د ښېگڼي له پاره زموږ سره اوسه".

* * *

اوس د ويدي سرود په څنگ کي د اوستا څو سروده چي د زردشت له خبرو څخه دي راوړو، په ۳۰ يسنا کي وايي:

"سترو خبرو ته غوږ ونيسئ، په روڼه اندېښنه ورته وگورئ، د (درواغ او رښتيا) د دوو آئينو تر منځ توپير وکئ، تر هغه دمخه چي د آخرت ورځ راورسېږي هر څوک دي پخپله خپل دين غوره کي، و دي سي چي په پای کي به مراد ته ورسېږو. هغه دوې همزولي توکي چي په شروع کي د تصور په عالم کي څرگندي سوي يوه ئې په اندېښنه - ويلو او کولو کي د نېکۍ توگه وه او بله ئې د بدۍ او په دې دوو کي بايد پوه سړی نېکي غوره کړي نه بدي. هغه وخت چي همدا دوې توکي سره يو ځای سوې نو ژوند او مړينه ځني پيدا سوه، همدا سبب دئ چي په پای کي د درواغجنانو ډېر ځای (دوږخ) او د رشتينانو ډېر ښه ځای (جنت) په برخه کېږي".

په ۵۳ يسنا کي وايي: "اې مېړه کوونکو نجونو! او اې زومانو! دا دئ درښيم او خبروم مو نصيحت مي په زړه ومنئ.

د سپېڅلتوب او پاکۍ په ژوندون پسي د غيرت ملا وتړئ او ورپسې زيار وباسئ، تاسي هر يو بايد په ښه کار کي يو تر بل دمخه سئ او په همدې توگه خپل ژوندون خوښ او خوشحاله تېر کئ".

د پر ديو هخامنشيانو سلطه

هغه څه چي مو تر اوسه وليکل زموږ د هيواد د تاريخ ټولي هغه پېښي دي چي د زمانو په تېرېدو د افسانو سره ګډي سوي، خو د دې خاوري د فرهنګ يوه برخه ده او په هغو زمانو اړه لري چي تر مځکي لاندي لټوني لا د هغو په تحقق بريالی سوي نه دي.

مګر په ديني کتابو کي لکه ويدا و اوستا او نوري خدای نامې او په ملي روايتو کي پرله پسې رانقل سوي دي.

د آريايي نژادو ملتو په منځ کي چي له باختري لمر ختو او لمر لوېدو خواوو ته هجرت کړی دئ او د آريانه (لرغوني افغانستان) تر خاوري دباندي ئې مدنيتونه او حکومتونه جوړ کړي دي، د دوی يوه برخه سره د تاريخ او سياست له مخي لري، په دې معنا چي د دوی سياسي او فرهنګي نفوذ دونه غوړېدلی وو چي اغېزه ئې د افغانستان تر خاوري پورې رارسېدلې وه.

د مثال په توګه د ايلام آريايي نژاده خلک چي مدنيت ئې تر تاريخ دمخه په لمر لوېديځي آسيا اړه لري او په پای کي د سامي نژاد سره ګډ سوي دي زموږ په لرغوني فرهنګ کي مستقيمه اغېزه نه لري او هم ميتاني ټبرونو چي د مدنيت آثار ئې د کوچنۍ آسيا په بوغازکوی د هيتي (پتريوم) په پايتخت کي موندل سوي او د (۱۴۰۰ ق م) په غربي آريائيانو اړه لري، دوی د افغانستان پر اوسېدونکو آريائيانو مستقيماً اغېزه نه درلوده خو په اوومه ق م پېړۍ کي د (ماد) قوم چي آريائي نژاده او آريايي ژبی ټبر وو او په آسوري کتيبو کي د دوی هيواد د (امادای) په نامه ياد سوی د اوسني ايران د خاوري په شمال کي پيدا سو چي د دوی شهنشاهي مرکز هګمتان (د هيرودوت اګاتان) همدان وو او د هيرودوت له (۷۰۱ ق م) کال څخه تر (۵۵۰ ق م) کال پوري څلورو مادي پاچهانو حکومت کړی دئ.

۱/ ديوکس Deices = دهياکو = د هکان د فرورتنس زوی (۷۰۸ – ۶۵۵ق م) د ۵ کالو په شاوخوا کي.

۲/ فره اورتس د دیوکس زوی (٦۵۵ – ٦۳۳ ق م) ۲۲ کاله (د داریوش د کتیبې: فرورتیش).

۳/ هووخ شتر (= کواکزار = سیاکزار یونانی) (٦۳۳ – ۵۸۵ق م) ۴۸ کاله.

۴/ آستیاګس Asteyages (ازدهاک) د هووختشر زوی (۵۸۵ – ۵۵۰ق م) چي تر پنځه دېرش کاله پاچهی وروسته د ده په وخت کي د (ماد) دولت پای ته ورسېد او ځای ئې هخامنشیانو ونیو.

د افغانستان په تاریخ کي د مادي شاهانو دوره او د دوی مدنیت ځکه اهمیت لري چي د هیرودوت په قول فرورتیش د ماد دوهم پاچا د آرین اوسېدونکو ټولي شرقي مځکي تر باختر او جیحون تر غاړو پوري نیولي وې او له همدې سببه د دوی د تمدن آثارو، تشکیلاتو، معماری، ژبي، حجاری، مجسمه جوړولو، مهر او روڼا پرستی، ځنګه چي ئې د هخامنشي د دورې پر تمدن باندي اغېزه کړې وه د آریانه په دې لمرختیځه برخه کي به ئې هم اثر پرې ایښی وي او حتی ډارمستتر د فرانس لوی عالم د پښتو ژبه هم مادي ژبي ته نژدې بولي او هیرودوت وایي چي: د ماد خلکو سپي ته (سپاکو) ویل، چي دا کلمه په اوسنۍ پښتو (سپی ده چي د تانیثي تصغیر سره ورته (سپیکو) ویل کېدای سي)، او هم یوه ډله څېړونکي پوهان وایي چي زردشت له ماد څخه باختر ته تللی وو او څنګه چي د مغ طایفې د مادیانو روحانیون د لمر پرستۍ مذهب په کوډو او جادوګرۍ لړلي وول زردشت وغوښته چي اصلاحات راولي، نو باختر ته ولاړ او دلته ئې بریالیتوب په برخه سو.

دا باید وویل سي چي هخامنشي پاچهانو له ماد څخه ډېر څه زده کړه او د هخامنشي دورې زیات ترتیبات مادي دورې ته ورته او د هغې دورې بشپړېده وه او چي د ماد دولت له منځه ولاړ په سیاست او ژوندون کي کم اساسي بدلون رانغی.

او حتی په ځینو مواردو کي په صراحت ویل کېدای سي چي د هخامنشي پارسیانو اقتباس د ماد له خلکو وو د مثال په توګه هیرودوت او سترابو لیکلي دي چي پارسه خلکو د کالیو شکل د (ماد) له خلکو څخه اخستی دئ.

د کراستي خولۍ او لستوڼي لرونکي چوخه او تېز ارغواني او تک تور او سره کالي او تنګ لستوڼي د څرمني کوټ (تنزیب) تر زنګنو پوري او د څرمني لوړ پرتوګ او تنې لرونکي کوښي چي جګي څوکي ئې درلودلې او د کراستي ګردۍ خولۍ او تر

زنګانه پوري کميس او ملاوستونی (کمربند) او خنجر له تېکي سره او د لېندۍ پوښ، خول او زيره او راز راز وسلې هغه شيان دي چې د (ماد) له خلکو څخه اقتباس سوي دي.

په هر صورت د (ماد) دولت د (هووخشتر) په وخت کي خپل اوج ته رسېدلی وو او د عربي دولتو سره ئې روابط درلوده او د ليدي د پاچا (اليات) لور د (ماد) ملکه وه او همدارنګه د اژدهاک خور د بابل ملکه ګڼله کېده.

د (ماد) په عصر کي د آريايي خلکو يو ټبر چې (پارسوا) نومېده له شمال څخه جنوب ته ولاړ او په هغه مځکه کي مېشت سو، چې وروسته د همدې ټبر د نامه په مناسبت (پارس) وباله سو او له آسوري کتيبو څخه څرګندېږي چې له (۷۰۰ تر ٦۰۰ ق م) پوري د پارسوا اميران د آسور تابع ول، او د مادي پاچهانو له کهول څخه فرورتيش (٦۵۵ – ٦۳۳ ق م) پارس د ماد تابع کی.

د پارسي شپږو قبيلو په منځ کي چې په ښار کي اوسېدل، يوه قبيله (پارساګاد) وه چې مشر ئې هخامنشي (۷۰۰ – ٦۷۵ ق م) نومېده او د ده له نسله د هخامنشيانو په نامه پاچهان پيدا سول په دې تفصيل (په مقابل مخ کي ئې چارټ وګورئ):

د دې تابلو په ترتيب کي مؤرخان اختلاف لري چې ځينو ئې يو څو نومونه نه دي راوړي، خو هغه څه چې د ايران باستان مؤلف ترتيب کړي، تر نورو معقول ښکاري، چې دلته د ځينو زياتو تشريحاتو سره راوړه سوه.

هخامنشي پاچهانو له (۷۰۰ ق م) څخه د ايالتي اميرانو په توګه د مادي پاچهانو تر اداري لاندي په ايلام کي حکومت کاوه او د (ماد) وروستنی پاچا ستياګس چې نالايقه سړی وو خپله لور ماندانه Mandane ئې د وهم هخامنشي کمبوجيه ته ورکړې وه چې د هغې له نسه لوی کوروش (سيروس) پيدا سو او هغه د ستياګس پر ضد پاڅېد او هغه ئې له منځه ورک کی او په ۵۵۹ ق م کال ئې د يوې لويي شاهنشاهۍ بنسټ کېښېښود چې د ايران د فلات ټولي مځکي پکښې شاملي وې.

که څه هم کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا ګڼل کېږي، خو د دې کهول لومړنی لوی بريمن (فاتح) دئ، چې وروسته تر هغه چې د لمر لوېدو خوا ته ئې د مديترانې تر غاړو پوري هيوادونه ونيول، د پارس د لمر ختو خوا ته ئې مخه وکړه او ورنه کانه (ګرګان) او پرثوه (پارت) او اريا (هريوهرات) چې پايتخت ئې ارته کنه

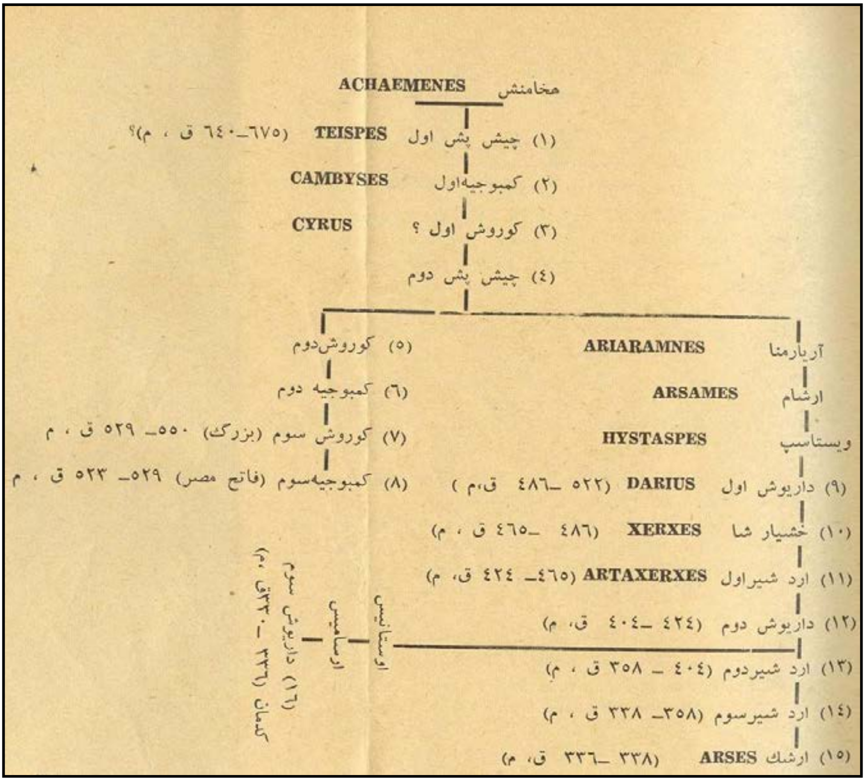

پەتېرمخ پوري اړوند چارټ

Artacana وو او زرنکه (= درنګه درنګیانه = اوسنی سیستان) د اتیماندروس (= هیتومنت = هلمند) د سیند پر غاړه او هاوروتیش (= هرووتي = اراکوزي = ارغنداو) او د کوفن (کوبهه = کابل) د سیند ناوه او د اوپیري سینه (= پاروپامیزاد = هندوکش) غرونه، دوګزکه (غزنه) او د کندهار ولایتونه (له ننګرهاره د سند تر غاړي پوري) او باختریش (بکتریه = بلخ) د سکاهومه ورګا (پامیر) تر غرو پوري او همدارنګه ئې د آمو ها خوا ته سوګودو (سغد تر اورکسارتس (سیر دریا) او د خیوه او هوارزمه (خوارزم) او مرګیانا (مرو) ډاګونه او دښتونه په هخامنشي هیواد کي شامل کړل.

د ګندهارا په ناوه کي د خیبر د دري لمر ختیزي خوا ته د سیروس له آثارو څخه د یوې آتشکدې پاته برخه ده چي د پېښور د ګزیتیر (د ۱۹۳۱چاپ) له مخي د آتشکدې دا پاته برخه په سوابي کي د مردان ضلع د شهبازګړی لمر ختیز شمال ته ۱۲ میله لیري د اسوته په کلي کي د یوولسو فټو په لوړوالي په یوه دایره کي چي شپېته فټه پریړوالی (قطر) لري پرته ده او بنسټ ئې پر شنو ډبرینو پایو ایښوول سوی دئ، چي د هرو دوو پایو تر منځ یو تش ځای سته او پوهان وایي چي د اورپرستو دې معبد دېرش دروازې درلودلې او په یوه میاشت کي هره ورځ له یوې دروازې څخه ورننوتل چي ټولي دېرش دروازې کېدلې او هره دروازه د دوو ډبرینو پایو تر منځ وه.

سیروس (کوروش) په (۵۲۹ ق م) کال په یوه جګړه کي وژل سوی او یا په طبیعي مړینه مړ دئ او دریم کمبوجیه چي د ده پر ځای کښېنوست د ده فتوحات ئې پسي تعقیب کړل او د مړیني پر وخت د هغه هیواد د هغه وخت له خورا لویو او ارتو هیوادو څخه وو او تر هغه وروسته لومړی داریوش د دې کهول نهم پاچا په (۵۲۲ ق م) کي پر تخت کښېنوست او په یوه کال کي ئې د کمبوجیه پر ټول هیواد بری وموند او له یونان څخه تر هند پوري ئې پر دې لویه پراخه مځکه حکومت کاوه او د مدنیت په خپرولو او لوړو ماڼیو ودانولو او د هیوادوالي (مملکت داری) د اصولو په وضع کولو او د لارو په جوړولو او د لښکر په سمبالولو کي ئې زیار ویوست او په ۴۸٦ق م کال مړ سو او په دې وخت کي وو چي د هخامنشي سلطنت د مدنیت او فرهنګ آثار په افغانستان کي هم خپاره سوه. په پارس او شوش او مصر او د الوند په غره او نورو ځایو کي د داریوش ځیني لیکني او کتیبې پاته دي، چي په میخي رسم الخط په پخواني فرس او ایلامي او آسوري او مصري او بابلي او شوشي ژبو لیکلي سوي دي او د پخواني فرس میخي خط

۴۲ نخښې درلودې.

او د دې لرغوني آثارو ډېرې مهمې هغه ليکنې دي چې د پارس په نقش رستم او بيستون کې له داريوش څخه پاته دي او په هغو کې داريوش د هغو هيوادو نومونه ليکلي دي چې د ده تر تسلط لاندې وو او هغه څه چې زموږ د هيواد په تاريخ اړه لري دا دي:

۱. پرثوه Parthava (خراسان او گرگان)
۲. باختريش Baxtrish (بلخ) چې شمال ته ئې آمو او لمر لوېدو ته ئې مرگويه (مرو) او لمر ختو ته ئې د سيتي له قومو څخه يو قوم د ماساژث په نامه وو او پايتخت ئې زري اسپه ښايي چې اوسنی بلخ وو.
۳. سوغوده Sughuda (سغد) د اوسني سمرقند سيمې.
۴. کرمانيه Karmania (کرمان = د پارسه او گدرزي او پرثوه تر منځ).
۵. گدزري Gedrosie (د افغانستان جنوبي سيمې تر بحره پورې).
۶. زرنگه Zaranka (زرنج = سيستان).
۷. هره يوه Haraiva (هرات).
۸. اوارزميه Uvarazmiy (خوارزم)
۹. گداره Gadara (د کابل رود او پېښور).
۱۰. هيندوش Hindush (سند)
۱۱. ته ته گوش Thattagush (د هرودوت سته گيد = شيتک د کوهاټ او بنو او خټکو سيمې).
۱۲. سکه هومه ورکه Saka-Homa-Varka (د هومه راکښته کوونکي ساکه يان –غالباً د پامير په شاوخوا کې).
۱۳. سکه تيگر خئوده (د تيره خول خاوندان ساکه يان).
۱۴. سکه تيه تر دريا (د سيند ها خوا ته ساکه يان).
۱۵. مکه (مکران).
۱۶. هراووتيش Harauvatish (اراکوزي = ارغنداب).

د داريوش ارت هيواد ټوله (۳۱) ساتراپي (ولايتونه) درلوده، چې په هغو کې پورتني ولايتونه د ټول اوسني افغانستان او گاونډيو ځکو شامل دي او د گنداره

ولايت ته په بابلي ايلامي ليکنو (کتيبو) کي (پاره او پره ازانه) يعني د غرو ها خوا ايالت ويلي سوي دي خو د هغه وختو د وضعيت جزئيات تر او سه په تفصيل سره څرگند نه دي او دوني قدر ويل کېدای سي چي له (۵۵۰ ق م) يعني د داريوش له راتلو څخه بيا تر (۳۳۱ق م) پوري چي هخامنشي شاهنشاهي د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوره د هخامنشي د لويي شاهنشهۍ برخه وه او حتى د سند د ها خوا پنجاب يوه برخه هم ورپوري مبنتې وه او په همدې سبب د هخامنشي او هندي مدنيت په دې يو ځای کېدو کي د هخامنشيانو له رسمي آرامي خط څخه خروشتهي رسم الخط د سند د ناوې د خلکو په ژبه کي د فاتح او مفتوح کلتور له گډون څخه منځته راغی او د هند د موريه کهول پاچهانو (۳۲۳ – ۱۹۰ ق م) د هخامنشي صنعت او د معمارۍ د سبک پيروي کړې وه.

هيرودوت (چي د ۴۲۵ ق م په شاوخوا کي مړ دئ) د افغانستان په لمر ختيځه مځکه کي د داريوش د پاچهۍ د دورې په باب کي ښه اطلاعات راکړي دي. چي له هغې جملې څخه په ۴۴۴ کتاب کي ليکي:

"داريوش درياب ته د سند د رود د گډېدو د ځای د کشفولو له پاره يو يوناني اميرالبحر چي سکيلاکس نومېده او د (کارياندار) د ملک وو د څو باوري کسانو سره په بېړۍ کي کښېناوه او د هغه کار له پاره ئې واستاوه، دا ډله د کسپاتورس له مځکي ښاره او د پکتويک Pakuike له مځکي وخوځېده او درياب ته ورسېدله".

همدارنگه دې لرغوني مؤلف په ۳ – ۱۰۲ کتاب کي د کسپاتورس ښار د پکتويک په هيواد کي بللی او وايي چي دا خلک د ژوند په دود او دستور کي باکتريانو ته ورته او ډېر جگړن خلک دي.

زياتو څېړونکو پوهانو د هيرودوت کسپارتورس او پکتويک د اوسني پېښور او پښتون سره تطبيق کړي دي، دا ځکه چي تر هيرودوت دمخه هم مشهور جغرافي پېژندونکي هيکاتايوس Hecataeus د (۵۰۰ ق م) په شاوخوا کي کسپاتورس په گندهاره کي بللی وو چي همدا پېښور او گندهارا دئ.

هيرودوت د اووم کتاب په ٦٦ – ٦٧ – ۸۵ کي د خشيارشا د جگړنو فهرست راوړی او په هغه کي ئې گنداريوي Gandarioi او داديکای Dadikai چي د باکتر وسلې ئې درلودلې او هم ئې پکتويس (د پوستين اغوستونکو لښندۍ اخيستونکو او

خنجر لرونکو) په نامه یاد کړي دي او هم ئې د ساګارتیوی Sagartioi د کوچي قبیلو یادونه کړې ده.

چي ژبه ئې پارسي او کالي ئې نیمی پارسي او نیمی پکتوان Paktuan وه او اته زره سپاره ئې لښکر ته ورکوله، مؤرخانو ګنداریوي د ګندهارا خلک او دادیکا تاجیک او پکتویس او پکتوان پښتون بللي دي او زه د هیرودوت ساګارتیوی همهغه د داریوش د بهستون ساګارتي بولم، چي (د غور د جنوبي) ساخر –ساغر سره تطبیقیږي، او ځینو بیا په سپک احتمال هغه شرخبون (= خرشبون = د مطلع السعدین خشرواني = د قندهار د پښتنو یوه قبیله) بللې ده.

د داریوش د بهستون له لیکني (کتیبې) څخه د ده په عصر کي د دې هیواد د اوضاعو په باب کي ډېر ښه معلومات لاس ته راځي او له دې څخه چي د بهستون په کتیبه کي د ولایتو شمېر ۲۳ او په نورو کتیبو کي ۳۱ دئ معلومېږي چي کله کله به د هخامنشي تر لاس لاندي ځینو هیوادو بلوا کوله او د نورو تر لاس لاندي هیوادو سره به نه ګډېدل، لکه چي د ساګارتیوی د ولایت نوم یوازي د پارس د بهستون په کتیبه کي راغلی او په نورو کتیبو کي نسته.

د بهستون د کتیبې په (۲ ستون–بند) کي وایي:

"هغه وخت چي داریوش په بابل کي وو، بارت (خراسان) مرو او تته ګوش او سکائیه بلوا کړې یاغي سوي ول، د پارت بلوا د داریوش پلار ویشتاسپ آرامه کړه او د فروتیش سره په (ویش پااوزات) نومي ځای کي وجنګېد او هغه ته ئې ماته ورکړه. په ساګارتي کي (که ئي ځای د خراسان خوا ته ټاکل سوی) هم د چیتره خم Chitataxm په مشری بلوا سوې وه چي داریوش د تخمسپاده Texmspada په سالاري یو لښکر ورواستاوه او چیتره تخم ئې ونیو او چي داریوش ته ئې راووست د هغه غوږ او پزه ئې پرې کړه او سترګي ئې وایستلې او په غرغره ئې کی (۲ ستون ۱۴ بند). د خراسان په مرو کي هم فراده Frada نومي سړي بلوا وکړه، چي داریوش د باختر والي (دادرشیش) د هغه دفع ته وګوماره او دادرشیش مرویان رعیت کړه او ټول باختر آرام سو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چي په پارس کي (وهي یزداب) یاغي سوی وو نو ده یو لښکر د (رخج هره خواتیش = د ارغنداو ناوې) ته واستاوه او د رخج والي ویوانه Vivana ئې وشاړه،

خو دا والي په کندهار کي د داریوش د لښکر سره یو ځای سو او د (وهي یزداب) د لښکر مقابلې ته ووت او په هغه جګړه کي چي دانامکه د میاشتي پر ۱۳ ورځ د کاپیش (کاپیشکانه) په کوټ (کلا) کي وسوه، د یاغیانو لښکر مات سو او تر هغه وروسته ئې د (کندهار) د ګندوم Gandum په سیمه کي دویخن د میاشتي په اومه ورځ بیا همدې یاغي سوي لښکر ته ماته ورکړه او د یاغیانو مشر له څو لړ سپرو سره وتښتېد او د (کندهار) د ارشاده په کلا کي د ویوانه په لاس کښېوت او ووژل سو او په دې ډول د رخج ایالت د داریوش د هیواد برخه سوه (۳ ستون ۳ بند).

دا پېښې د ۵۲۲ق م د سپتامبر له ۲۹ څخه د ۵۲۰ق م د مارچ تر لسمي پوري پېښې سوي وې.

د هند د نیولو له پاره د داریوش د جنګي سفر بیان داسي لیکلی دئ، چي:

دی د سند له سینده پوري ووت، سند او پنجاب ئې ونیول او یوناني سکیلاکس ئې د عمان سیند ته واستاوه او هر کال ډېر سره زر له هنده پارس ته رسېدل او د هند او غربي هیوادو تر منځ تجارتي روابط ټینګ سول او له همدې شلم ایالت څخه د کاله ۳۶۰ تالانه سره زر (تخمیناً ۲۵ ملیونه افغانۍ) د باج په توګه هخامنشي دربار ته رسېدل.

د پارس د تخت جمشید د داریوش په هدیره کي د هخامنشي دولت د تابع سوو خلکو تصویرونه لیکل سوي دي، چي د نورو دېرشو ملتو په جمله کي دا نومونه هم سته: بارتي (خراساني)، هراتي، باختري، سغدي، خوارزمي، زرنګي (سیستاني)، رخجي (قندهاري)، ته ته ګوشي (پختیا د سند تر غاړي پوري) ګندهاري، هندي، اوساګارتي. او دا خبره هم څني ښکاره کېږي چي د اوسني افغانستان خلکو د پنځمي ق م پېړۍ په شاوخوا کي د خپلو ځایو او ولایتو په نومو شهرت درلود (۱۱ لمبر عکس).

داریوش په خپل پایتخت شوش کي یوه ماڼۍ جوړه کړې وه، چي کتیبه ئې په درو ژبو پارسي، ایلامي، او بابلي کشف سوې او په هغې کي هم د افغانستان د ولایاتو د خلکو یادونه سوې ده.

دی وایي: د دې ماڼۍ د چندڼ لرګي له ګنداره او طلا ئې له باختره او د لاجورد ډبري ئې له سغده او فیروزه ئې له خوارزمه او پیلغاښ (عاج) ئې له هند او رخجه او د څیړۍ (بلوط) لرګي ئې له ګنداره څخه راوړه سوي دي، چي دا ټول ځایونه په افغانستان او د افغانستان په شاوخوا کي دي.

گندا ریان

بلخیان

ساکان

۱۱-لمبر عکس

داریوش خپل ارت هیواد چي په هغه کي له راز راز نژادو څخه ۴۸ ډوله خلک د راز راز ژبو، ادیانو او اخلاقو سره اوسېدل په دېرشو ستراپي (ولایتو) وېشلي ول، چي په هغه کي محلي حکمرانانو هم د خپلو عقایدو د آزادۍ سره ژوند کاوه او هر ولایت د خشترپاون (یعني د ولایت د ساتندوی) په نامه یو اعلی حاکم درلود، چي د هخامنشي درباره مقررېدی او ولایت ئې د یوه دبیر او یو لښکري سالار په مرسته اداره کاوه. سردبیر به تل مستقیماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنیت مسئول ارگ پت وو. ځری تونونه (چاپارخانې) لاري او مېلمستونونه (مهمانخانې) ئې درلودلې. په هر ولایت کي خشترپاون مالیې ټولولې، او پلي او سپاره لښکر ئې درلودل، اووه لس زره تنه دولتي غښتلی لښکر د (جاویدان) په نامه وو. هیرودوت د هر ولایت د مالیې اندازه هم لیکلې ده، چي له هغې جملې څخه د افغاني او گاونډیو ولایتو مالیه داسي وه:

۱/ د هخامنشي اووم ایالت: چي ستاگیدي، گندهاره، دادیک، اپریدي پکښې وه ۱۷۰ تالان (د لسو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

۲/دوولسم ایالت باختر ورسره مښتی نورځایونه ول ۳۰۰ تالان (تر ۱۸ ملیونو افغانیو پوري).

۳/ څوارلسم ایالت چي ساگارتي زرنگي (سیستاني) پکښي اوسېدل د عمان د جزایرو د غاړو تر خلکو پوري ۶۰۰ تالان (د دېرشو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

اوس د افغاني سیستان وېش ته نژدې یو لرغونی ښار کشف سوی دئ چي د هخامنشي دورې په مدنیت اړه لري او له دې څخه هم څرگندېږي چي سیستان په هخامنشي هیواد کي داخل وو (۱۲ عکس).

۴/پارت –خوارزم –سغد –هرات ۳۰۰ تالان (د ۱۸ ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

۵/ هند او سند ۴۶۸۰ تالان (د یو سل او شپېتو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

دا د لمر ختیځو ولایتو د مالیو اندازه وه خو د داریوش د وخت د دولت ټوله مالیه ئې ۱۴۵۶۰ تالان، نوي ملیونه طلایي فرنگه = ۴۵۰ ملیونه افغانۍ بللې ده.

د اولف کرو په قول: د هخامنشي له کهول کوروش، لومړي داریوش، خشیارشا او دوهم داریوش په گندهارا کي مستقیماً حکم چلولی دئ چي د لمر ختیځو ایالتو پایتخت کسپارتورس (پېښور) او پیوکیلاوتس (چارسده) وو او لکه سر داوید هوگرث چي د سکندر په کتاب کي وایي: "په هغه جگړه کي چي د دریم داریوش او سکندر تر منځ پېښه سوه، د یوناني مؤرخ آریان د فهرست سره سم پښتانه او د هندوکش د غرو خلک د داریوش په لښکرو کي شامل ول" چي له دې څخه هم د دې هیواد سره د هخامنشیانو رابطه څرگندېږي.

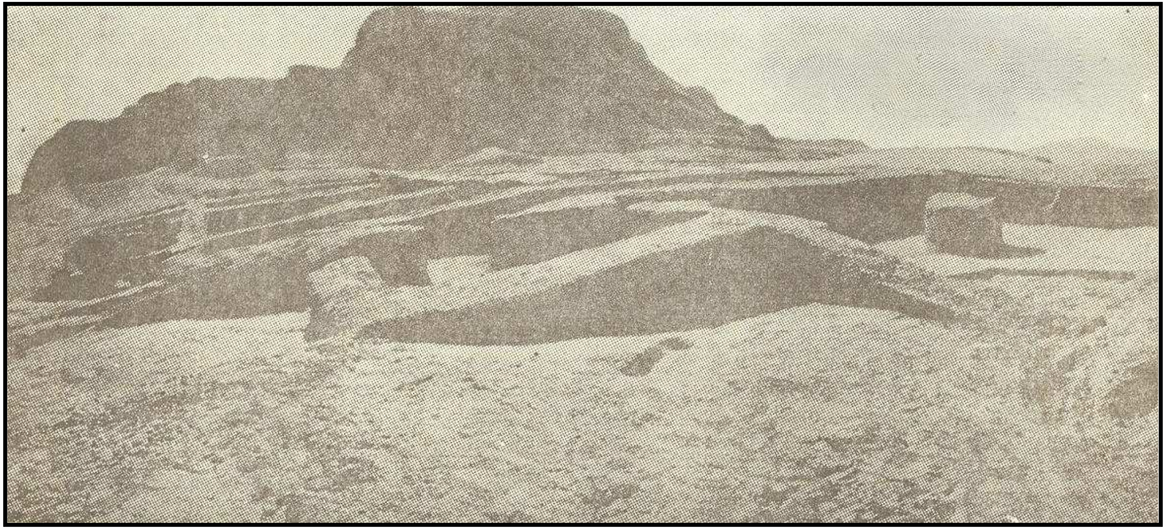

په سیستان کي د هخامنشي ښار بقایا، ۱۲–لمبر عکس

د سکندر یرغلونه

د هغو لویو تاریخي جریانو په سلسله کي چي تر ویدي او اوستایي فرهنگ او د هخامنشي مدنیت تر اغېزو وروسته ئې د افغاني فرهنگ په جوړولو او زموږ په هنر او پخواني فکري جوړښت کي ډېر زیات او څرگند اثر کړی دئ، هغه د افغانستان په خاوره کي د سکندر مقدوني لښکرکشۍ او یرغلونه دي چي د دې هیواد د فرهنگ او ژوندون او فکر او مدنیت لرغوني جریان ته ئې څرگنده اوښتنه او نوې بڼه ورکړې ده او د افغانستان په تاریخ کي دا اغېزه ناکه پېښه خاص اهمیت او ډېري ژوري اغېزې لري. دا ځکه چي زموږ پر سیاست او د ژوندون پر طرز او پر فکر او ادب او هنر او زموږ د فرهنگ پر ټوله مجموعه باندي ئې دوني ژور او تغیر ورکوونکی تأثیر کړی دئ چي پخوانۍ لاره ئې بېخي الیشه کړې ده.

سکندر د یونان په شمال کي د مقدوني پاچا دوهم فلیپ زوی وو، چي په ۳۵۶ق م کال د پلا په ښار کي زېږېدلی، پلار ئې فلیپ د دریم امین تاس زوی او مور ئې المپیاس د مولوس د پاچا نې اوپ تولم لور وه، چي د یوناني اساطیرو له مخي سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا اشیل د یونان افسانوي پهلوانانو ته رسېږي او څنگه چي ئې پلار د (۳۳٦ق م) کال په یوه مېله (جشن) کي د یوه یوناني له خوا ووژل سو، نو په هم هغه کال په شل کلني عمر د یونان پر شاهي تخت کښېنوست.

په دې وخت کي د هخامنشي د کهول تخت دریم داریوش (کدمان) ته رسېدلی وو، چي د هیواد چاري د ده د فتنه انگېزه وزیر (باگواس) په لاس کي وې او پخپله کدمان هم استراحت غوښتونکی، بېکاره او ناراسته سړی وو، ځکه نو سکندر ته چي د جهان نیولو اراده ئې درلوده د هخامنشي د ارت هیواد نیول آسانه ښکارېده او د ۸۰ زره لښکر او جنگي بېړیو سره د اردانل تر آبنا راپوریووت او پر آسیا ئې حمله وکړه.

دریم داریوش هم ۸۰ زره عسکر درلوده چي یو څه ئې یوناني اجیر سپایان ول او د دوی قوماندان هم یونانی (میمنین) نامی وو، مگر د کرانیک، ایسوس او گوگمل په

درو جګړو کې سختي ماتي وکړې او سکندر د هخامنشي ښکلي پایتخت (تخت جمشید) ته اور واچاوه او داریوش پارت (خراسان) ته وتښتېد او د (۳۳۰ ق م) کال په جولایي کي د پنځوس کالو په عمر دامغان ته نژدې د باختر د والي (بسوس) او د رخج او درنګیانا (کندهار او سیستان) د حکمران (برسنتس) له خوا ووژل سو.

سکندر د داریوش د نیولو له پاره پر خراسان یرغل وکی او چي هغه ئې وژلی وموند د هغه وژونکی ئې غرغره کړ او د شرقي سیمو فتحي ته ئې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسېد، هلته ئې د پاچهۍ اعلان وکی او د سکندر د مقابلې له پاره ئې په هڅو لاس پوري کی او برسنتس هم ځان سیستان ته ورساوه، او ساتي بارزانس له آریا (هراته) په دې دفاعي اتحادیه کي ګډون وکی، خو چي سکندر سوزیان (طوس) ته ورسېد د هرات حکمران هغه ته ښه راغلې وویل، بیا نو د بسوس د ترټلو او نیولو له پاره باختر ته وخوځېده چي د ده په غیاب کي د هرات خلک د همهغه بارزنس په مشری پاڅېدل، او د یوناني لښکرو مشر اناکسیب ئې په هرات کي وواژه، سکندر چي د هراتیانو له دې ملي قیام څخه خبر سو ژر د ارتاوکوانا ښار ته ستون سو او د ساتي بارزانس او د هغه د فداکار لښکر مقاومت ئې چي په یوه ځنګله کي ئې مورچه نیولې وه ځنګله ته د اور اچولو سبب له منځه یووی او د یوناني لښکر د ساتلو او اوسېدلو له پاره ئې د آریا سکندریه ښار ودان کی چي همدا اوسنی هرات دئ او د هغه حکمراني ئې ارزانس (ارشک) ته وسپارله.

هرات چي د سکندر لاس ته ورغی نو د فراه له لاري ئې پر زرنګ (سیستان) یرغل وکی او د ۳۳۰ ق م کال د اکتوبر په میاشت ئې په سیستان کي د خپل لښکر ستر قوماندان فیلوتاس د پارمن یو زوی چي ځني بېربېدی او هم د خپل ګارډ سردار دیمتریوس ئې ووژل او له هغه ځایه لمر خاته خوا ته د ایتي ماندر (هلمند) د غاړي د اورګیتي (ګرمسیر) د نیولو له پاره وخوځېد چي تیري داتس ئې حکمران وو. هغه هیواد ئې د ګډروزیه (بلوچستان) سره ونیو او د هغه ځای پایتخت چي آریاسپ نومېد فتح ئې کی.

سکندر د هلمند له ناوې څخه د اراکوزي (ارغنداو) ناوې ته ولاړ او د ۳۲۹ق م په دوبي کي ئې اوسني کندهار ته نژدې د اراکوزي سکندریه ښار ودان کی او دغه عسکري کوټ ئې د یوناني سپایانو قرارګاه کړه، او هم ئې د هغه ځای له خلکو عسکر

واخيسته او (ممنن) ئې د هغه ولايت والي وټاکه.

دا وخت که څه هم سکندر درې لوی ولايتونه لکه آريا (هرات)، درنگيانه (سيستان) او اراکوزي (کندهار) نيولي ول، خو د هراتيانو ملي مشر ساتي بارزانس د باختر له پاچا بسوس څخه دوه زره عسکر کومک واخيست، او په آريا (هرات) کې ئې د خپلواکۍ بيرغ پورته کی، سکندر خپله يوه لويه نظامي قوه د ارته باز يوس او ايري ژيوس او کارانوس په مشرۍ د هرات د مليونو د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چې فراتافرون نوميده د دې سالارانو سره يو ځای سو او د هرات ملي قواوي ئې له هري خوا محاصره کړې، څو چې په يوه سخته جگړه کې ساتي بارزانس د ايري ژيوس له لاسه ووژل سو او د هرات مقاومت هم پای ته ورسېد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او پاروپاميزاد د غرو د نيولو خوا ته مخه کړه او د ۳۲۹ق م د نوامبر په مياشت د ژمي په سر کې کابل ته راغی، او بيا د کابل د شمال خوا کاپيسا ته وخوځېد او چاريکار ته نژدې ئې په هوپيان کې د ققفاز سکندريه ښار ودان کی.

د ۳۲۹ق م د پسرلي په پای کې سکندر د خپل لښکر سره د ققفاز له سکندريې څخه وخوځېد او د اندراب له لاري د هندوکش تر غرو (په يوناني د ققفاز تر غرو) تېر سو او د باختر د حکمران بسوس پر لښکر ئې چې اته زره باختري وسله وال ول يرغل وکی، خو بسوس په لښکر کې د مقاومت سېک و نه ليد، د باختر سيمي ئې وراني کړې او خوراکي شيان ئې له منځه يووړه او د آمو له سينده د سغد خوا ته تېر سو او باختر د سکندر لاس ته ورغی چې ارته بازيوس ئې د هغه حکمران وټاکه، او ازچيلاس ئې د ساتندويو عسکرو سره هلته پرېښو او پخپله کيليف ته نژدې د آمو تر سيند پوري ووت او د قرشي يا اوسني شهرسبز په شاوخوا کې ئې بسوس لاس ته ورغی او ماراکنده (سمرقند) ئې ونيو، او هلته ئې د تانائيس سکندريه ښار ودان کی چې اوسنی خجند دئ.

په سغديانه کې هم د سکندر پر لښکرو سختې حملې وسوې، نو ځکه سکندر مقدوني پرکولائوس د درو زرو سپايانو سره هلته پرېښو او باختر ته راوگرځېد او چې دلته راورسېد د هرات والي ستازانور ئې دربار ته راغی او د هرات پخوانی والي ارزامس او د پارت والي برانس ئې چې د بسوس له خوا مقرر سوي ول د اوسپني په ځنځيرو کې پېچلي راوستل، او بسوس ئې په مجلس کې محاکمه کی او وې واژه (۳۲۸ق م).

په دې وخت کې نونس زره هوسا او نوي عسکر له يونانه د سکندر د لښکر سره يو

ځای سول او ده د مرګیان (مرغاب) په ناوه کي د هغه ځای وطني حکمران اریمیازیس له منځه یووی او په دار ئې وځړاوه، د مرو په سیمو کي ئې د سرخس او مرو چاق کلاوي وداني کړې او بلخ ته راوګرزېد او د لاري پر سر ئې په میمنه، اندخوی، شبرغان او سرپل کي څلور نظامي کوټونه (حصارونه) جوړ کړه او بیا تر آمو پوري ووت او په مراکنده (سمرقند) کي د خپلو لښکرو سره یو ځای سو.

د سپیامنش د باختر یو جنګیالی او زړه ور مېړه چي په هغه سیمو کي ئې د سکندر سره جګړې کړي وې او د څه وخت له پاره له میدانه وتلی وو، بیا په باختر کي ډګر ته راووت او د یونان په عسکري مرکز زریاسپه کي ئې د سکندر د لښکر مشر پیتون Petton بندي ونیو، خو د سکندر له خوا کراتیروس د سپیامنش سره ونښت او هغه ئې له ځایه ویوست، مګر لږ وروسته چي سکندر له سغدیانه څخه راوګرزېد، همدغه سپیتامنش د درو زرو سغدي او باختري سپرو سره د ده مخ ته ودرېد، سکندر د دې توریالي له مړاني څخه په عذاب سو او د باختر والي ارته بازیوس ئې چي د سپیتامنش په ملګری تومتي وو عزل کی او د هغه پر ځای ئې مقدوني امینتاس Amyntas وټاکه چي د عسکري جنرال کوانوس په ملات باختر وساتي خو بیا هم د باختر سپیتامنش ورباندي یرغل وکی مګر د خپلو ملګرو د خیانت په اثر ووژل سو (۳۲۷ق م) او په دې ترتیب د وطندوستو باختریانو مقاومت پای ته ورسېد او زیات ملي مشران د سکندر له لاسه نېست او نابود سول یو له هغو مشرانو څخه هوخیارتس Oxyartes نومېد، چي د خپلي کورنۍ سره غره ته ختلی وو خو مقدوني لښکرو ورباندي یرغل وکی او دی ئې د خپلي خورا ښکلي لور روښاني Roxana سره چي یونانیانو پخپل تلفظ رکسانه بللې ده سکندر ته راووست او ده دا ښکلې باختري پېغله د ۳۲۷ق م په پسرلي کي ماندینه کړه، حال دا چي د یوناني لښکرو سرداران د باختري پېغلي سره د یونان د پاچا په مړوښۍ راضي نه ول او یو له هغو څخه ستر نظامي سردار کلیتوس وو چي د ۳۲۷ق م په پسرلي د مستۍ په یوه مجلس کي چي په باختر کي جوړ سوی وو د سکندر له لاسه ووژل سو.

څنګه چي د باختر او سغدیانه په سیمو کي د سکندر دوه کلنۍ جګړې پای ته ورسېدلې، نو هند ته د سفر فکر ورپیدا سو، او دېرش زره باختري زلمیان ئې پخپل لښکر کي واخیستل او د ۳۲۷ق م په پسرلي کي د خپلو ۱۲۰ زرو پلیو او ۱۵ زرو سپرو سره چي ۷۰ زره ئې آسیایي خلک ول د هندوکش له لاري ئې د هند خوا ته مخه وکړه او

امينتاس ئې له لسو زرو پليو او درې زره او پنځه سوو سپرو سره په باختر کې پرېښو.

سکندر د پاروپاميزاد د خاواک له درې څخه کاپيسا ته تېر سو او نيکاتور ئې د هغه ځای حکمران وټاکه او د کابل د ناوې حکمراني ئې تيرياسپ Tyriaspes ته وسپارله او د دروتېې له لاري د کونړ ناوې ته ورغی او له هغه ځايه اسمار او باجوړ او جندول ته ولاړی، او د لاري په هره برخه کي د خلکو له خوا ورسره جگړې او مقابلې وسوې او په هغه جگړه کي چي د اسپيزی (غالباً اوسني يوسفزي) خلکو سره ئې وکړه څلوېښت زره بنديان او دوه سوه او دېرش زره غوايي ئې په چور او چپاو ونيول او هغو لښکرو چي د هفستيون او پرديکاس په مشری د کابل د سيند د مجرا له لاري د تکسيلا د پاچا (امپهي) په لارښوونه د پېښور او چارسدې او ويهند د سيمو د نيولو له پاره استولي سوي وې هغه سيمي ئې تر سنده ونيولې.

سکندر د کونړ په سيمو کي تر باجوړ پوري د پښتنو د خورا سخت مقاومت سره مخامخ سو او د هغو سيمو په جگړو کي دوه واره ټپي سو او ده هم تر بري وروسته ښارونه وران او بنديان ئې تر تېغ تېر کړه او څنگه چي د اسپيزي امير د سواست (سوات) د ناوې په يوه ښار کي مقاومت کاوه، نو تر سرکاڼيو او چمرکنډ او ناوگی تېر سو او د گوري (بنجگوره) له لاري چکدرې او د سوات ناوې ته ورسېد او څو ښاره ئې ونيول او ډېري قبيلې ئې ايلي کړې او دلته د يوناني مؤرخ آريان (د ۱۷۵م شاوخوا) په قول د اساکي نوس Assakenos په نامه خلک اوسېدل او مرکزي ښار ئې مساگه Massaga نومېد، چي اوس ئې د کتگله د درې او وچ خوړ تر منځ کنډوالې ليده کېږي او څنگه چي دلته ۷۵ زره هوسا او تازه دمه ملي لښکر د مدافعينو ملاتړ ته راورسېد خورا سخته جگړه ونښته او سکندر دوی د مساکه په ښار کي څلور ورځي کلابند کړه څو چي ټول ئې له منځه يووړه او تر هغه وروسته ئې داور او بازيرا (اوسنی بريکوټ) ښارونه هم ونيول او د مهابن (اورنوس) د غره لمنو ته وخوت چي د اټک د شمال په دېرش ميلي کي پرتې دي اوس سي کوستوس ئې د هغې سيمي والي وټاکه او مقدوني نيکاتور د انډوس د لمر لوېديځي ناوې حکمران سو.

د ۳۲۶ق م په فروري کي سکندر پر هغه پله تېر سو، چي غالباً ئې د اټک په شاوخوا کي پر سند تړلی وو او د تکسيلا تر ښاره چي د دې هيواد لوی دارالعلم وو او د راولپنډۍ د لمر لوېديز شمال په لس ميلي کي د مرگله د کوتل په لمنه کي پروت وو پر

مخ ولاړ او د تکسيلا پاچا امپهي Omphis ئې چي د سکندر سره ئې روغه وکړه بيرته په هغه ښار کي د خپل ستراب (والي) په حيث وټاکه او له هغه ځخه ئې پنځه زره جګړن واخيستل او د ۳۲٦ق م د مى تر مياشتي د جيلم غاړي ته ورسېد او د همدې کال په جولاى کي د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونښت، هغه تسليم سو او ده هم بيرته هغه پر خپل ځاى پرېښو او پخپله د بياس تر غاړي پر مخ ولاړ خو د ده لښکرو بلوا وکړه او د هند په توده خاوره کي ئې د نور پرمختګ ځخه غاړه وپېچله او سکندر ئې بيرته راګرزېدو ته مجبور کی او ده هم خپلي لښکري پر درو برخو ووېشلې: لومړۍ برخه ئې د کراتيروس او د لښکر د ناروغانو سره د بولان او کندهار او سيستان له لاري واستوله.

دوهمه برخه چي ۱۲ زره سپايان او دوه زره ماڼوګان وه د نيارکس په مشرۍ د سلو کښتيو سره د درياب له لاري واستول سوه او دريمه برخه چي پخپله سکندر ورسره وو د سند پر لمر لوېديزه غاړه ملتان ته ورسېدله او د هغه ځاى خلکو خورا سخته دفاع وکړه حتي په يوه جګړه کي پخپله سکندر ټپي سو خو په نتيجه کي ئې ټول ووژل او قتل عام ئې کړه او هم د سند د ناوې په پاى کي د اتيا زرو په شاوخوا کي خلک ووژل سول او د ۳۲۵ق م د جولاى مياشت وه چي سکندر د خپلو ملګرو سره د اوسني کراچي شاوخوا (د اسلامي دورې ديبل) ته ورسېد او د يوې بحري سکندريې بنسټ ئې هلته کښېښو او له هغه ځايه د ګدروزيا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لاري پارس ته ولاړ او چي بابل ته ورسېد ۳۲۳ق م د جون په ۱۳ شپه په ۳۲ کلنۍ د ملاريا له ناروغۍ ځخه مړ سو، د ده د يرغلونو او لښکرکښيو موده د آريانه په خاوره کي او د دې ځاى د خلکو د مقاومتو وخت له ۳۳۰ تر ۳۲٦ق م پوري ځلور کاله وو (۱۳ عکس).

د آريانا په لمرختيځه برخه کي يعني د انډوس لمر لوېدو ته تر نيکاتور وروسته يو ځوک د فيلپس په نامه والي سو او ځنګه چي هغه په ۳۲۴ق م کال د يوناني عسکرو له لاسه ووژل سو تر هغه وروسته ايوداموس د تکسيلا د خلکو په ملاتړ د انډوس له غرب ځخه د خپل اتحاد رسۍ وشلوله او چي سکندر مړ سو د هند پاچا پوروس (فور) د انډوس بره نۍ ناوه ونيوله، خو په ۳۱۷ق م کي د ايواداموس له خوا ووژل سو، او پخپله ايواداموس هم هند پرېښو او د ده د تګ سره په شرقي هند کي د يوناني حکومت کمبله ټوله سوه.

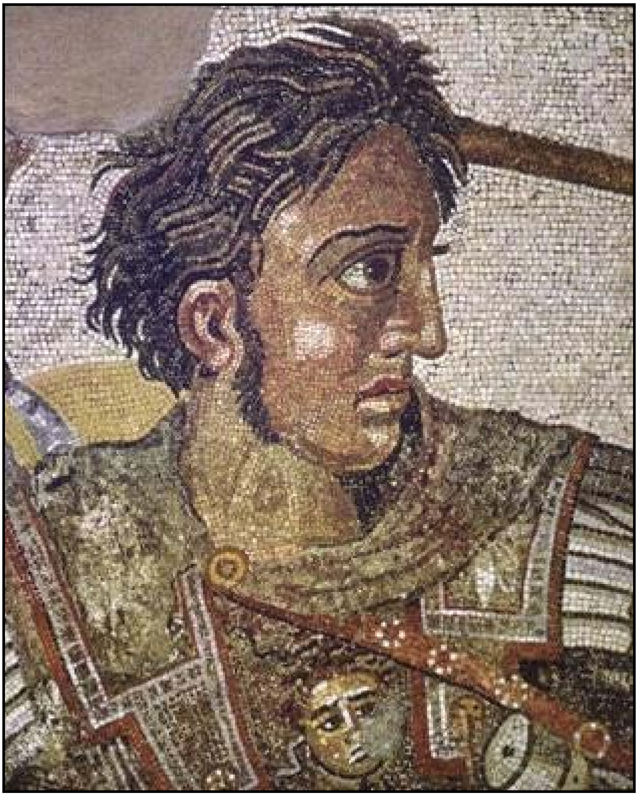

مقدوني سكندر – ١٣المبرعكس

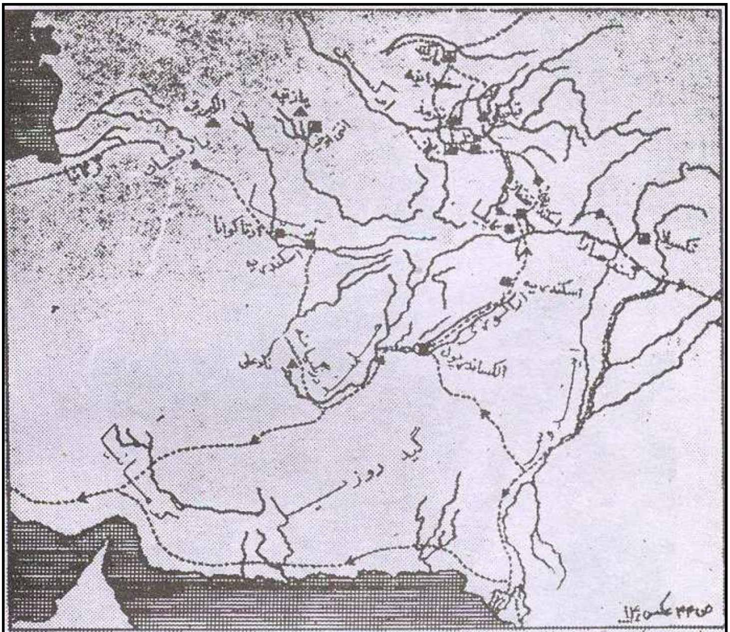

خطِ سیرِ اسکندر و قوای او در افغانستان و سرزمین های مجاور
(از تاریخ افغانستان ج ۱ - تالیف ماسون و رامادین - طبع ماسکو ۱۹۶۴ م)

یادگارهای باستانی
شهرهای زمان اسکندر
بقایای باستانی که در زمانِ اسکندر شهر بوده اند
خطِ سیرِ اسکندر

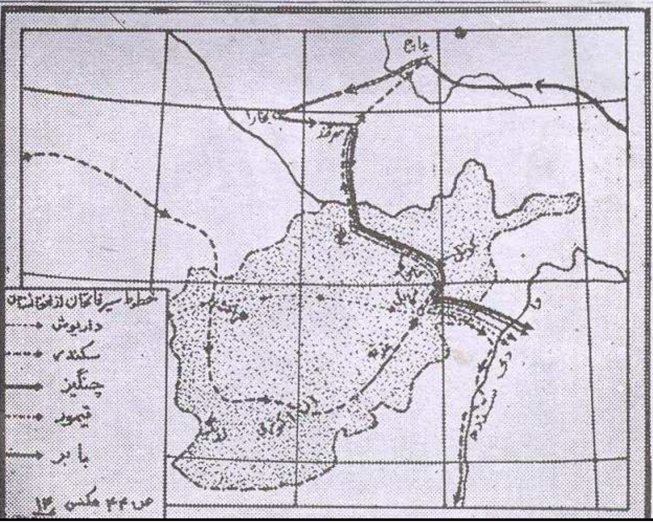

په آريانا کي د موريا موقتي واکمني

او بودايي لويه اغېزه

د سکندر د مړيني سره د ده پراخه امپراتوري هم سره وپاشله سوه. د ده لويو افسرانو د شام په طرابلس کي يوه غونډه وکړه او په هغه کي ئې د سکندر هيواد په خپلو منځو کي سره ووېشه. د آريانه جنوبي ولايتونه يعني اراکوزي (د ارغنداو ناوه) او گدروزي (مکران) سيبيرتياس Sibyrtias ته وسپارل سوه او په آريا (د هريرود په ناوه) او په درنگيانه (د همند په ناوه) کي قبرسي سستاندار Stasandar حکمران سو او بکتريانه (باختر) او سغديانه (سغد) ستاسانور Srasanor ته ورکړه سوه، او هوخيارتس Oxyartes د سکندر د ماندينې روښاني پلار د آريانه د مرکزي سيمي يعني پاروپاميزاد او د کابل د ولايت حکمران سو.

مگر د آريانه لمر ختيځ ولايتونه چي حدود ئې تر تکسيلا پوري رسېدل د هندي شهزادگانو او د يوناني جنرالانو تر منځ د کشمکش په حال کي پاته سوه او څنگه چي دې هيواد ته د يوناني لښکرو راتگ او په باختر کي د هغو د پاتو کسانو پاچهي دوام، دلته د يوناني فرهنگ او هنر او فکر او عقايدو اغېزه پرې ايښې وه او دا اغېزه چي د دې هيواد د وطني خلکو د فرهنگي بقاياوو سره گډه سوې وه د شرق له خوا له يوې بلي ډېري مهمي پېښي سره مخامخ سو او هغه په هند کي د موريا د لوی سلطنت جوړېده وو.

که څه هم د آريانه په لمر ختيځو برخو کي د موريا واکمني له سياسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د يونانو باختري خپلواک سلطنت تأسيس سو، خو په دې لنډه موده کي د موريا پاچهانو او د بودا د دين مبلغانو دا ديانت د آريانه په شرق کي خپور کی، چي دلته بيا په يوه فرهنگي آيزوگلاس او د ثقافت او عقيدې د يو ځای کېدو په ځای کي درې مهم عنصره سره گډ سوه او د دې هيواد د فرهنگ په تاريخ کي ئې يو مهم باب چي د گريکو بوديک په نامه مشهور دئ پرانيست او دا ديانت او هنر په افغانستان کي زر

کاله نور د اسلام تر راتګ پورې پاته سو چې مهم عناصر ئې دا ول:

۱. باختري یا د دې هیواد خپل داخلي فرهنګي او هنري او عقیدوي عناصر.

۲. یوناني صنعت او عقیده او فکر چې د ۳۳۰ ق م په شاوخوا کې د سکندر سره شروع سوي وه.

۳. بودایي هنر او فرهنګ او دین د خپلو هندي آثارو سره چې د موریا د واکمنۍ سره یو ځای راغله.

په هند کې د موریا د سلطنت مؤسس چندراګوپتا (یوناني: سندروکتس) دئ چې د بنداشاهي کهول یوې شهزادو ته چې میوره (طاوس) نومېدله منسوب وو او دی د کشتریانو طبقې او د راجپوت (شهزادګانو) له ټبر څخه وو، چې په ۳۲۴ ق م کې پاچا سو او تر ۲۴ کاله پاچهۍ وروسته په ۳۰۰ق م کې مړ سو او زوی ئې بیندوساره Bindusara چې د (وردهرا) ملکې له نسه وو د ده پر ځای کښېنوست او د موریانو پایتخت د هند د پتالي پترا (پټنه) ښار وو.

چندراګوپتا د نندا سپه سالار وو، ده د تکسیلا د برهمنانو یو مشر چانه کیه Chanakya (په سیاست او اجتماعیاتو او اقتصادیاتو کې د ارتهه شاستره د کتاب مؤلف) چې وروسته د ده وزیر سو له ځانه سره ملګری کی او د مګده پاچا او پاچهي ئې له منځه یووړه او د ګنګا او سند تر منځ ئې د یوه لوی سلطنت بنسټ کښېښود، چې اداري او مدني منظم تشکیلات ئې درلوده، ځکه نو دی یوازې یو بریالی سپاهي نه ګڼل، بلکې یو هوښیار او زیرک سیاست مدار هم بلل کېږي. چندراګوپتا د خپل هیواد د لمر لوېدیځ حدود د سند تر غاړو اوږده کړه. د سکندر پر ځای ناستو یونانیانو غوښته چې د سکندر نیولي ځمکې بیرته لاس ته راولي، نو هغه وخت چې سیلیوکوس ملقب په نیکاتور یعنې بریالی د بابل حکمران سو پارس او پارت ئې ونیول او په ۳۱۱ ق م کې ئې آریا بکتریا هم فتح کړه او په ۳۰۵ق م کې د کابل له لارې د لمر ختو خوا ته ولاړ او د سند تر رود پورې ووت نو د هغه سیند په لمر ختیځو غاړو باندې د چندراګوپتا د لښکرو سره مخامخ سو، خو څنګه چې نیکاتور خپل بډه (حریف) ډېر غښتلی ولید نو روغه ئې ورسره وکړه، خپله لور ئې ورکړه او د ۵۰۰ پیلانو په بدل کې ګندهاره، اراکوزیه، ګدروزیه او پاروپامیزاد چندراګوپتا ته پرېښوول او په باختر کې ئې هم د یودوتس حکمران وټاکه.

د چندراګوپتا او سیلیوکوس تر روغي وروسته د هند او باختر روابط پراخ سوه او د هند تجارتي مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لاري د خزر د بحیرې بندرو ته یوووړه سوه، سیلیوکوس خپل یو پوه جنرال میګاستینیس Megastenes د موریا دربار ته د سفیر په ډول واستاوه او هغه یو کتاب د هند د حالاتو او د موریا د پاچهۍ په باب کي لیکلی وو، چي اوس نسته، مګر سترابو او د یونان نورو مؤرخانو پخپلو کتابو کي د هغه کتاب ځیني مطالب راوړي او ساتلي دي او د دې سفیر په وینا چندراګوپتا شپږ سوه زره پلي او دېرش زره سپاره او نه زره پیلان درلوده او د ده په شاهي کمپ کي څلور سوه زره تنه ول او په دې ترتیب د آریانه د خاوري نیمي برخي د هندوکش تر جنوبي لمنو پوري په ده اړه درلوده او دا لومړی وار دئ چي د هندي آریائیانو فرهنګي او سیاسي اغېزه له شرق څخه د انډوس لمر لوېدیځي خاوري ته د هندوکش تر غره پوري رسېدلې ده. کله چي چندراګوپتا په ۳۰۰ ق م کال مړ سو، د ده زوی بیندوساره د امیتره ګهاته Amitraghata (دښمن وژونکي) په لقب د پلار پر ځای پر تخت کښېنوست او ده د یوناني امیرانو سره دوستانه سیاست راواخیست، او د ګندهاره او پاروپامیزاد او اراکوزي له لارو ئې د سیلیوکیدانو د هیواد سره زیات تجارتي روابط ټینګ کړه او کله چي سیلیوکوس نیکاتور په ۲۸۰ق م کي د ۷۸ کلنۍ په عمر مړ سوی وو او د ده زوی انتیاکوس سوتر Antiachs-Soter د ده پر ځای کښېنوست نو ده د ۳۰۱ ق م په شاوخوا کي (دي ماکوس) پټنې ته د بیندوساره دربار ته د سفیر په حیث واستاوه.

د موریا د پاچهۍ او د یونانیانو تر منځ فرهنګي روابط له همدې وخته پراخ سوي ول او دا هځه د هند او یونان د ګډ مدنیت د تأسیس مبدا وګرزېده او سربېره پر دې د هند سره د سمندر له لاري هم تګ او راتګ موجود وو، لکه چي پتروکلیس Partrokles د سیلیوکوس افسر او د هغه زوی د هند د سمندر له لاري سفر وکی او ښه جغرافي معلومات ئې راغونډ کړه چي وروسته ورځني پلیني او استرابو استفاده کړې وه. د موریا پاچهانو د یوناني سیلیوکیدیانو سره دوني د خپلوۍ رابطه درلودله چي د هند د پخواني سیاسي تاریخ مؤلف لیکي: بیندوساره انتیاکوس ته ولیکل چي ما ته یو حکیم او خواږه شراب او وچ انځر رانیسي او راوائې ستوه. انتیاکوس په جواب کي ورته ولیکل: زه به انځر او شراب درواستوم خو د یونان په قانون کي د پوهانو خرڅول ممنوع دي(!).

دا موریایي پاچا د یونان علومو او ادب ته ډېر سرابښ وو او د ده په وخت کي هندیانو د یوناني هومر اشعار پخپله ژبه ترجمه کړي او ویل به ئې او وراهه میهرا Varahamihira پخپل کتاب بریهت سمهیته Brihat-Samhita کي د یوناني آسمان پېژندني معلوماتو ته په درنه سترګه ګوري او ثنګه چي دا اوضاع د ګریکو –بودیک د مدنیت پر شروع رڼا اچوي، موږ ئې دلته په لنډه توګه راوړو، چي د افغانستان د ګریکو –بودیک مدنیت آغاز ښه وپېژندل سي.

د هند دا یوناني دوسته پاچا یعني بیندوساره په ۲۷۳ق م کي تر ۲۷ کاله پاچهي وروسته مړ سو او زوی ئې چي اشوکا نومېد د خپل وزیر رادهاکوپتا په مرسته پر خپلو ورونو بریالی سو او د موریا د پاچهي پر تخت کښېنوست او دی ښکه د هند ستر پاچا وو، چي پر هغه ټول برعظیم او د افغانستان د خاوري پر یوه برخه د ارغنداو تر غاړو پوري ئې سلطنت کړی دئ.

اشوکا په لومړي سر کي یو جګړن او ویني تویوونکی سړی وو چي د بنګال د خلیج پر غاړه د کالنګه په جګړه کي ئې یو لک تنه ووژل او ۱۵۰ زره ئې بندیان ونیول، خو هغه زړه لړزوونکي فجایع چي ده په دې خونړۍ جګړه کي د سر په سترګو ولیدل او تر سلو زرو پوري انسانان له لوږي مړه سول د ده پر روحیه او شخصیت باندي سخته اغېزه وکړه او دی ئې د بودا د دین د روغي او سلامتي د فلسفې پر خوا کی، چي په ۲۶۰ق م کال ئې د بودا دین رسماً ومانه او د هغه دین تبلیغ او خپرولو ته ئې ملا وتړله، او تر هغه تاریخ وروسته د ده د پاچهي دوره د روغي او امن او د دیني ودانیو او د خیریه چارو د پراخوالي، د بودایي بودتونو (معابدو) او لارو او مسافرخانو ودانولو او د مذهبي دساتیرو د خپرولو دوره وه او دی چي د خپل ارت هیواد هر ځای ته ورسېد هلته ئې پر ډبرو په مختلفو ژبو او مختلفو رسم الخطو د نوع پالني او حتی د ځناورانو او ژویو د نه آزارولو نصیحتونه وکیندل چي تر اوسني وخته هم پاته دي او دا ډبرین فرمانونه د هغي دورې پر اوضاعو ښه ډېره رڼا اچوي.

په ګندهارا او د افغانستان په لمر ختیځه برخه کي چي جنوباً تر کندهاره رسېږي د بودایي ستوپو زیات آثار سته، چي د هغو تاریخي ودانیو یوه برخه تر اوسه پېژندل سوې ده او د ټولو شمېر مشکل دئ.

وایي چي اشوکا د خپل هیواد په شمال کي څلور لویي ستوپې وداني کړې چي یوه

ئې د پېښور د بالاحصار پر غونډۍ پرته او (۹ﻫ کال) د هیون تسنګ تر عصره پورې هم په همهغه خپل برم پاته وه او د هیون تسنګ په وینا دا ودانۍ ئې له ښکلو ډبرو او انځور سوو لرګو څخه ودانه کړې وه، چې د فاهیان په قول په سپینو او سرو زرو ښکلې سوې وه او موسیو فوشه وايي چې دا هغه ستوپه ده چې (د سترګې سوغات) نومېدله او بودايانو عقیده درلوده چې دلته بودا خپله سترګه قرباني کړې وه.

همدا راز د اوسنۍ چارسدې لمرختیځې خوا ته د (کنیزکه) پر غونډۍ باندې د اشوکا ودانه کړې ستوپه وه چې د هیون تسنګ تر وخته هم په همدې نامه مشهوره وه او دی وايي چې دا ستوپه په پرله پسې عصرو کې د څلورو بوداګانو د قوانینو د تبلیغ ځای وو.

د بودا دین او په افغانستان کې د هغه خپربدل

د افغانستان خلکو ته سره له دې چې د ویدي او برهمني د پخوانیو او زړو عقیدو پایڅوړ چې د هیواد په لمرختیزو سیمو کې رواج درلود وړپاته وو، د هیواد په شمال او لمر لوېدیځو سیمو کې د زردشت آیین او اوستایي مزدیسنا هم رواج درلود خو هغه وخت چې په ۲٦۰ق م کې اشوکا د بودا د دین تبلیغ او خپرولو ته ملا وتړله، دې عقیدو او دین حتی تر زر کاله وروسته هم د هیواد په لمرختیځو او شمالي سیمو کې پوره رواج درلود او د هیواد دا خوا د دې دیانت د ودې زانګو سوه چې د فکر، هنر او فرهنګ له پلوه ئې د دې خاورې د خلکو په ژوندانه کې ژورې اغېزې وکړې.

بودا د دې دین مؤسس د ساکیا د ټبر له کشتریه او جګړني طبقې څخه یو شهزاده وو، چې د ساکیاموني یعني (د ساکیا د ټبر پوه) په نامه معروف سو او په ۵٦۳ق م کال د نیپال د کپې لاواستو په ښار کې زېږېدلی وو او په ۲۹ کلنۍ ئې خپله کورنۍ او د شهزادګۍ ژوند پرېښوه.

او تر ۵ – ٦ کالو ګوښه کښېنستلو (انزوا) وروسته یوه شپه چې ډېره روښه وه (بدھ) یعني رون او ویښ وباله سو او د خپل دین په تبلیغ کې ئې زیار ویوست او د هند پاچهان ئې خپل دین ته راوبلل او وروسته تر هغه چې د هند زیات خلک ئې بودايي کړې ول په ۴۸۳ق م د اتیا کالو په عمر په کوچي نګره کې مړ سو (۱۴ عکس). څنګه چې د بودا دین یوه تیاره فلسفه نه درلودله، نو د ده د مړینې په کال په باجاګره کې د بودا د

د بودا مجسمه

۱۴-لمبر عکس

د لمر رب النوع

۱۵-لمبر عکس

پیروانو یوه مذهبي غونډه وسوه او د ده درو تنو نامتو ملګرو انانده، یوپالي او کاسیاپه د ده خبري او ویناوي راټولي کړې او له هغو څخه ئې د تري پیټکه Tripitka (درې ټوکرۍ ګلان) په نامه د بودایي قوانینو مجموعه جوړه کړه.

بودایي دیانت د اشوکا د سلطې د نفوذ په اثر د هندوکش له جنوبه تر کندهاره خپور سو او د بودایي دین دریمه لویه جرګه د اشوکا په قیادت او د لوی عالم (موګالي پوتاتیسا) په مشرتوب جوړه سوه، چي په هغه کي د مذهبي احکامو پر ترتیب او تدوین سربېره داسي فیصله وسوه چي یوه بودایي ډله مبلغان دي لیري هیوادو ته واستول سي، د دې مبلغانو او د هغو هیوادو نومونه چي دا مبلغان وراستول سوي ول اشوکا د خپل جلوس په ۱۴ کال (۲۵٦ق م) په ۱۳ لمبر ډبرین فرمان کي کیندلي دي او له هغه څخه څرګندېږي چي څو تنه بودایي مبلغان چي مجهان تیکه، مدهیان تیکه، دهه مراکهیهته او مهارکهیته نومېدل ګندهاره او د آریانه لمر ختیځو سیمو ته را استول سوي دي. دا مبلغان چي د دوتا Douta په نامه بلل کېده د (۲۵۸ق م) په شاوخوا کي د بودایي دین په تبلیغ بوخت ول او په همدې وختو کي انتیاکوس د سیلیوکوس زوی د باختر پاچا وو، چي د ده نوم د اشوکا په ډبرینو فرمانو کي (انتیاکه) لیکلی دئ.

د موریا وروستی حکمران چي په دغه وخت کي ئې پر کابل حکومت کاوه، سوفاګازنس وو، چي د باختر د پاچا ایوتیدیموس د واکمنۍ د دورې تر ابتدا پوري ئې هم په ګندهاره او د کابل په لمر لوېدیځه سیمه کي نفوذ درلود، او چي ایوتیدیموس په باختر کي خپلواک پاچا سو ده د هندوکش جنوبي خوا ته لښکر ویوست، د هندوکش د جنوب سیمي هم د باختري یونانیانو د خپلواک سلطنت برخي سوې.

د افغانستان په خاوره کي د موریا سیاسي نفوذ ډېر لنډ وو، اشوکا په ۲۳۲ق م کال تر څلوېښتو کالو پاچهۍ وروسته په تکسیلا کي مړ سو او څنګه چي د ده په کهول کي یو مقتدر پاچا نه وو، چي د ده پر ځای کښېني او د ده د سلطنت ارت حدود وساتي، نو ځکه د افغانستان په خاوره کي د دوی د نفوذ ځنځیر هم وشلېد، خو هغه دین چي اشوکا د ځان سره راوړی وو د هغه فکري، هنري او فرهنګي آثارو سره تر یو زر کاله پوري پاته سو، ومو ویل چي بودا ځان په فلسفي مسایلو کي نه وو پیچلی، خو پیروانو ئې د ده ویناوو ته د الهیاتو بڼه ورکړه څو د زمانې په تېرېدو دوه لوی مذهبونه ځني جوړ سوه:

لومړی مهایانه: یعني لوی مذهب (یون = یانه = په پښتو کي د تګ، رفتار او مذهب معنا لري) چي د هند په شمال او تبت او چین کي تر جاپانه خپور سو او د ځای د پراخوالي او د قوتو د ډېروالي په سبب ډېر تأویل پکښې پېښ سو او د دې مذهب پیروانو مهم باله او ویل ئې: هر فرد د کل چي انسان نومېږي جزو دئ او بیا دغه انسان د هغه لوی کل جزو دئ چي د دهرمه (دین) او عمل تر قانون لاندي راغلی دئ. نو څوک چي غواړي چي د شر له لومي ځان وژغوري له نورو دي نه بېلېږي، زیار ایستل باید مجموعي وي نه انفرادي، او دا ډول زیار انسان د بودي ستوه Bodhisattva مقام ته رسوي او د دې کلمې معنا د ژوندون هغه دانشمندانه حالت دئ چي د نورو په خدمت کي تېر سي. نو انسان دوه مقصده لري، یو د پوهي او علم زده کړه او بل بې له خپل ځانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دوهم مذهب هینه یانه Hina-Yana (کوچنی مذهب) نومېږي، چي تابعان ئې په جنوبي هند کي دي. دوی پر فردي زیار تکیه کوي او د دوی کتابونه زیاتره په پالي ژبه دي، حال دا چي د لوی مذهب کتابونه په سانسکریت ژبه لیکل سوي او لکه چي چیني زایرانو د مسیحي عصر تر شروع وروسته په افغانستان کي لیدلي دي، د دې ځای په بودایي معبدو او ښارو کي د بودایي دواړو مذهبو تابعان ول.

بودا خپل دین پر اووه اصله: سپېڅلې عقیده، سپېڅلې اراده، سپېڅلې وینا، سپېڅلي رفتار، سپېڅلې روزي، سپېڅلي زیار او سپېڅلي توجه بنا کړی وو او ویل ئې:

هر چا چي په دې اوو اصلو عمل وکی له قیودو منزه کېږي او خپل فکر په یوه مخصوص ټکي کي چي د خواهشو له ځنځیره بشپړه آزادي ده متمرکز کوي، هغه وخت نو تر څلورو نورو مقامو تېرېږي.

۱. د رشتیا د پوهېدلو په لار کي څېړنه.
۲. د حقایقو په پوهېدلو کي تفکر.
۳. ژور تفکر او سکون.
۴. بشپړ سکون او توازن چي (نروانه) نومېږي یعني فنا.

د فرانس نامتو محقق فوشه د بودا د دین د خپرېدو د سببو په باب کي وایي: د آریانا د لمرختیځو سیمو خلکو چي تل د بېرحمو یرغلګرو تر پښنو لاندي ژوبلېدل (د هخامنشي او د سکندر او چندراګوپتا) د یرغلو تر لیدو وروسته دا دین چي له وینو

تویولو بېزاره وو او د خودگذرۍ او ښه نیت توصیه ئې کوله د خپلي سلیقې سره سم ومونده او کرونده گرو یا کسبگرو خلکو هغه په آساني ومانه.

د بودا د دیانت پراختیا د اشوکا په توجه دې درجې ته رسېدلې وه چي دې پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبي ودانۍ یعني ستوپې (توپ افغاني مقامي کلمه) جوړي کړي وې، چي د دې ستوپو شکل په کابل او کاپیسا کي توپیر پیدا کړی او لوړي سوي دي، یعني د ستوپې تنگاچه (سکو) څلورکنجه شکل موندلی او لوی والی ئې زیات سوی او هم د گنبد او تنگاچې تر منځ یوه استوانه یي برخه اضافه سوې ده او د گنبدي لوړه څوکه د شیرواني په شکل لیده کېږي. خو د اشوکا د عصر ستوپو چي هندي خصوصیات درلوده د آریانه خاورو ته لږ سرایت کړی دئ.

د اشوکا د وخت پاته لیکني چي د بودایي نصیحتو له مجموعې څخه دي د تکسیلا تر کتیبو وروسته پر دوو ډبرو لیکني پاته دي، چي یوه له مانسهري څخه لس میله لیري د ایبټ آباد شمال ته د پکهلي د ناوې په مدخل کي او بله د سوابي پر لویه لار د هوتي مردان لمر ختو خوا ته اته میله لیري په شهباز گرهي کي پرته ده چي دواړي لیکني په پراکریت ژبه او خروشتهي رسم الخط دي، حال دا چي د اشوکا نوري ټولي لیکني په هند کي په براهمو رسم الخط دي چي د لرغوني هند د نورو محلي رسم الخطو مبدا ده.

د اشوکا د همدې اخلاقي فرمانو بله کتیبه د لغمان او ننگرهار تر منځ د درونټې په تنگي کي وه، چي پر درې کنجه شاتته ډبره په آرامي ژبه ده او اوس د کابل په موزه کي سته، ډېر تاوان ور رسېدلی او څو لیکي ئې د څارویو د نه وژلو په باب کي پاته دي.

یوه بله کتیبه په آرامي خط شپږ لیکي د لغمان د قرغه یي دشله تک په درې کیلومترۍ کي پر غره کینلې سوې ده، چي د اشوکا نوم پکښې لیدل کېږي او تر اوسه دا نوشته نه ده لوستل سوې، خو داسي ښکاري چي دغه به هم د اشوکا د ډبرینو مذهبي فرمانو څخه وي چي د دورنټې له ډبرلیک سره شباهت لري (۱۶ لمبر عکس).

مگر د همدې پاچا یوه بله مهمه کتیبه په ۱۳۳۷ش کال له خاوري څخه راووتله. دا لیکنه د کندهار په زاړه ښار کي چهل زینو ته نژدې د غره پر یوه کاڼي په یوناني او آرامي دوو ژبو او دوو رسم الخطو کشف سوېده، چي پورتنۍ برخه ئې په یوناني ژبه ۱۳ نیمي لیکي او کښتته برخه ئې په آرامي ژبه ۷ نیمي لیکي دي، چي د ټولي کتیبې اوږدوالی

۵۵ سانتي او پسور ئې له **۴۵** څخه تر **۵۰** سانتيو پوري دئ او په هغې کي د ځينو نورو کتيبو په څېر د اشوکا نوم پيوداس ليکل سوی دئ (۱٦ عکس).

د دې کتيبې له کتني څخه پوهېږو چي د اشوکا د بودايي کېدلو په لسم کال يعني په **۲۵۰** ق م کي ليکل سوې ده او په دې وخت کي د موريا نفوذ او بودايي ديانت تر کندهاره خپور وو او د ده زياتره اخلاقي مبادي تطبيق سوي ول، حال دا چي په نورو کتيبو کي د همدې مباديو د عملي کولو توصيه کوي. د کندهار د کتيبې د يوناني ليکني ترجمه داسي ده:

"پيوداس پاچا د لسو کالو زيار ايستلو په پای کي انسان ته اخلاقي اصول ور زده کړه او له هغه وخته ئې د ټولي مځکي خلک لا ښه ديندار ه او لا ښه نېکمرغه کړه او پاچا د ښکاريو له وژلو څخه ځان وژغوره، او نورو ښکاريانو او کب نيوونکو خلکو له ښکار او کب نيولو څخه لاس واخيست او د مور او پلار په نمانځنه ئې لاس پوري کی او تر دې وروسته به په دې ډول ډېر ښه ژوندون ولري".

له دې کتيبې څخه ښکاري چي تر ميلاد دمخه د دريمي پېړۍ په منځ کي په افغانستان کي يوناني او آرامي دواړو ژبو او دواړو رسم الخطو رواج درلود او د يوناني ثقافت اغېزه دوني غښتلې وه چي په کتيبو کي ئې لومړی ځای يوناني ژبي او رسم الخط ته ورکړی وو او دا هغه عصر ته نژدې وو چي په باختر کي يونان او باختري خپلواک دولت جوړېده، حال دا چي د بودا د دين اغېزه او يوناني فرهنګ د اراکوزي تر سکندريې (زاړه کندهار) پوري رسېدلی وو، خو په کڅ مڅ همدې وختو کي د هخامنشيانو له بقاياوو څخه آرامي رسم الخط هم په دې هيواد کي وو.

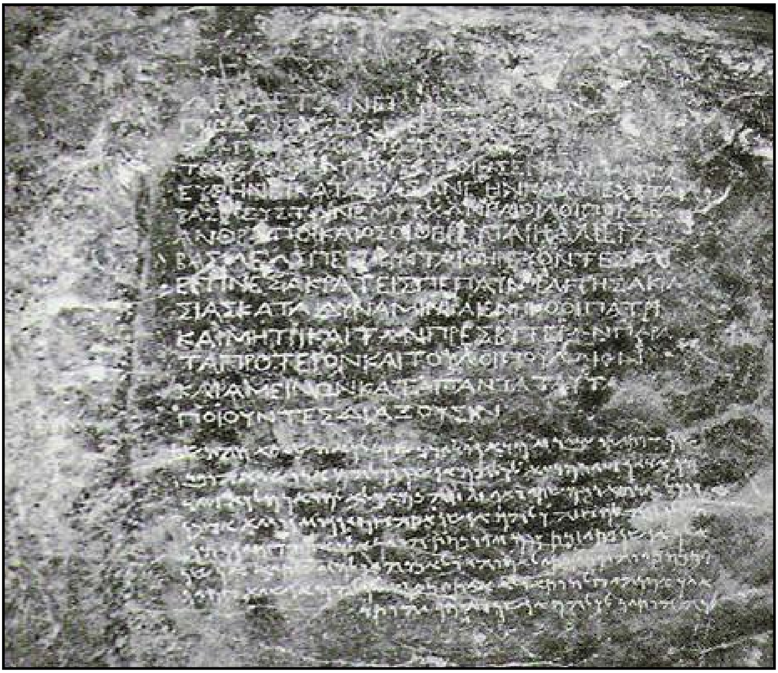

په کندهار کي د اشوکا يوناني او آرامي کتيبه

۱٦-لمبر عکس

یونان او باختري خپلواک سلطنت

هغه وخت چې سکندر باختر ونیو، نو پارسي ارته بازیوس ئې پخپل ژوند د دې ځای حکمران وټاکه. دی تر لنډې مودې وروسته مړ سو او د ده ځای امین تاس د نیکولاوس زوی ونیو. د آریانان په قول د سکندر تر مړیني وروسته قبرسي ستاسانور د باختر او سغد حکمران وو او کله چې سیلیوکوس په هند کې د چندراګوپتا سره روغه وکړه (۳۰۲ ق م) د باختر حکمران هم ده ته د اطاعت غاړه کښېښووه او هغه وخت چې سیلیوکوس بابل ته ستون سو باختر تر پنځوسو کالو پوري د ده د کهول تر لاس لاندې پاته سو چې په باختر او بخارا کې ئې ډېرې سکې کشف سوې دي او هم ده د باختر ځایي خلک په خپل لښکر کې اخیستي ول.

د سیلیدوکي کورنۍ د دریم پاچا په وختو کې چې دوهم انتیوکوس نومېده د شاوخوا حکمرانانو هغه وخت چې دی د مصر په جګړو اخته وو د ده له اطاعته سر وغړاوه او له هغه جملې څخه د باختر خلکو د هغو یونانیانو سره لاس یو کی چې په دې هیواد کې د باختري آدابو او فرهنګ سره آشنا سوي ول او د خپلواکۍ اعلان ئې وکی. دا وخت په باختر کې دیودوتوس =- تهیودوتوس Diodotos حکمران وو او ده د ۲۵٦ق م په شاوخوا کې د آزادي غوښتونکو باختریانو په ملاتړ په باختر کې د خپلواکي پاچهۍ اعلان وکی او د ده د پاچهۍ حدود تر سغد او مرو او د هندوکش د غره تر لمنو پوري رسېدل او څنګه چې ده باختریان د نورو له تسلط څخه ژغورلي او داخلي آزاد حکومت ئې جوړ کړی وو نو ځکه ده ته (منجي) لقب ورکړه سو.

د دیودوتوس یوه سکه سته چې پر یوې خوا ئې د دوهم انتیوکوس څېره او پر بل مخ ئې د ده د کهول د ساتندوی رب النوع زیوس د دوو وزو سره لیده کېږي او له دې څخه څرګندېږي چې ده د باختر د خپلواکۍ تر اعلان دمخه د انتیوکوس سیلیوکي په نامه د سپینو زرو سکه خپره کړې او بیا تر خپلواکۍ وروسته ئې د باختر په دارالضرب کې خپله سکه د پاچا په حیث پر سرو زرو باندې وهلې ده او دا د سرو زرو سکه چې په

پاریس کي ده پر یوه مخ ئې د دیودوتوس څېره او پر بل مخ ئې د جوپیتر (د آسمان، ټکي، تالندي او برېښنا د رومي رب النوع) لڅ لغړ شکل دئ چي په پښو کي یوه گربته (عقاب) هم کښېنل سوې او د سکې پر څنډه (بازیلیوزدیودوتوس) لیکل سوی دئ یعني دیودوتوس پاچا (۱۷ عکس).

د لومړي دیودوتوس له کهاله څخه یوازي یو زوی چي دوهم دیودوتوس نومېد د پلار تر مړیني وروسته (د ۲۵۰ تر ۲۳۰ ق م په شاوخوا کي) په باختر کي حکومت کړی دئ چي ده د شامي سیلیوکیانو د اقتدار پر خلاف د پارت د دولت سره ښه روابط او هم آهنگي درلوده او څنگه چي د پارت د دولت مؤسس ارساس هم د باختر له خلکو څخه وو نو دوهم دیودوتوس د ده سره د دوستۍ تړون او ښه روابط درلوده او د ده د پاچهۍ په وخت کي د هریرود ناوه او د هرات ښار هم د باختر په قلمرو کي شامل سو او سغدیانې ته هم له باختره حکمران استول کېده.

د لومړي دیودوتوس د کهول پاچهي ډېره و نه پائېده او د دوهم دیودوتوس یو امیر چي ایوتیدیموس Euthydemus نومېد او د سغدیانې حکمران وو یاغي سو او د باختر پاچا ئې وواژه او دی په پخپله د باختر خپلواک پاچا سو (د ۲۲۰ ق م شاوخوا) (۱۷ لمبر عکس).

د باختري ایوتیدیموس په وختو کي د شام یوناني پاچا دریم انتیوکوس د لمر لوېدو له خوا د پارت پر دولت یرغل وکی او پارتي پاچا تیري داد ئې مغلوب کی او د ۲۰۸ق م په شاوخوا کي ئې د باختر خوا ته مخه وکړه، له دې خوا ایوتیدیموس د لسو زرو باختري سپرو سره د اریوس (هریرود) پر غاړه د انتیوکوس سره ونښت او ځکه چي د مقاومت توان ئې نه درلود بیرته باختر ته راغی، او د باختر په پایتخت زریاسپ کي تر دوو کالو پوري کلابند پاته سو (د دې ښار موقع د مرو او اندخوی تر منځ گڼل سوی دئ) په دې موده کي دریم انتیوکوس درنگیانه او اراکوزیه هم ونیول، خو څنگه چي ئې زریاسپ و نه نیولای سو او دواړي خواوي ستړي سوي وې نو هغه وخت چي د باختر شهزاده دیمتریوس د روغي د خبرو له پاره ده ته راغی ده خپله لور ورکړه او تر روغي وروسته د کابل او اراکوزیه له لاري د لمر لوېدو خوا ته د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وخوځېده (۲۰۵ ق م).

ایوتیدیموس تر هغه وروسته د هیواد د اداري په یووالي او توحید کي زیار

دوهم دیودوتس　　　　ایوتیدیموس

۱۷-لمبر شکل

ویوست او د کابل د ناوې حکمران سوفاګازتوس ئې د ځان تابع کی او د شمال خوا ته تر پامیر ها خوا ته او تر چینې ترکستانه او ختن پورې پر مخ ولاړ او لمر لوېدو ته ئې مرو رود او هرات او طوس ونیو او خپل زوی انتي ماکوس ئې د هغو سیمو حکمران وټاکه او د جنوب له خوا تر اراکوزیه او درنګیانه پورې یعنې د آریانه ټوله خاوره د ده د پاچهۍ د قلمرو برخه سوه او بل زوی ئې دیمتریوس د دې ولایت حکمران وو چې دې ټول ارت هیواد د یونانې جغرافیونو په اصطلاح زر ښاره درلوده او په دې عصر کې د باختري یونانیانو د دولت فرهنګي او تجارتي روابط د هند او غربي چین سره ټینګ ول او ایوتیدیموس لومړی پاچا دئ چې د ده په عصر کې باختري هنرمندانو او صنعت کارانو د دې ځای هنر او صنعت هند ته سوغات یووی او د راولنسن په قول له خروشتهې یوې کتیبې څخه څرګندېږي چې یوناني باختري هنرمندان په دې عصر کې هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کې ئې خپله هنري اغېزه پرېښې ده. د باختري ایدتیدیموس د پاچهۍ دوره له ۲۲۰ څخه تر ۱۹۰ق م پورې ګڼل سوې ده چې د ده تر مړینې وروسته د ده زوی دیمیتریوس Demetrius پاچا سو (۱۸ عکس) او دی د هند په خاوره کې د تکسیلا تر نیولو وروسته د ګجرات تر کڅو او کاتیاوار او د موریا تر پایتخت پټنه پورې پر مخ ولاړی چې دا پرمختګ د ده د دوو لویو جنرالانو اپولودوتوس او مناندر د زیار نتیجه وه او مناندر د کابل په اوپیان کې زېږېدلی وو او اولادو ئې د ۱۰۰ ق م تر شاو خوا پورې په هند کې پاچهي کوله.

دیمتریوس د ۱۷۵ق م په شاو خوا کې له هند څخه باختر ته راوګرزېد او خپل دریم زوی پانتالئون Pantaleon ئې د اراکوزي او سیستان حکمران وټاکه او بل دوهم زوی ئې د باختر حکمران وو.

هغه وخت چې پانتالئون د اراکوزي حکمران مړ سو، ځای ئې د ده څلرم ورور اګاتوکلیس Agathocles ونیو (۱۹ لمبر عکس).

دیمتریوس او د ده پر ځای ناستو حکمرانانو پخپل قلمرو کې ډېرې سکې وهلي دي او همدې پاچا د اراکوزي دیمترماس (کلات) او ایوتیدمیا (سیالکوټ) او د سند دیمتریاس (پټیاله) او ته اوفبنیا (د سند په لتاکې) ښارونه ودان کړه چې دوهم ښار د ده د پلار په نامه او څلرم ښار ئې د مور په نامه نومړی سوی دئ.

څنګه چې دیمتریوس د خپل ژوند په پای کې د خپلو لښکرو سره په هند کې

ديميتريوس ۱۸-لمبر شكل

اګاتوكليس ۱۹-لمبر شكل

مشغول پاته سو نو ځکه په ۱۸۱ ق م کال د باختر له یونانیانو څخه یو سړی چي ایوکراتیدیس Eukratides نومېد په باختر کي پورته سو او د پاچهۍ اعلان ئې وکی، او سکه ئې ووهله، چي په هغه کي ئې ځان بازیاوزمیگالیوس (لوی پاچا = هندي مهاراجه) وباله (۲۰ عکس) او چي دیمتریوس د خپل تاج او تخت د بیرته نیولو له پاره زیار ویوست ځای ئې و نه نیو او مړ سو. ایوکراتیدیس په باختر کي د یوناني پاچهانو د دریمي سلسلې بنسټ کښېښود او تر ۱۸۶ق م پوري د آریانه د ختیځي سیمي د حکمران مناندر سره وجنگېد، څو چي ئې د آریانه ټوله خاوره ونیوله، خو د لمر لوېدیځي خوا څخه د پارت پاچا د ده د هیواد غربي ایالتونه ونیوله او هغه اختلاف چي د دیمتریوس او ایواکراتیدیس د کورنیو تر منځ پیدا سوی وو، د باختر سلطنت کمزوری کی او د ۱۳۵ق م په شاوخوا کي د هغه سلطنت مرکز د هندوکش له شماله څخه کاپیسا ته رانقل کړه سو او هیلیوکلیس Heliokles د ایوکراتیدیس زوی چي د ۱۴۷ق م په شاوخوا کي پاچا سوی وو، د باختر وروستی یوناني پاچا گڼل کېږي، چي د هندوکش د شمال د سیمو تر پرېښوولو وروسته ئې خپله پاچهي د گندهارا د ولایت تر پایه یعني تر تکسیلا او جیلم پوري غځولي وه (۲۱ عکس).

تر هیلیوکلیس وروسته لسو تنو نورو د ده پر ځای ناستو حکمرانانو په کابل او گندهارا او پنجاب کي حکمراني کړې ده چي د ۳۰ ق م په شاوخوا کي د کابل له وروستنیو یوناني پاچهانو څخه انتیال کیداس امین تاس – هرمایوس زیات شهرت لري (۲۲ – ۲۳ – ۲۴ عکسونه) او د باختر د یوناني پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سیتي قبیلو منځته راتلل دي، چي دا پاچهي ئې د ق. م د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ نیمایي کي پای ته ورسوله او په دې ترتیب د دوی واکمني تر دوه نیم سوو کالو وروسته ختمه سوه او په دې موده کي د دیودوتوس له وخته د ۱۰۰ ق م تر شاوخوا پوري د دوی ۳۶ پاچهانو او یوې ملکې په افغانستان او هند کي حکمراني کړې ده او یوناني فرهنگ او هنر ئې په آریانه او هند کي خپور کړی دئ، چي په دې موده کي د ارباب انواعو پرستنه او یوناني صنعت او افکار او فلسفه او ژبه او رسم الخط او نور فرهنگي مظاهر د آریانه په ټوله خاوره کي د محلي او بودایي فرهنگي عناصرو سره گډ سوه او د یونانو باختري او گریکو بودیک خاص فرهنگ منځته راغی چي د اسلام تر راتلو پوري ئې اغېزه درلوده.

د دانیل شلوم برژه (په افغانستان کي د لرغون پېژندني فرانسوی مشر) په قول د

ایوکراتیدلیس ۲۰ –لمبر عکس

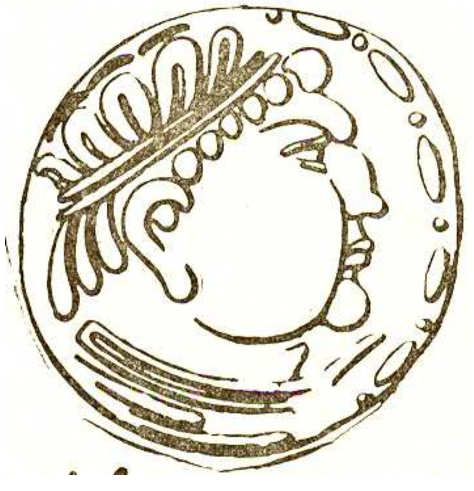

هیلیوکلیس ۲۱ –لمبر عکس

هرمایوس
۲۲–لمبر شکل

میناندر
۲۳–لمبر شکل

انتیال کیداس
۲۲–لمبر شکل

هیلنسم نفوذ په افغانستان کي تر اوومي پېړۍ پوري دوام درلود چي اثرونه ئې په دوه ډوله ليدل کېداى سي: لومړى د هنر له لاري او دوهم د رسم الخط له لاري. د اسلام تر راتلو دمخه په اوومه پېړۍ کي د دې هيواد هنر لا د گريکو بوديک د مشهور هنر يوه وروستنۍ څانگه وه. خو د رسم الخط په باب کي بايد وويل سي: هغه وخت چي د چين نامتو زاير هيون تسنگ په ۶۳۰م کال يعني په عربو کي د اسلام د لمر راختو پر وخت له باختره تېرېدى، دلته د الفباء ۲۵ توري ول چي ۲۴ توري ئې بې شکه يوناني توري ول او يو د (ښ) بږغ ئې چي په پخوانۍ دري کي وو او په يوناني کي نه وو پر زيات کړى وو او هغه د PX توری يعني د ش + خ مجموعه توری = ښ دئ.

هغه دوې يوناني کتيبې چي په ۱۹۵۸–او ۱۹۶۳م کلو په کندهار کي کشف سوي د اشوکا هغه اخلاقي موعظې دي چي په ټول هند کي په هندي ژبو کيندلي سوي دي، خو د دې کتيبو اهميت په دې کي دئ چي د ارغنداو په ناوه کي آرامي ژبه او رسم الخط د اشوکا تر وختو د (۲۵۰ ق م شاوخوا) پوري ثابتوي او لکه چي يونان پېژندونکي پوهان وايي د دې دوو کتيبو يوناني متنونه د يوناني ادب ممتازي ټوټې دي او د ژبي د جوړښت له مخي د يوناني فيلسوفانو او خطيبانو لکه افلاطون او ارسطو د ژبي ساري گڼل کېږي او وينو چي د ق م د دريمي پېړۍ په کندهار کي د تفکر او ليکني ژبه همهغه ژبه ده چي په آتن يا د ميليت په ښارو کي رواج وه او حتى د کتيبو د کيندني ډول هم د يوناني کلتور يووالى ښيي او څرگندېږي چي دا ځاى د يوه يوناني مؤرخ په قول د مسيحي عصر په شروع کي د يونانيانو ټاټوبى وو (د کندهار د کتيبې ۱۶ لمبر عکس ته دي رجوع وسي). سربېره پر دې تر ۱۹۶۱م کال وروسته فرانسوي لرغون پېژندونکو د يوه يوناني ښار (آى خانم = سپوږمۍ مخي مېرمن) په کنډوالو کي د همدې يوناني باختري مدنيت ډېر ښه آثار موندلي دي او دا ښار د افغانستان او شوروي اتحاد پر وېش د افغانستان د خاوري په هغه برخه کي پروت دئ چي هلته د آمو او کوکچې سيندونه سره گډېږي او ډېري کنډوالې لري، چي دا کنډوالې د دواړو سيندو پر غاړه پر دوو ټاکلو برخو وېشل سوي دي: يوې خوا ته يوه لوړه غونډۍ ده چي د جنوب له پلوه د کوکچې پر سيند حاکمه ده او د دې شل متري غونډۍ بلي خوا ته د آمو سيند بهېږي او هم د دې غونډۍ پر سر لوى استحکامات سته چي د دې ښار بالاحصار دئ او يو حصار ئې د برج او خندک سره د لېندۍ په شکل درلود او د ښار په منځ کي ئې له شمالي

دروازې څخه د جنوبي دروازې خوا ته ۱۶۰۰متره واټن ایستل سوی وو چي کوڅې ئې هم لیده کېږي (۲۵ لمبر عکس –د ښار نقشه).

په دې لرغوني ښار کي ئې د مدنیت نخښې موندلي دي، چي هغه باید (د گریکو باختري) خاص مدنیت په نامه یاد کړه سي، چي د مرکزي آسیا د صحرا نشینو د یرغل په سبب له منځه تللی دئ. خو کنډوالې د لوړي معماری طرز رابښیي چي په پخو خښتو او ډبرینو ستنو د مرکزي لویې ماڼۍ ودانۍ جوړي سوي دي او دا ماڼۍ یو اوږد غولی لري او هم په ماڼۍ کي د شنې، ژړي، سرې او توري رنگ آمېزۍ نخښې سته او هغه خښتي چي په دې ماڼۍ کي کار سوي دي هره ضلع ۴۵ سانتۍ او پنډوالی ئې له ۱۲ څخه تر ۱۵ سانتیو پوري دئ او د دې ښار اوبه د ویالې له لاري د کوڅو لوړو برخو او حتی بالاحصار ته رسېدلي چي د کوکچي د سیند له ۲۰ کیلومتره واټن څخه رابهیدلي او دې ښار درې برخي درلودلې، چي یوه برخه بالاحصار، بله برخه تر حصار راکښته او دریمه برخه ارگ دئ. په غربي جنوبي برخو کي د خلکو د اوسېدو ځای او د ورزش ودانۍ او مجسمه لاس ته راغلې ده، چي د کشف سوي کتیبې له مخي هغه یوه یوناني تریباه کوس نومي هرمس او هرکول وقف کړې وه.

بله لیکنه چي د دې ښار د خلکو د فکر او فلسفې ښکارندویه کېدای سي هغه د یوه یوناني (کي نه آس) د قبر د اوږده سندوخ کتیبه ده چي کلا ارگ دایي فرادیوس زوی په آی خانم کي پر هغه سندوخ کینلې او پر هغه قبر ئې ایښې ده او مفهوم ئې داسي دئ:

"په کوچنیوالي کي ښه روزنه واخله! په زلمیتوب کي خپلي غوښتني (خواهشات) اداره کړه! په پاخه سن کي سم کاره اوسه! په زوړوالي ښه ناصح سه! او د ژوندون په وروستیو ورځو کي پوه سه چي څنگه بې افسوسه مړ سې!".

او دا قیمت بها وجیزه د هغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو ښه ښکارندویه ده.

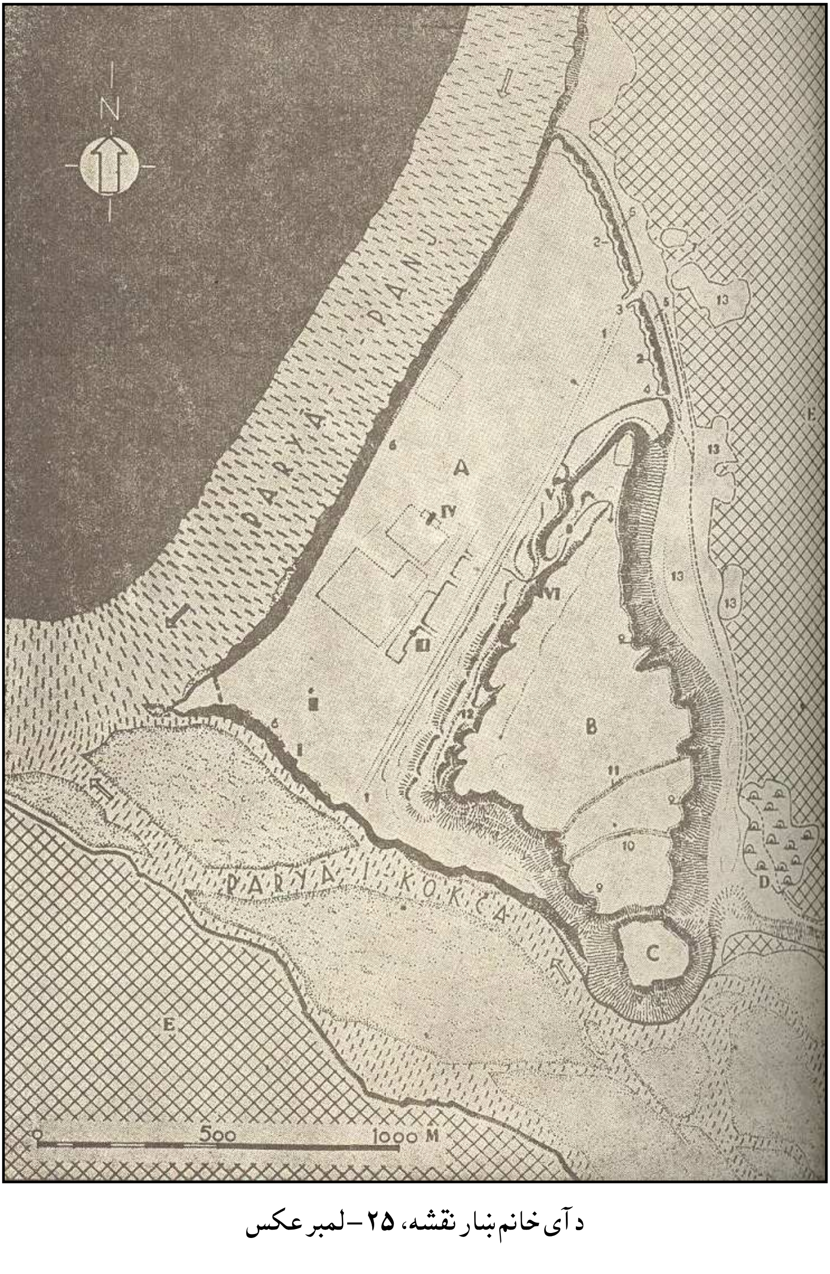

د آی خانم ښار نقشه، ۲۵-لمبر عکس

د آی خانم ښار د نقشې شرحه

A –سفلی ښار

B –علیا ښار

C –ارګ یا اګروپول

D –د آی خانم اوسنی کلی

E –کروندې

I – د سفلی ښار هغه ځای چې د کودرکو او خاورینو لوښو د پیدا کېدو اټکل پکښې سوی دئ.

II –هغه ځای چې د هستوګنې اټکل پکښې سوی دئ.

III –د پهره دار ځای اټکل سوی دئ.

IV –په پرویله (چهلستون) کې یو محل اټکل سوی دئ.

V – د تیاتر د محل ګومان پر سوی دئ.

VI – د علیا ښار یو ځای چې د کودرکو او خاورینو لوښو د پیدا کېدو په منظور اټکل سوی دئ.

۱ –مرکزي جاده

۲ –د سفلی ښار د شمال ختیځې برخې دېوال (کلا)

۳ –د ښار لویه دروازه

۴ –د ښار فرعي دروازه

۵ –خندق (کنده)

٦ –د سفلی ښار د کلا پاته برخې

۷ –۸ –پخوانۍ لاره

۹ –د سفلی او علیا ښارونو تر منځ د ګاډي لاره

۱۰ – د عیال ښار کلا

۱۱ –۱۲ –دېوال

۱۳ –پخوانی کانال (مانده)

۱۴ –د ښار ځخه دباندې خرابې او مامتې

ساکان، پارتیان او پهلوایان

د هخامنشي پاچهانو په کتیبو کي ولیده سوه، چي د ساکه قبیلې د آمو ها غاړي ته د پامیر په شاوخوا کي د هومه راوړونکو یاد ګړندیو ساکانو په نومو د هغو پاچهانو تر اداري لاندي اوسېدلې او د پارت (خراسان) له لاري د زرنګه = درنګیانه مځکي ته راتېري سوې او خپل نوم ئې سکستان = سیستان ته ورکړی وو او هم ئې د هندوکش په شمالي سیمو او باختر کي ژوند کاوه چي بیا له دې ځایه د لمر لوېدو او لمر ختو خوا ته خپري سوې او د دوی پېښي د آریانه د تاریخ برخه ګڼل کېږي.

موسیو هاکن پخپل کتاب کي چي (په افغانستان کي د فرانسې د لس کلنو کیندنو نتیجه) نومېږي وایي: "صحرانشینه ساکان تر عمومي مهاجرت د مخه په باختر کي یونانیانو ته راتله او د سرتېرو په ډول نوکران کېدل او د دوی ځیني مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي ول، چي د هغو له جملې څخه هرایوس Heraius د یونانو باختري د وروستیو پاچهانو په تقلید سکه وهلې او دا سکه ئې هاکن په خلم کي موندلې وه. دا قبیلې له باختر څخه د هریرود ناوې او له هغه ځایه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راشوه سولې او د پاچهی په جوړولو ئې لاس پوري کی چي د دوی د هیواد وېش د لمر ختو پلو ته د بولان ها خوا ته د سند تر ناوې پوري هم رسېدلی وو او هغه ئې (کي – پن) (Ki – pin) بللی دئ او د ساکه له دې قبیلو څخه چي د ارغنداو کښته سند په ناوو کي اوسېدل یوه سړي چي مایوس Mayos نومېد د ۷۲ق م په شاوخوا کي د (بازیلیوزبازیلیون میګالیوس ملیوس) په عنوان یعني (لوی شهنشاه مایوس) سکه وهلې ده او د خپل هیواد وېش ئې تر تکسیلا پوري رسولی دئ، چي یوه کتیبه ئې په تکسیلا کي پر مسي غاب باندي کشف سوې ده او د (۷۸ ق م) نېټه لري، له دې څخه معلومېږي چي د ختیځ پنجاب د یوناني پاچهانو نفوذ د مایوس په لاس پرې سوی او پای ته رسېدلی دئ او اووه رازه سکې ئې په یوناني او خروشتهي لیکنو کشف سوي دي.

تر مايوس نامي وروسته د ده له پاتو کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخي پېژندل سوي چي يو ئې ازيس Azes (د ۵۰ ق م په شاوخوا کي) او بل ازيليسيس Azilises دئ. دوی په يوه عصر کي اوسېدل او د دواړو پر سکو باندي په يوناني خط (لوی شاهنشاه) ليکل سوی دئ. داسي سکې هم ليدلي سوي دي چي د دواړو پاچهانو نومونه يو په يوناني خط او بل په خروشتهي ليکل سوی دئ (۲۶ لمبر عکس دي وکتل سي).

هغه وخت چي دا گرزوندويي کوچي قبيلې د آمو د بهېدو جنوب ته د باختر په سيمو کي د پکهت = پښت او پښتنو سره گډي سوې د ساکه نوم ئې په دې پښتنو کي پرېښوو، چي په زابل او کابل کي د پښتنو د سهاک قبيله او په هلمند کي ساکزي (سگزي) تر اوسه د دې نامه ريښه لري او د دوی نوري قبيلې په خراسان کي د هريرود له ناوې څخه د خزر د بحيرې تر کڅو پوري د پارت په نامه مېشته سوې او د دوی مځکه هم د دوی په نامه ياده سوه، او څنگه چي له خپل اصلي ټاټوبي باختر څخه د هريرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان وروسته برخه) پوري تللي وې نو ځکه د ژوستن په قول د پارت په نامه مشهوري سوې چي پارت په سکائي ژبه تبعيد سوي ته وايي او دوی هم له باختره هجرت کړی وو.

سراولف کرو انگرېز افغان پېژندونکی د گندهاره د ساکانو حکمرانانو په نومو کي د پښتو سره ډېر شباهتونه موندلي او ليکي چي د ساکي حکمرانانو نومونه پښتو ته نژدې دي: سپاله که دمه Spalaka-Dama (سپاله = سپاه) + (که – د تجليلي تصغير نخښه) + (دمه = جلال = برم) چي ټوله جمله د (مجلل سپاهي) په معنا ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دئ: (سپاله = سپاه + هوره = اور) د اور د سپاهي يا د لمر د سپاهي او يا د رڼا د سپاهي په معنا.

همدارنگه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتنو (څښتن) د مالک او خاوند په معنا دئ.

او که موږ پارت = پارثهوه د ژوستن په قول (تبعيد سوی) او (مهجور) وبولو نو په پښتو کي ئې اوسنی شکل پردی Pradia يعني بېگانه او مهاجر دئ.

يا به د پښتو (پرته) Prata وي (د دريم حرف په زورکي) چي دغه هم د ليري معنا لري لکه چي وايي: له مخه مي پرته سه يعني ليري سه. يا پلانی پرتي وايي يعني له عقله ليري خبري کوي.

موئس سکایی

لومړی ازیس

ازیلیسیس

شکل لمبر – ۲۶

داسي ښکاري چې سيستان ته د ساکه قبيلو لومړني مهاجرتونه تر دې وختو ډېر پخوا پېښ سوي دي او د موسيوفوشه په قول لوی کوروش (د ۵۴۰ق م) د سيستان د نيولو په وخت کي دا (ساکان) د دوی د ښو خدمتو په سبب (ښه کړوني = نېکو کردار) وبلل (په يوناني ايويرگت Evergetes) او همدا خلک د (۳۳۰ ق م) په شاوخوا کي پر همدې مځکه اوسېدل چې سکندر هم دوی نازولي ول او ښه نرمه رويه ئې ورسره درلودله (د تمدن ايراني کتاب ته دې رجوع وسي).

د ۲۵ ق م په شاوخوا کي بلخي ارساس = ارشک = اشک د (فري ياپت) زوی د خپل وررو (تيرداد) سره د لمر لوېدو خوا ته ولاړ او د پارت يوناني حکمران فريکليس ئې وواژه او د اشکاني سلطنت بنسټ ئې کښېښوو، او په يوناني او خروشتهي دواړو ژبو ئې سکه ووهله او خپل ځان ئې بازيليوزبازيليون (شهنشاه) وباله، چې منځته راتله ئې د ۲۴۹ق م په شاوخوا کي او پايتخت ئې اوسني دامغان ته څېرمه وو او د اشکاني پاچهانو سلسله ده ته منسوب ده او دی د سترابو په قول تر دوو داخلي جنگو وروسته د خپل نېزه وال له لاسه تېپي سو او د هغه تېپ څخه په ۲۴۷ق م کال مړ سو او په ۲۴۸ق م کال د ده زوی تيرداد د دوهم اشک په نامه پر تخت کښېنوست او ښه غښتلی مدير پاچا وو، تر بابل پوري ئې فتح وکړه او د لمر ختو خوا ته د باختر شاوخوا ته ورسېد، خو د باختر يوناني پاچا دوهم ديودوتوس سره ئې د سيليوکي دولت په مقابل کي روغه وکړه او د يووالي لاس ئې ورکی، دی چې زوړ سو مړ سو او پاچهي ئې له ۲۴۸څخه تر ۲۱۴ق م پوري وه.

نور اشکاني نامتو پاچهان دا دي:

۳/ ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹٦ق م) د تيرداد زوی چې د ده په وختو کي دريم انتيوکوس پر پارت حمله وکړه او باختر ته راتېر سو.

۴/ فري ياپت د اردوان زوی (۱۹٦ تر ۱۸۱ ق م).

۵/ لومړی فرهاد د فري ياپت زوی (۱۸۱ تر ۱۷۴ ق م) د باختري ديمتريوس معاصر.

٦/ مهرداد د لومړي فرهاد ورور (۱۷۴ تر ۱۳٦ق م) لوی او هوښيار پاچا وو، چې د باختري يونانيانو غربي ولايتونه او مرو ئې ونيول، اراکوزي او کابل او سند ئې خپل

لاس ته راوستل، او د پارت د هیواد وېش ئې د سند تر سینده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه وو، د شورا دوه مجلسونه ئې درلودل چي د دوی پر غوښتنه ئې کار کاوه.

۷/ دوهم فرهاد د مهرداد زوی (۱۳٦ – ۱۲۷ق م) ده د ساکه قبیلې خپلې مرستي ته وبللې چي د انتیوکوس د یوناني دولت سره په جنګ کي د ده سره کومک وکي، خو ساکانو په چور او چپاو لاس پوري کی او فرهاد د دوی سره وجنګېد، څو چي فرهاد ووژل سو او پارتیانو ماته وکړه.

۸/ ارتبان (دوهم اردوان) (۱۲۷ – ۱۲۴ ق م) دی د دوهم فراد اکا او د فري یاپت زوی وو، چي د دوهم فرهاد تر مړیني وروسته د پارت پر تخت کښېنوست دی د تخاري خلکو سره چي د باختر یوه برخه وه ونښت او په یوه جنګ کي د لاس پر موټ ټپي او له هغه ځخه مړ سو، او پارتیان تر شا سول او همدا وخت وو چي ساکانو درنګیانه (سیستان) ونیو او هغه ئې په خپل نامه سګستان (= معرب سجستان) وباله او حتی د کابل تر نیولو وروسته د هند خوا ته هم تېر سوه او هلته ئې د هندوساکه یا هندوسیتهین دولت جوړ کی. همدارنګه ګرزندو صحرایائي سپین پوستو آریائي قبیلو (هون) د شمال له خوا یرغل وکی او د ۱۲۷ ق م په شاوخوا کي ئې باختر او تخار ونیو او د هغه ځای یونان ئې لمرخاته جنوب د کابل او سند خوا ته پر شا وشړل، او دا ټولي صحرائي قبیلې (ساکه، تخار، هون) د شمالي آریائي خلکو څخه وې چي د ژړ پوستو له توکم (نژاد) څخه نه وې، بلکي د دوی ژبه، څهرې، بڼې ببخي آریایي دي چي د تورفان کشف سوي آثار دا مطلب ښه ځرګندوي.

۹/ دوهم مهرداد د ارتبان زوی (۱۲۴ – ۷٦ق م) لوی پاچا وو، چي پخپل ۴۸ کلني سلطنت کي پر ساکانو او سرکښو قبیلو باندي بریالی سو او د باختر او سیستان یوه برخه ئې ونیوله او د خپل سلطنت وېش ئې د همالیه غرو ته ورساوه.

خو لوی مهرداد د پارت د دولت پایتخت له خراسانه د دجلې غاړي ته یووی، او د ارمنستان او روم د دولت سره په جنګو بوخت پاته سو، نو ځکه تر هغه وروسته د پارت د دولت پېښې په آریانه اړه نه لري او زموږ د تاریخ برخه نه ده او د اشکانیانو له سلسلې څخه تر پنځمي میلادي پېړۍ پوري په ایران او ارمنستان او د لمر لوېدیځي آسیا په مختلفو برخو کي ډېر پاچهان پاچهی ته رسدلي دي، خو زموږ د هیواد او زموږ د هیواد

د خلکو سره ئې اړه نه ده درلودلې، مګر دا چې څلرم اشک (څلرم فرهاد) په ۳۳ ق م کال ظلم او تېري وکړ او خلکو پر هغه بلوا وکړه، دی د لمر ختو خوا ته وتښتېد او هغو ساکانو ته راغی چې په باختر او سیستان او رخج او نورو ځایو کې اوسېدل، او له دې ځایه بیرته خپل هیواد ته ولاړ.

د ساکانو او پارتیانو له ګډو څانګو څخه چې په جنوبي افغانستان او غربي هند کې ئې پاچهي کړې ده، یوه څانګه هم د پرتهوا = پهلوا څانګه ده چې د دې څانګې د سیاسي تشکیلاتو او ادارې لومړی ځای سګستان او اراکوزي یعنې د هلمند او ارغنداو ناوه ده او د دې څانګې د خلکو واکمني د میلاد په لومړۍ پېړۍ کې تر تکسیلا پورې رسېده او هغه وخت چې اپولونیوس Apollonios په ۴۳ – ۴۴ م کال د تکسیلا د لیدو له پاره راغی هلته له دې خلکو څخه یوه یوویشت کلن پاچا د فراوتیس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهي کوله.

مګر د سیستان او اراکوزي د پهلوا د خپلواکو پاچهانو د سلسلې مؤسس ونونیس Vonones نومېده او په سکو کې د لوی شهنشاه په عنوان یاد سوی او د ۱۲۰ ق م په شاوخوا کې ئې پاچهي جوړه کړې ده او سکې ئې په یوناني او خروشتهي خط دي او څنګه چې پر ځینو سکو ئې د خپلوانو او تابعانو نومونه هم لیکل سوي لکه (سپه له هوره) Spalahora ورور ئې او سپه له ګادمه Spalagadma وراره ئې او سپه لي ریزا Spalirisa بل ورور ئې، نو ځکه ویل کېدای سي چې د ساکه پهلوا د کورنیو افرادو په دې خاوره کې یو بل ته سره نژدې په یوه عصر کې په ګډه حکمراني کوله او د ونونیس دا خپلوان د هیواد په مختلفو ځایو کې د ده نائب السلطنه ګان ول (د ۱۱۰ ق م په شاوخوا کې) (۲۷ عکس). د دې سلسلې بل لوی پاچا ګندوفاریس Gandophares یا اندوفریس دئ (۱۹ – ۴۸ م) دی په سکو کې شهنشاه – ژغورونکی، نه ماتېدونکی او دینداره معرفي سوی دئ او هم د پېښور د لمر ختیز شمال د تخت بايي په کتیبو کې (۱۰۳ م) ګودوهره Guduvhara هم دا پاچا ګڼل سوی دئ چې له سیستانه تر سند او پنجاب پوري واک درلود او ځینو مؤرخانو د اوسني کندهار نوم پخواني ګندوفار ده ته منسوب بللی دئ چې په دې نامه کې د (فر) تاریخي کلمه د برم او جلال په معنا سته او معنا ئې (برم ګټونکی) دئ او که موږ دا نوم په پښتو واړوو نو (ګونده فر) د اساسي جلال او برم معنا ورکوي او موږ وینو چې د آریانه د کوشاني پاچهانو پر سکو ئې د (فر)

توري هم ليکلي دي.

د لرغوني هند د سياسي تاريخ ليکونکي د تخت بايي د کتيبې له مخي د گندو فاريس د پاچهۍ وخت ۴۷ م کال ټاکلی دئ او وايي چي دا کال د مسيحي رواياتو سره هم سم دئ او په دې اساس نو دې پاچا مزدي (زردشتي) دين درلود، خو د حضرت مسيح شاگرد او په هند کي د هغه د دين مبلغ سنت توماس د ده دربار ته واستول سو او پاچا د مسيح دين ومانه چي په مسيحي روايتو کي د گندوفوروس په نامه ياد سوی دئ او له همدې سببه ده په ځينو سکو کي د خپل نامه سره د ديوه ورته Deva-Vrata صفت يعني دين دار هم ليکلی دئ.

د لرغوني هند په سياسي تاريخ کي ليکي چي: د گندوفاريس سره هم د ده ځيني خپلوانو په حکمراني کي گډون درلود، چي يو له هغو څخه د ده وراره ابداگاسيس Abdagases د افغانستان په جنوب کي، او له جنرالانو څخه ئې اسپاورمن Aspaverman او سسه (چچ) او له حکمرانانو څخه ئې سپيدنه Spedana او سته وستره Satavastra په تکسيلا کي وو.

د گندوفاريس تر مړيني وروسته د ده ارت هيواد د ده د پرځای ناستو کسانو تر منځ پر کوچنيو برخو وويشل سو (د ۵۰ م شاوخوا) چي د هغو له جملې څخه سنه باريس Sanabares په سيستان کي او پاکوريس Pakores او سسه په گنداره او لمر لوېديځ پنجاب کي حکمرانان ول، د دوی سکې په يوناني او خروشتي رسم الخطو له تکسيلا څخه لاس ته راغلي دي او د پهلوا له همدې شاهزادگانو څخه اورتاگنس هم د سکو له مخي پېژندل سوی دئ چي دی ئې همهغه گودا -گاد د گندو فاريس ورور بللی دئ، چي د ميلاد د لومړۍ پېړۍ په دوهمه نيمي کي ئې حکمراني کوله او د چارسدې په خروشتهي کتيبو کي ئې نوم (گادسا) دئ چي ځينو دا نوم د گندوفاريس د قبيلې نوم هم گڼلی دئ او په دې صورت کي نو د مهابڼ د لمنو د پښتنو (گدون) د قبيلې نوم هم را په يادوي چي د چچ (همهغه سسه) د مځکي په شمال کي پرته ده او عربي مؤرخانو دا نوم په (صصه) معرب کړی وو (۲۸ لمبر عکس ته دي رجوع وسي).

سيالي ريرس ٢٧ –لمبر شکل

ڳندوفارس ٢٨ –لمبر شکل

کوشانیان

د (١٦٥ق م) په شاوخوا کي هغه قبيلې چي د آريايي ساکانو او سيتانو سره په وينه او توکم (نژاد) گډې وې او د بڼې او څېرې او اوږدو پزو او نورو څرگندو او ژبنيو خصوصيتو له مخي د لمر ختيځ شمال له آريايي نژاد څخه گڼلي کېږي او چينيانو دوی يوچي Yueh-Chi بللي دي له خپل پخواني ټاټوبي څخه چي د شرقي چين خوا ته وو راووتلې او د آمو د سيند شمالي سيمو ته راغلې، دوی د هغه ځای ساکان په باختر کي د آريانه لمر ختيځو سيمو او د هندوکش جنوب ته وشړل حتی تر (١٢٧ق م) وروسته تر هنده پوري هم تر شا سول او ځای ئې يوچيانو ونيو.

په (١٣٨ق م) کي چي د چين امپراتور ووتي Wou-ti (۱۴۰ – ۸۷ق م) د هيوانگ نو د قبيلو له يرغلو او حملو څخه وربېږده، نو خپل يو سفير ئې د چانگ کين Tchang-kien په نامه يوچيانو ته واستاوه چي د ده سره مرسته وکي، خو هغو کومک ورنه کی او د دې سفير په قول د آمو په جنوبي سيمو يعني باختر او بدخشان کي د تاهيا (تخار) خلک اوسېدل او د چين د يوه بل مؤرخ سيو– ماتسين Seu-Matsien (د ۹۰ ق م شاوخوا) له ليکني څخه هم څرگندېږي چي يوچيانو تر (۱۲۵ ق م) پوري لا د آمو په شمالي سيمو کي ژوند کاوه او د آمو جنوبي خوا ته لا را شوه سوي نه ول.

يوچي خلک د (٧٠ق م) په شاوخوا کي تر آمو راپوري وتل او د تخاريانو (تاهيا) په کومک ئې باختر ونيو او تر هغه وروسته د يوچي او تخار تر منځ گډون راغی او يو غښتلی او ممتاز تکم (عرق) ئې منځته راووست چي د کوشي Kushi کوی شانگ = کوشان نامتو قبيله د دې خلکو له پنځگونو قبيلو څخه وه او د (کوچي) اوسنۍ کلمه په پښتو او دري دواړو ژبو کي د دې ريښې نمايندگي کوي. د چين د يوه مؤرخ د يادوني په اساس د کوشيانو مشر چي کيو –تسيو –کيو Kieu-Tsiu-Kiu نومېد د نورو څلورو قبيلو مشران ئې د ځان تابع کړه او پخپله دی (د کوی شانگ پاچا) په نامه وپېژانده سو او له همدې وخته د کوشان کلمې د يوچي ځای په تاريخ کي ونيو او د دې ټبر لومړی

نامتو پاچا د چین د لیکونکو په وینا همدا کیو –تسیو –کیو (= کوجوله کره کدفیزیس Kujula-kara-Kadphises (د ۴۰ م په شاوخوا کې) وو، چې پارتیا (خراسان) او کابل او کاپیسا ئې ونیول او د غزني په شاوخوا کې ئې د پوتا Pauta خلک هم د ځان تابع کړه چې د فرانسوي واله دوپوسن په قول دا خلک پښتانه ول.

دې کوشان شاه د خپلې پاچهۍ په اوږده موده کې وکولای سوه چې د یوناني او پارتي پاچهانو پایڅوړ (بقایا) له منځه یوسي او د آریانه په ټوله خاوره کې خپل نفوذ ټینګ کړي او د افغانستان د خورا ستري امپراتورۍ بنسټ کښېږدي. دی د ۷۸م په شاوخوا کې په ۸۰ کلنۍ کې تر ۳۸ کالو پاچهۍ وروسته مړ سوی دئ او تر اوسه پورې یوازې د ده راز راز مسي سکې پیدا سوي دي، چې یوناني او خروشتهي لیکني لري او د ده نوم په یوناني کې (کوزولاکده فیس) دئ چې د ده القاب ئې (دیندار، د آسمان زوی، شاهنشاه) لیکلي دي (۲۹ لمبر عکس دې وکتل سي).

د ستر کوشانشاه لومړی کده فیزیس تر مړیني وروسته ئې زوی دوهم ویمه کدفیزیس Wema-Kadphises د ۱۱۰ م تر شاوخوا پورې حکمراني وکړه او په ۸۰ کلنۍ کې وفات سو (۳۰ عکس) او دی لومړی کوشاني شهنشاه دئ چې د خپل هیواد وېش ئې د لمر ختو خوا ته د ګنګا تر غاړو پورې رسولی وو. خو څنګه چې ئې د چین د پاچا دربار ته خپل استازی (سفیر) واستاوه او د هغه لور ئې ځانته وغوښتله او دا غوښتنه ئې رد سوه نو په ۹۰ م کال ئې اویا زره سپاره د خپل نایب (سي Si) په مشرۍ د پامیر له لارې لمر ختیځ چین ته د یرغل له پاره ولېږل چې له چیني جنرال پان – چاو څخه ئې ماته وکړه او د چین امپراتور Ho-Ti هو –تي ته ئې کلنګ (باج) ورکی. مګر تر هغه وروسته ئې د رومن د امپراتور سره خپل روابط ټینګ کړل او په ۹۹م کال ئې خپل نمایندګان د روما د امپراتور تراجان دربار ته استولي ول او د هغه هیواد سره ئې تجارتي او فرهنګي روابط درلودل چې د ده د عصر په سکو کې د رومن د سکو جوړولو د هنر پیښې (تقلید) څرګند دئ او پر هغو باندي د ستر کوشانشاه دیوه پوتره Deva-Putra یعني (خداوندزاده) القاب لیده کېږي چې د فغ پور (فغفور) د لقب معنا ده. د ده مړینه د ۱۱۰م کال په شاوخوا کې ګڼلې سوې ده او تر ده وروسته په تاریخ کې ۲۰ کاله خلا سته چې په دې موده کې له لرغوني آثارو او سکو څخه تر اوسه د یو پاچا وجود نه دئ څرګند سوی او ځیني د سوترمیګاس (لوی ژغورونکي) سکې په دې خلا کې ځایوي، خو غالب

کورولاکده فیس ۲۹ –لمبر شکل

ویمه کدفیزیس ۳۰ –لمبر شکل

اټکل دا دئ چي دا سړی په هند کي دویمه نایب السلطنه وو.

په هر صورت د لویو کوشانیانو شهنشاهي د ۱۲۵م یا د ۱۴۴م په شاوخوا کي یو چا ته ورسېدله چي کنیشکه Kanishka نومېد او ښایي چي کدفیزیس د کورنۍ سره ئې د خپلوۍ او خپښۍ روابط هم درلوده، خو دی د یو لوی کهول مؤسس دئ چي د میلاد د دریمي پېړۍ تر منځ پوري ئې زموږ په هیواد کي پاچهي کړې او خپله واکمني ئې په هند کي هم پراخه کړې ده.

د کنیشکه د شهنشاهۍ مرکز په ژمي کي پوروشاپوره (پېښور) او په دوبي کي کاپیسه بگرام وو، چي د هیواد د لمر ختیځ وېش ئې د هند تر بنارس پوري رسېده او د لمر لوېدو خوا ته په پارت پوري نښتی وو او د شمال لوري ته ئې کاشغر او یارکند او ختن هم ونیول او د چین له امپراتوره ئې یرغمل واخیستل او بودایي دین ئې ومانه، او د آشوکا غوندي ئې د هغه دین تبلیغ او خپرېدلو ته ملا وتړله او د بودائیانو څلرمه لویه دیني جرگه ئې چي پنځو سوو پوهانو پکښي برخه اخیستې وه د کشمیر په سرینگر کي د هغو اختلافاتو د لیري کولو له پاره جوړه کړه چي د هغه دین د روحاني طبقو تر منځ پیدا سوي وه او څنگه چي په بودایي دین کي بدعتونه او فسادونه پېښ سوي ول او پر خپل اصالت پاته نه وو او هر پلو ته بېلي بېلي ډلي منځته راغلي وې نو په دې جرگه کي چي د کنیشکه د دربار پوهان او د گندهاره علماء هم پکښې ول او د اووم بودایي پېشوا د گندهاره د لوی عالم واسومیتره Vasumitra په مشرتوب جوړه سوې وه داسي فیصله وسوه چي د هینه یانه Hina-Yana (د کوچنۍ بگۍ – کوچني مذهب) لرغوني مذهب چي د بودا تر مړیني پنځه پېړۍ رواج وو تعدیل او اصلاح سي او دا مذهب چي د سپېڅلي تقوا او د نفس د تهذیب سپارښتنه ئې کوله د مهایانه Maha-Yana په لوی مذهب تعدیل سو، چي د ناگارجونه Nagarjuna نومي عالم له خوا ترتیب سوی وو. په بودایي لوی مذهب کي چي وروسته ئې په لمرختیځه آریانه کي هم رواج وموند د کوچني مذهب د اخلاقي سپېڅلو دساتیرو پر ځای داسي ښوول کېده چي یو سړی باید د بودیستره Bodhisattra روښانه سوي راتلونکي بودا مقام ته لوړ سي او هم د بودا پښې یا نورو نخښو ښوولو پر ځای باید د ده تړوله او بشپړه مجسمه لکه د آریانه نور ارباب انواع چي د یونانو باختري په صنعت کي رواج ول وپرستله سي او د هند د جنوبي ژبي (پالي) پر ځای دي د سنسکریت ژبه مذهبي ژبه سي او په همدې سبب پخوانی کوچنی

مذهب جنوبي مذهب، او مهايانه د شمال مذهب ګڼل کېږي او هغه وخت چي لوی کوشانشاه بودايي دين ومانه نو پر خپلو سکو ئې چي پخوا د آريانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ صورت وکښی او په دې صورت نو د لوی مذهب طرفدارانو وکولای سوه چي خپل ځانونه د کوچني مذهب څخه بېل کړي او په ماوراء الطبيعه مسئلو کي خپل عقايد او د بودائيت په عالم کي د ژوندانه دساتير خپاره او د خپلو نويو عقيدو تفسيرونه ترتيب کړي.

په هغه زمانه کي د کنيشکه تر دربار پرته بل داسي دربار چي په متبحرو پوهانو او عالمانو ډک وای نه سو پيدا کېدلای چي په هغه کي د لوی مذهب پر مؤسس ناګارجونه سربېره نور پوهان او دانشمندان هم ول لکه اسوه ګهوشا Asvaghosha د حماسياتو او هسکو ډرامو ليکونکی او د بوده چريته مؤلف او ساری پوتره او پره کره نه او د طبي علومو ستر ليکونکی چره که او د دربار ديني مشاور پارسوا، او سنګهه رکشه او سدره سنه هغه مبلغ چي کنيشکه ئې بودايي دين ته واړاوه.

د کنيشګه په وختو کي د ده په ټول ارت هيواد کي خورا ډېر بودايي معبدونه او سنګهارامې وداني سوې چي له هغې جملې څخه د هيون تسنګ په قول يو د (شا –لو – کيا) معبد وو چي چيني يرغملانو ودان کړی وو او په هغه کي ئې د مهاکاله د لوی بت په پښو کي خزانه هم ښخه کړې وه چي که دا سنګهارامه ورانه سي بيرته ئې په هغو پيسو ودانه کړي او اوس د دې لوی بودايي معبد آثار بګرام ته دوه کيلومتره ورڅېرمه د شترک په لبوزي (پوزه شترک) کي ښکاره سوي او هلته انځور سوي ودانۍ او ښکلي مجسمې له مځکي راوتلي دي.

د دوهم لوی معبد آثار چي کنيشکه خپل د ژمي ټاټوبی پېښور ته نژدې ودان کړی وو د شهرشاهي لمر ختيځ جنوب ته د ۱۵۰ فټه جګ معبد کنډوالې دي او هغه ئې په خورا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتني له پاره ودان کړی وو، د دې معبد په مربوطو ودانيو کي د اوو سوو په شاوخوا کي بودايي راهبان اوسېدل او د هيون تسنګ په قول دا کچکول وروسته کندهار ته وړل سوی وو (چي په ۱۳۰۴ش کال د کابل موزيم ته راوړل سو) او وايي چي د بودا دا کچکول په شپږمي ميلادي پېړۍ کي هغه وخت چي شاه کيپين (کابل) ګندهاره ونيو کندهار ته يووړه سو.

دې معبد ته نژدې سل فټه جګه د پيپل ونه ولاړه وه چي د هغه وخت د خلکو په

عقیده بودا د هغې وني تر سیوري لاندي کښېنستلی وو او همدلته ئې د بودایي دین د روزونکي شهنشاه کنیشکه د زېږېدو پېشگویي کړې وه. همدارنگه کنیشکه د دې مقدسي وني جنوب ته یوه لویه ستوپه جوړه کړه چي د فاهیان په قول د ۴۷۰فټو په شاوخوا کي لوړه وه او په قیمتي جواهرو ښکلې سوې وه، چي اوس ئې آثار د پېښور جنوب ته نیم میل لیري د (شاه جي دهیري) په شپږ گزه غولي کي پیدا سوي دي او دکتور سپونر په ۱۹۰۹م کال د هغې ستوپې له کنډوالې څخه یو فلزي انځور سوې سندوخچه کشف کړه، چي پر هغې د کنیشکه ولاړ تصویر کښل سوی وو او په سندوخچه کي د بودا مقدس آثار ول، چي د لارډ کرزن له خوا د برما بودایانو ته ورکړه سوه او د هغې سندوخچې یوه مهمه لیکنه داسي ترجمه سوې ده:

"د آگیسله Agisala خدمتگار د مهاسینه په سنگهارامه کي د کنیشکه د ویهارې د کار څارندوی". په هر صورت کنیشکه د افغنستان د کوشانیانو له سترو پاچهانو څخه دئ (۳۱ لمبر عکس ته دي رجوع وسي)، چي د ده د راتلو سره په دې خاوره کي د اداري یو مرکزي واک او د مدنیت او فکر پیدا کېده منځته راغله او څنگه چي د ده شهنشاهي ۲۲ کاله گښل سوې ده نو ځکه د ده مړینه د ۱۵۱م په شاوخوا کي اټکلېدای سي چي په دغه وخت کي به دی د ختن په سیمو او د چین او سغد تر منځ په غرو کي مړ وي.

د کنیشکه تر مړیني وروسته د ده هیواد د ده د زامنو تر منځ ووېشل سو او واسیشکه Vasishka زوی ئې چي د هند په ماتوره کي نایب السلطنه وو د ده پر ځای کښېنوست، که څه هم د ده کمه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نژدې په یوه کتیبه کي چي د کنیشکه د سلطنت په ۲۴ کال لیکلې سوې ده او هم په دوو نورو لیکنو کي چي د ده د جلوس په ۲۶ – ۲۹ کلو پوري اړه لري د ده د زوی نوم لیکل سوی دئ او له دې څخه څرگندېږي چي دی د ۱۴۵ څخه تر ۱۶۰م پوري په هند کي حکمران وو او زوی ئې هم د کنیشکه په نامه یادېده او ده ته ئې دوهم کنیشکه وایه او اباسیند ته نژدې د آریه کتبیه کي د ده نوم په څرگند ډول په خروشتهي رسم الخط (واجشکه بوتره کنیشکه) یعني واسیشکه د کنیشکه زوی لیکل سوی دئ.

همدارنگه کنیشکه یو بل زوی د هوویشکه Huvishka په نامه هم درلود چي د کنیشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کي د ده د شاهنشاهۍ د شرقي ولایت حکمران

د افغانستان مقتدر کوشاني امپراتور، کوشانشاه – ستر کنشکا

۳۱ – لمبر شکل

وو، خو د جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کي (۱٦۹م) د مهاراجه دیوه پوتره (خداونده زاده شهنشاه) په نامه یاد سو او څرګنده ده چي تر دې دمخه ئې بشپړه خپلواکي نه درلوده، خو وروسته ئې سکه وهلې ده او داسي معلومېږي چي ده په هند کي او د ده وراره دوهم کنیشکه په آریانه کي پاچهي کوله، مګر د پاچهۍ په ۵۱ کال (د ۱۸۰م په شاوخوا کي) د هوویشکه نفوذ تر کابل پوري رسېده، لکه چي په هغه کتیبه کي چي د وردګو په خوات کي لاس ته راغلې ده دی د مهاراجه (شهنشاه) په عنوان باله سوی دئ او له بګرامه هم د ده ډېري سکې کشف سوي دي او په دې توګه د ده د هیواد وېش د لمر ختو خوا ته تر کشمیره او د هند تر ماتوره پوري رسېده او هم ده په ماتوره کي یو شاندار معبد په خپل نامه ودان کړی وو او هم د ده پر سکو په یوناني رسم الخط (شانن شا او ویشکي کوشان) یعني شاهنشاه هویشکه کوشان لیکل سوی او په کشمیر کي ئې د هوشکه پوره ښار ودان کړی دئ او د ده د مړیني کال ئې د ۱۸۲م په شاوخوا کي لیکلی دئ.

د دې کهول بل شهزاده واسوشکه Vasushka دئ چي په هندي آثارو کي ئې واسودیوه Vasu-Diva بللی دئ او ده په هند کي د ۱۸۲م په شاوخوا کي پاچهي کوله، خو آریانه ته ئې نفوذ نه وو رارسېدلی او پر سکه ئې په یوناني رسم الخط د (شاناناشا – یا شانن شاه = شهنشاه) عنوان سته او تر ده وروسته مو د دې کهول بل پاچا نه دئ پېژندلی.

د لویو کوشانیانو دوره د ۱۲۵م په شاوخوا کي د کنیشکه له جلوسه شروع او د ۲۵۰م په شاوخوا کي پرواسوشکه ختمېږي، چي په اټکلي ډول یوه پېړۍ او د پېړۍ څلرمه سي. په دې دوره کي زموږ د هیواد ویدي او اوستایي لرغوني فکري او فرهنګي مبادي د هخامنشي، یوناني، هندي او بودایي مدنیتو د آثارو سره ګډ سوي او د شمالي توراني آریائیانو د ساکانو او سیتي تهذیبي عناصر هم پکښې داخل سوي دي او یو ډېر غښتلی افغاني فرهنګ ئې منځته راووړ، چي د دین او پرستني له مخي ئې بشپړه آزادي درلودله، د مقدس اور د مزدیسنایي آتشکدو سره بودایي ستوپې ولاړي وې چي په هغو کي بودایي مقدس آثار او متبرکات نمانځل او ساتل کېده او هم یوناني او هندي ارباب انواع په معبدو کي او پر سکو باندي ول او سره له دې چي کنیشکه او زامن ئې د بودایي دین ټینګ روزونکي او نمانځونکي ول خو بیا هم د کوشانیو په ټول ارت هیواد کي د نورو ادیانو معبدونه او نمانځونکي هم ول. مثلاً د بغلان د مهادژ په معبد کي چي

د کشف سوي کتيبې له مخي د کنيشکه په وخت کي جوړ سوی او بيا د ۱٦۰م په شاوخوا کي يعني د کنيشکه د جلوس د ۳۱ کال په پسرلي کي ئې ترميم کړی دئ د مقدس اور او د زردشتي معبد آثار پيدا سوي دي او د هغه معبد ترميم کوونکي نوکونزيکي نومېد او د ماريک Mariq له کورنۍ څخه وو او د فرانسوي محقق مريک په قول دا فاميلي نوم د دوو وروڼو د نامه سره د وردگو د خوات په خروشتهي کتيبه کي هم راغلی دئ، حال دا چي د بغلان د مهادڅ په معبد کي د اور نمانځني آثار او د خوات په کتيبه کي د بودايي دين نخښې ځرگندي دي او دا معبد د کنيشکه د جلوس په ۱۵ کال (د ۱۸۰م په شاوخوا کي) ودان سوی چي د دواړو تر منځ بس ۲۰ کاله فاصله راغلې ده.

په هغه عصر کي د ديني عقايدو د آزادۍ بل مهر دا دئ: په تکسيلا کي چي د بودايي تهذيب مرکز وو، د آتشکدې د ودانۍ دېوالونه سته چي ۱۵۸ فټه اوږدوالی او ۸۵ فټه پلنوالی لري او د ستنو د جوړښت او معمارۍ سليقه ئې يوناني ده او دا ځرگندېږي د يونانيانو د باختري مدنيت تر خپرېدو وروسته جوړه سوې ده او پر دې سربېره هلته آتشکده، بودايي معبدونه او برهمني بودتون هم وو چي البته د هر دين پيروانو په آزادي سره د خپل دين مناسک پر ځای کول.

د ژبي او رسم الخط له مخي هم کوشاني فرهنگ ځکه غني وو، چي په سکو او د معبدو په کتيبو کي ئې يوناني او برهمني او خروشتهي رسم الخط استعمالاوه او بغلان د مهادڅ په کتيبه کي په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسي مطالب ليکل سوي دي چي پښتو ته ډېر نژدې دي، خو په خروشتهي رسم الخط کي ئې د سنسکريت او پراکريتو ژبي هم استعمالولې او همدا رنگه د هغه وخت په افغانستان کي د برهمني خط نخښې هم ليده کېږي او هغه رسم الخط چي د کوشانيانو په عصر کي د يوناني الفبا له تغيره منځ ته راغلی ځينو څېړونکو پوهانو هغه (يونانو کوشاني) خط بللی چي تر ۹ ميلادي پېړۍ پوري لا وو او د کيڼي خوا څخه ښي خوا ته ليکل کېده او (۲۵) توري ئې درلوده (۳۲ لمبر عکس دي وکتل سي).

په هغو اسنادو کي چي د بغلان د سره کوتل د کوشاني او کنيشکه (د ۱۳۰م د شاوخوا) د معبد له کيندنو څخه لاس ته راغلي داسي ځرگندېږي چي کوشانيانو د دې هيواد د افکارو او فرهنگ او صنعت په جوړښت کي چي هغه ته د گريکو بوديک تر دورې وروسته د (افغاني فرهنگ) يوه ټاکلې او خاصه دوره ويل کېدای سي، ښې

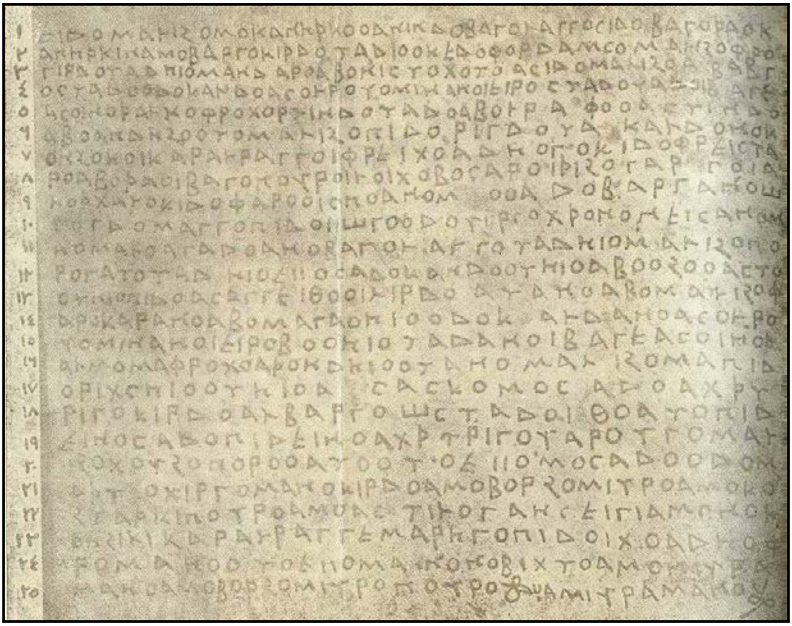

د کوشاني عصر ليکلې کتيبه، سرخ کوتل –بغلان

۳۳ –لمبر شکل

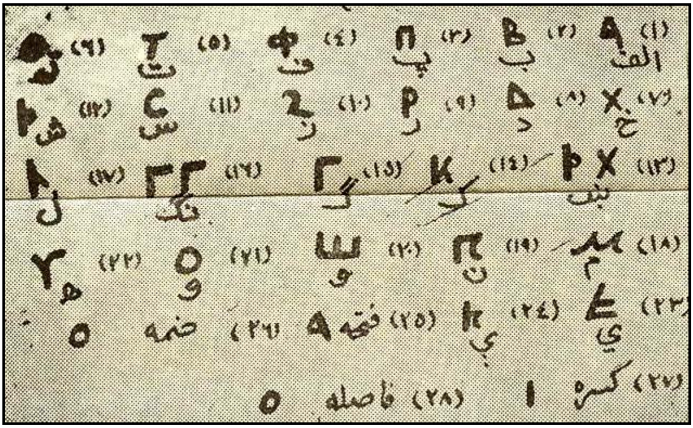

د تخاري دري ژبي توري، تر هغه ځايه چي د کوشاني ليکلو آثارو څخه تر لاسه سوي دي

۳۲ –لمبر شکل

کارنامې څرګندې کړې دي، او له هغه جملې څخه د شاه پرستۍ مخصوص آیین دئ چې د بودايي او زردشتي (د مقدس اور) د افکارو پاتو عناصرو سره ئې پخپلو معبدو کې د پاچهانو مجسمې او بتان هم ایښي دي او موږ د دې آیین پاېښور (بقایا) د اسلامي دورې په سر کې د غزني د بامیان د دروازې په مزګت کې ګورو چې د لویک د کهول وروستنی پاچا د خپل لوی نیکه لویک مجسمه د بت ماتوونکو مسلمانانو له بېرې د سپینو زرو په تابوت کې ایښې او په هغه مزګت کې چې پخوا د شاه پرستۍ خاص معبد وو په مځکه کې ښخه کړې ده او دا مطلب د غزني په تاریخ کې راوړه سوی وو.

فرانسوي موسیو فوشه وایي چې: "کوشاني صنعت د دې دورې له ابتکارو څخه بلل کېدای سي، ځکه چې د دې دورې د ستوپو نوعیت د آشوکا د زمانې له ودانیو څخه په ډېره آساني بېلېږي او د آشوکا ستوپې د ایران د فلاټ لوړو ته نه دي راغلي، خو د کنیشکه او د ده پر ځای ناستو کسانو ستوپو په آسانۍ سره هند ته لاره پیدا کړې ده او حتی د نوي پایتخت پوروشاپوره (پېښور) د لمرخاته جنوب په شاوخوا کې د کوشان امپراتور خورا لوی بودتون ودان کړی دئ".

دکتور هرمان ګویتز چې د هند په باب کې د څېړنو الماني استاد دئ د کوشاني دورې د هنر په باره کې وایي:

"یوناني هنر د هندي هنرو شکل ته تغیر ورکی او د ګندهارا د مدرسې د آرت بڼه ئې پیدا کړه، خو دې هنر ته باید لږ د یوناني او بودايي طرز پراخوالی وویل سي، بلکې اصلاً د ایران د لمرختو خوا (آریانه) د طرز پراخوالی دئ چې ورسره سم ئې د شرق جنوب د ساکانو د قبیلو او کوشانیانو تر حکمرانۍ لاندې پراختیا موندلې ده او حتی تر ۳ – ۴ م پېړۍ پورې لکه د کشمیر دهروان په معبدو کې چې لیده کېږي یو بېخي خالص هنر پاته سوی او د دې خلکو یرغل د یونان او بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي او داسې هنر ئې منځته راوړی دئ چې د ایران د فلات په لمرختیځ شمال اړه لري او د لمر لوېدیځ ایران او هخامنشي له هنر څخه اخیستل سوی نه دئ".

په دې ډول نو د افغانستان د کوشاني دورې مدنیت د دې خاورې یو خاص تمدن او په دې هیواد کې زېږېدلی فرهنګ دئ چې د ودانۍ جوړولو، هیکل توږلو، مجسمه جوړولو، ژبې، سکې وهلو او کالو اغوستلو د هنرو له مخې بېخي افغاني خصوصیت لري، د مثال په توګه د دې پاچهانو پر سکو سره له دې چې په یوناني یا خروشتهي او

هندي ژبو او رسم الخطو ليکني سوي دي خو بيا هم د دري تخاري ژبي کلمات چي د همدې اوسنۍ ژبي مور ده هم ليده کېږي لکه شاه (= شاه) او شانانا شا (= شهنشاه) او فر (= برم او عظمت) چي د پخوانۍ دري ژبي کلمات دي او د کوشاني مدنيت ډېر ښه ښکارندوی د بغلان د نوشاد د مهادژ مندر (معبد) کنډوالې دي چي په سره کوتل کي له مڅکي څخه راوتلي دي او د زردشت د مقدس اور د نمانځني خورا لوی ځای وو او هلته ليکني او مجسمې او سکې او د پخوانيو ودانيو او دوهې (آتشگاه) آثار کشف سوي دي.

په دې لرغوني معبد کي پر ډبره باندي ليکل سوی د يوه مضمون درې نسخې لاس ته راغلي، چي اصلي او يقيني نسخه ئې د معبد د پورتنيو کنډوالو له خاورو څخه راوايستله سوه او دا يوه هواره شاخه ده چي چپه اړخ ئې ۱۲۷ سانتي متره او راسته اړخ ئې ۱۱۰ او پورتنی اړخ ئې ۱۳۲ او لاندينی اړخ ئې ۱۲۵ سانتي متره دئ او پر هغې باندي (۲۵) ليکي چي (۹۴۷) شکسته يوناني توري او (۱۶۰) کلمې لري ليکلي سوي دي (۳۳ لمبر عکس دي وکتل سي).

د معبد په کښته پوړ کي ئې د يوه لوی ښاه کنده موندلې ده چي دېوالونه ئې په منظم ډول په ډبرو راپورته سوي او د دېوال د دې ډبرو تر منځ د مسطحو ډبرو ټوټې پيدا سوي دي چي پر هري ټوټې په همهغه شکسته يوناني رسم الخط ليکني وې او څنگه چي د ډبرو دا ټوټې څنگ پر څنگ سره کښېښوولې سوې نو څرگنده سوه چي د دې ټوټو ليکني د ځينو کلمو په لږ املايي اختلاف همهغه د پورتنۍ شاځې مضمون وو او د ډبرو دا ټوټې ۲۱ ټوټې وې چي په مختلف بر او اوږدوالي د کتيبې دوهمه نسخه ځني جوړېږي او ۲۷ ليکي لري، چي د خط او املا د ښکلا له مخي دوهمه درجه گڼل کېږي، خو دريمه نسخه د ډبرو پر ۳۲ ټوټو په (۲۷) ليکو کي ليکلې سوې ده، چي رسم الخط ئې ډېر بې تناسبه او ناوړه دئ او په املا کي هم ځيني کلمات د هغو دوو نورو نسخو سره توپير لري او دا چي دا (۵۳) ليک لرونکي د ډبرو ټوټې ئې ولي د ښاه په دېوال کي کار کړي دي؟ د دې پوښتني جواب تر اوسه څرگند سوی نه دئ او دا درې سره نسخې د کابل په موزيم کي سته.

د کتيبې له مضمون څخه څرگندېږي چي د بگ لنگ (بغلان) اصلي باني کنيشکه وو (د ۱۳۰م په شاوخوا کي) او دې نامتو راوبريمن بگ شاه (لوی پاچا) د بغلان ماليز

(مهادژ او مندر) (معبد) ودان کړی وو، چې هغه ئې نوشاد هم باله، خو د کنیشکه تر مړیني وروسته (د ۱۵۱م په شاوخوا کې) د دې معبد اوبه وچې سوې، نو ځکه د مقدس اور نمانځونکي له دې ځایه ولاړه او معبد ئې پرېښوو، څو چې د کنیشکه د عهد د ۳۱ کال د پسرلي د حمل (نیسان) په میاشت (د ۱٦۰م په شاوخوا کې) هغه وخت چې شاه بغپور لویک بوسر د شپږو ګرګ اروانباد (مرحوم) زوی د کوشاني شهنشاهۍ تر اثر لاندې په دې هیواد کې حکومت کاوه د هغه وخت یو سړی چې نوکونزوک نومېد او د خداوند او ایومن نو بخت (پاچا او د هغه د وزیر) په فرمان ئې د ماریګ د کورنۍ د کنارنګي منصب درلود او د نوموړي لویک بوسر له خوا فریستار آب (د اوبو رسولو مامور) وو، بګ لنګ ته راغی او د هغه نوشاد او مندر د بیرته ودانولو په غرض ئې څاه وکینده او د هغه بنسټ ئې په ډبرینو خښتو کښېښوو او په هغه پوري ئې یو ارت غولی هم ومښلاوه، چې تر اوبو پیدا کېدو وروسته د نوشاد معبد بیا استوګن او ودان سو، او د اور پرستونکي هلته راغونډ سول.

د کتیبې په پای کې څو تنو چې د هغه مندر په بیرته ودانولو کې ئې برخه اخیستې وه لاسلیک کړی دئ چې نومونه ئې دا دي:

بورزومهر، کوزګاشکي پور، نوکونزیکي کنارنګ ماریګ ایمن نوبخت، مهره من، بورزومهر پورا مهره من.

هغه ژبه چې په یوناني رسم الخط د دې مهمې تاریخي ډبرې په لیکنه کې کار ځنې اخیست سوی دئ بې له شکه د همدې اوسنۍ دري ژبې پخوانی شکل دئ چې د ګډو تورو او ګډ ګرامر د استعمال له مخې د پښتنو سره خورا زیات نژدېوالی لري. د مثال په توګه: آب – فریستار آب (د اوبو رسولو مامور)، شا (شاه)، بګ لنګ (بغلان)، بګ شاه (لوی شاه)، مالیز (مهادژ)، انند (په پښتو کې د بهره ور په معنا)، ساد (څا)،ناموبرګ (نوموړی = نامور)، کرد (د کاف په زېر د کردن – کړني له مصدر څخه د ودانولو په معنا)، فروګرد (پوره کرد = پوره کړ، تمام کرد)، تادی (په پښتو کې د تلوار په معنا)، ستا د (د لومړي توري په سکون = ایستاد)، ایر (د آتشګاه په معنا چې په وزیري پښتو کې هم تر اوسه [ایر] د [اور] په معنا دئ او ایرې خاکستر ته وایي)، فري (فرا)، خودی (خدای)، بګ پوهر (فغفور)، الو (په پښتو کې اروا)، ایوګ او دوهیرس (= یودیرش)، نیسان (حمل)، ما (ماه = میاشت)، مال (په پښتو کې مهال د وخت په

معنا دئ) کند (د کندن = کیندل مطلقه ماضي)، نوشال (نوشاد)، فرومان (د لومړي توري په سکون = فرمان).

د فرانسوي هیئت د کیندنو پوهان وايي چي: دا لوی او له برمه ډک معبد په وروسته زمانو کي د خورا مدهش اور لگېدو په اثر نړېدلی دئ لکه چي د ودانۍ په مرکزي شبستان او کوشکنو او برنډه کي د ایرو پنډې طبقې سته او هم د نوشاد په دواړو آتشکدو اصلي او فرعي کي د اور لگېدو نخښې لیدلي کېږي او باید دا اور د (۲۴۰م) په شاوخوا کي د ساساني لومړي شاپور د فتوحاتو په وختو کي په قصدي او عمدي توگه لگېدلی وي.

د نوموړي کتیبې له کتني او څېړني څخه دې نتیجې ته رسېږو چي په لومړۍ او دوهمه میلادي پېړۍ کي دري ژبه په همهغه لرغوني شکل په تخارستان او کوشاني دربار کي د لیکلو او دفتر ژبه وه، حال دا چي په همدغو وختو کي په لمر لوېدیز او شمالي ایران کي په پهلوي ژبه خبري کېدلې او هم دیني او درباري ژبه وه. په یوه وخت او د شرق او غرب په دوو دربارو کي د دوو ژبو له دې نژدېوالي څخه پوهېږو چي دري ژبه له پهلوي ژبي څخه زېږېدلې نه ده او له غرب څخه شرق ته نه ده راغلې، بلکي د افغانستان وطني ژبه ده او د پښتو سره ئې ریښه یوه او نژدې ده.

څنگه چي د یوې ژبي د پیدایښت مرحلې په آني او ارتجالي توگه نه دي نو باید وویل سي چي پخوانۍ دري ژبه د ساکانو او کوشانیانو تر مهاجرت دمخه هم په تخارستان کي وه، خو د یونانیانو د تسلط سره یوناني ژبه پر دمخه سوه او د سکندر د اخلافو د دربار او دفتر او سکې ژبه وه او هغه وخت شمالي آریایي نژاده قبیلې د آمو له سینده راپوري وتلې او په تخارستان او باختر کي مېشته سولې او بیا ئې ټوله آریانه تر لاس لاندي کړه، دغه وخت به نو دري ژبه د دربار او لیکني ژبه گرځېدلې وي، چي همدا کتیبه د هغې رسمي موقعیت او شهرت ثابتوي.

د کوشانیانو پایڅوړ او د هپتالیانو منځته راتله

د کنیشکه پاته کسانو د ۲۲۵م تر شاوخوا پوري حکومت وکی او بودایي دین هم په دې دوو پېړیو کي ښځي رواج سو او زیات پر خپرېدو وو. خو د دې دین منفي او فنایي روحیې د کوشانیانو د عسکري توب او د هغه قوت سره جوړښت و نه کی چي د لښکرو پر موټو او فتوحاتو ئې تکیه درلوده او همدا روحیه د ساساني قواوو په مقابل کي د کوشانیانو د ماتي سبب سوه، ځکه نو خلک له دې دین څخه واوښتل او بیرته خپل برهمني دین ته وګرځېدل او حتی د اګني پورانه په قول هندو مفکرانو د کوشانیانو له پاره بودایي دین منل د هغو د پاچهۍ د زوال موجب بللی وو.

په ۲۲۶م کال اردشیر بایکان د ساسان لمسي په پارس کي یو ډېر غښتلی سلطنت جوړ کی او د ده تر مړیني وروسته ئې زوی شاپور په ۲۴۰م پر ځای کښېنوست او داسي معلومېږي چي د ساساني سلطنت وېش تر پېښوره رسېدلی او دا ښار اردشیر د ۲۳۰م په شاوخوا کي نیولی وو.

د شاپور په کتیبه کي چي د ۲۶۰ – ۲۷۳م تر منځ د پارس په نقش رستم کي کینلې سوې ده د پشکي باوره (پېښور) ښار د ساساني پاچهۍ شرقي وېش بلل سوی او هم د ابګان Abgan کلمه یاده سوې ده چي بې له همدې اوسني (افغان) څخه به بل څه نه وي. څنګه چي دواسودیوه د ۲۲۶م کال کتیبه هم لاس ته راغلې او دا د هغه پر برهمنۍ دلالت کوي. نو څرګنده ده چي د کوشانیانو پایڅوړ (بقایا) بیرته برهمني دین ته اوښتي ول او په همدې وختو کي ساساني نفوذ تر پېښوره رسېدلی وو چي د دوی په تعبیر هغه وخت ئې د افغانستان هغو سیمو ته چي تر ساساني نفوذ لاندي وې (کوشان شهر) وایه او د ۲۶۵م په شاوخوا کي دې ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چي سپینو هونانو له تخارستانه خپل فتوحات د هندوکش جنوب ته تر زابل او تر سند او کشمیره خپاره کړه.

مګر هغو شهزادګانو چي د کوشاني نسل پایڅوړ ته منسوب ول د واسودیوه ۱۴۵ – ۱۷۶م تر عصر وروسته د آریانه په لیري غرو او رغو کي حکمراني کوله، چي ځینو د

اسلامي دورې تر درو سوو کلو پوري هم په دې هيواد کې خپل موجوديت ساتلی وو او يوه له دوی څخه خپله لور دوهم ساساني هرمزد ته ۳۰۱ – ۳۰۹م ورماندينه کړې وه او د هندي منابعو سره سم ديوه پوتره، شاه شاهانو شاهي کوشاني خورا ښکلي سوغاتونه د هند سمودره گوپتا ته استولي ول (د ۳۲۵م په شاوخوا کې). د کوشاني پايڅوړ له دې شهزادگانو څخه يو شهزاده چې کيداره Kidara نوميد د څلرمي ميلادي پيړۍ په منځ کي پر گندهاره تر کشميره حکومت کاوه (۳۴ لمبر عکس)، چې په همدې نامه څو نور کسان هم پېژندل سوي دي او د چيني منابعو په اساس د هغو پايتخت هم پېښور وو او دوی په چيني نامه (کي –نو –لو) بلل کېده او د ژوان ژوان د قبيلو سره ئې جگړه درلوده او له باختره وتلي په کابل او گندهاره کي ئې يو سلطنت جوړ کړی وو او د دوی په وختو کي د ښيښې جوړولو صنت د آريانه د سوداگرو په واسطه په چين کي ترقي کړې وه.

د کيداره له سکو څخه داسي څرگندېږي چې په لومړي سر کي تر ساساني اغېزې لاندي وو او وروسته خپلواک سوی دئ او د دې سلسلې دوهم پاچا (پيرو) نوميد چې د (کيداره) زوی وو او د ساساني واکمنۍ تر اغېزې لاندي ئې سکه وهله او د ده سکې په برهمي او پهلوي دواړو خطو سته او له دې څخه معلومېږي چې په همدې وختو کې د ساساني مدنيت نفوذ خپور سوی وو او د ساساني وخت پهلوي خط رواج درلود.

مارکوارټ الماني څېړونکي د رومن د يو منصبدار په حواله وايي چې: ساساني دوهم شاپور د ۳۵۰ م او ۳۵۸م تر منځ د خيونيانو او کوشانيانو سره چې په کابل او زابل او تخار او باختر کي اوسېدل نښتي او جگړې کړي دي او د دې قبيلو مشر گورمباتس Grumbates وو چې شاپور په ۳۵۸ م کي ورسره روغه وکړه او دې قبيلو د رومنيانو په جگړه کي د شاپور سره مرسته کوله، او داسي اټکل کېدای سي چې د ۳۵٦م په شاوخوا کي کابل د شاپور لاس ته ورغلی وو، ځکه چې په همدې کال د کابل قاضي القضاة (سلوک) په تخت جمشيد کي يوه کتيبه ليکلې او په هغه کي دعا کوي چې شاپور دي کابل ته روغ رمټ راوگرځي او له دې څخه څرگندېږي چې په دې کال ساساني شاپور د گندهاره په ولايت کي د کيداريانو سره جنگېده چې دا سيمه ئې تر ۳۵٦م پخوا نيولې وه او کيداره په گندهاره کي سکه وهلې ده، چې د کنيشکه د عهد په ۲۳۹ کال د ۳٦۷م په شاوخوا کي وه.

د کيداريانو نفوذ تر تالقانه او مرو رود تر ناوې پوري رسېدلی وو چې په دې ځای

کي ئې د بهرام د زوی دوهم یزدگرد سره ۴۳۹ – ۴۵۷م چي ساساني پاچا وو، جگړه وکړه او شا ته ئې وشاړه او دا پاچا د خپل ژوند تر پایه په همدغه جگړه کي اخته پاته سو او تر ده وروسته ئې زوی پیروز (۴۵۹ – ۴۸۴م) زیار ویوست چي کیداریان د ځان تابع کي، خو دوی ورته ټینګ سوه، په دې وخت کي پاچهي کنگ خاس Kangkhas د کیداره زوی ته رسېدلې وه چي ساساني پاچا د خپلي خور د ورکړي سره هغه ته د روغي پېشنهاد وکی خو بریالی نه سو، او کنگخاس هم گندهاره ته را وګرځېد او د کیداریانو پایتخت په اول کي کاپیسا وو چي بیا وروسته د نورو قبیلو د فشار په اغېزه پېښور ته یووړه سوه او د دوی د سپینو زرو او مسو سکې لاس ته راغلي دي چي د کیداره پر خول نوې میاشت لیده کېږي او ږیره نه لري، غوږوالي ئې په غوږ دي او په برهمي رسم الخط ورباندي (کیداره کوشان شاه) لیکلی دئ او د سکې پر بل مخ یوه آتشکده د دوو ساتندویو سره چي د هر یوه توره په لاس کي ده ښکارېږي.

د کیداري بل پاچا چي د ۳۷۵م په شاوخوا کي په پېښور کي د پاچهۍ پر تخت کښېنوست همهغه (پیرو) دئ چي د ده په سکه کي نیم تنه تصویر او د پاچهۍ د نخښي فیته د دوو ښکرو سره چي ښي او کیڼي خوا ته کاږه دي لیده کېږي، کوچني بریتونه لري او د ږیري په وربښتانو ئې مرغلري ځړېږي، غاړګۍ او غوږوالي لري او پر اوږو ئې دوپټه هم سته او په برهمي رسم الخط ورباندي (پیروشا) لیکلي دي او د سکې پر شا یوه آتشکده د دوو توره لرونکو ساتندویو سره لیده کېږي او د کیداریانو له ټولو کشف سوو سکو څخه څرګندېږي چي دوی بودایان نه ول، بلکي د اورپرستۍ دین ئې درلود او د (پیروشاه) له کلماتو څخه ښکاره ده چي د دوی ژبه همهغه د بغلان له معبد څخه د کشف سوي کتیبې پخوانۍ دري ژبه وه (۳۵ لمبر تصویرونه دي وکتل سي).

تر پیروشاه وروسته بل کیداري پاچا ورهران Varahran (بهراء) هم حکومت کړی دئ چي سکې ئې کټ مټ د پیروشاه سکو ته ورته دي او قوي احتمال دا دئ چي د بامیان شیران او د غرجستان شاران چي تر اسلامي عصره پوري ئې د افغانستان په زړه کي حکومت کړی دئ د همدې کیداري کهول پایڅوړ دي وي، چي ناصر خسرو قبادیاني هم د غزنویانو په عصر کي ویل:

استاده بد به بامیان شیری
بنشسته بعز در بشین شاری

کیداره، د ګنداري
خاندان مؤسس
۳۴ -لمبر شکل

ورهران کیداري

شیر بامیان
۳۵ -لمبر شکل

هپتالیان

د پنځمې میلادي پېړۍ په سر کې د کوشانیانو او کیداریانو پایځوړ خپل قوت د دوو لویو امپراتوریو تر منځ چې لمرخاته ته د هندي ګوپتایانو امپراتوري او لمر لوېده ته د پارس د ساسانیانو شهنشاهي وه بایلود، خو د خپلې ازادۍ او ملي موقعیت د ساتنې له پاره ئې د دې دواړو قوتو تر منځ خپل موجودیت په غرو کې ساته.

د ۴۲۵م په شاوخوا کې د آریایي نژاد سپین رنګو قبیلو چې چینیانو (ئې تي – لي – دو) او یونانیانو او رومیانو افتهالیت Ephthalites یا خیونیت Chionites او پارسیانو خیون یا هون Hion یا Hun او په پهلوي او عربي او دري ژبو کې ئې هیتال یا هیطل یا هیفتال یا هیاطله او د سنسکریت په هندي منابعو کې ئې شوته هونه (سپین هونان) بللې دي، د مرکزي آسیا له مځکو څخه د هندوکش شمالي سیمو تخار او باختر ته د آمو تر سیند راپورې وتلې چې چینیان دوی له پردوهیونګ – نو څخه بېخي جلا بولي او هم بیزانسي مؤرخ پروکوپیوس ئې چې د هپتالیانو معاصر او په ۵۶۲م کال مړ دئ دوی په دې سبب له ژړ پوستو وحشیانو څخه بېل بولي چې د دوی بڼه سپینه او هم تر هغو مهذب ول او حتی د چیني مؤرخانو په قول د دوی ژبه هم مغولي یا ترکي نه وه او ښایي چې د ترکي او آریانه له لهجو څخه یوه ګډه ژبه وي چې د خان = هون نوم ئې له همدې ګډون څخه اخیستی وي او اصلاً همهغه یو – چې دي.

دې هپتالي خلکو په ۳۶۰م کال له شماله د جنوب خوا ته حرکت کړی وو او څنګه چې کوشاني کیداریان د دوی د حملې په خطر پوه سوه نو د ساسانیانو څخه ئې مرسته وغوښتله خو ورته ټینګ نه سوه او څنګه چې وویل سوه د ګنداره سیمو ته پر شا سول. خو هپتالیانو چې نوم ئې د بدخشان په یفتل او د غزني د چغتو په هفتاله کې تر اوسه پاته دئ تر ۴۲۵م پورې باختر ټول ونیو او له دې ځایه ئې د لمر لوېدو خوا ته ساساني دولت ته خطر پېښ کی او د جنوب شرق پلو ته ئې د کابل او ګندهاره او زابل سیمې ونیولې او د افغانستان غښتلې هپتالي دولت ئې جوړ کی.

هپتاليان هم لکه کوشانيان او کيداريان او ساکيان د دې هيواد د نورو آريايي نژادو خلکو او پښتنو سره ګډ سول او څنګه چې دوی په خپله هم سپين نژاده آريائيان او آريايي ژبي او د آريايي فرهنګ خاونده ول نو په افغانسان کي ئې يو غښتلی او واکمن نژاد منځته راووست چې د دوی د پاچهانو جګي پزي او ښې کټ مټ د پښتنو قبيلو زلميانو ته ورته دي او د دې نامه ريښې په تاريخ کي په لاندي ډولو په مختلفو ژبو کي پاته دي، چې داسي اوښتني لري:

هپتل = افتهاليت (يوناني)

هبتل = ابدل

هوتل = اودل (پښتو)

هيتل = هيتال (دري) = اتل (پښتو)

هيطل (معرب) = هيطال

هياطله (جمع معرب)

هفتليان په ټول افغانستان کي له مرو څخه تر کشميره خپاره سول او دلته ئې ډېر قوت وموند.

د ۵۱۵م په شاوخوا کي د هفتاليانو لويه امپراتوري پر دوې برخي ووېشله سوه، چې لمر ختيځه برخه ئې په هندا او ګندهارا کي وه او لمر لوېديځه برخه ئې له کابله تر مرو او ګرګانه اوږده وه، چې د غربي هپتالي لښکرو لومړی نښته په ۴۲۷م کي د پارس د ساساني پاچا بهرام ګور سره وه او هپتالي خاقان د خپل دوه سوه پنځوس زره لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سيمو کي د هغه سره وجنګېد، چې په دې جګړه کي ئې ماته وکړه او ووژل سو او بهرام ګور د هغه مرصع او زرين خول د آذربايجان آتشکدې ته اهداء کی او خپل ورور نرسي ئې د غربي آريانه د سيمي نائب السلطنه وټاکه.

په ۴۳۸م کال د بهرام ګور زوی دوهم يزدګرد پر ساساني تخت کښېنوست او دی څو واره د هغو هفتاليانو سره چې د ګرګان د شمال په چول او په تالقان کي اوسېدل ونښت، خو په پای کي ئې ماته وکړه او په ۴۵۷م کال مړ سو او تر ده وروسته چې لومړی فېروز (۴۵۷ – ۴۸۴م) پاچا سو، د هياطله وو مشرتوب هغه چا ته رسېدلی وو چې اخشونوار (خشنواز) يا اخشوان نومېد او دا وروستۍ کلمه تخاري کتبيو او سغدي متنو کي د پاچا په معنا ده. هپتالي (يفتلي) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کي

سره ونښتل چي په نتيجه کي فېروز مات سو او د تالقان سيمه ئې دوی ته پرېښووه او د اشخوان سره ئې تړون وکی چي د پارس دولت به تر دې وړش تېری نه کوي او تر دوو کالو پوري به پارس هپتاليانو ته خورا زيات کلنگ (خراج) ورکوي او د پارس د يدشاه زوی کواذ (قباد) به هم د يرغمل په توگه ورکي.

خو پېروز د دې تړون پر خلاف تر څه مودې وروسته پر هپتاليانو يرغل وکی او په دې حرکت کي شپهبد بهرام ورسره موافق نه وو هغه وو چي د پارس سپايان د خراسان د شمال په بيابانو کي تباه سول او پخپله پېروز هم ووژل سو (۴۸۴م) او لور ئې د اخشوان لاس ته ورغله چي هغه ئې ماندينه کړه او د هپتاليانو واکمني له مرو روده تر هراته خپره سوه او ساساني دولت ئې باج ته غاړه کښېښووه.

په دې توگه اخشوان وکولای سوه د آريانه د خاوري يووالی د هريرود له مجرا څخه د کابل او هلمند تر ناوو پوري ټينگ کړي او يو داسي غښتلی دولت منځته راولي چي د پارس ساسانيانو ئې خراج ته غاړه ايښې وي.

هغه وخت چي د هپتاليانو پاچهي په ټوله آريانه کي ټينگه سوه، د دوی قبيلې په زابل کي رايوځای سوې نو د زابلي پاچهانو په کتيبو کي هپتاليانو ځانته جابوله Jabula يا جيووله Jauvla يعني زابلي ويلي دي.

د پېروز تر وژلو وروسته ئې ورور ولاش (بلاش) پاچا سو، خو تر څلورو کالو وروسته د ده د وزير زرمهر په زيار د پاچهۍ له تخته راپرېووت او ړوند کړه سو او په ۴۸۸م کال کواذ (قباد) د پېروز زوی چي د شهزادگۍ په دوره کي د هپتاليانو سره د يرغمل په توگه پاته وو او د دوی سره ئې دوستانه روابط درلوده د ساسانيانو پر تخت کښېنوست او د ايران دولت هپتالي دولت ته خراج ورکاوه لکه چي د ولاش او کواذ او لومړي خسرو پر کشف سوو طلايي سکو باندي په کوشاني هپتالي رسم الخط ليکني سته او د مارکوارټ په قول (په اېران شهر ٦٢ کي) دا سکې خاص هپتاليانو ته د خراج د ورکولو له پاره وهلي کېدلې.

د هپتاليانو روابط د کواذ سره دوستانه ول او حتی هغه پېغله چي د هپتالي اخشوان له ملا او د پېروز د لور له نسه وه د کواذ ماندينه سوه، او څنگه چي د کواذ پاچهي مخالفو عناصرو وربړوله او دی ئې د مزدکي دين د منلو په سبب خلع کی او د ده ورور زمياسپ ئې په پاچهۍ ومانه نو کواذ د افغانستان هپتالي دولت ته پناه راوړه او

په ۴۹۹م کال د هپتالي لښکر په مرسته بیرته د پارس پر تخت کښېنوست.

لوی هپتالي اخشوان تر ۴۶۰م وروسته د خپلي پاچهۍ په نیمي پړۍ کي چي (۴۰) ایالته ئې درلوده او د پارس له مځکو څخه نیولې د ختن او چین او هند پوري خپره وه د لمر لوېدو خوا ته ئې د ساسانیانو غښتلې پاچهي تر لاس لاندي کړه او لمرخاته پلو ته ئې د هند گوپتایان پر سر ټکولي ول او ساساني پاچهان بلاش کواذ او نور ئې د ځان تابع کړي او خراج ئې ځني اخیست، تر اخشوان وروسته هپتالي مشهور پاچا توره منه Turamana نومېد (توره من په پښتو د توري او من د کلمو څخه جوړ سوی چي توره د شمشېر په معنا او من د فاعلیت توری دئ – تورمن یعني شمشیري) چي د هند نیولو ته ئې هڅه وکړه او د هندي گوپتا دولت ئې ورېړداوه او خپل هندي پایتخت ئې په سکه Sakala (د پنجاب په اوسني سیالکوټ) کي وټاکه.

په هند کي دوو کتیبو د دې هپتالي (زاولي) توره من نوم یاد کړی، یوې په سکهر او بلي په کور کي چي (مهاراجه توره منه ساه جاوله) یعني: "شهنشاه توره من زاولي" ئې بللی دئ او له دې کتیبې څخه څرگندېږي چي د ۵۰۰ م په شاوخوا کي د توره من د پاچهۍ په لومړیو کلو کي د ده واکمني په هند کي خپره سوې ده.

د توره من مړینه د ۵۲۰ م په شاوخوا کي اټکل سوې ده چي تر ده وروسته ئې زوی میهیره کوله Mihirakula د زابلي هپتالیانو د شهنشاهۍ پر تخت کښېنوست او د ده د پاچهۍ په پنځلسم کال (د ۵۱۷م په شاوخوا کي) د ده نوم د هند د گوالیار په کتیبه کي یاد سوی دئ او ده خپل فتوحات د هند تر منځه رسولي او نوم ئې خالص پښتو دئ: میر = لمر + کول = کهول (خاندان) یعني د لمر له کهوله چي د بدخشان په یوه خطي تذکره کي ئې نوم په دري مهرپور ترجمه سوی دئ او ده د هند محلي شهزادگان او د گوپتا د کورنۍ پایڅوړ د ځان تابع کړه او باج ئې ځني اخیست او کشمیر ئې ونیو. دی هغه پاچا دئ چي د کاسماس Cosmas په کتاب (۵۴۷م په شاوخوا کي) د گولاس Golloss په نامه یاد سوی دئ چي لښکرو ئې د دوو زرو جگړنو پیلانو سره پر هند یرغل کړی او بلخ او بامیان او بادغیس ئې نظامي مرکزونه ول.

د میهیره کوله پاچهۍ د ۵۴۲م تر شاوخوا پوري د هولناکو جگړو او وینو بهېدو سره دوام درلود او د هندي او چیني بودائیانو او د بیزانتي راهب په آثارو کي چي په دې عصر کي ئې شمالي هند لیدلی وو د ده د دې دهشت او وینو بهولو یادونه سوې ده، تر

دې حده چې د هند شهزادګانو لکه بهانه ګوپتا د بنګال محلي امير دګوپه راجه او نورو اميرانو سره لاس يو کی او په ۵۱۰م کال ئې په يوه سخته جګړه کي ميهيره کوله ته ماته ورکړه او د کشمير خوا ته ئې پر شا کی او تر هغه وروسته د ۵۲۸م په شاوخوا کي د مرکزي هند راجه واسودهارمن د نورو راجګانو په ملاتړ هپتالي لښکر له هنده ويوست، ځو چې په ۵۴۲م کال (يا د ۵۵۰م په شاوخوا کي) ميهيره کوله مړ سو او د ده نکلونه تر ډېري زمانې پوري په کشمير کي پاته ول.

د ميهيره کوله تر مړيني وروسته هپتالي دولت کمزوری سو او د خسرو انوشروان (۵۳۱-۵۷۹م) په عصر کي ساساني لښکرو د لمر لوېدو له خوا او ترکي قبيلې د شمال له پلوه پر هپتاليانو يرغل وکی او په هغه جګړه کي چې دې متحدو قوتو په سغد کي د هپتاليانو سره وکړه په ۵٦۸م کال ئې دوی له پښو واچول چې فردوسي هم پخپله شاهنامه کي د هپتال د ماتي شرح راوړې ده او مراد همدا هپتاليان دي او په دې وخت کي وو چې هپتالي دولت رسماً سقوط وکی او په افغانستان کي د کوشاني، هپتالي او ترکي کورنيو محلي امارتونه تر اسلامي عصره پوري پاته سوه، چې وروسته به بيان سي.

د هپتاليانو د ژبې او فرهنګ آثار په افغاني ژبو پښتو -دري او نورو کي پاته دي چې له هغه جملې څخه د (خان) لقب تر اوسه پوري د هر افغان د نامه سره تړلی وو او په هند کي هر افغان په دې نامه يادېږي او تورخان او مهرګل هم په پښتنو کي ډېر مروج نومونه دي. همدارنګه د اولس (ملت) او جرګه (د شورا مجلس) او يرغل (ايلغار) لغتونه په پښتو او دري کي او د سهاک (= ساکه) او خلجي (=غلجي) او ابدالي (= هپتالي) او کشاڼي (= کوشاني) او ميرويس (= مهرويسه - مهره کوله = د لمر له کوله) او نور نومونه په افغانستان کي د ساکيانو او کوشانيانو او هپتاليانو له عصره پاته دي.

داسي څرګندېږي چې هپتاليان د بودايي دين پيروان نه ول او د خپلو فتوحاتو په وختو کي ئې ډېر بودايي معبدونه وران کړي او د هغه دين پيروان ئې ووژل او هغه وخت چې هيون تسنګ په ۹ هـ کال کي افغانستان ته راغی، د ګندهاره په ولايت کي ئې ډېر خلک او شهزادګان وليدل چې د خپلو معبدو په ترميم اخته ول او دا بودايي معبدونه د ده تر ارتګ دمخه وران سوي ول، کله چې په ۵۲۰ م سانګ -يون چيني زاير ماوراء النهر

ته ورسېد هلته ئې ولیده چې هپتالي پاچا د کراستي تر کړدی لاندې د سرو زرو پر تخت ناست او د خپلو ځلوېښتو هیوادو سوغاتونه ئې منل او د هندوکش په جنوب کې د بودا د دین دښمن او ورانوونکی مهره کوله وو.

د هپتالیانو پر سکو چې له هډې، کابل، غوربند او نورو ځایو څخه کشف سوي د دوی د پاچهانو څېرې د جګو پزو او غاړګیو او د مرغلرو د غوږوالیو او تاجو سره ښکاري چې د کوچیانو بڼو ته ورته دي او هم یوناني، پهلوي، سنسکریت لیکني وربانديې سته د سکې پر بل مخ د آتشکدې شکل د دوو نېزه لرونکو ساتندویو سره لیده کېږي، او له دې څخه پخپله څرګندېږي چې دوی آتشکدې او رڼا ته احترام درلود او څنګه چې په دې وختو کې د سوریا (لمر) د معابدو آثار د خیرخانې په کوتل کې هم کشف سوي دي او د زور (سور) او زون لوی معبد د هلمند ها خوا ته په زمینداور کې د اسلامي فتوحاتو تر عصره پوري هم وو نو ویل کېدای سي چې هپتالیانو نور او رڼا څه په اور او څه په لمر کې نمانځله او پرستش ئې کاوه او بودائیت ئې له منځه وړی (۱۵ لمبر عکس دې وکتل سي).

افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کې

د میلادي اوومې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې چې د اسلام لمر د بطحا له څنډې څخه راڅرک وهل، د افغانستان هیواد د محلي حکمرانانو تر اداري او د شرقي او غربي ادیانو تر اغېزې لاندې وو. د هیواد لمر لوېدیځه سیمه سیستان، هرات او د هغو شاوخوا د ساسانیانو د دورې تر سیاسي او اداري او دیني نفوذ لاندې وه چې ژبه ئې پهلوي او دین ئې زردشتي وو. خو په مرکزي غریزه سیمه او زابلستان او د کابل د سیند د ناوې په ګندهارا او د ارغنداو او ترنک په ناوو کې د هندوکش د غرو تر لمنو او د هغه شمال ته او د سند تر غاړو پورې د کوشانیانو او یفتلیانو د پایڅوړ د داخلي حکمرانانو کورنیو او د دې هیواد نورو خلکو حکومت کاوه، چې بودایي او برهمني دینونه ئې درلوده او د دوی ثقافت او دین او آئین ښخې محلي بڼه موندلې وه او داسې ښکاري چې د میلادي پېړیو له سره څخه په دې هیواد کې د عقیدې او پرستش آزادي وه او هرې خوا ته د راز راز دیانتو معبدونه ودان ول او په میلادي لومړنیو پنځو پېړیو کې د ګریکو بودیک صنعت او مدنیت او ګډ تمدن او ادیان د خپل تقاطع او نښتون په ځای کې یعنې د تکسیلا او د هلمند د ناوې د سیمو تر منځ او شمالاً تر بلخ او تخارستان پورې موجود ول او د افغانستان خلکو د دې ګډ مدنیت په پیدا کولو کې لاس درلود او تر اوومې پېړۍ او د اسلام د دین تر راتلو پورې په هیواد کې بودایي، زردشتي، لمرپرستي، شیوائي، مسیحي، نسطوري دیانتو او د ځینو ارباب انواعو محلي معبودانو پرستلو او نمانځلو رواج درلود.

د هغې زمانې مروج رسم الخطونه خروشتهي، پهلوي، شره داناګري، سنسکریت، یوناني ول، چې د دې هر یوه رسم الخط نخښې له مځکې څخه راوتلې دي.

د همدغه عصر له ژبو څخه دري (تخاري)، پښتو، پهلوي او پراکریت ژبې وې چې د هغو د تاریخي روایاتو او آثارو د کتنې له مخې ئې په افغانستان کې څرک موندلای سو.

هیون تسنگ گرزندوی او چیني بودايي زاير چي په ۹ه کال افغانستان ته راغلی وو، د دې هیواد د شرقي او شمالي سیمو د خلکو اجتماعي او سیاسي او فکري اوضاع په تفصیل سره لیکي او وايي چي: په دې سیمو کي د بودايي د لوی مذهب او کوچني مذهب د دواړو پیروان خورا زيات ول او په زياتو ښارو کي د دې دوو مذهبو معبدونه ودان ول، هري سیمي یو حکمران درلود چي د عدم مرکزيت او تشتت په سبب او د ملوک الطوايفۍ د اغېزې له کبله د دې سیمو اجتماعي، سیاسي، اقتصادي، فکري اوضاع چنداني ښه نه وه او په ديني چارو کي اوهام او خرافات ګډ سوي ول.

هیون تسنگ د پېښور، هډې، لغمان، کاپیسا، بامیان، غزنه، بلخ او د هندوکش د نورو شمالي ښارو د بودايي معبدو په تفصیل سره نوم اخلي، حال دا چي په ۲۴ه کال چي له هنده بیرته راګرځېد د کاپیسا د جنوب په ۲۳ میلي کي ئې د ارونا په غره کي د آسماني روح (سونا) معبد لیدلی او وايي چي دا معبد د زابلستان سوناګیر ته وړل سوی وو او دا همغه د زمینداور زور (زون) د غره بودتون (پرستشګاه) وو چي د البلاذري په قول په ۳۰ه کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخیر او د سرو زرو بت ئې د یاقوتي سترګو سره مات کړه سوی وو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل د شاه بهار بودتون وو چي هیون تسنگ د کابل د شمال د یو ښو شاهي معبدو یادونه کړې ده او د کابلستان یو لوی بودتون غالباً د هندوکش د اوسنی شیبر په شاوخوا کي وو (شیبر هم د شابهار مخفف دئ) چي عرب مؤرخ یعقوبي هغه د غوربند او د بامیان د سرخ پد (سارخود) په سلسله کي یاد کړی او وايي چي په ۱۷٦ه کال د فضل بن یحیی برمکي له خوا تسخیر او بت ئې وسوځل سو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه چینه د چیني بودايي زايرانو لیکني دي چي د بودايي بودتونو (معابدو) د زيارت له پاره راتله او له هغه جملې څخه په ۳۹۹م کال شي فاهیان او په ۵۱۷ – ۵۱۸م کال سونګ ین او (له ٦۲۹ څخه تر ٦۴۵م) هیون تسنگ او په ٦٦۰م کي وانک هیون – تسو سفیر او په ٦٦۴م کي هیون تچاو او په ۷۵۱کي ووکنګ د افغانستان مځکه لیدلې ده او ښه معلومات ئې راټول کړي او لیکلي دي.

هیون تسنگ چي د هجري د لومړنۍ پېړۍ په لومړۍ نیمايي کي د افغانستان د ښارو اوضاع په دقت او بصیرت سره لیکلې په هر ولایت کي ئې له ملوک طوایف څخه د یوه پاچا او د کشتریانو له طبقې څخه یو لښکر ښوولی دئ او تر هغه وروسته د عربو

مؤرخانو او جغرافیا لیکونکي هم وایي چي په هره سیمه کي په بېل نامه حکمرانان ول چي له هغې جملې څخه دي: سجستان شاه، مروشاه، قفص شاه، مکران شاه، کابلان شاه، قیقان شاه، داوران شاه، قشمیران شاه، نخشبان شاه، کنارنشاپور، د مرو ماهویه، د سرخس راذویه، د ابیورد بهمنه، د نسا ابراز، د غرجستان برازینده، د مرو رود کیلان، د زابلستان فیروز، ترمزشاه، شېر بامیان، د سغد فیروز، د فرغانې اخشید، ریوشار، گوزگان خذاه، ختلان شاه یا شیرختلان، بخارا خداه، د سمرقند طرخان، د سیستان او رخج او داور رتبیل، د هرات او پوشنگ او بادغیس برازان، د ماوراء النهر کوشان شاه، د غرجستان شار، د بادغیس او تخار نیزک، د تخار یبغو، د سور او غور جهان پهلوان، د غزنه او گردیز لویک، چي فردوسي د مهراب کابلي او سام او زال زابلي د کهول خواږه نکلونه لري.

د غزنه لویکان لرغوني کهول وو، چي د یوه نیکه نوم ئې د بغلان په ډبرینه لیکنه کي لویک بوسر راغلی دئ او د ۱٦۰م په شاوخوا کي د کوشانیانو فریستار آب (د اوبو رسولو وزیر) وو او د دې کهول پایخوړ په گردېز او د غزنه په دربار کي د یعقوب لیث او سلطان مسعود تر وختو موجود وو[(۱)].

بل مشهور کهول د زابلي رتبیلانو دئ چي د کابلشاهانو سره ئې خپلوي او خپښي درلوده او پر زابل ئې له غزنه څخه تر سیستانه حکومت کاوه او د بیهقي په قول شهرستان رتبیل د ارغنداو پر غاړه په کوهک کي وو چي د ډبرلیکونو او عربو او هندي او چیني مؤرخانو د یادوني له مخي د دې کهول ډېر شاهان پېژندل سوي دي او دوی افغانستان ته د اسلامي لښکرو د راتگ پر وخت د اعرابو سره جگړې او مقاومتونه وکړه، څو چي د ۲۵۸ھ په شاوخوا کي د یعقوب لیث صفاري له خوا له منځه ولاړه.

بل غښتلی او نامتو کهول د کابل شاهانو وو، چي په لومړۍ اسلامي پېړۍ او د عربو د فتوحاتو په وختو کي ئې له کابله تر پنجابه حکم کاوه او د البیروني په قول د برهتگین له اولادې څخه دئ چي د دې کهول د وروستني پاچا لکتورمان د پاچهۍ په وخت کي د هغه وزیر کلر د دوی تاج او تخت ونیوه او سامند او کملو او بهیم او جیپال او انندپال او تروجنپال د ده له اولادې څخه برهمني پاچهان دي.

---

(۱) د تفصیل له پاره دي افغنستان بعد از اسلام ۱/ ۳۱ او رسالهٔ لویکان غزنه د کابل چاپ ته رجوع وسي.

د البيروني پر روايت سربېره د کابلشاهانو ځيني نومونه د دوی له هغو سکو څخه چي لاس ته راغلي ښکاري لکه خودويه که، سپاله پتي، پدمه، ونکه ديوا. د تاريخ سيستان مؤلف د ۳۶هـ په شاوخوا کي د کابلشاهانو د دوو نورو پاچهانو نومونه يادوي چي لوی کابلشاه د کوچني کابلشاه تر ماتي وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل کي مقاومت کاوه او ۲۸ زره وسله وال او پيل لرونکی لښکر ئې درلود.

اليعقوبي عربي مؤرخ د يوه کابلشاه خنجل نوم اخلي، چي د المهدي عباسي خليفه د ۱۶۴هـ په شاوخوا کي معاصر وو، مگر له مسکوکاتو څخه ښکاري چي په کابل او گندهاراه کي تر کشميره يوې کورنۍ د خنجل په نامه حکومت کاوه، چي د دوی نومونه پر مسکوکاتو باندي د خنگل له کورنۍ څخه ليکل سوي دي او دا د کابلشاهانو يوه کورنۍ وه چي د نامه اصل ئې خان + کهول = خانگل = خنجل وو او دا نوم په هندي رسم الخط خن خيله = خان خيل دئ، چي له کابله تر کشميره پسله ۵۶۵م څخه د دوی شاهي وه او د غزنويانو تر عصره پوري پنځه پېړۍ ئې دوام وکی.

دغه کابلشاهان د اسلامي فتوحاتو پر وخت له کابله پېښور او ويهند او تکسيلا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د اباسين د غاړي له ويهنده هم وايستل او په ۲۹۰هـ کال د سوات او مردان مځکي هم د کشمير پاچا گوپاله ورمن ځني ونيولې او د دوی پاته سرې تر ۴۹۰هـ پوري په کشمير کي شاهي پوتره (شهزادگان) بلل کېده او کله چي مورږ په تاريخ کي د دوی نومونه او يادوني شمېرو نو ئې عدد تر (۲۰) پوري رسېږي[1].

له دې مقامي پاچهانو څخه بله کورنۍ د ترکي خاقان ده چي د چيني نوشتو سره سم دوی له ۶۲۰ م څخه تر ۶۳۰م پوري کابل او گندهارا او د هندوکش شمالي سيمي ونيولې، په اصل کي هم دوی د دغو سيمو خلک ول چي ترکشاهي کورنۍ ئې بولي، دوی له ساساني پاچهانو سره په ۵۶۹م او ۵۸۹م او ۶۱۶م جنگونه وکړل او تر سغد پوري سيمي د دوی وې.

له ترکشاهانو څخه په تاريخ کي د نيزک او شاد او جبغويه د کورنيو نومونه له گندهارا او تخارستانه تر بادغيس پوري ياد سوي دي او تگين شاهان هم له دوی څخه ښکاري.

له ۶۵۱ تر ۷۰۹م پوري يوه مشهوره ترکي کورنۍ د نيزک طرخان په نامه د

---

[1] د تفصيل له پاره وگورئ: راجه ترنگيني ۸/ ۳۳۳۰، افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۷۱.

افغانستان په تاریخ کي یادېږي چي د دوی مسکوکات ډېر په غزني او د کابل په شمالي سیمو کي پیدا سوي دي او پاچهي ئې تر مرو او بادغیسه رسېده او په ۹۱هـ کال یوه آخرني نیزک قنیبه عربي فاتح سره سخت جنگونه کړي دي.

د دې کورنۍ سکې د نیزک شاه Nycky-mlk په نامه سته چي دغه نوم پوهانو نېکي ملک هم ویلی دئ، خو صحیح به نیچکي – نیزکي وي[1]. په چیني منابعو کي دا نوم نو – سي No-Se دئ چي د کاپیسه پادشاه وو او په ۷۱۹م ئې یو وفد د چین دربار ته واستاوه او داسي ښکاري چي دغه کورنۍ د (۱۰۰هـ) په شاوخوا کي د اسلامي فتوحاتو سره ختمه سوې وي.

هم له دغو ترکشاهانو څخه یوه سکه د تگین خراسان شاه په نامه سته چي په ۷۰۵ یا ۷۲۵م کال وهله سوې ده او دا هغه پاچا دئ چي په چیني نوشتو کي هو – سن – تي کین – شاهي راغلی دئ او دی په ۷۱۹م د کي – پن پاچا سوی وو او ښایي چي د کندهار د ارغنداو په ناوه کي تگین اباد ښار هم ده ودان کړی وي چي اوس وران سوی او نامعلوم دئ.

د بامیان شیران هم د دې عصر مقامي شاهان دي چي په ۹هـ کال د هیون تسنگ د سفر پر وخت هم دلې حکمرانان وو او لومړی شېربامیان د منصور عباسي خلیفه په وخت کي (۱۳٦ – ۱۵۸هـ) مسلمان سو او د ده زوی حسن د ۱۷٦هـ په شاوخوا کي د بامیان حکمران وو، چي په عربي تاریخو کي ئې یادونه سوې ده. دغسي هم په غرجستان (غرستان) کي د شار کورنۍ مقتدر حکمرانان وو، د فریغونیانو کورنۍ په جوزجان کي او آل بانیجور په تخارستان کي او د اندراب او چغانیان امیران د یادولو وړ دي، چي د کوشاني هپتالي یا ترکي کورنیو څخه د اسلام په لمړیو درو پېړیو کي پاته وو.

د روزگان په درهٔ شالي کي د هغه ځای د زاول شاه نوشتې پر ډبرو باندي په یوناني خط او قدیمه دري پاته دي چي په دغه ځای کي د زاول شاهانو حکمراني راښیي او داسي ښکاري چي د کوشانیانو او هپتالیانو تر امپراتورۍ وروسته د دغو کورنیو پاته شهزادگان د مملکت په هره خوا کي د هغو ځایو د شهزادگانو په نامه پاته وو، لکه چي د غزني په جغتو کي د دې ځای د شاه پورویمه شاه الغ یو ډبرلیک په یوناني خط سته او هم د وزیرستان په توچي کي یو بل ډبرلیک سته چي د گومل بغپور (شهزاده) هلته یو

---

[1] اکتاانتیکوا – هنگري ۱۹٦۹م.

لوی معبد د نوبخت بهار په نامه په ۲۴۹هـ ۸٦۲م جوړ کړی وو. دغه د گومل شهزاده په دري ژبه (ماه شاه) نومېد، چي په سنسکريت ئې نوم چندره بهوپه وو (چندره = ماه + بهوپه = شاه). دا گومل بغپور په سنسکريت نوشته کي کهوجنه پتره يعني د کوشان زوی بلل سوی دئ چي ځان ئې د کوشانيانو له لمسو څخه گاڼه.

په هم دغه ټوچي کي يوه بله ليکلې ډبره هم په يوناني خط پيدا سوې ده چي په ۲۵۱هـ ۸٦۵م يعني تر پخواني ډبرليک دري کاله پس يوه بل کوشان گومل بغپور خاقان خپل هلته يو ساهوسرای (سوداگرخانه) جوړه کړې وه او له دې کورنۍ څخه د لويکانو په نامه د سلطان محمود تر وخته پوري لا هم ډېر مشاهير په گردېز او غزني کي پاته ول چي د سلطان محمود د دربار سياسي خلک او سفيران ول[1].

عربي مؤرخ اليعقوبي يو کابلشاه د خنجل په نامه يادوي، چي د ۱٦۴هـ په شاوخوا کي د المهدي بن منصور عباسي معاصر وو.

دا کابلشاهان د کابل تر پرېښودو وروسته د اسلامي فتوحاتو په اثر د پېښور، ويهند، تکسيلا او پنجاب خوا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د سند د سيند له غاړي ويهند څخه شا ته وشړل او د ۲۹۰هـ په شاوخوا کي د کشمير پاچا گوپاله ورمن هم د سوات د پېښور د شمال د مردان مځکي له دوی څخه ونيولې او د دوی پايڅوړ تر ۴۹۰هـ پوري په کشمير کي د شاهي پوتره (شهزاده) په نامه اوسېدل[2].

په همدې دوره کي د افغاني محلي اميرانو يوه کورنۍ د نپکي ملکا = نپکي شاهانو په نامه هم د هغو سکو له مخي پېژندل سوې ده چي له غزنه څخه لاس ته راغلي دي او د يفتلي او کوشاني محلي اميرانو پايڅوړ به وي.

د هندوکش په شمال کي هم ځيني پاچهان د تگينانو په نامه ول، چي نيزک او شاد او جبغويه له تخارستانه تر بادغيسه حکومت کاوه او عربي مؤرخان په ۹۱ هـ کال د عربي فاتح قتيبه په مقابل کي د نيزک سخت مقاومت په تفصيل سره راوړی دئ.

---

[1] د دغو کورنيو د تشريح له پاره دغه کتابونه وگورئ: افغانستان بعد از اسلام د حبيبي ليک، هفت کتيبهٔ قديم د حبيبي ليک، تاريخ افغانستان دوهم ټوک د کهزاد ليک، يک تحقيق نوين دربارهٔ کابلشاهان، د حبيبي ليک، بقايای حکمرانان کوشانی در افغانستان د حبيبي ليک، هپتاليت او خيونيت په فرانسوي د گيرشمن ليک.

[2] راجه ترنگيني ۸/ ۳۳۳۰ د تفصيل له پاره دي افغانستان بعد از اسلام ته رجوع وسي.

د بامیان شیران هم د دې عصر حکمرانه کورنۍ وه چې تر ۹ هـ وروسته د هیون تسنگ د سفر په وختو کې او بیا ورپسې په ۱٦۴هـ کال ئې هم حکمراني درلودله او په غور کې هم د سوریانو کهول چې د هغې سیمې ځایي خلک ول حکومت کاوه، چې سوري ماهوي د ۳۵هـ په شاوخوا کې د حضرت علي معاصر وو او د ۳٦هـ په شاوخوا کې شنسب د خرنک زوی او د ۱۳۰هـ په شاوخوا کې امیر پولاد او له ۱۳۹څخه تر ۱۵۴هـ پورې جهان پهلوان امیر کروړ د امیر پولاد زوی او د ۱٦۰هـ په شاوخوا کې امیر ناصر د امیر کروړ زوی او د ۱۷۰هـ په شاوخوا کې امیربنجی د نهاران زوی او د ۲۵۳هـ په شاوخوا کې امیر سوري د محمد زوی د دې کهول له قدماوو څخه بلل سوي دي[1] او د غور د پاچهانو کورنۍ هم دې کهول ته منسوب ده.

په دې توگه د افغانستان خلکو د اسلام د پیدایښت په وخت کې د دغو پاچهانو تر حکمرانۍ لاندې د گڼو ادیانو، افکارو او فرهنگو تر منځ تیت و پرک ژوند کاوه، که څه هم د دوی دیني ژوندون وروست او په چټیاتو ککړ وو، خو د خپلې ملي بڼې او آزادۍ او فرهنگ سره ئې مینه او علاقه درلوده.

---

[1] د دې کورنۍ تفصیل په افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۱۰۹، او طبقات ناصري او تاریخ فرشته کې وگورئ.

د افغاني فرهنګ تاريخي مبادي

تر اسلام دمخه او وروسته

دا عنوان د تاريخ له مخي خوندور تحليل او په زړه پوري شرحه لري. په دې معنا چي موږ ټول هغه فکري او مدني حرکتونه چي د تاريخ په لمنه کي د افغانستان په خاوره کي راغلي دي (افغاني فرهنګ) بولو او دا فرهنګ د افغانستان د تاريخ له لرغونيو وختو يعني د ۱۴۰۰ق م په شاوخوا کي له ويدي دورې څخه شروع او بيا تر هغه وروسته د اوستا په دوره کي يعني د ۱۲۰۰ق م په شاوخوا کي ادامه لري او په دې دوره کي دئ چي آريائي خلک په بلخ کي له بدوي او کوچيتوب له ژوندە ښاري ژوند او مدنيت ته رسيږي او زره تشتره (زردشت) په همدې هيواد کي د مزديسنا د دين او د ژوند د درو بنسټو: "ښه انګېرل، ښه کول، ښه ويل" په تبليغ خوله پوري کوي او د پيشداديانو او کيان شاهي کورنۍ د انساني مدنيت په زانګو ښکلي بخدي کي د خپل سلطنت او شاهي برم (فر) بنسټ ږدي.

تر دې وروسته زموږ د هيواد په لمر لوېديځو سيمو کي د آريايي خلکو هخامنشانو او اشکانيانو او ساسانيانو مدنيتونه منځته راځي او خپل خاص او فرهنګي مبادي په دې سيمو کي هم خپروي څو چي د هخامنشي دورې په پای کي يوناني لوی سکندر له ۳۳۱ څخه تر ۳۲۳ ق م پوري د ايران له لاري پر افغانستان يرغل کوي او دا فتح د يوناني ژبې، اداري، سياست، هنر، رسم الخط او نورو فرهنګي مظاهرو اغېزه افغانستان ته راننه باسي او په ۲۵۰ ق م کال د يودوت په باختر کي د يوناني باختري سلطنت بنسټ ږدي چي د ميلادي عصر تر سره ئې دوام وکی او د افغانستان د يوناني و باختري د خاص فرهنګ او مدنيت په جوړښت کي ئې چي لرغوني ويدي او اوستايي ريښې ئې درلودلې څرګنده اغېزه وکړه.

په دوهمه ميلادي پېړۍ کي د افغانستان کوشاني لوی پاچا کنشکا د لويو کوشانيانو د سلسلې بنسټ کېښود او د بودايي دين په منلو او خپرولو او تبليغولو

ئې د افغانستان مدنيت او فرهنگ ته يوه خاصه بڼه او مرتبه ورکړه.

د کانيشکا پايتخت په دوبي کې د کابل په شمال کې کاپيسا او په ژمي کې پېښور او ده د مهايانه بودايي لوی مذهب په ټول افغانستان او د آمو په شمالي سيمو او هند کې رواج کی او لويه کوشاني شهنشاهي ئې جوړه کړه.

د کوشانيانو په دوره کې چې تر څلرمي ميلادي پېړۍ پورې ئې دوام درلود د افغانستان د داخلي مدنيت او فرهنگ خاصه بڼه له يوې خوا د زردشتي له پخوانيو وطني عناصرو څخه او له بلې خوا د هندي له بودايي آثارو او يوناني مواريثو څخه جوړه سوې وه.

له هغو اسنادو څخه چې په دې وروستيو وختو کې د بغلان د سره کوتل د کوشاني معبد له کيندنو څخه لاس ته راغلي داسي څرگندېږي چې کوشانيانو د دې هيواد د خاصو افکارو او فرهنگ په پيدايښت کې چې وروسته ورته د گريکو بوديک په نامه يوه خاصه افغاني دوره ويل کېداې سي څرگندې کارنامې پای ته رسولې دي.

فرانسوي لرغون پېژاند او څېړونکي موسيوفوشه کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو څخه بللي او وايي: د دې دورې د ستوپو ډول د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېرې آسانۍ بېلېداې سي، که وغواړو چې دا نوی سبک د اروپا د مذهبي ودانيو سره بيان کړو بايد ووايو چې د آشوکا سبک (په فرانسه کې له ۱۰ پېړۍ څخه تر ۱۲ پورې) د ستوپو رومي سبک او د کانيشکا سبک د گوتيک سبک دئ چې په فرانسه کې له ۱۲ پېړۍ څخه تر ۱۵ ميلادي پېړۍ پورې موجود وو. د آشوکا ستوپې د ايران فلات ته هيڅ وخت نه دي راغلي، خو د کانيشکا او د هغه پر ځای ناستو پاچهانو ستوپې په ډېرې آسانۍ سره هند ته لار موندلې ده او حتی د کوشان امپراتور د نوي پايتخت پوروشاپوره (اوسني پېښور) جنوب شرقي خوا ته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړی دئ.

دې بودتون څو واره اور اخيستی وو او اوس يوه کنډواله ده. خو موږ د چيني مسافرانو د يادداشتو د لوستلو په نتيجه کې وکولای سوه اصلي خطونه ئې وپېژنو، چې د دې کنډوالې په آثارو کې د معجزې په توگه د بودايي له مقدسو شيانو څخه يو شی چې د کانيشکا تصوير او لاسليک ورباندې سته راپاته او کشف سوی دئ.

آلماني دکتر هرمان گويتزچې د هند په باره کې د څېړنو استاد دی د کوشاني

دورې د هنر په باب کي وايي: يوناني هنر په هندي هنرو د شکل په بدلون شروع وکړه او د گندهارا بڼه ئې وموندله، خو ډېر څېړونکي په دې عقيده دي چي نوموړی سبک بايد د يوناني او بودايي طرز پراخوالي ته لږ منسوب وباله سي بلکي دا د آريانا د شرق (يعني افغانستان) د هغه طرز پراختيا ده چي د جنوب شرق د سکايانو او کوشان د قبيلو تر واکمنۍ لاندي خپور سوی دئ او په دې ډول په کشمير کي د گوپتا تر دورې (۳ – ۴ ميلادي پېړۍ) پوري لکه چي دهروان د بودايي بودتونو (معبدو) له کنډوالو څخه څرگندېږي يو بېخي خالص هنر پر ځای پاته سو او د دې خلکو يرغل د يونان او بلخ او د يونان او هند دولتونه له منځه يووړه او هند ته ئې تازه عناصر راوستل چي نور ئې نو په غربي ايران او د هخامنشي په نفوذ اړه نه درلوده او د ايران د فلات په شمال پوري تړلی وو (ميراث ايران: ۱۵۳).

د کوشاني دورې کلتور او تمدن او هنر د خپل بشپړتوب او انحطاط مرتبې تېري کړې او د اسلامي دورې تر شروع او د عربو د لښکرو تر نفوذ پوري راورسېدل چي بيا ئې په اسلامي لومړۍ پېړۍ او د ٦۵۰م په شاوخوا کي خپل ځای يو بل گڼه مدنيت او فرهنگ ته پرېښو، چي هغه ته د افغانستان د لومړۍ اسلامي دورې فرهنگ وايو.

اسلامي او عربي عناصر چي د قبل الاسلام په پخواني مدنيت او فرهنگ کي ورگډ سوه هغو ته ئې بېخي يوه نوې تازه بڼه ورکړه چي وروسته بيا دوی د همدې خراسان او افغانستان له خاوري څخه د شمال او لمرختو خوا ته تر چين او هند پوري خپاره سول.

په همدې سبب د افغانستان خاوره د جغرافي اقليم او وضع له مخي بايد په پخوانيو پېړيو او وختو کي د گډو سوو فرهنگو د پيدايښت ځای وباله سي او له همدې جهته پروفيسور تاينبي د تاريخ انگرېز فيلسوف پخپل نوي کتاب کي چي (د اکسوس او جمنا تر منځ) نومېږي دې نتيجې ته رسېدلی چي د افغانستان خاوره يو Round-About يعني د فرهنگو د انشعاب ټکی او د تشعشع مرکز او څلورلاری وو، چي د څو زرو کالو په تېرېدو ئې څه چي ئې پخپله درلوده او څه چي له دباندي ورته رارسېدلي ول خپل شاوخوا هند، ايران، ماوراء النهر او مرکزي آسيا ته خپاره کړي دي.

د اسلام د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ څلرمه (د ۲۴هـ) په شاوخوا کي د عربي بريااليو لښکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ له سيستانه د ارغنداو تر ناوې پوري

رارسېدلي ول او همدا وخت دئ چي افغانستان په تېره بيا په جنوبي جبهه کي د اسلامي برياليو عسکرو او د عربي نوي دين او افکارو او ثقافت او ژبي د تېرېدو لاره وگرزېده او دا ټول فرهنگي مهم عناصر په افغانستان کي دوې پېړۍ د پخوانۍ تهذيبي او ثقافتي بنې سره گډ سوه او بيا په گډه د (سند) د مهران تر څنډو پوري پر مخ ولاړه او دا مطلب له هغي ليکني څخه ثابتېږي چي په عربي او سنسکريت ژبو پر يوه ډبره ليکل سوې او دا ډبره د شمالي وزيرستان په توچي کي لاس ته راغلې ده چي د ليکني نېټه ئې د (۲۴۳هـ = ۸۵۷م) د جمادی الاولی مياشت ده.

د توچي ناوه له غزني او گردېز څخه د هند خوا ته د فاتحانو او د تجارتي کاروانو د تېرېدو لاره وه او معلومه ده چي اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰هـ = ۸۱۵م) په شاوخوا کي هغه ځای ته رسېدلی وو.

اسلامي فرهنگ خاص عربي عناصر درلوده چي د خلفاء راشدينو او امويانو په وختو کي پر همهغو خالصو عربي مباديو باندي بنا سوی وو او مهم اجزا ئې داسي ول: خالص عربي عنعنات او د ود و دستور، او د قرآن او د اسلام د حضرت پيغمبر ښووني چي توحيد او ښه اخلاق او د افرادو او ټولني اجتماعي فرايض ئې څرگندول. دريم هغه نوی عناصر چي مسلمانانو د مصر او روم او پارس او خراسان څخه د لښکرکښيو او سوداگريو او ادبي او فرهنگي روابطو په ترڅ کي اخيستي ول او په تېره بيا تر ۱۳۲هـ کال وروسته چي د امويانو د واک کمبله ټوله سوه او خراسانيانو په بغداد کي د آل عباس خلافت جوړ کی او له دې انقلابي حرکت سره اسلامي فرهنگ ځانته نوې ښه ومونده او د عباسيانو د دورې په مدنيت او فرهنگ کي ډېر خراساني عناصر ننوتل او ډېر ژر ئې په ډېر قوت د خراسان ټولو فرهنگي او فکري او عقلي مباديو ته په عربي ثقافت کي ځای ورکی.

دا وخت په افغانستان کي يو خاص اسلامي افغاني فرهنگ تشکيل سو، يعني تر اسلام د دمخه دورو د فرهنگ پر پخوانيو مباديو اوس يوه نوې مبدا زياته سوه او هغه د قرآن او اسلام اغېزه وه چي د افغانستان له هيواده د مدنيتو د يوې گذرگاه په توگه د هند او ماوراء النهر او چين خوا ته هم تېره سوه.

اوس خراساني اسلامي فرهنگ يوه خاصه ښه موندلې وه په دې معنا چي خراسانيانو د خپلو فرهنگي پخوانيو عنعناتو سره سره د اسلامي مدنيت مبادي هم

منلي ول، دې خراسانيانو د خراسان او د عباسي خلافت سياسي او اجتماعي او اداري او علمي مرکزو ته په تېره بيا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنگي برخو کي ئې ښه ځرگند فعاليت وکی. د بلخ د برمکيانو نامتو کهول چي د خراساني او افغاني فرهنگ په زانگو کي روزل سوی وو په عباسي هيواد کي د ادارې او علم او فرهنگ واگي په لاس کي ونيولې او د دې خلکو په زيار اسلامي نقلي او عقلي علومو رونق وموند او د خراسان مشهور ښارونه له نيشاپور او مرو څخه نيولې تر هرات او زرنج او بلخ او بست او بغشور او نورو پوري د اسلامي علومو او افکارو او فرهنگ د روزني ځايونه وگرځېده، ډېر خراساني موالي عربي کورنيو ته ننوتل او خپل افکار او ثقافتي روايتونه ئې د عربو دنيا ته نقل کړه او د خراساني او عجمي فرهنگ اغېزه د بغداد د عباسيانو په دربار او د عباسي ارت هيواد په نورو ښارو کي تر دې درجې وه چي ځينو خلفاوو خراساني ښځي په نکاح کړې او د بغداد د څو تنو غښتلو خلفاوو مندي له همدې خلکو څخه وې.

اسلامي خراساني فرهنگ چي په همدې افغاني ښارو او خراسان کي روزل سوی وو دوني وده وموندله او دومره لوړ سو چي حتی عربي ژبو شاعرانو هم خراساني مضامين او افکار او کلمات خپلي ژبي ته ور ننه ايستل او څنگه چي خراسان د منځنۍ آسيا پر څلور لاري پروت وو نو له غربه شرق ته او له شرقه غرب ته د افکارو د انتقال ځای وگرځېد، مثلاً ابن نديم د سمنيه (بودائيانو) او د هغو د پېشوا بوذاسف د حالاتو د بيانولو په وخت کي له يوه کتابه نقل کوي چي هغه يوه خراساني ليکلی وو او له دې څخه هم ځرگندېږي خراسانيان او د افغانستان او د هغه د گاونډيو خاورو خلک عربو ته د هندي افکارو د وړلو وسيله وه. ځکه نو بايد په لنډه توگه وويل سي چي زموږ په دې هيواد کي تل افغاني فرهنگ موجود وو که څه هم د زمانې په تېرېدو سره ئې بڼې او صبغې تغير کړی دئ خو د دې گذرگاه افکارو او اندېښنو او مدنيت تل خپل افغاني هويت تشخص ساتلی دئ (د دې مخ مربوطي نقشې ته دي رجوع وسي، ۳۶ لمبر).

مأخذونه:

افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوک، آريانا انتيکوا، تاريخ افغانستان لومړی او دوهم ټوک، تاريخ افغانستان (د سرپرسي سايکس)، پټانان (د اولف کيرو)، خروشتهي کتيبې (د ستين کونو)، مادر زبان دری.

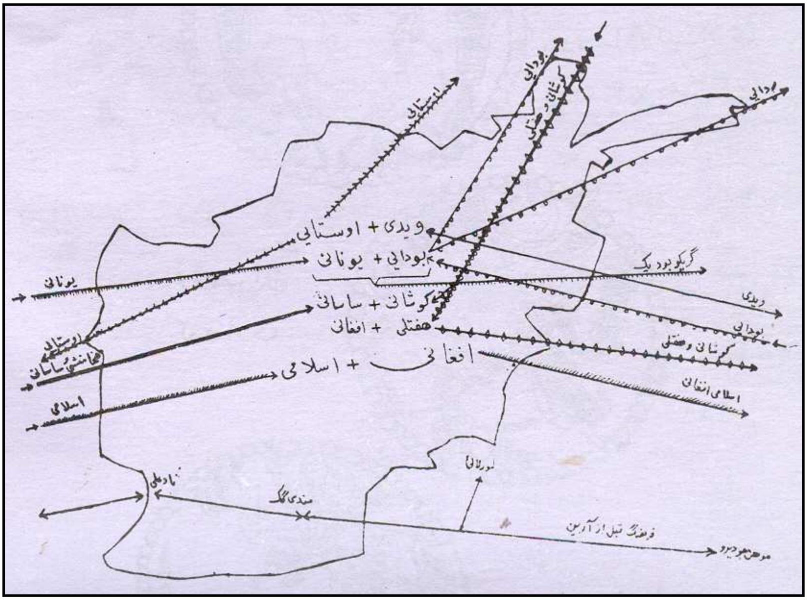

له ډېر پخوا څخه د اسلام تر نشره پورې د افغانستان څخه او افغانستان ته د فرهنګ څپې

۳۶ – لمبر عکس

د افغانستان او ایران تاریخي سنې
د بخدي پیشدادي لرغونې دوره

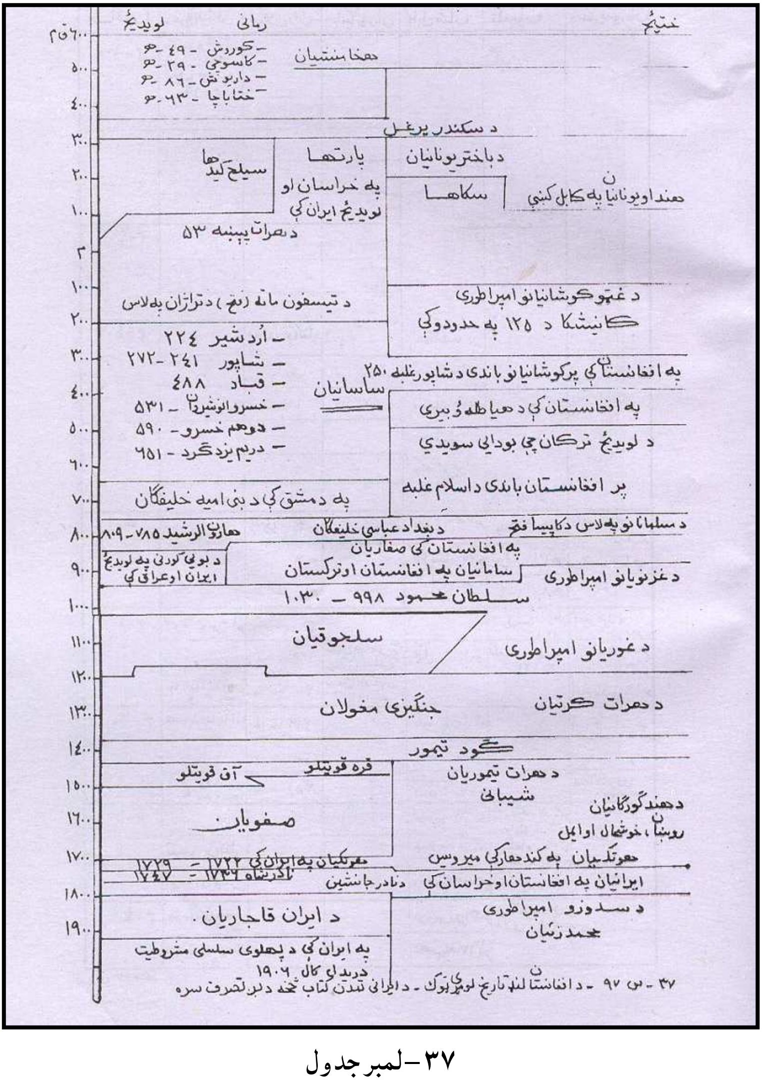

۳۷ ـ لمبر جدول

د افغانستان د حکمدارانو په هکله د سنواتو مقایسوی خرگندونه د اسلام د ظهور په حدود

سالها	دغرنی لویکان	رتبیلان زابل	دبامیان زمویان	کابل شاهان	تگینان	دغور سوریان
۱۰۰-م	شیر وگرگ ۱۰۰-م				برهمتگین	
	لویک نوسر ۱۹۰-م					
۲۰۰-م						
					شصت پشت (البیرونی)	
۳۰۰-م						
۴۰۰-م		فیروز بن کناس؟		کنگ		
				خود وبه کله		
				سباله پتی		
۵۰۰-م				پد منه		
				وکه او یوا		
					تونکیه بانو	
۱-هـ		رتبیل ۳۰هـ		کابلشاه ۳۶هـ	نادرشاه ۹هـ	ماهوی الکبر ۳۲هـ
		،، ۶۰هـ		(غث) کابلشاه ۲۶هـ	تیزک ۳۱هـ	? ۳۶هـ
		،، منتظم ۱۰۰هـ			? ۸۰هـ	
۱۰۰-هـ	وکوین ۱۰۰هـ	رتبیل پیروز ۱۲۰			تیزک معاصر ابومسلم ۱۳۰هـ	امیر پولاد ۱۳۰-هـ
		،، ،، ۱۶۳	شبیر معاصر منصور و مسلم	نجل ۱۶۲هـ	تگین او وکونک ۱۲۳ هـ	امیر کروړ ۱۳۹-هـ
	خانان (ملاقران) ۳۰۴-هـ	،، ،، ۲۰۰	حسن بن کبیر ۱۲۶-هـ			امیر ناصر ۱۶۰هـ
۲۰۰-هـ	محمد بن خانان	،، ،، ۲۳۰		لگتورمان ۲۰۰هـ		امیر یحیی ۱۷۰هـ
		،، ،، ۲۵۰		کلر ۲۵۰هـ		
	افتح بن محمد ۲۸۰-هـ	،، ،، ۲۵۸		ساعند ۲۸۰هـ کملو ۲۹۱هـ		امیر سوری ۲۵۲هـ
۳۰۰-هـ				لحجیم ۳۲۰هـ	الپتگین ۳۲۲هـ اسماعیل ۳۵۵هـ	
	منصور بن افلح			جبیر ملا ۳۵۰هـ	پوتگین ۳۶۵ هـ مرتگین ۳۶۷هـ	
	ابوعلی (ابوبکر)			انتلا پاله ۳۶۲هـ	سبکتگین ۳۶۶هـ	
۴۰۰-م	مرسل بن منصور ۴۰۰-هـ			تروجیه پاله ۴۱۰هـ	تریتگین زابل او غزنی ۳۷۰هـ	
	سعد بن مرسل ۵۵۰			بهیم پاله ۴۱۷هـ		

۳۸ - لمبر جدول

دوهمه برخه:

افغانستان ته د اسلام راتګ

او د خلفاوو دوره

د اسلام له پيدا ښت څخه لا د يوې پېړۍ څلرمه برخه تېره سوې نه وه او ستر خليفه حضرت عمر د اسلامي خلافت پر مسند ناست وو، چې د عربو زړه ور او جهان نيوونکی لښکر د پارس د ساسانيانو زړه شهنشاهي له پښو واچوله او ساساني وروستنی پاچا دريم يزدګرد د جلولا تر جګړې (۱٦هـ کال) او د نهاوند تر جنګ (۲۰هـ کال) وروسته خراسان ته راغی او د ماوراء النهر له خاقان څخه ئې مرسته وغوښتله خو څه کومک ئې و نه ليد.

د اسلام خليفه حضرت عمر، احنف د قيس زوی په يزدګرد پسې وګوماره او احنف د خراسان مځکه په روغه ونيوله. دا وخت د افغانستان د لمر لوېديځو سيمو او غور ساتندوی په مرو کې ماهوی سوري وو، چې د فردوسي او طبري په قول د خراسان حکمران ګڼل کېده. د عربو حکمدار احنف چې په يزدګرد پسې وو او يزدګرد په مرو کې ماهوی سوري ته پناه يووړه نو ماهوی د ماورای آموېه د حکمدارانو سره د يزدګرد د روابطو د ټينګېدو څخه وبېرېده او يزدګرد ئې د يوه ژرندګرې په لاس وواژه (۳۱ هـ – ٦۵۱م) او خپله حکمراني ئې د فردوسي په قول تر بلخ او هرات او بخارا پورې پراخه کړه او د ده د لښکر سپه سالار کرسيون بخارا ونيوه او دا سوري کورنۍ د محلي اميرانو خورا نامتو کهول دئ. خو احنف، ماهوي سوري هم له خراسان او مرو څخه د جيحون ها خوا ته وشاړه او د ژوند تر پايه د مروالرود په څلور فرسنګۍ کې ئې د خلافت له خوا د خراسان پر يوه برخه حکمداري کوله، مګر د ماهوی د ماتې سره د سوري اميرانو کهول له منځه ولاړ، چې وروسته به ئې مفصل ذکر راسي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالی لښکر د البلاذري په قول د خراسان تر دروازو

طبسين (د طبس تر کلا او د کرين تر کلا) پوري رسېدلی وو چي د افغانستان د اوسني گرمسير په غربي سرحد پوري نښتی دئ او د هغه لښکر مشر عبدالله د بديل خزاعي زوی وو.

د فاروقي عهد په پای کي (۲۲ – ۲۳ھ کال) د عربو د لښکر يوې برخي د عبدالله بن عامر په مشرۍ د کرمان تر نيولو وروسته پر سجستان (سيستان) باندي هم يرغل وکی او د سيستان ساتندوی د زرنگ (معرب ئې زرنج) په ښار کي چي د سيستان مرکز وو ځان کلابند کی، مگر څنگه چي د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پوري پر مخ ولاړ، نو ځکه د زرنگ ساتندوی روغه وکړه، او زرنگ د مسلمانانو لاس ته ورغی او هغه لښکر چي له سيستانه د شرق خواته پر مخ تللی وو، د ارغنداو په ناوه کي د رتبيل د لښکر سره (چي دمخه ئې يادونه سوې ده) ونښت او هغه ئې وواژه، چي البلاذري ئې د هيواد ارتوالی د (هياطله) په نامه تر هراته يادوي (۲۴ھ – ۶۳۳م).

عثماني خلافت

(۲۵ – ۳۵ھ)

په عثماني وخت کي تر (۲۵ھ) کال وروسته اسلامي فتوحات د افغانستان په خاوره کي پر مخ ولاړه او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن عامر تر کابله ورسېد او دا ښار ئې کلابند کی او تر سختي جگړې وروسته ئې ونيو خو د کابل خلکو د عربو د لښکر تر تگ وروسته بيا د خپلواکۍ بيرغ پورته کی او تر نورو پنځو کالو پوري ئې د محلي پاچهانو تر واکمنۍ لاندي خپلواک ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قيس زوی په مرو کي تر هراته او خبيب د قرة اليربوعي زوی په بلخ او تخارستان کي او عبدالله د عمير ليثي زوی په سيستان کي حکمرانان ول، چي په ټول افغانستان کي د عربو د لښکرو پر خلاف بلوا شروع سوه، خو په کابل کي د سيستان حکمران ياغيان له منځه يووړه او کابل ئې بيا ونيو او مجاشع د مسعود زوی چي د کرمان حکمدار وو د قفص (د کوچ = کفچ او اوسني کوچي) قبيلو او د افغانستان د جنوب د گرمسير د بلوڅو سره ونښت او تر خونړيو جگړو وروسته ئې هغه تابع کړه (د ۲۹ھ = ۶۴۹م شاوخوا). د شمالي له خوا هم احنف د قيس زوی او د هغه ملگرو (تر ۳۲ ھ = ۶۵۳ع) کال پوري ټول بلخ او تخارستان تر سمنگان پوري له

یاغیانو پاک کی او ډېره موده ئې په بلخ او مرو الرود او گوزگانان او تالقان (د افغانستان په شمالي ولایاتو) کي جگړې وکړې او په همدې کال ئې د مروالرود د محلي شهزاده بازان سره چي د دېرش زره لښکر په ملاتړ جنگېده په قصر احنف کي جگړه وکړه او هغه ئې له منځه یووړ او هم خالد د عبدالله زوی هرات او بادغیس او غور او خراسان ونیول او د سرخس محلي ساتندوی راذویه پناه وغوښته او د هرات او بادغیس او فوشنج د اسلامي حکمدار سره تر جزئې او یو میلیون درهمو منلو وروسته ئې روغه وکړه او هم په (۳۲هـ) کال کي هراتي قارن د څلوېښتو زرو تنو سره د عربو پر خلاف پورته سو، خو دا سړی هم د نیشاپور د عربي حکمران عبدالله د خازم د زوی له خوا تر سختو جگړو وروسته پر سر وټکول سو.

د (۳۰هـ = ٦۵۰م) کال په شاوخوا کي د خلیفه له خوا ربیع د زیاد زوی سیستان ته راغی او د پهره (فهرج)، زالق (جالق) تر نیولو وروسته تر هلمند پوریووت او د زرنج درې میلۍ ته ئې په (زوشت) کي سخته جگړه وکړه او د سیستان ساتندوی یا دهقان اپرویز (یا ایران د رستم زوی) د روغي له لاري ور وړاندي سو، او زرنج ئې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربیع پر مخ ولاړ او د سنا رود او قرنین پوري ئې د رستم د آس آخورو ونیول او همداسي تر خواش (خاشرود) او بست پوري ورسېد، مگر سیستانیان تر هغه وخته تابع ول چي ربیع هلته وو، دوه کاله وروسته چي له هغه ځایه ووت، د سیستان خلک بیا وښورېدل او د ربیع نایب چي په زرنج کي وو له هغه ځایه دباندي وشاړه، ځکه نو د خلافت له خوا دا وار د پیغمبر ﷺ له نامتو اصحابو څخه یو تن چي عبدالرحمن رضي الله عنه د سمره زوی نومېد د حسن بصري او ډېرو فقهاوو سره زرنج ته واستول سو او ده په (۳۳هـ = ٦۵۳م) کال کي هغه ښار بند کی او د هغه ځای ساتندوی اپرویز (ایران) اطاعت ته غاړه کښېښووه او دوه ملیونه درهمه او دوه زره نابالغه مریان ئې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو لاس پوري کی، خو په دې کي وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سیستان ته ورسېد، نو عبدالرحمن له خپلي خوا امیر د احمر زوی په زرنج کي پرېښوو او پخپله د بصرې خوا ته ولاړ، دا وخت د سیستان خلکو بیا د عبدالرحمن له غیابه گټه واخیسته او پر امیر ئې بلوا وکړه او دی ئې له هغه ځایه وشاړه او په دې توگه سیستانیانو بیا وکولای سوه چي د عربي حاکمانو د اطاعت له کړۍ څخه خپلي غاړې وباسي.

د علي ﷺ د خلافت وخت

(۳۵ – ۴۰ﻫ)

حضرت علي ﷺ په خپل خلافت کي عبدالرحمن د جروالطايي زوی د سيستان حاکم وټاکه او په (۳٦ﻫ = ٦۵٦م) کال ئې سيستان ته واستاوه، چي دا سړی په يوه جګړه کي چي د حسکه بن عتاب سره ئې وکړه ووژل سو او عبدالله د عباس زوی چي د بصرې والي وو ځلور زره تنه لښکر د ربعي بن کاس عنبري په مشرتوب د ابن عتاب د سرکوبۍ له پاره راولېږه.

ربعي بن عتاب ئې وواژه او سيستان ئې ونيو او د ثاغر بن دعور او حارث بن مره په مشرتوب تر قيقان (د بلوڅو اوسنی کلات) پوري پر مخ ولاړه.

شلو زرو قيقانانو سخته جګړه وکړه او تر خونړيو جګړو او کلابندۍ وروسته په داسي حال کي چي په زرو تنه ئې د مسلمانانو په لاس کي بنديان ول نور تيت او پرک سول (۳۸ ﻫ = ٦۵۸م کال) په ۳٦ﻫ کال د عربو يو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشرتوب د سيستان او ارغنداو د ناوې له لاري پر مخ ولاړ او کابل ئې ونيو، په دې جګړه کي پخپله کابلشاه ګډون درلود، خو په پای کي ئې د عربو لښکر ته ځان وسپاره.

همدا راز د حضرت علي ﷺ د خلافت په وخت کي د مرو ساتندوی ماهوي کوفې ته ولاړ او د اطاعت غاړه ئې کښېښووه، حضرت علي ﷺ ده ته فرمان ورکی چي: د خراسان دهقانان او ده سالاران دي ده ته جزيه ورکي، خو خراسانيانو بلوا وکړه ځو چي جعده د هبيرۀ مخزومي زوی (چي مور ئې هاني د ابو طالب لور وه) د دوی د سرکوبۍ له پاره راغی، مګر دې سړي هم خراسان فتح نه کړای سو.

اموي دوره

(۴۱ – ۱۳۲ﻫ)

په (۴۰ﻫ = ٦٦۰ع) کال چي حضرت معاويه د ابو سفيان زوی د حجاز له بني اميه ښخه پر اسلامي هيواد برى وموند نو ده اسلامي لښکر د خراسان شمالي او جنوبي خواوو ته پر دوو جبهو راوخوځاوه، په شمالي جبهه کي د هرات خوا ته قيس بن الهيثم سلمی بادغيس او فوشنج ونيول بلخ ته ورسېد او د هغه ځای د نوبهار بودتون (معبد)

ئې وران کې او د ده تر لاس لاندې حاکم عطا خشک د بلخ پر درو سیندو ئې درې پلونه جوړ کړه، چې د عطا په پلو مشهور ول او تر هغه وروسته تر ۴۵ هـ = ٦٦۵ع کال پورې د بلخ په شاوخوا کې عبدالله د خازم زوی او په هرات او بادغیس او فوشنج او قادس کې نافع د خالد زوی او په تالقان او فاریاب او مروالرود کې قیس د الهیثم زوی او په مرو کې امیر د احمر زوی او د خراسان په نورو برخو کې حکم د عمرالغفاري زوی د اموي دربار له خوا امیران ول او په ۵۱ هـ = ٦٧١ع) کال چې ربیع د زیاد حارثي زوی د خراسان والي سو، پنځوس زره عرب ئې د آمو پر دې غاړه میشته کړه او تر هغه وروسته سعید د عثمان ﷺ زوی د خراسان والي وټاکه سو، چې د عربو لښکر ئې د لومړي ځل له پاره د آمو پورې غاړې ته وخوځول او تر سعید وروسته عبدالرحمن د زیاد زوی د خراسان حکمران سو چې د معاویه تر مړینې پورې همدلته وو.

د معاویه تر مړینې وروسته د یزید له خوا اسلم د زیاد زوی د خراسان په امیرۍ وګومارل سو او ده د یزید تر مړینې وروسته مهلب د خراسان امیر کی، خو چې دی له دې ځایه ووت خلکو پر مهلب بلوا وکړه، ځکه نو سلیمان د یزید زوی پر مرو او تالقان او ګوزګان او عبدالله د خازم زوی د خراسان پر نورو برخو امیري وموندله. خو په دې وخت کې د عربو مشرانو تر منځ شخړه پېښه سوه او عبدالله خپل زوی موسی پر خپل ځای کښېناوه او پخپله ده په هرات کې بني ربیعه او بني تمیم کلابند کړه او تر یوه کال جګړې وروسته چې اته زره تنه ووژل سوه هرات ئې په زور ونیو او خپل زوی ته ئې وسپاره (تر ٦۴ هـ = ٦٨٣م وروسته). عبدالله د خازم زوی د عبدالملک اموي تر وختو پورې په خراسان کې پاته سو او په (٧٢هـ = ٦٩١م) کال وکیع د عمیره زوی د خلیفه له خوا وګومارل سو چې عبدالله ووژني، ده د عبدالله سر پرې کی او پر خراسان مسلط سو، مګر په (٧٨ هـ = ٦٩٧م) کال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپاره سو او مهلب تر مروالرود راتېر سو تر بلخه پر مخ ولاړ او له هغه ځایه تر آمو پورې ووت او تر دوو کالو پورې په ماوراء النهر کې په جګړه بوخت وو او بیا بیرته بلخ ته راوګرزېد.

په ٨٢هـ کال چې مهلب د مروالرود په زاغول کې مړ سو حجاج د ده زوی یزید بن مهلب د خراسان په حکمرانۍ وګوماره او تر هغه وروسته ئې ورور مفضل د ابي صفره زوی د خراسان امیر وو او ده په ٨۵ هـ = ٧٠٣م کال بادغیس ونیو، او په ٨٦ هـ = ٧٠۵ع کال د عربو نامتو بریالی قتیبه د مسلم زوی له سیستانه راوګرځېد او حجاج خلیفه

عبدالملک ته واسطه سو ځو چې قتيبه ئې د خراسان حکمران وټاکه، قتيبه مرو ته راغی او له هغه ځايه ئې بلخ او تالقان او تخارستان فتح کړه او له بلخ څخه ئې ډېر مريان ونيول او تر هغه وروسته ئې په ماوراء النهر کي په خپلو فتوحاتو لاس پوري کی. قتيبه خراسان او تخارستان او بلخ د خپلو لويو لښکري سوقياتو مرکز وټاکه او هر وخت چې د ماوراء النهر له پرله پسې يرغلو څخه راګرځېد په بلخ او مرو او خراسان کي ئې خپل قوت نوی کاوه (۸٦ تر ۹٦هـ پوري) قتيبه کلک او کروړ سړی وو، چې د خراسان په ولايت کي ئې د تخارستان تر پايه پوري ټول مخالف عناصر د ۵۳ زرو تنو لښکر په واسطه له پښو واچول او پر سر ئې وټکول، د افغانستان د شمالي سيمو له مدافعينو څخه يو هم بادغيسی نېزک دئ چې د تخارستان د ييغو امير له خوا حکمران وو (۸۴هـ). دی څه وخت د آمويه د دواړو غاړو په فتوحاتو کي د قتيبه ملګری وو خو چې د بلخ نوبهار ته ورسېد د خپلواکۍ بيرغ ئې پورته کی او د بلخ او مروالرود او تالقان او پارياب (اوسنۍ ميمنه) او ګوزګانان (اوسنی سرپل) خلک ئې د قتيبه پر خلاف پر ځان راټول کړه او له کابلشاه څخه ئې هم د مرستي وعده واخيسته.

قتيبه د دا بل کال (۹۱هـ) په پسرلي کي له بلخ څخه پر تخارستان يرغل وکی او په تالقان کي ئې د نېزک د لښکر سره جګړه وکړه، نېزک ماته وکړه او قتيبه د ده لښکر پوپنا کی او د نيزک ملګري ئې تر څلورو فرسخو پوري په دار وځړول، او د نيزک دوه زامن ئې ووژل، پخپله نېزک په بغلان کي خپل مرکز ته راغی او قتيبه سمنګان ونيو او تر دوو مياشتو ئې نيزک په (دژکزر) کي کلابند کی، خو وئې نه نيولای سو، ځو چې په پای کي ئې سليم نامی د روغي له پاره نېزک ته ولېږه او نېزک ئې په بې ځايه وعدو قتيبه ته بوت، خو قتيبه نېزک او د ده دوه وربرونه سول او عثمان سره له ۱۲ زرو ملګرو ووژل او په دې توګه ئې د افغانستان ټول شمالي ولايات له اغتشاشه پاک کړه (۹۱ هـ = ۷۰۹م). خو قتيبه د اموي سلطنت د مرکز او وليد بن عبدالملک مخالف سو او په خراسان کي ئې په بغاوت لاس پوري کی. اموي دربار تر ډېر زيار وروسته دی د خپل لښکر د يوه مشر وکيع نامي په واسطه وواژه (۹٦ هـ = ۷۱۴م) تر قتيبه وروسته تر ډېري مودې پوري څه مهمه پېښه و نه سوه، خو خلګ تل د بني اميه مخالف ول او غوښتل ئې چې خلافت بيرته آل رسالت ته په لاس ورسي، څنګه چې بني اميه د بني هاشم او د امامت له کورنۍ سره دښمني درلوده، ځکه نو حضرت يحيی د زيد زوی (د علي ﷺ له اولادې) له کوفې

ځخه د بلخ په نیت راوخوځېد، د بلخ امیر چي د اموي دربار گومارلی سړی او نوم ئې عقیل د مفضل زوی وو دی ونیو او بندي ئې کی، خو په دې وخت کي (۱۰۵ هـ = ۷۲۳ ع) اموي هشام مړ سو، او ولید د یزید زوی د خراسان امیر نصر سیار ته لیک واستاوه چي یحیی ایله کي، مگر یحیی تر ایله کېدو وروسته په گوزگانان کي د اویا تنو سره د اموي گومارل سوو کسانو په لاس کښېووت او تر یوې سختي جگړې وروسته شهید سو (د ۱۲۵هـ د برات میاشت) او د ده مړی د ابو مسلم تر منځ ته راتلو پوري په دار وو.

د (۱۰۷هـ = ۷۲۵ع) تر شاوخوا پوري له نورو پېښو ځخه په غور او غرجستان کي د خراسان د عربي حکمران اسد د عبدالله د زوی پرمختگ او د غرجستان د محلي حکمدار (نمرون) او د غور د خلکو سره د ده جگړه وه، چي په دې جگړه کي د دې سیمي ښور ښت آرام او نمرون ئې د اسلام په دین کي داخل کی.

خو په جنوبي جبهه کي:

په (۴۳ هـ = ٦٦٣ع) کال معاویه بیا عبدالرحمن بن سمره د دوهم ځل له پاره د سیستان د حکمدار په حیث راواستاوه او نوموړی تر ۴۴هـ کال پوري د دې سیمي ټولي ناآرامۍ آرامي کړې او تر هغه وروسته د بست او کش (د کندهار کشک نخود) او داور (هلمند پر غاړه زمینداور) او رخج (اراخوزیا، د ارغنداو د ناوې) خوا ته پر مخ ولاړ او د زور غره ته (د زمینداور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بودتون ته ورسېد او هغه لوی د سرو زرو بت چي سترگي ئې د یاقوت وې د عبدالرحمن په لاس مات کړه سو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنک ناوې ته تر غزني او کابل پوري ولاړ او دا ښار ئې تر کلابندۍ وروسته د منجنیق د ډبرو په ویشتو ونیو او تر څه مودې هلته پاته سو. په دې جگړو کي په ۴۴هـ کال یو فاضل صحابي ابو رفاعه عبدالله عدوي تمیم د اسید زوی (او په بل روایت ابو قتادة العدوی) په کابل کي شهید سو، چي قبر ئې په کابل کي مشهور دئ.

په همدې کال ابن سمره یو لښکر د فارس الفرسان مهلب د ابي صفره د زوی په مشرتوب شرقي ولایاتو ته وگوماره، مهلب له کابله پېښور ته پر مخ ولاړ او کابلشاه ئې چي په لار کي ئې د اوو ژنده پیلو په قوت (چي د هر پیل سره څلور زره سپاره ول) شخصاً دفاع کوله مات کی او بنه او لاهور ئې د سند د سیند راسته غاړې ته د مردان په ناوه کي ونیول، بیا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه سالارۍ په منصب سرلوړی کی او ده د سند ها

غاړي ته ګام واخیست او تر ملتان تېر سو ، قندابیل (ګندهابهیل د بلوچستان د کلات په شاوخوا کي د قصدار په پنځه فرسخي کي پروت دئ) او قیقان (کلات) ئې ونیول او دا د خیبر ها خوا ته د کابل له لاري د عربو لومړی لښکر کښي وه.

په ۴٦هـ کال ربیع الحارثي د سیستان والي سو او په ۴٦هـ کي ئې پر بست او رخج (رخذ) یرغل وکی او د رتبیل (د زابلستان د پاچا) سره ونښت، او هغه ئې مات کی. ربیع په زابلستان او د ارغنداو په ناوه او سیستان کي د خراج او محاسبې دېوان جوړ کی او دا هیواد ئې د حسن بصري په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانینو لاندي راووست، تر هغه وروسته په ۵۱ هـ = ٦۷۱ع کي عبدالله د ابي بکرة زوی سیستان ته راغی او د هغه ځای د ګبرګانو (زردشتیانو) سره ونښت او بیا تر بست او رخج او کابل پوري پر مخ ولاړ او د رتبیل سره ئې جګړه وکړه او په دوه ملیونه درهمه ئې ورسره روغه وکړه او رتبیل ورتسلیم سو ، دی بیرته سیستان ته ولاړ.

په ۵۹ هـ = ٦۷۹ع کال د معاویه له خوا عباد د زیاد زوی د سیستان حکمران وټاکل سو ، دی هم له هلمنده تېر او تر کندهار او کابله ورسېد او دا عباد د معاویه د وختو تر پایه د سیستان حکمران وو ، هغه وخت چي یزید د شاهۍ پر تخت کښېنوست عباد د ۲۰ ملیونه درهمو او نورو مالو سره چي د کابل له غنایمو څخه ئې د سیستان په خزانه کي راټول کړي ول، بصرې ته ولاړ او د ٦۲ هـ = ٦۸۱ع کال په لومړیو میاشتو کي یزید د زیاد زوی د سیستان په امیرۍ او ابو عبیده د زیاد زوی ئې په سپاه سالارۍ وګومارل سوه او سیستان ته راغله، په دې وخت کي بیا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرۍ پر عربي ګومارل سوو بلوا وکړه او د خپلواکۍ د بیرته اخیستلو له پاره پاڅېدل، یزید او ابو عبیده پر کابل یرغل وکی خو د ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او پخپله یزید د ډېرو مسلمانانو سره ووژل سو او سپه سالار ابو عبیده په کابل کي بندي سو ، نو ځکه د اموي له درباره طلحة الطلحات او ورور ئې عمر د سیستان د تنظیم له پاره راغله او د عربو هر یو سردار د افغانستان د یوې یوې غربي ناحیې واګي په لاس کي واخیستلې او هغه وخت چي مروان الحکم په شام کي د اموي پاچهۍ پر تخت کښېنوست، عبدالعزیز د عبدالله عامر زوی ئې چي د پلار او نیکه څخه ئې د سیستان په چارو کي تجربه درلوده د سیستان حکمران کی او ده تر ٦۴هـ وروسته په سیستان کي د طلحه لښکر راغونډ کی او څنګه چي د افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو له اطاعت

څخه غاړه غړولې وه نو د بست او کابل خوا ته ئې مخه کړه او د زابل د پاچا رتبیل سره بیا ونښت او هغه ئې مات کی او د کابل او زابل تر نیولو وروسته د ډېرو ولجو او زیاتو مریانو سره سیستان ته راوګرځېد او دی تر ۷۲ هـ = ۶۹۲ع کال او اموي عبدالملک تر وختو پوري په سیستان کي امیر پاته سو، څو چي عبدالملک په همدې کال حجاج د سیستان امیر وټاکه او حجاج له خپلي خوا امیه د عبدالله زوی سیستان ته واستاوه، ده په ۷۴هـ کال پر بست یرغل وکی او د زابل د پاچا رتبیل سره ئې جګړه وکړه او دی ئې په یو خروار زرو او دوه میلیونو درهمو مجبور کی او هم ئې له هغه څخه د ځان له پاره درې سوه زره درهمه واخیستل، په ۷۵ هـ = ۶۹۴م کال کي عبدالملک اموي عبدالله د سیستان له امیری څخه معزول کی او د ده پر ځای ئې موسی د طلحه زوی واستاوه، خو څنګه چي د سیستان چاري ګډي وډي سوي، بیا همهغه عبیدالله د ابي بکره زوی (عبیده بن بکره) چي د سیستان په چارو ښه خبر وو د نیمروز چارو ته وګومارل سو. ده په ۷۸هـ کال یو لوی لښکر د حریش بن بسطام په سپه سالاری سیستان ته راووست او د زرنج ښار ئې ونیو او د بکوا د دښت له لاري ئې پر بست او زابل او کابل یرغل وکی، خو رتبیل دا لښکر له منځه یووی او د جیش الفنا په نامه یاد سو، او عبیدالله ئې د ۷۰۰ زرو درهمو په ورکولو مجبور کی او روغه ئې ورسره وکړه (۷۹هـ). څنګه چي عبیدالله د دې ماتي له ویره په بست کي مړ سو نو د ده زوی بوبر دعه د رتبیل سره ونښت او له هغه څخه ئې ۷۰۰ زره درهمه واخیسته او سیستان ته ولاړ او له هغې خوا حجاج لس زره مجهز سپاره (جیش الطواویس) د عبدالرحمن بن اشعث په امیري په ۸۰ هـ = ۷۰۰م کال سیستان ته راولېږل.

عبدالرحمن چي سیستان ته راورسېد، د خوارجو ستر سالار همیان د عدی زوی د غښتلي لښکر سره په سیستان کي له ده سره جګړه وکړه، خو همیان مات سو او عبدالرحمن د خوارجو زیات مشران ووژل او بیا ئې پر بست حمله وکړه او تر هغه وروسته ئې د زابل د رتبیل سره سخت جنګ وکی او د زیاتو اولجو سره سیستان ته ولاړ او څنګه چي عبدالرحمن ته په سیستان او زابل او کابل او سند کي لوی قوت په لاس ورغی نو یاغي سو او د حجاج سره د جنګ له پاره عراق ته ولاړ (۸۲هـ). خو ماته ئې وکړه او بیرته د سیستان زرنج ته راغی، په دې وخت کي حجاج د شمالي خراسان امیر مهلب ته لیک واستاوه او هغه مفضل د لوی لښکر سره د عبدالرحمن د سر کوټلو له پاره

وګوماره، عبدالرحمن له سیستان څخه د بست خوا ته پر شا سو، او د مفضل لښکر ورپسې ولاړ او د بست او رخد تر منځ ئې سخته جګړه وکړه، عبدالرحمن مات سو او د زابلستان رتبیل ته ئې پناه یووړه، خو حجاج، عماره بن تمیم رتبیل ته استازی واستاوه او ټول مالي تکلیفونه ئې هغه ته وبخښل او د تل له پاره ئې د دوستۍ وعده ورکړه. رتبیل عبدالرحمن او د هغه ملګری ابوالعنبر ئې ونیول او غوښتل ئې چې د حجاج استازي ته ئې وسپاري، خو هغو دواړو ځانونه له بامه راواچول او مړه سول. دا پېښې د کندهار د ارغنداو د ناوې په رخج (رخد) کې تر (۸۴ – ۸۵ھ) کال پوري پېښې سوې.

تر دې وروسته په ۸٦ ھ = ۷۰۵ع کال مسمع د مالک زوی سیستان ته وګومارل سو، ده د ابو خلده خارجي سره جګړې وکړې او هغه ئې ونیو، خو څنګه چې مسمع په همدې کال مړ سو د ده پر ځای قتیبه د مسلم زوی راغی او چې قتیبه شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی ئې په سیستان کې پرېښوو، ده په ۸۸ ھ = ۷۰٦ع کال په بست کې د رتبیل سره جګړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (د قتیبه ورور) همدغه کار تکرار کی او په اته سوه زره درهمه ئې روغه وکړه، څو کاله وروسته په ۹۴ھ کې قتیبه د مسلم زوی له خراسانه سیستان ته مخه وکړه او رتبیل له ده څخه وبېرېد او د کاله ئې یو میلیون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر ۱۰۸ھ = ۷۲٦ع کال پوري یو شمېر کسان د سیستان په امیرۍ وټاکل سوه خو تر سیستان پر مخ نه ولاړه، د هشام اموي په وخت کې اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالارۍ دلته راغی، دی په ۱۰۹ھ کال له سیستانه ووت او د زابلي رتبیل سره ئې سختې جګړې وکړې، چې په هغو کې پخپله اصفح او نور ډېر مسلمانان ووژل سوه او تر هغه وروسته په سیستان کې د عربي قبیلو تر منځ نزاع ولوېده او تر ۱۳۰ھ = ۷۴۷ع پوري ئې دوام وکی او د اموي دولت له مرکزه هم ډېر خلک د دې ځای د امیرانو په صفت راغله او دا دوره په سیستان کې د اموي دولت تر سقوطه په کورنیو جنګو کې تېره سوه، مګر اسلامي لښکرو د دریاب له لاري د سند پر مځکه یرغل وکی او د اموي په عصر کې ئې تر ۹٦ ھ = ۷۱۴ع کال پوري د هغه ځای مشهور ښارونه لکه ارمابیل، دیبل، نیرون، سیوستان، اشبهار، برهمن آباد، ارور (روهری) بابیه، ملتان او نور د لوی فاتح محمد بن قاسم په مشرۍ ونیول او تر هغه وروسته هم د سند مځکه د ملتان تر پایه او د پېښور تر شاوخوا پوري د اسلامي سالارانو تر امیري

لاندي پاته سوه او په دې توګه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شا ته هم خپلو فتوحاتو ته دوام ورکړی وو، خو لکه پورته چې مو ولیدل د افغانستان خلکو له مرو او سیستان څخه نیولې تر کابل او پېښور پوري څه دپاسه یو سل کاله د عربو د بریالیو لښکرو په مقابل کي مقاومت وکی او دا غرونه تل د خونړیو جګړو ډګر وو او هغه وخت چي رتابله او کابلشاهانو په زابل او کابل کي د عربي بریالیو څخه ماته کوله، د جبهې شاته یعني ګردیز او پېښور او ویهند ته پناه وړه او د خپل قوت تر نوي کولو وروسته ئې بیرته پر کابل او زابل یرغل کاوه او د عربو ساخلوګان ئې پوپنا کول، څو چي یوه پېړۍ په دې ګیرودار کي تېره سوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کي په ډېره مړانه له خپلي خپلواکۍ څخه دفاع وکړه، خو د اسلام دین ئې هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کي د ګندهارا ولایت له کابله تر پېښور او ویهند، کندر، سند او تکسیلا پوري د ګریکو بودیک د مدنیت او صنعت مرکز وو او په دې هیواد کي بودایي او برهمني لوی بودتونونه (معابد) موجود ول.

مآخذ: د البلاذري فتوح البلدان، طبري، چچ نامه، تاریخ سیستان، الاصابه، افغانستان به یک نظر، جغرافیای تاریخی ایران، دائرة المعارف اسلامی فتوحات عرب در آسیای میانه، خلافت د میور په قلم، معجم الانساب زمباور، تاریخ یعقوبی، د ابن اثیر الکامل، د یعقوبي البلدان، د ګردیزي زین الاخبار، مجمل فصیحی، سی – یو – کي د هیون تسنګ، راجه ترنګیني د کلهنه، د ایلیت د هند تاریخ، د افغانستان ۱ – ۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دری، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاریخ.

د عباسیانو زمانه

(۱۳۲ – ۲۰۵هـ)

په افغانستان کي د راشده خلافت او د اموي امارت یو سل او دېرش کاله اسلامي دوره په کشمکش او جګړو تېره سوه او د دې هیواد خلک لومړی د عربي دولت د سیاسي او لښکري واک د خپرېدو سره مخالف ول او دوهم دا چي د بني هاشم او بني امیه تر منځ په اختلاف کي د آل هاشم پر خوا ول او وروسته تر هغو چي اسلام ئې ومانه او وسله ئې له لاسه کښېښووه تل ئې دا فرصت لټاوه چي خلافت دي بیرته بني هاشم ته ورکړه سي او د دې انقلاب په ترڅ کي ئې زیار ویوست چي خپله خپلواکي او واکمني بیا

ټينګه کړي او د همدې مقصد له پاره د خراسان يو نامتو نوميالی عبدالرحمن مشهور په ابومسلم مروزي (چې په ۱۰۰ه کې زېږېدلی) د بنداد هرمز د زوی له مرو څخه درې فرسخه ليري د ماخان له خلکو څخه د دې بلني مخکښ (پېشوا) سو او په (۱۲۴ه = ۷۴۱ع) کال په ۲۳ کلنۍ کې کوفې ته ولاړ او په مکه کې ئې د امام ابراهيم عباسي سره وکتل، او خلک ئې د آل عباس د بلني تايدولو ته راوبلل چې له هغه سفره بيرته وطن ته راغی، په ۱۲۹ ه = ۷۴۹ع کال ئې د افغانستان په شمالي سيمو کې له مرو څخه نيولې تر تخارستان پوري خلک پر ځان راټول کړه او د آل عباس خلافت ئې اعلان کی او تور بيرغ ئې چې د دې بلني نخښه وه ورپاوه او پخپله لښکري چونۍ کې ئې د لوی اور لمبې پورته کړې، او خپل ځان ئې د (شهنشاه) په لقب ياد کی. د خراسان د اموي حکمران نصر د سيار د زوی او ابو مسلم تر منځ سخته دښمني پېښه سوه او مروان اموي په (۱۳۱ ه = ۷۴۸ع) کال د امام ابراهيم سر د آهکو په بنۍ کې وپېچه او هغه ئې وواژه او ورور ئې عبدالله سفاح کوفې ته وتښتېد، خو ابو مسلم تر خراسان پر مخ ولاړ او د خراساني لښکرو سره په کوفه ورننوت او په ۱۳۲ه کال ئې د کوفې په مسجد جامع کې د عباسي عبدالله سفاح په نامه خطبه وويله او د امويانو د دولت له منځه تله ئې اعلان کړه او د دې مهم کار او د آل عباس د خلافت تر بنسټ ايښوولو وروسته بيرته مرو ته راغی. ده تر (۱۳۵ه = ۷۵۲ع) پوري خراسان منظم کی او ماوراء النهر ئې هم ونيو او په ۱۳٦ه کال په ډېر شاهانه جبروت او برم مکې ته رهي سو، خو د سفاح ورور خليفه منصور دوانيقي د ابومسلم له ستر شخصيت څخه وبېرېد او دی ئې په (۱۳۷ه = ۷۵۵م) کال په ۳۷ کلنۍ وواژه او خراسان ئې د عباسيانو په امپراتورۍ کې دننه وساته. خو په همدې کال د ابو مسلم د سکروټو له ډک نغري څخه بيا لمبې پورته سوې او د هرات د لمر لوېدو خوا ته د اهرواته له کلي څخه زردشتي فيروز سنباد د سلو زرو تنو لښکرو سره د ابو مسلم د خون او د خپلي خپلواکۍ د اخيستلو له پاره د عباسيانو پر ضد پورته سو او د تاري د غرب او تبرستان خوا ته پر مخ ولاړ، عباسي خليفه منصور، جهور د مرارعجلي زوی د ده جنګ ته د لوی لښکري قوت سره راواستاوه او سنباد په دې جګړه کې د خپلو شپېتو زرو پيروانو سره ووژل سو، د خراسانيانو بله هڅه په ۱۴۱ه کال د برازبنده په مشرۍ تر سپين بيرغ لاندي وه، چې خليفه منصور خپل زوی المهدي د هغه دفع ته وګوماره، او د برازبنده قواوي ئې له منځه يووړې او پخپله ئې هغه د جګړې په ډګر کې

وواڑه او دا ماته د ۱۴۲ه کال د ربیع الاول په ٦ د دوشنبې په ورځ وه.

په (۱۴۴ هـ = ۷٦۱ع) کال د بست او کندهار خلک هم د منصور پر خلاف وښورېدل او د سیستان د حکمران زهیر د محمد ازدي د زوی سره ئې سخته جګړه وکړه او بیا په ۱۵۰ هـ = ۷٦۷ع کال د استاد سیس هروي له بادغیسه د حریش سیستاني په ملاتړ پاڅېد، خلیفه ۲۴ زره تنه لښکر د خازم بن خزیمه سره د دوی مقابلې ته راواستول، و عمرو او ابي عون د قتیبه زامنو هم د خلیفه په امر له تخارستانه پر دوی یرغل وکی او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کي ئې د سیس پیروان ووژل او پخپله دی ئې بندي کی چي په بغداد کي ووژل سو، او د ده لور (مرجیله) هارون وکړه چي د مامون مور وه، په ۱۵۱ه کال د زرنج ښار هم بلوا وکړه او د سیستان خلک د خپلو محلي مشرانو محمد د شداد د زوی او آذرویه د مرزبان زردشتي د زوی په مشرۍ د خلیفه منصور پر ضد وجنګېدل او د سیستان والي یزید د منصور خلیفه زوی ئې مغلوب کی، تر هغه وروسته په ۱٦۱ه = ۷۷۷م کال یو بل سړی مشهور په مقنع د هاشم بن حکیم په نامه د مرو له دیه کازه څخه پورته سو او په هرات او بادغیس او مرو کي ئې د سپین کالیو (سپید جامګان) په نامه یوه ډله پر ځان راټوله کړه او تر آمو ها خوا ته پوري وتل او همهلته د خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسیانو د لښکرو له خوا پوپنا سول (۱٦۳ه) او هم د (۱٦۰ هـ = ۷۷٦م) په شاوخوا کي په خراسان کي یوسف البرم پورته سو او په میمنه او مرغاب او پوشنج کي ئې د بلوا بیرغ ورپاوه، خو په یوه جګړه کي د خراسان د حکمدار یزید بن مزید له خوا بندي او په بغداد کي ووژل سو.

د سیستان په جبهه کي د سفاح په وختو کي یوه بستي سړي چي بوعاصم نومېد د سیستان امیر سو، دا وخت د عباسي دربار له خوا سلیمان کندي له خراسانه راغی او بوعاصم ئې له منځه یووی او په بست کي ئې هم د رتبیل سره جګړه وکړه او هغه ئې مات کی (۱۳۸ه = ۷۷۵ع)، خو بیا د سیستان خلک د حضین بن رقاد په مشرۍ په (۱۴۱ه = ۷۵۸ع) کال کي بلوا وکړه، چي لومړی د عباسي منصور له خوا هنادي السری وو تر هغه وروسته په (۱۴٦ه = ۷٦۳ع) کي د المهدي ماما یزید د منصور زوی د سیستان د حکمران په حیث راغی، خو تر څو مودې وروسته بیرته ولاړ او د ده پر ځای په (۱۵۱ه = ۷٦۸ع) کال معن د زایده زوی سیستان ته راغی او تر رخج (د ارغنداو تر ناوې) پر مخ ولاړ او په هغه جګړه کي چي د رتبیل سره ئې وکړه د هغه زوم ئې چي (ماوند یا ماوید)

نومېد د دېرشو زرو تنو لښكرو سره بندي ونيو او بغداد ته ئې واستاوه، خو په ۱۵۲ھ كال د سيستان خلكو د معن نس ځيري كى، په دې وخت كي په سيستان كي د خوارجو شورښت ډېر شدت درلود او په ۱۵۹ هـ = ۷۷۵ع كال د حمزه د مالک زوی د مهدي خليفه له خوا سيستان ته راغی او سيستانی خارجي نوح ئې له پښو واچاوه، د سيستان له نورو مهمو پېښو ځخه د تميم د سعيد د زوی اميري وه، چي دمهدي له درباره په (۱٦۹ھ = ۷۸۵ع) كال سيستان ته راغی او د بست او رخج خوا ته ئې لښكر ويوست او د رتبيل سره ئې جگړه وكړه او د هغه ورور ئې بندي كی او عراق ته ئې واستاوه.

خو د هارون الرشيد په وختو كي له (۱۷۱ھ = ۷۸۷ع) كال ځخه جعفر د محمد طوسي زوی او تر هغه وروسته عباس د جعفر زوی په (۱۷۳ھ) كال د خراسان حكمرانان ول او بيا په (۱۷۴ھ) كال خالد الغطريف او په ۱۷٦ھ كال حمزه د مالک زوی د خراسان په اميری وټاكل سوه او په (۱۷۷ھ) كال فضل د يحيی برمكي بلخي زوی د بغداد د دربار له خوا د خراسان حكمران سو او په دې ځای كي ئې يو غښتلی لښكر د خراسان د لښكر په نامه جوړ كی، چي شمېر ئې يو نيم ميليون تنو ته رسېده او ډېر نفوذ ئې پيدا كی، او په (۱۷۹ھ = ۷۹۵ع) كال له خراسانه بغداد ته وگرزېد، دی د خراسان د خلكو په قوت د عباسي د دربار له سپين روبو نوميالیو ځخه سو او همدا د بلخي برمكيانو نامتو كورنۍ د يحيی بن خالد برمكي له اولادې ځخه وه، چي د هارون الرشيد په وختو كي ئې دوه زامن فضل او جعفر په عباسي دربار كي وزارت ته ورسېدل، خو په پای كي د خلافت دربار د دوی له ډېر نفوذ ځخه وبېرېده او ځنگه چي خراسانيانو تل د خپلي خپلواكۍ د اخيستلو له پاره هڅي كولې، ځكه هارون الرشيد دا ستره كورنۍ چي د عباسي دولت ټول واک ئې په لاس كي اخيستی وو د قتل عام په واسطه پوپنا كړه (۱۸۷ھ = ۸۰۳ع). د فضل برمكي تر امارت وروسته علي د عيسی زوی او ماهان نمسي په ۱۸۰ھ كال او بيا هرثمه د اعين زوی په ۱۹۱ھ كال او عباس د جعفر زوی په ۱۹۳ھ كال د خراسان اميران ول، خو په سيستان كي د هارون د جلوس په كال بلوا وسوه، او كثير د سالم زوی د هغه ځای عربي حكمران بغداد ته وتښتېد، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سيستان د ځان تابع كی، او د رتبيل سره ئې په رخج كي جگړه وكړه، او د بشر د فرقد د زوی او د سيستاني حصين سره چي د خپلو سپرو سره په بست او سيستان كي ياغي سوي ول سختي جگړې وكړې او تر هغه وروسته په (۱۷٦ھ = ۷۹۲ع) كال

داود د بشر سیستاني زوی د سیستان امیر سو او د خلافت دربار مجبور سو چي د سیستان د ښورښتو د آرامولو له پاره پخپله له سیستاني لیاقت څخه کار واخلي، داود لومړی حصین له منځه واخیست، او سیستان ئې آرام کی خو د دې له پاره چي داود په نیمروز کي نفوذ پیدا نه کي ژر ئې موقوفه کی او د ده پر ځای په ۱۷۸ھ کال یزید د جریر زوی د سیستان په حکمراني وگومارل سو، دې سرې پر زابل او کابل یرغل وکی او تر هغه وروسته په ۱۸۲ھ کال د سیستان حکمران عیسی نامي تر کابله پر مخ ولاړ.

د دې عصر له خورا مهموپېښو څخه یوه هم دا ده چي په ۱۸۲ھ کال په سیستان کي یو نامتو پهلوان چي امیرحمزه د عبدالله سیستاني زوی (د زوطهماسپ له نسله) وو، میدان ته راووت. دې نابغ او اتل شخصیت د خراسان د پخوانیو آزادۍ غوښتونکو او استقلال طلبو نومیالیو په پیروۍ په سیمه کي د آزادۍ ولوله توده کړه او عیسی د علی زوی د هارون الرشید حکمران ئې وشاړه او پر زرنج ئې بری وموند او په عیسی پسي تر هرات او پوشنج پوري پر مخ ولاړ، خو عیسی بیرته دی د سیستان خوا ته پر شا کی، حمزه په نیمروز کي تازه قوت واخیست او بیا ئې پر نشاپور یرغل وکی او سختي جگړې ئې وکړې او په ۱۸۸ھ کال بیرته سیستان ته وگرزېد. څنگه چي د دې نیمروزي پهلوان میدان ته راتله د عباسیانو د واکمنۍ بنسټ رېږدولی وو، او خراسانیانو او نیمروزیانو بیا د خپلواکۍ غوښتلو آسمان لړزوونکي نارې پورته کړي وې، ځکه په (۱۹۳ھ = ۸۰۸ع) کال خلیفه هارون الرشید پخپله خراسان ته راغی او حمزه د دېرش زره جرار لښکر سره د نشاپور خوا ته وخوځېد، خو څنگه چي د ۱۹۳ھ کال د دوهمي خور په میاشت خلیفه د خراسان په طوس کي مړ سو، حمزه د عباسیانو د ویر ژړلو پاته کسانو سره جگړه و نه کړه او بیرته سیستان ته ولاړ او د بلوچستان او سند خوا ته ئې مارش وکی او په ډېرو فتوحاتو بریالی سو او په (۱۹۹ھ = ۸۱۴ع) کال له دې سفره بیرته راغی او په ۲۱۳ھ کال ووژل سو. خو د ده د مړاني او پهلوانۍ نکلونه تر ډېرو پېړیو پوري د خلکو په خولو کي ول او د ملي پهلوان په حیث پېژاند کېده او د ده په پیروۍ حرب د عمیده زوی له بسته پاڅېد، دی د سیستان د خاش له خلکو څخه وو او تر ۹۹ھ پوري ئې د عباسي حکمرانانو سره جگړې وکړې او د آزادۍ غوښتلو نغری ئې تود وساته او تر هغه وروسته عباسي حاکمان سیستان ته راتله، خو حقیقي واک د آل طاهر په لاس کي وو.

مگر د افغانستان له هغو واکمنو کورنیو څخه چي د آل عباس د خلافت په جوړښت کي ئې د ابو مسلم خراساني سره ملگري وکړه د غور د سوریانو کورنۍ وه، چي د ماهوي د همهغه کهول پایځوړ وو چي دمخه ئې یادونه وسوه، له دې کهاله څخه د امویانو د دورې په پای کي شنسب د خرنک زوی د غور په غرو کي امارت درلود، او زوی ئې امیر پولاد د (۱۳۰ هـ = ۷۴۷ع) په شاوخوا کي د خراسان په هڅو کي د ابو مسلم پر خوا وو، چي تفصیل به ئې د غوریانو د حالاتو په شرح کي راوړه سي.

ماخذ: طبري، البلاذري، تاریخ سیستان، طبقات ناصري، پټه خزانه، یعقوبي، تاریخ برامکه، البرامکه، انسیکلوپیډی اسلامی، ابن اثیر، مروج الذهب، معجم الانساب، زین الاخبار گردیزی، افغانستان بعد از اسلام – لومړی ټوک، الکامل ابن اثیر، مجمل فصیحی، ابن خلدون.

په اموي او عباسي دوره کي

د افغانستان اجتماعي او مدني احوال

لکه په تېرو فصلو کي چي مو وویل د خلفای راشدینو او امویانو په وختو کي ځو ځو واره د خراسان خلکو له هرات او مرو او سیستان څخه نیولې تر زابل او کابل او تخارستان پوري د عربو د سیاسي واک د خپرېدو پر خلاف وښورېدل، برهمني کابلشاهانو او رتبیلانو حتی تر هجرت وروسته د ۱۸۰ کالو په شاوخوا کي هم په کابل او زابل کي مقاومت کاوه او د بودایي او برهمني مدنیت اغېزه په کابل او زابل او تخارستان او بلخ کي پاته وه او د افغانستان د هیواد په لمر لوېدیځو سیمو لکه سیستان او هرات او گوزگانان او مرو کي هم د زردشتي ثقافت نخښي لیدلي کېدلې.

خو د خلکو مقاومت که بودایي ول او که زردشتي ډېر کلک او سخت وو او د دې هیواد خلکو نه غوښته چي د نورو د اطاعت رسۍ په غاړه کي پرېږدي. د امویانو په وخت کي د خراسان مشرانو دې مقاومت ته اسلامي بڼه ورکړه. په دې معنا چي د امویانو د امپراتورۍ برخلاف ئې د آل هاشم په طرفدارۍ وسلې ته لاس واچاوه او خراسان د آل هاشم د پناه غوښتونکو ټاټوبی سو. خو دا نکته باید هېره نه سي چي دې مقاومت که څه هم د هاشمیانو د طرفدارۍ بڼه پیدا کړې وه مگر په حقیقت کي د دې خلکو د خپلواکۍ غوښتنو پر پټ حس ولاړ وو او دلیل ئې دا دئ چي همدې خلکو د امویانو د امپراتورۍ بنسټ له بېخه ویوست او د عباسیانو د امپراتورۍ بنسټ هم د خراسانیانو په لاس کېښېښود سو او یو مسلم خراساني ابراهیم امام او سفاح د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو څنگه چي ومو لیدل په خراسان کي پرله پسې ښورېښتونه او اضطرابونه آرام نه سوه او خراسانیان لکه چي د امویانو سره جنگېدلي ول د آل عباس سره ئې جگړه وکړه او د خپلواکۍ د گټلو له پاره په دې هیواد کي ملي پهلوانان پیدا سوي دي او که د امویانو سره د خراسانیانو جگړې یوازي د آل هاشم په طرفدارۍ پوري

تړلي وای نو په بغداد کي د آل هاشم او عباسیانو تر استقرار وروسته باید په دې هیواد کي د خونړیو جګړو د اورلمبې مړې سوي وای.

خو خراسانیانو او د افغانستان خلکو یو وخت له پخوانیو ادیانو څخه د دفاع په نامه او بل وخت د شعوبیه په نوم او کله د آل هاشم د دوستۍ په نامه او یو زمانه بیا د خوارجو او نورو په نامه یوازي یو مقصد پر مخ بیوه چي هغه د پردۍ سلطې له منځه وړل او د خپلواکۍ ګټل وه، چي وروسته ئې د آل طاهر او آل سامان او نورو محلي واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راووست.

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنۍ جګړه ګټوره وه، په دې معنا چي د اسلام دین ئې د هغه د نوي ترقۍ خوښوونکي روح سره ومانه، خو د پرله پسې جهاد په نتیجه کي د محلي حکومتو خاوندان هم سوه او خراساني ثقافت ئې د اسلامي او عربي روایاتو سره ګډ کی او راتلونکي وخت ته د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره قوي او غښتلي عناصر سول. حال دا چي پخواني دینونه ئې زاړه سوي او له خرافاتو او اوهامو ډک ول او په هغه عصر کي ورځني ګټه اخیستل ممکن نه وو.

په لومړیو دوه سوه هجري کلو کي د اسلام دیانت د زردشتي او بودایي او برهمني ادیانو ځای په افغانستان کي ونیو او عربي ژبه هم د خپل رسم الخط سره په ټول افغانستان کي خپره سوه او تر دوه نیم سوه کالو پوري هم د افغانستان په لمر ختیځو سیمو کي د سنسکریت ژبه او رسم الخط د عربي کوفي لیک سره یو ځای موجود ول، لکه چي هغه ډېره پخوانۍ کتیبه چي په توچي (لمر ختیځ افغانستان) کي (۲۴۳ ھ = ۸۵۷ع – جمادی الاولی) پر یوه ډبره لاس ته راغلې په عربي او سنسکریت دواړو ژبو ده او اوس د پېښور په موزیم کي خوندي ده.

په خراسان او هرات او سیستان کي هم پهلوي ژبي خپل ځای په همدې وخت کي دري ژبي ته پرېښوو او اسلامي علومو تفسیر، حدیث، رجال او سیر هم په افغانستان کي رواج وموند او په زرنج او بلخ او هرات او مرو او نورو کي لویي اسلامي مدرسې منځ ته راغلې او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابو حنیفه د ثابت زوی او د زوطي نمسی (د کابل د شمال) او ابن المبارک مروزي او محمد د کرام سیستاني زوی (د کرامي مذهب مؤسس)، او ابراهیم بن طهمان باشاني (هراتي) محدث او ابو اسحق ابراهیم بن یعقوب جوزجاني محدث او ابراهیم ادهم بلخي صوفي

او ابو سليمان موسى جوزجاني حنفي فقيه او ابراهيم بن رستم مروي د بو حنيفه له ملګرو څخه او ابو داود سجستاني د مشهور سنن خاوند او ابو حاتم سهل بن محمد سيستاني محدث او ابو جعفر بلخي منجم او ابو قتيبه مروزي مؤرخ، او بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر او علي بن الجهم خراساني عربي شاعر او نور له دې هيواده پاڅېدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مدنيت، آداب او د ادارې اصول هم د خراسان خلکو لکه برمکيان او نورو يووړه او د عربي ژبې کلمات په دري ژبه ګډ او دا اوسنۍ پارسي ځني جوړه سوه او په دې ګڼه کي عربي او خراساني ګډ مدنيت منځته راغی او يو زيات شمېر بريالي عربان د دې ځکي په لويو ښارو کي لکه هرات او زرنج او بلخ او مرو او نورو کي مېشته سول او په دې توګه د افغانستان د آريايي نژاد سره د عربي (سامي) نسل ګډون او په دې هيواد کي د عربي آدابو او دود او دستور خپرېدل شروع سوه، د دې ځای پر اوسېدونکو عربانو سربېره خورا ډېر عربي وسله وال عسکر هم په خراسان کي په جګړه اخته ول، چي د ابن اثير په قول د اموي په وختو کي د قتيبه په مشرۍ نه زره د بصرې خلک، لس زره د بکر له ټبره او لس زره د تميم له قبيلې څخه او څلور زره له عبد قيسه او لس زره له ازد څخه او اووه زره د کوفې له خلکو ول، چي ټوله اووه څلوېښت زره خالص عربي نژاده لښکر او اووه زره هم موالي د حيان بنطي تر مشرۍ لاندي ول، قتيبه له وطني خلکو څخه هم تل لښکر جوړاوه، لکه چي د خراسان له خلکو څخه ئې هم له لسو څخه نيولې تر شلو زرو تنو پوري لښکر راغونډ کړی وو چي د عربي لښکرو سره ئې خدمت کاوه، او له دې څخه ثرګندېږي چي په خراسان کي د عربي دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو زيات نه ول او همدې شمېر اسلامي فتوحات په ماوراءالنهر کي د چين تر حدودو پوري رسولي ول.

په اموي او عباسي عصر کي اسلامي فتوحات د سند او غربي هند زياترو ښارو ته رسېدلي ول، ځکه نو د هند زياتره پيداوار لکه دواوي او عقاقير او اودلي شيان او هندي مصنوعات د ملتان او ديبل او منصوره او ويهند او ارور (رهري) او قندابيل (ګنداوي) او قزدار (اوسنی خضدار) او د توران او د سند د ناوې د نورو ودانو ښارو له تجارتي مرکزو څخه له کشميره نيولې د (سند) د مهران د سيند تر مجرى پوري د زابل او سيستان او هرات له لاري ايران او عراق او عربي متمدنو ښارو ته لکه بغداد او دمشق او نورو ته د تجارت په توګه وړل کېده او د اصطخري او ابن حوقل په وينا د

قزدار او مکران او توران (اوسني بلوچستان) د فانيذ (سپيني شکري) تجارت په ټول خراسان او عراق کي کېده او لکه البشاري مقدسي چي وايي په توران کي د دانه داري سپيني شکري د اعلی ډول لويي کارخانې وې، همدا راز د پنجاب تجارتي کاروانونه د اوسني پښتونستان له لاري کابل او غزنه او خراسان او بخارا او ماوراء النهر ته هم تله او له هغې خوا ئې چيني مالونه هند ته وړه. د خراسان او مرو وريښمين ټوکران د تجارت مشهور مالونه ول چي کاروانونه به ئې چين ته هم تله او د هيد په وينا دې تجارت په عباسي عصر کي بشپړه پراختيا موندلې وه، چي هندي لوښي او د خراسان وسپنه او د هند او سند عود او قرنفل او نارکيل او د سپينسو کالي او پيلان د افغانستان له لاري د عربي هيواد لمر لوېديځو سيمو ته وړل کېده، څنگه چي په خراسان کي د اسلامي حکومت د ټينگښت په سبب امنيت ټينگ وو نو ځکه د سامانيانو په ښارو کي د چين تجارت هم زيات سو او هم له بلي خوا څنگه چي د سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هيواد د عربي هيوادو سره ونښلاوه نو د منځنۍ آسيا د هيوادو او ټول خراسان تجارتي اوضاع هم ځرگند پرمختگ وکی.

ابو زيد سيرافي وايي چي: له هندوستانه پرله پسې کاروانونه خراسان ته او له هغه ځايه هند ته ځي او راځي، د دې لويو کاروانو لار پر زابلستان ده چي له همدې ځايه قزدار او کيزکان (قلات) او مکران ته تله، او د شال (کويته) او بولان د درې او سيبۍ (سيوۍ) له لاري ئې د سند سره تجارت کاوه او د ابن اثير په قول د هرات اودلو شيانو ډېر شهرت درلود، چي په همدې سبب ئې په عربي ژبه د هراتي کالو سوداگر ته (هراء) وايه او هغه وخت چي مقريزي د مصر د مشهورو منسوجاتو د ډولو نومونه اخلي يوه ټوټه د خراساني ټوټې په نامه هم د هغو ښکلو زربفتو او مخملو او نورو ټوټو په رديف کي يادوي او له دې څخه ځرگندېږي چي په مصر کي عربي صنعتگرانو هم په همغه خراساني نامه او جنسيت د خراساني منسوجاتو تقليد کاوه.

د جوزجاني په قول: بلهاري هم د هند له تجارتي مرکزو څخه وو، چي هلته د هند او خراسان سوداگر اوسېدل او د مشکو سوداگري ئې مشهوره وه او همدا راز جلوت او بلوت او لمغان او دينور او ويهند د هند او خراسان تجارتي مرکزونه ول، چي د لومړي ياد سوي ښار تجارتي مالونه گنی (نيشکر) او غوايي او پسونه او د وروستي ياد سوي ښار تجارتي مالونه مشک او مرغلري او گران قيمته کالي ول.

خو د حدودالعالم د مؤلف جوزجاني په قول خراسان يو ودان او د نعمتو ډک ملک وو چي د سرو او سپينو زرو او جواهرو کانونه پکښې ول او د اسانو او جامو او پېروژو او داروگانو او ورېښمو او مالوچو د پيدا کېدو ځای او تجارتي لوی مرکز ئې نيشاپور وو، خو د خراسان د ښارو نامتو پيداوار دا ول: له هراته کرباس او شيرخشت او دوښا، له مالن څخه طايفي وڅکي (مويز)، له کروخه کشمش، له مرو څخه اعلی مالوچ (پنبه) او قزين جامونه او سرکه، له گوزگانان څخه ښه آسان او کراستي او د آس تانگونه او زيلو او پلاس، له تالقانه وڅکي او کراسته، له کندرمه کراسته، له بلخه ترنج او نارنج او گنی (نيشکر) او نيلوفر، له تخارستانه پسونه او غله او راز راز مېوې، له سمنگانه (اوسني ايبکه) وڅکي او مېوه، له بنجهيره (اوسني پنجشېره) سره زر او سپين زر، له غوره پرده او زغره او ډال او ښه وسله، له سيستانه فرشونه او زيلو او خرما او انکوزه، له بسته (د هند لوی تجارتي مرکز) وچي مېوې او خمتا (کرباس) او صابون، له درغشه (زميندا ور) زعفران، له بدخشانه سپين زر او سره زر او بيجاده او لاجورد.

الماني فون کريمر وايي چي: د شبرقان (اوسنی شبورغان) توري د عباسيانو په هيواد کي ډېري مشهوري وې او د هندي تورو (مهند) تجارت هم له دې لاري کېده، د تالقان کراستي او نور د اوارېدو وړين شيانو او قالينو شهرت درلود او د هغه ځای تاوده اودلي شيان په تېره بيا چوخه او پټو ډېر مستعمل ول، هغه لوی ښارونه چي په خراسان او سيستان او زابل کي د تجارت مرکزونه ول د دې هيواد د کرهڼي او تجارت او صنعت پر پرمختگ دلالت کوي.

تر کمه ځايه چي د تاريخ له پاڼو ښرگندېږي د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سيمو څخه دا لاندي عايدات د خراج، جزيې، زکاة، د غنايمو د خمس او د دولتي مځکو د عايداتو او عشور په نامه درلودل:

د جهشياري او ابن خلدون په قول:

له خراسانه: (۲۸۰۰۰۰۰) درهمه، (۲۰۰۰) د زرو ټوټې، (۴۰۰۰) غاتري، (۱۰۰۰) مريان، (۲۰۰۰۰) کالي، (۳۰۰۰۰) رطله هريړه.

له سيستانه: (۴۰۰۰۰۰۰) درهمه، (۳۰۰) کالي، (۲۰) زره رطله فانيذ (سپينه شکره).

له توران او مکران څخه: (۴۰۰۰۰۰) درهمه، خو د قدامه بن جعفر په قول د روغي

په وخت کي د عباسي دولت عايدات په دې توګه ول:

له خراسانه: (۳۷۰۰۰۰۰۰) درهمه.

له سيستانه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

له توران او مکران څخه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه. خو د سيستان د تاريخ مؤلف تر اسلام وروسته د سيستان عمل د پخوانۍ روغي په اساس داسي ليکي:

د سيستان له کورتانو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زميندا ور، اسفزار، خجستان، زر زر درهمه (يو مليون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پايه د ۲۰۰هـ په شاوخوا کي: اته دېرش مليونه درهمه.

بيا همدا مؤلف د سيستان د خراج په شرح کي وايي چي: د سيستان ټوله ماليه (۵۳۹۷۰۰۰) درهمه دي، چي له هغې جملې څخه (۸۵۰۰۰) درهمه خالص عايدات او جزيه، او پاته (۵۳۱۲۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي.

خو ابن خرداذبه د (۲۳۲هـ) په شاوخوا کي له معتبرو رسمي اسنادو څخه مهم معلومات راټول کړي دي چي د خلافت اداري او مالياتي نظام همهغه وو، چي په خراسان کي تر اسلام د مخه رواج درلود.

د طلا پيسې دينار وې، چي ۲۵، ۴ طلا ئې درلوده او د سپينو زرو پيسې درهم وې چي ۹۷، ۲ سپين زر ئې درلوده. په جنسي مالياتو کي کيلی رواج وو، چي کر (د لومړي توري په پېښ) ئې ورته ويل او د شپږ خروارو سره برابر وو.

ابن خرداذبه د خلافت د شرقي مځکو حاصلات داسي ليکي:

سيستان: (۶۷۷۶۰۰۰) درهمه.

رخج او زابلستان او زميندا ور تر تخارستان پوري (۱۴۷۰۰۰) درهمه.

سرخس: (۳۰۷۴۰۰) درهمه.

مروشاهجان: (۱۱۴۷۰۰۰) درهمه.

مرو رود: (۴۲۰۴۰۰) درهمه.

بادغيس: (۴۴۰۰۰۰) درهمه.

هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱۱۵۹۰۰۰) درهمه.

پوشنګ: (۵۵۹۳۵۰) درهمه.

تالقان د مروالرود او بلخ تر منځ: (۲۱۳۰۰) درهمه.

غرجستان د هرات او مرو رود او غزنه تر منځ:

(۱۰۰۰۰۰) درهمه او دوه زره پسونه.

د تخارستان سیمي د بلخ او جیحون تر منځ:

زم: (۱۰٦٦۰۰) درهمه.

فاریاب: (۵۵۰۰۰) درهمه.

قبروغن (قته غن؟): (۴۰۰۰) درهمه.

کوزگانان: (۱۵۴۰۰۰) درهمه.

بونذه: (۲۰۰۰) درهمه.

برمخان او بنجار: (۲۰٦۵۰۰) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه ئې: (۱۹۳۳۰۰) درهمه.

مندجان: (۲۰۰۰) درهمه.

خلم: (۱۲۳۰۰) درهمه.

روب او سمنگان: (۱۲٦۰۰) درهمه.

بامیان: (۵۰۰۰) درهمه.

کابل: (۲۰۰۰۵۰۰) درهمه نغد او دوه زره میئڅي د شپږ سوه زرو درهمو په قیمت).

ریوشاران: (۱۰۰۰۰) درهمه.

مکران: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰۰۰۰) درهمه.

وخان: (۲۰۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲۰۰۰) درهمه.

په دې عایداتو کې هغه پیسې چي له جزیې څخه لاس ته ورتلې له هندوانو او بې له اسلامه د نورو آسماني ادیانو له خاوندانو څخه اخیستلې کېدې، او د امام ابو یوسف رحمة الله علیه په قول په خراسان کې د هر یوه سړي پر سر درې دیناره ټاکل سوي ول، چي بېوزلي او غریبان پکښې شامل نه ول او دا مبلغ د اموي عبدالملک په وختو کې ټاکل سوی

وو، خو د خراج په ډول کي د مقريزي په قول په اموي عصر کي له تاکستاني يو جريب څخه لس درهمه او له نخلستان څخه اته درهمه او د گنيو (نيشکر) له کښت څخه شپږ درهمه او له مېوه لرونکي مځکي څخه پنځه درهمه او د غنمو د کښت له مځکو څخه څلور درهمه او د اوربشو له مځکي څخه دوه درهمه اخيستل کېدل.

اوس موږ له پورتنيو تاريخي کتنو څخه يوه نتيجه راباسو، او هغه دا چي د خراسان له مځکو څخه له نيشاپوره نيولې د سند تر سينده او له جيحونه تر بحيرهٔ عرب پوري د عربي دولت ټوله مالي عوايد د قدامه او د سيستان د تاريخ د نامعلوم مؤلف په قول د ۴۴ مليونو درهمو په شاوخوا کي او د ابن خرداذبه په قول د ۴۵ مليونو درهمو په شاوخوا کي ول او که د مقريزي د قول په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ٦ څخه تر ۷ مثقالو پوري سپين زر وګڼو او هر مثقال پنځه افغانۍ قيمت ولري نو ټوله به ۲۲۵ مليونو افغانيو په شاوخوا کي وګڼل سي.

د عربي دولتو د مالي درامد په باب کي راز راز معلومات سته، خو د مصارفو څخه ئې خبر نه يو، يوازي د سيستان د تاريخ نامعلومه مؤلف په سيستان کي د دولت د مصارفو يو دقيق فهرست ليکلی دئ چي له هغه څخه په هغه وخت کي د حکومت د مصارفو ډولونه او اندازه معلومېدای سي، او موږ هغه راوړو څو چي د عربي حکومت د ولاياتو په يوه ولايت کي د دولتي عوايدو او مصارفو څه نه څه يوه کوچنۍ موازنه د اوسني عصر د مروجو بودجو پر اساس لاس ته راسي:

نوموړی مؤلف د سيستان د خراج عمل د (۵۳۹۷۰۰۰) درهمو په شاوخوا کي ليکي او مصارف ئې داسي بيانوي:

خاص د سلطان له پاره: (۲۰۰۰۰۰۰) درهمه.

د تيموق؟ جوړول: (۲۰۰۰۰۰) درهمه (بنايي چي د هلمند د رود بند وي).

د باړې جوړول: (۱۲۰۰۰) درهمه (د ښار د کلا جوړول مقصد دي).

د نورو کلاوو جوړول: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د بنديانو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

په جامع جومات کي د روژې مصارف: (۳۰۰۰۰) درهمه (هر قاري او د مسجد خادم ته د روژې په مياشت ۲۰ درهمه).

د مؤذنانو له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

په هر کال کي د سلو مريانو آزادول: (۵۰۰ درهمه).

د روغتون له پاره: (۱۰۰۰۰) درهمه.

د بندو تړل: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د شرط (پوليس) له پاره: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د خراج د بندار (د ماليې رئيس) او د هغه د منشيانو له پاره: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د صاحب مظالم (عدليه) له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

د ريگو او شگو د تړلو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

پرت (د رودو د خاورين بند له پاره): (۵۰۰۰۰) درهمه.

د هلمند د پلو، لارو او کښتو د ويالو له پاره (۳۰۰۰۰) درهمه.

پر پورتنيو ټاکل سوو مصارفو سربېره د سيستان د تاريخ مؤلف دا اشاره هم کوي چي نور پاته عايدات ئې د ابناء سبيل او ضعيفانو او غريبانو د کالو او نفقې او نورو هغو مصارفو له پاره سپمول او ساتل چي د والي په اختيار ول.

سربېره پر هغو سکو چي په اموي او عباسي دولتو کي د خلفاوو په نامه په ټولو اسلامي ولاياتو کي وهلي کېدلې په خراسان کي د سند تر سينده د پخوانيو غير اسلامي دولتو ځيني سکې هم رايجي وې او کله هم د گندهارا او پنجاب او باختر د ساساني پاچهانو يا بودايي شاهانو پر پخوانيو سکو د خليفه نوم او کلمهٔ طيبه هم وهل کېده.

د خلافت واليان چي خراسان ته راتله دوی حق درلود چي په خپل نامه سکه ووهي. لکه حميد د قحبه زوی (د ۱۵۱ هـ په شاوخوا کي) او عبدالملک د يزيد زوی (د ۱۵۹هـ په شاوخوا کي) او جعفر د محمد زوی (د ۱۷۱هـ په شاوخوا کي)، او علي د عيسی زوی (د ۱۸۰ هـ په شاوخوا کي) او هرثمه د اعين زوی (د ۱۹۱هـ په شاوخوا کي) او غسان د عباد زوی (د ۲۰۲هـ په شاوخوا کي).

د بغداد د عباسيانو د وخت هغه واليان ول چي په نيشاپور کي ئې په خپلو نومو سکې وهلي دي، چي نومونه ئې سته او هم ابو مسلم خراساني د (۱۳۲هـ په حدودو کي) د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مرو کي سکه وهلې ده چي تر اوسه سته.

د اسلامي لښکرو د فتوحاتو سره سم طبعاً د عربي دولت سکې په ټولو مفتوحه هيوادو کي رواج سوې او لکه مقريزي چي ليکي په اسلامي عصر کي حضرت عمر

فاورق ﷺ د لومړي ځل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل او صورت سکې خپرې کړې او پر هغو باندي ئې لااله الا الله وحده و محمد رسول الله وليکه، د دې درهمو وزن هر لس درهمه شپږ مثقاله سپين زر او حضرت عثمان ﷺ پر هغو باندي الله اکبر وليکه، د امير معاويه په وخت کي زياد د ابو سفيان زوی په بصره او کوفه کي داسي درهمونه رواج کړل چي هرو لسو درهمو ئې اووه مثقاله سپين زر وزن درلود او پر هغه سکه چي په دمشق کي د امير معاويه له خوا وهلې سوې د داسي انسان بڼه ليده کېږي چي توره ئې په غاړه ده، په اموي عصر کي مصعب د زبير زوی هم په عراق کي د اموي درهمو پر اساس سکه ووهله او عبدالملک اموي هم په عراق کي د حجاج په ذريعه مصورو درهمونو رواج درلود چي د هر درهم وزن شپږ دانگ (دوانيق) وو او پر هغو باندي ئې قل هو الله احد هم ليکلې وه.

تر (۲۰۰هـ) وروسته په خراسان کي د دې ځای د داخلي پاچهانو سلسله منځ ته راغله، او د خراسان پاچهانو لکه طاهريانو او سامانيانو او صفاريانو او غزنويانو چي د عباسي خليفه گانو معاصران ول، يوه په نشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، ري او د خپلو هيوادو په نورو ښارو کي دارالضرب درلود او د سپينو او سرو زرو سکې ئې په کوفي رسم الخط رواج کړي وې چي د پاچا او خليفه دواړه نومونه ورباندي وهل کېده، د سلطان محمود ځيني سکې د سنسکريت په رسم الخط وهلي سوي دي او ښايي چي دا سکې د هند په هغو ښارو کي وهلي سوي وي چي سلطان محمود فتح کړي ول.

د اصطخري او ابن حوقل په وينا د افغانستان په لمرختيځو سيمو کي تر سنده پوري يوه سکه د قنهري قنهريات (گندهاري) په نامه وه چي د کابل او راولپنډۍ تر منځ (گندهارا) ته منسوبه وه او اسماعيليه او لوديه حکمرانانو په ملتان کي وهلې وه، دا سکه د عراقي پنځو درهمو سره برابره وه، او همدا شان د خالصو سرو زرو سکه د هندي درو درهمو سره مساوي وه.

لکه مقدسي چي اشاره کوي په منصوره او ملتان او کندهار او توران کي د (من) تول د مکي منه سره يو وو او بلي پيمانې ته ئې (کيجي) ويل چي په کيج او توران کي ئې تول د ځلوېښتو منو سره برابر وو.

خو د اموي هيواد سياسي وېش داسي وو چي: د خراسان او ماوراء النهر ټولو

مفتوحه مځکو تر کابل او پنجاب او سنده په عراق عجم پوري اړه درلوده، او د عراق د والي له خوا دوه تنه غلامان را استول کېده چي د يوه مرکز د خراسان له پاره مرو او بل مرکز د کابل او پنجاب او سند له پاره وو، خو دې وېش په عباسي دوره کي چي په افغانستان کي اسلامي فتوحات پراخ سوه تغير وموند او پر ځو نورو مهمو او اساسي ولايتو ووېشل سو: لومړی د خراسان ولايت چي له مرو او هرات څخه تر بلخ او تخارستان پوري پروت وو (۳۹ – د خراسان نقشه دي وکتله سي).

دوهم د سجستان ولايت چي تر کابله پوري رسېده.

دريم د توران ولايت چي تر مکران او سند پوري رسېده او په دې ولايتو کي مالي نظام او د ماليو د اخيستلو دفترونه د هغه وخت د خاصو اداري اصطلاحاتو سره موجود ول او خوارزمي په دې باب کي يوه ګټوره شرح ليکلې ده او د مځکو خراج ئې هم پر درې ډوله:

لومړی محاسبه (نغدي يا جنسي).

دوهم مقاسمه (پر پيداوار ماليه).

دريم مقاطعه (هغه ماليه چي د حکومت او جاګيردار تر منځ ټاکله کېده) حکومت ته ورکاوه او په ټولو ولاياتو کي د خراج (مالياتو) او بريد (پوسته) او جيوش (عسکر) او نفقاتو دېوانونه او رسايل (مکاتبات) او صدقات او مصادرات او اوقاف او روانب (تنخواه) شرط (پيولس)، قضا (عدل) او نور موجود ول او د ابن خلدون په قول کاتب مهمه عهده درلوده چي د عربي حکمدارانو خاص باوري سړی او صاحب السر وو او ځو تنه ئې په يوه وخت کي دې کار ته ګومارل، رسمي فرمانونه او اسناد ټول د کاتبانو له خوا ليکل کېده او استول کېده او هغه کار چي نن ئې وزير او سکرتري کوي هغه وخت کاتبانو ته سپارل کېده، تر کاتب وروسته حاجب د وزير دربار وظيفه درلودله، چي زياتي چاري د حاجب په واسطه اجرا کېدلې، او عساکر چي د ديوان الجند يا ديوان الجيش له خوا اداره کېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلي) پر ټولګيو وېشلي سوي او وسله ئې توري، زغره، خول، نېزه، غشی، لېندۍ، منجنيق، دبابه او ضبور (يو ډول ټانک) ول، د عسکرو کالي کميس او لنډ پرتوګ او څپلۍ (لکه د غرو د پښتنو کالي) ول او د لښکر کتارونه پر پنځه ډوله ول:

لومړی قلب (منځ): چي په هغه کي لوی مشر او قايد وو.

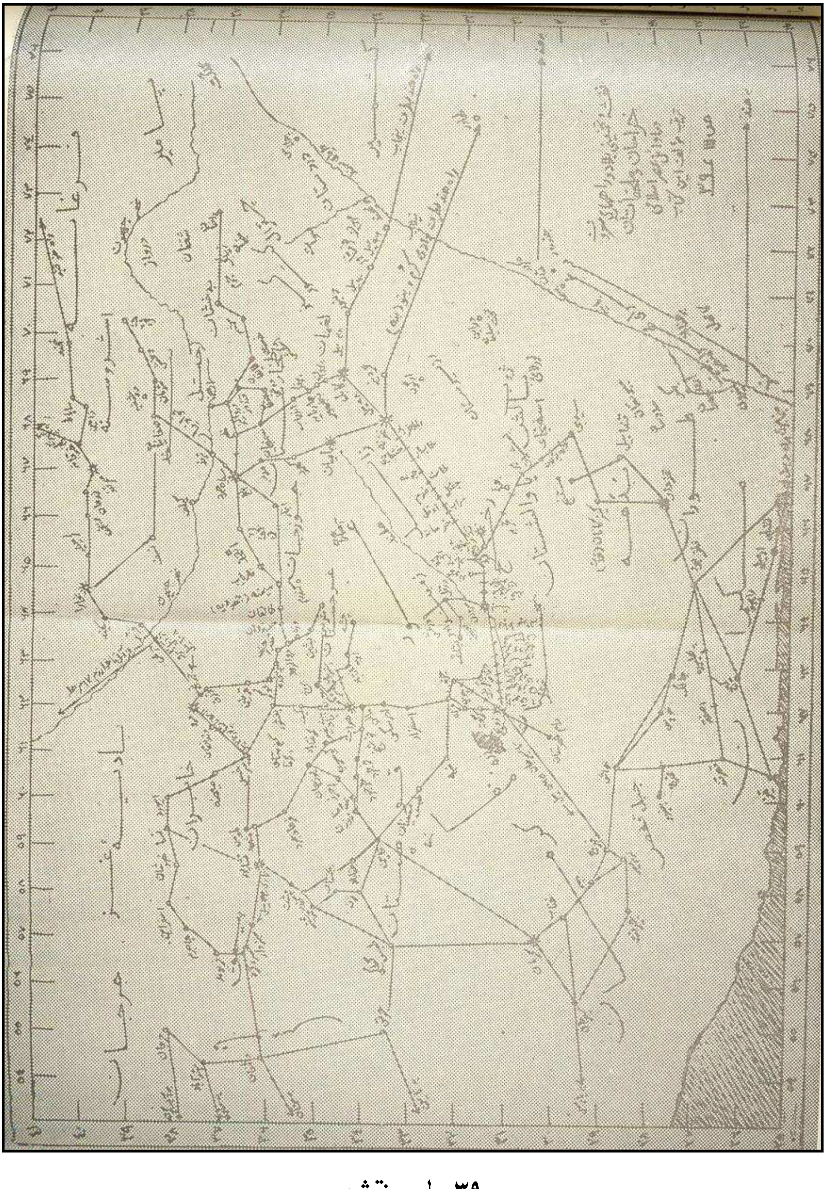

۳۹–لمبر نقشه

دوهم میمنه (ښی خوا).

دریم میسره (کیڼه خوا).

څلرم کتیبه یا مقدمه (دمخه خوا) له بریالیو سپرو.

پنځم ساقه تر لښکر وروسته او د لښکرو مشران هم زیاتره عربان ول.

خود قضا نظام:

په اموي عصر کي داسي وو، چي:

د صحابه وو او تابعينو، عالمان او صالحان د خليفه له حضوره او يا د ولايت د حکمرانانو له خوا په مهمو ښارو او مرکزو کي د قاضيانو په حيث مقررېدل او دې قاضيانو د قرآن او سنت او اجماع او قياس يعني د څلور گونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړي حلولې او په خپل اجتهاد کي آزاد او د شريعت د احکامو په نافذولو کي د اميرانو د سياست له اغېزې څخه خپلواک ول او د خليفه عمر بن عبدالعزيز رحمه الله په قول ئې دا پنځه صفات (پوهه، بې تمه والی، زغم [حلم]، په آئيمه پسي اقتدا او د پوهي او رايي د خاوند سره گډون) درلود او پر مدونو سجلو ئې د قضا فيصلې ليکلې او ځينو قاضيانو د حکومت تنخا نه اخيستله او هغه چا چي اخيستله د کاله تر زرو دينارو او د مياشتي تر لسو ديناور پوري رسېدل. همدا راز د امر معروف او نهي منکر او د تول او وزن او د بازار د معاملو د نگرانی او د ديني احکامو د تبليغ له پاره محتسبان مقرر ول او په تېره بيا عربي پوهان او د امت صالحان د اسلام د دين د تبليغ له پاره د خراسان مفتوحه هيوادو او په هغو پوري تړلو سيمو ته راتله، لکه چي د ۴۷هـ په شاوخوا کي ربيع الحارثي عربي حکمران په سيستان او زابلستان کي د حسن بصري (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامي قوانين نافذ کړي ول.

مأخذونه:

حدودالعالم، د السيايي تاريخ الاسلام - عربي - دريږ ټوکه، البشاري اصطخري، د البلاذري فتوح، کتاب الوزراء والکتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سيرافي سفرنامه، د اموي عصر د تجارت تاريخ، ابن حوقل، حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن قدامه، کتاب الهند والسند، د امير علي مختصر تاريخ عرب، فتوحات عرب در آسيای ميانه، الکامل ابن اثير، تاريخ ادبيات فارسی د صفا، د ابن نديم الفهرست، د پېښور د

موزيم کتيبې، تاريخ سيستان، تاريخ تمدن ايران ساسانی د نفيسي، د امام ابو يوسف کتاب الخراج، د خلفاوو په عصر کي د مشرق تهذيب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصری، مفاتيح العلوم، تاريخ التمدن الاسلامی د جرجي زيدان، تهذيب و تمدن اسلامی – دري ټوکه – اردو، نفوذ الاسلاميه د مقريزي، شرق در تحت ادارهٔ خلافت، تاريخ عرب د حتی، د گوستاولوبون تاريخ تمدن عرب.

دریمه برخه:

اسلامي خپلواکه دوره

طاهریان

(۲۰۵-۲۵۹هـ)

د دې کهول لومړی سړی طاهر د حسین زوی د مصعب نمسی د رزیق کړوسی او د ماهان کوسی دئ چې د پوشنګ (د هرات لمر لوېدو خوا ته ننني زنده جان) له مقتدرو کورنیو څخه وو. مصعب د رزیق زوی د بلاغت او ادب له نامتو پوهانو څخه تېر سوی چې د عباسیانو په وخت کې د پوشنګ حاکم وو او تر هغه وروسته ئې زوی حسین ته د (۱۸۰هـ = ۷۹٦ع) په شاوخوا کې د پوشنج حکومت ورسېد، حسین چې په ۱۵۹هـ کال په پوشنج کې زېږېدلی وو او د آل عباس له درباره د شام او بغداد حکمراني هم ورسپارل سوې وه په ۱۹۹هـ کال مړ سو او د ده زوی طاهر د خراسان له آزادي غوښتونکو زړورانو څخه منځته راغی او په اسلامي خراسان کې ئې د لومړي ملي حکومت بنسټ کېښېښوو او د خپلواکۍ د لاري د هغو تېرو فداکارانو ستر مقصد د همدې ننګیالي په مړانه سر ته ورسېد چې دوه سوه کاله ئې د دې ستر مقصد له پاره زیار ویوست، په دې تفصیل:

د هارون الرشید تر مړیني وروسته د ده د دوو زامنو امین او مامون تر منځ اختلاف پیدا سو او امین چې په بغداد کې خلیفه سوی وو علي د ماهان زوی ئې د ٦۰ زرو تنو لښکرو سره د خپل ورور جنګ ته واستاوه (۱۹۸هـ)، مګر مامون چې په خراسان کې وو څلور خراساني لښکر د همدې طاهر پوشنجي په مشرۍ ولېږل او د بغداد د لښکر مشر علي د طاهر په لاس ووژل سو او د امین لښکر ماته وکړه، طاهر پر بغداد یرغل وکی او د امین سر ئې پرې کی او مامون ئې د بغداد پر تخت کښېناوه او ستر برم ئې وموند، چې د دې خدمتو په عوض کې لومړی د شام حکومت او د بغداد کوتوالي

وروسپارله سوه او بیا د خراسان حکمراني د ذوالیمنین د لقب سره ورکړه سوه (۱۹۹هـ = ۸۱۴م).

طاهر چې خراسان ته راورسېد لومړی ئې د خراسان د مرکزیت په ټینګښت او د اداري په یووالي کي زیار ویوست او په دوو درو کالو کي ئې کرمان، سیستان، هرات، نشاپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پوري وتړل او له دې مهمو فتوحاتو څخه تر (۲۰۵هـ = ۸۲۰ع) پوري فارغه سو او د خپلواکۍ نقشه ئې طرح کړه او خراسانیانو ته ئې د زاړه برم نکلونه وکړه، وروسته تر هغه چې د ولایاتو له مرکز څخه ډاډه سو او د خراسان خلک ئې پر ځان راټول کړه د (۲۰۷هـ = ۸۲۲ع) کال د څلرمي خور پر ۲۴ د جمعې په ورځ ئې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکی او د جمعې په خطبه کي ئې د مامون نوم یاد نه کی.

دا تاریخي ورځ د خراسان په تاریخ کي لومړی ورځ ده چې د آزادۍ ګټلو په لار کي د دې سیمي د خلکو د دوو پېړیو تر زیار وروسته د دوی آرزو تر سره سوه او په خراسان کي د ملي حکومت لومړی بنسټ د طاهر پوشنجي په لاس کښېښوو سو خو له بده مرغه دا زړور او آزادي غوښتونکی طاهر په همدې شپه وفات سو او د ده زوی طلحه چې یو فاضل سړی او د پلار له خوا د سیستان امارت ورسپارل سوی وو د پلار د خپلواکۍ پر مسند کښېنوست او شپږ کاله ئې په عدالت حکومت وکی او خلک ئې وروزل او د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسمیت وپېژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوښتونکو خلکو له هیجان څخه وبېرېد.

طلحه په (۲۱۳هـ = ۸۲۸ع) کال په سیستان کي د خارجي حمزه سره ونښت خو په همدې کال دا فاضل، متدین او عادل امیر مړ سو او ورور ئې عبدالله د طاهر زوی (په ۱۸۲هـ کي زېږېدلی) چې څه موده په شام او مصر کي حکمران وو او تر هغه وروسته ئې د بغداد د دربار له خوا په پارس کي د بابک خرمي پر خلاف جنګېده، امیر سو او د بغداد دربار دی رسماً د خراسان امیر وپېژاند، د عبدالله روابط د بغداد د دربار سره ډېر صمیمانه ول او تل د خلافت د دښمنانو سره جنګېده او د عربي دولت خطرناک عناصر ئې له منځه یووړه. لکه په (۲۱۹هـ = ۸۳۴ع) کال چې ئې په تالقان کي امامزاده محمد د قاسم زوی بندي کی او خلیفه ته ئې واستاوه او په (۲۲۴هـ = ۸۳۵ع) کي ئې مازیار د قارن زوی د طبرستان حکمران ته د خلافت په طرفدارۍ ماته ورکړه او د ده حکمدارانو

په سیستان کې څو واره د هغه ولایت شوربشونه آرام کړه. عبدالله اووه لس کاله پر ټول خراسان او د افغانستان پر لمر لوېدیځو سیمو حکومت وکی او په ۲۳۰هـ = ۸۴۴ع کال مړ سو. دی هم ادیب او عالم او عمران خوښوونکی پاچا وو او د ده په وختو کې په (۲۲۴هـ = ۸۳۸ع) کال په خراسان کې خورا مدهشه زلزله وسوه او په (۲۲۰هـ = ۸۳۵ع) کال په سیستان کې سخته وچ کالي راغله او د هلمند اوبه وچې سوې وې.

تر عبدالله وروسته ئې زوی دوهم طاهر تر ۱۸ کالو پوري حکومت وکی، د ده په وخت کې د سیستان خلک د صالح د نضر زوی او یقعوب لیث په مشرۍ پورته سول او د آل صفار د امارت بنسټ کښېښوو سو، په دې معنا چې د طاهر له خوا ابراهیم د حضین زوی د سیستان حکمران وو، ابراهیم خپل نا اهله زوی احمد نامی د بست والي وټاکه، احمد د عثمان بن نصر او احمد بستي او بشار بستي سره چې د هغه ولایت نامتو کسان ول ونښت، د بست او سیستان خلکو له طاهریانو څخه مخ وگرزاوه، او په ۲۳۸هـ کال ئې په بست کې د صالح سره بیعت وکی او په دې بحران او فتور کې یعقوب لیث صفاري قوت وموند او په (۲۴۶هـ = ۸۶۰ع) کال ئې سیستان د طاهر له واکمنۍ څخه ویوست او پخپله طاهر په (۲۴۸هـ = ۸۶۲ع) کال مړ سو.

د طاهریانو کهول د بغداد د خلافت د مرکز سره دوستانه روابط ساتل او د دوی درباري او ادبي ژبه عربي وه او په افغانستان کې ئې د زردشتي دین د پایڅوړ پر خلاف زیار ویوست، لکه په (۲۱۳هـ = ۸۲۸ع) کال چې عبدالله زردشتي کتابونه وسوځل، دا دي د افغانستان د طاهریانو نومونه:

۱. طاهر د حسین پوشنجي زوی (۲۰۵ – ۲۰۷هـ)*
۲. طلحه د طاهر زوی (۲۰۷ – ۲۱۳هـ)*
۳. عبدالله د طاهر زوی (۲۱۳ – ۲۳۰هـ)*
۴. دوهم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰ – ۲۴۸هـ)*
۵. محمد د دوهم طاهر زوی (۲۴۸ – ۲۵۹هـ)
۶. دریم طاهر محمد (۲۹۵هـ)

نوټ:

الف: د طاهریانو د ټول کهول شجره د دې مخ مخامخ ته ۴۰ لمبر ده.

ب: *دا نخښه د هغو پاچهانو د نومو سره ایښوولې سوې ده چې سکې ئې سته.

مأخذونه:

طبري، زين الاخبار، تاريخ سيستان، روضة الصفا، ابن اثير، طبقات ناصري، تاريخ ايران دورۀ طاهريان، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب زمباور، تاريخ ادبيات ايران د دوكتور صفا، تاريخ اجتماعی ايران، تاريخ ادبيات فارسی د سعيد نفيسي.

لومړۍ برخه

طاهريان پوشنګي (۲۰۵ - ۲۵۹هـ)

۴۰ - لمبر

حسين (مړ ۱۹۹هـ) بن مصعب بن رزيق بن ماهان پوشنګی (ابن خلکان ۱/ ۲۷۵) زريق اسعد بن بادان بن مای خسرو بن بهرام

حسن (مړ ۲۳۱هـ - طبرستان) (۲۲۴ - ۲۳۱هـ)

۱ - لومړی طاهر (متولد ۱۵۹هـ مړ ۲۰۷) والی شام (۱۹۸هـ سلطنت ۲۰۵هـ)

ابراهيم (د پارس والي) (۲۳۲ - ۲۳۶هـ)

۳ - عبدالله (۲۱۳ - ۲۳۰) (متولد ۱۸۲/ والي شام ۲۰۶/ والی مصر ۲۱۰هـ) دوهمه برخه وګورئ)

۲ - طلحه (۲۰۷ - ۲۱۳)

محمد (ری ۲۵۰هـ)

علي (۲۱۳هـ)

اسماعيل

حسين (۲۵۰هـ)

اسحق (د بغداد والي - ۲۱۴هـ) (۲۱۰ - ۲۳۶هـ)

محمد (د بغداد والي - ۲۳۵هـ)

محمد (د بغداد والي)

دوهمه برخه

طاهریان پوښتګي (۲۰۵ - ۲۵۹هـ)

۴۰ - لمبر

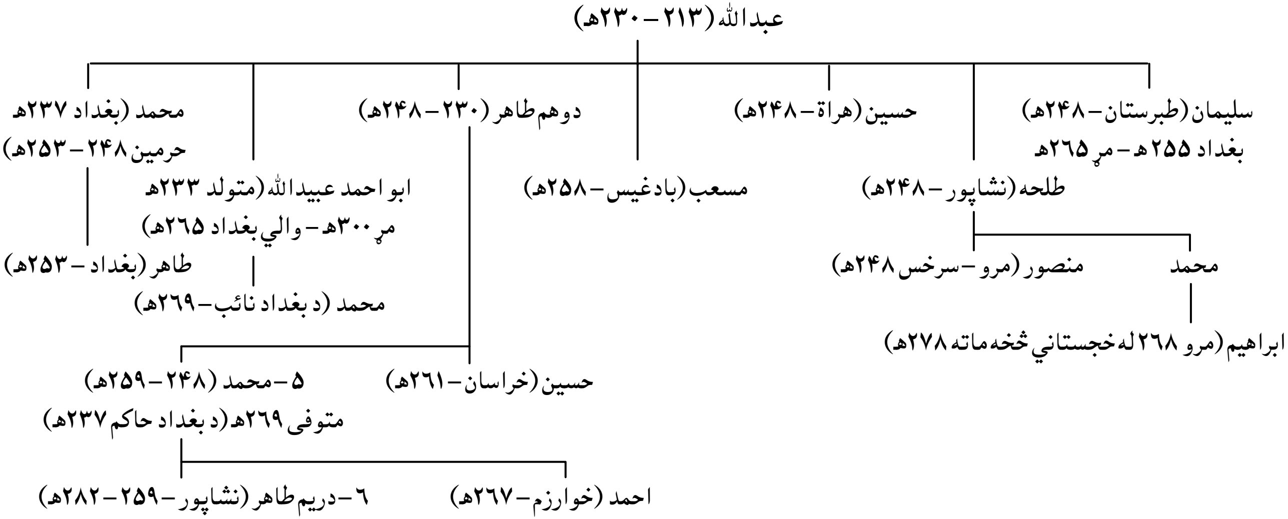

مأخـــذونه: طبري، ابن اثیر، د اســلام دائرة المــعارف، ابن خلــکان، طبقات ناصري، دول اسلامیه: ۱۷۲، معجم الانساب، زامباور: ۲/ ۳۰۰.

صفاریان

(۲۴۷ – ۳۹۳هـ)

د امویانو او عباسیانو په وختو کي سیستان تل د سیاسي هیجانو مرکز وو او په تېره بیا د خوارجو فرقې په دې ولایت کي مرکز نیولی وو او د عیارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلي چي د نننیو سیاسي او اجتماعي پارټیو په شان یوه ډله وه، هم په سیستان کي قوت وموند، له دې ډلي څخه یو سیستاني مېړه چي د لیث زوی یعقوب وو او د سیستان د قرنین په کلي کي زېږېدلی منځته راووت او د خپل ورور عمرو لیث سره د سیستان د حکمران صالح د نضر د زوی په خدمت کي داخل سو او د درهم بن نضر سره (د ابن خلکان په قول درهم د حسین زوی د مطوعه زعیم) چي د صالح له خوا د سیستان حکمدار وو، سپه سالار وو، یعقوب زړور او داعیه طلبه سړی وو او غوښته ئې په خراسان او سیستان کي یو غښتلی حکومت جوړ کی، ځکه چي په دې وخت کي طاهریان کمزوري سوي ول او د بغداد د مقتدر خلافت سره ئې د مقاومت توان نه درلود. هغه وو چي یعقوب د (۲۴۷هـ = ٨٦١ع) کال د محرمي په ۲۵ د دوشنبې په ورځ د خپلو وسله والو عیارانو په مرسته درهم بن نضر او خوارجو ته ماته ورکړه او د سیستان له خلکو ئې بیعت واخیست، صالح له زاول شاه رتبیل څخه مرسته وغوښته خو یعقوب رتبیل وواژه او بست ئې ونیو، په دې جگړه کي شپږ زره تنه ووژل سوه او دېرش زره بندیان او خورا ډېر پیلان او زیات غنیمت مالونه د یعقوب لاس ته ورغلل، صالح د نضر زوی د والشتان (د کندهار د شمال) خوا ته پر شا سو، او زابل ته ئې پناه یووړه، خو په پای کي د یعقوب لاس ته ورغی او په بندیخانه کي ووژل سو. په دې جگړه کي د رتبیل ورور او خپلوان د بندیانو په توگه سیستان ته بوتلل سوه (۲۵۱هـ = ۸۶۵ع) او په همدې کال کي ئې عمار خارجي د سیستان په نیشک کي قلع کی او په ۲۵۲هـ کي صالح بن حجر د رتبیل د کاکا زوی د رخج په کوهڅ (کوهک) کي یاغي سو، یعقوب هغه تر ۲۵۳هـ پوري وواژه او په همدې کال ئې والشتان او زمینداور او بست هم تصفیه کړه او

د تګین آباد (اوسني کندهار ته نژدې) امیر ئې وواهه او تر هغه وروسته په هرات کې د طاهریانو د حکمران سره ونښت او هرات ئې هم ونیو، او د (۲۵۴هـ) په شاوخوا کې ئې کرمان هم لاس ته راووست او په ۲۵۷هـ کال بیا ئې د رتبیل د زوی سره چې له زندانه تښتېدلی وو په رخج کې جګړه وکړه، خو د رتبیل زوی کابل ته وتښتېد، څو چې په ۲۵۸هـ کال یعقوب رخج او زابل او د (کندهار) پنجوایي ونیول او د ګردېز پر کلا ئې چې د ابو منصور افلح د محمد د زوی او د لویکي خاقان د نمسي په لاس کې وه یرغل وکی، افلح د کاله لس زره درمه خراج ومانه او یعقوب له هغه ځایه بامیان او تخارستان او بلخ ونیو، پر کابلشاه په قهر سو او پیروزوند (د کندهار په شاوخوا کې) او بست ئې ونیول، سیستان ته ولاړ او له هغې سکې څخه چې په (۲۶۰هـ = ۸۷۲ع) کې ئې په پنج هیر (د کابل په شمال کې اوسنی پنجشېر) کې وهلې وه څرګندېږي چې ټول کابلستان ئې نیولی وو.

په ۲۵۹هـ کال یعقوب د خارجي عبدالرحمن د سرکوبۍ له پاره د هرات کروخ ته ولاړ او هغه ولایت ئې تصفیه کی، په همدې کال عبدالله د محمد زوی او د صالح سګزي نمسی (اوس هم د سیستان په شاوخوا کې د پښتنو یوه طایفه ساګزي نومېږي) د یعقوب پر خلاف په سیستان کې پورته سو، خو یعقوب مات کی او د نیشاپور خوا ته وتښتېد او آل طاهر ته ورغی، یعقوب ورپسې سو آل طاهر او سګزی ئې له منځه یووړه (۲۵۹هـ تر ۲۶۳هـ پورې) او څنګه چې ابن خلکان وایي: د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملک، د رخج ملک، د طبسین ملک، د زابلستان ملک، د سند او مکران ملکان ئې د ځان تابع کړه.

تر هغه وروسته یعقوب په پارس کې جګړې وکړې او د (۲۶۵هـ = ۸۷۸ع) کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې په ورځ تر ۱۷ کالو پاچهۍ وروسته د قولنج په ناروغۍ مړ سو.

په اسلامي دوره کې یعقوب لومړنی عادل، واکمن او بخښونکی حکمران وو، چې د افغانستان ټول هیواد ئې د آمو له سینده تر سیستان او مکرانه او له بادغیسه او مرو او هراته تر کابل او ګردېز او زابلستانه ونیو او د عسکرو او وسلو په تنظیم او د خزانو په ډکولو کې ئې زیار ویوست، ځکه نو مسعودي دی د جهان له سترو پاچهانو څخه ګڼلی او یو لوی فصل ئې د ده د ښه سیاست او ښه تدبیر په ستاینه کې لیکلی دئ او وایي چې: د ده په لښکر کې پنځه زره بختي اوښان او لس زره صفاري غاتري وې او د

ده تر مړيني وروسته د سيستان په خزانه کي پنځوس مليونه درهمه او اتيا مليونه ديناره ول، ده پخپل عجمي نژاد وياړل او په هغه منظوم ليک کي چي د بغداد خليفه المعتمد ته ئې ولېږه د عباسيانو کهول ته ئې اخطار ورکی چي له دې هيواده ووزي، او که نه وي د توري او قلم په زور به وايستل سي.

لنډه ئې دا چي د يعقوب تر مړيني وروسته عمرو ليث د ده ورور ئې پر ځای کښېنوست او د خلافت دربار هم هغه د خراسان او سيستان او فارس او کرمان او هند او سند او ماوراء النهر په پاچهي ومانه او په اولو وختو کي د ده سياسي مناسبات د عباسيانو سره دوستانه ول، خو تر لږي مودې وروسته المعتمد خليفه د ده عزل اعلان او د ده قلع او لعن ئې د خراسان د يوې ډلي حاجيانو په مخ کي بيان کی.

د (۲۲۶هـ = ۸۷۹ع) کال په شاوخوا کي د طاهري پاچهانو د اميرانو له پايڅوړ ښخه يو سړي په خراسان کي شورش وکی او دا سړی احمد د خجستاني عبدالله زوی وو او د هرات او سيستان تر حدودو پوري پر مخ ولاړ. خو عمرو ليث هغه مات کی (۲۶۷هـ = ۸۸۰ع) او تر دې وروسته رافع د هرثمه زوی چي د ابن خلکان په قول د معتمد خليفه له خوا لمسېده په خراسان کي د عمرو پر خلاف پورته سو او هرات او فراه ئې ونيول او د عمرو له ليري والي ښخه ئې چي په فارس او عراق کي جنګېده استفاده وکړه، خو بيا هم عمرو پر هغه بری وموند او رافع ماوراء النهر ته ولاړ او له ساساني پاچا نصر بن احمد ښخه ئې مرسته وغوښتله او د خراسانيانو زيات ياغيان د ده ملګري سول، خو عمرو دی له خراسانه تر خوارزم پوري پر شا وشاړه او هلته په (۲۸۳هـ = ۸۹۶ع) کال د عمرو ليث د حکمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل سو. د خراسان تر تصفيې وروسته محمد بن حمدان د عمرو ليث له خوا د زابلستان والي سو او برد عالي د غزني عامل وو، په دې وخت کي د ګندهارا دوو تنو پاچهانو ناسد او المان (کذا په تاريخ سيستان کي) پر غزني حمله وکړه، حال دا چي عمرو ليث په بلخ کي د (۷۰) زرو نيزه دارو سپرو په مرسته د ساماني اسماعيل بن احمد د لښکر سره په مقابله بوخت وو او په (۲۷۸هـ = ۹۰۰ع) کال په يوه جګړه کي ګرفتار او بغداد ته واستول سو، څو چي هلته د (۲۸۹هـ = ۹۰۱ع) په شاوخوا کي ووژل سو. عمرو هم عادل او عمران خوښوونکی پاچا وو، چي زر رباطونه او پنځه سوه جامع مسجدونه او يو زيات شمېر پلونه او لاري ئې جوړي کړې او د ابن خلکان په قول د هيواد د چارو په ښه تدبير او ښه سياست کي ئې ساری نه درلود او

لکه ابن اثیر چي ئې ثرګندوي د خپل هیواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېر ښه خبر وو او هیچا نه سوای کولای چي د عمرو بې اجازې چا ته سزا ورکي.

تر عمرو لیث وروسته د صفاریانو دولت کمزوری سو او بلخي سامانیانو پر شمالي افغانستان او هرات باندي د سیستان تر حدودو بری وموند او د صفاریانو پاته کسان تر څه مودې پوري په سیستان کي حکمرانان ول، لکه په (۲۸۹هـ = ۹۰۳ع) کال چي د عمرو نمسیانو طاهر د محمد زوی او د هغه ورور یعقوب د امارت خاوندان ول او یو څه موده په فارس کي په جنګ اخته ول، او په (۲۹۱هـ = ۹۰۳ع) کال تر بست او رخج پوري پر مخ ولاړه ځو چي په (۲۹۶هـ = ۹۰۸ع) کال لیث د علي زوی د لیث نمسی له دې کهوله میدان ته راووت او طاهر او یعقوب ئې د عمرولیث د مریي سبکري په کومک ونیول او بغداد ته ئې واستول، او پخپله د (شیرلباده) په نامه پر سیستان امیر سو، او تر بست او کش او فراه پوري خطبه د ده په نامه وویله سوه، لیث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال ئې تر بست او رخج (رخد) او کابل پوري مال واخیست او په ۲۹۸هـ کال ئې په بست کي پخپل نامه سکه ووهله.

خو په آخر کي لیث په (۲۹۸هـ = ۹۱۰ع) کال په یوه جګړه کي د سبکري په لاس چي د المقتدر خلیفه له خوا ئې ملاتړ سوی وو ورغی او په بغداد کي بندي سو او د سیستان خلکو له دې کورنۍ څخه علي یا ابو علي محمد د محمد زوی او د لومړي لیث د نمسي سره په ۲۹۸هـ کال بیعت وکی او تر بست او غزني او کابل پوري ئې هم د ده په نامه خطبه وویله، خو محمد د سیستان ساماني حکمران مات کی او بست ته ولاړ ځو چي د ساماني احمد د اسمعیل د زوی لښکریانو دی په ۲۹۸هـ کال په رخج کي ونیو او بست ته ئې راووست او دی ئې د نومړي سبکري سره بغداد ته واستاوه، او د همدې کال په پای کي د سیستان خطبه پر آل سامان وویله سوه او د صفاریانو کورنۍ پای ته ورسېده. خو په ۲۹۹هـ کال د سیستان خلکو د ساماني حکمران منصور اسحق په مقابل کي بلوا وکړه او ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد نمسي او عمرو لیث کړوسي د صفاري کورنۍ لس کلن هلک ئې میدان ته راویوست او د مولی سندلي په مشرۍ ئې چي د صفاریانو له موالیو څخه وو ساماني حکمران ونیو او د سیستان د عیارانو په مرسته ئې د نومړي ابو حفص په نامه خطبه وویله. خو ساماني دربار حسین د علي مروزي زوی سیستان ته ولېږه او بو منصور جیهاني د سامانیانو وزیر بیا سیستان تر

زمينداوراو زابلستان پوري تصفيه کی (۳۰۳هـ = ۹۱۵ع). په دې توگه د ساماني دربار اميرانو تر رخج او ارغنداو تر ناوې سيمي ونيولې او د طرابيل (ښايي چي د رتابيل مصحف وي) د پخواني زمامدارانو پايځوړ ئې په زابلستان کي له پښو واچاوه، په (۳۱۰هـ = ۹۲۲ع) کال احمد د قدام زوی او عزيز د عبدالله زوی د سيستان اميران ول، چي په ۳۱۱هـ کال بيا د سيستان خلک وپارېدل او امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسی او د ليث کړوسی ئې د صفاريانو له کورنۍ ځخه راويوست او د سيستان د اميرۍ واگي ئې وروسپارلې او په رخد کي هم خطبه د ده په نامه وويله سوه، د ده له خوا بيا حمک د رخج او محمد د بست حکمرانان وټاکل سوه او هيواد ئې تر رخج او د هرات تر شاوخوا پوري ونيو او تر (۳۵۲هـ = ۹۶۳ع) کال پوري ئې خپلواک حکومت کاوه او د ښو اخلاقو خاوند او مدبر سړی وو، د ده د حکومت ورځې تر ځلوېښتو کالو پوري په سيستان کي ډېري ښې تېري سوې ځو په پای کي په ۲۵۲هـ کال په سيستان کي ووژل سو او تر ده وروسته ئې زوی امير خلف بانو پر ځای کښېنوست، خو د ده او د امير طاهر بوعلي تر منځ چي د يعقوب ليث د نيکه د ورور له اولادې ځخه وو د سيستان پر امارت اختلاف پيدا سو، او چي نوموړی طاهر په (۳۵۹هـ = ۹۶۹ع) کي مړ سو، زوی ئې امير حسين د امير خلف بانو سره جنگېده او په ۳۷۳هـ کال ئې له امير سبکتگين ځخه چي غزنه ئې تر بست پوري نيولی وو کومک وغوښت، خو امير سبکتگين خلف ته مرسته ورکړه او په همدې کال ئې په منځ کي روغه وسوه، حسين چي مړ سو د سيستان امارت امير خلف ته پاته سو، ده تر (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) پوري ښه خپلواک حکومت وکی، ځنگه چي په همدې وختو کي سلطان محمود له غزني ځخه د سيستان امارت تهديداوه، ځکه نو خلف د هغه اطاعت ومانه چي له کاله به د غزني خزانې ته سل زره ديناره ورکوي.

خو سلطان محمود سيستان له خپله هيواده جلا پرې نه ښو او په (۳۹۳هـ = ۱۰۰۲ع) کال ئې پر هغه مځکه يرغل وکی او خلف ئې د سپهبد په طاق کي کلابند کی، دی سلطان ته ورغی خو سلطان دی د خراسان گوزگانان ته تبعيد کی او سيستان د آل سبکتگين د پاچهۍ برخه سوه او د همدې خلف بانو له نسله د (۸۸۵هـ = ۱۴۸۰ع) تر شاوخوا او حتی د صفويانو تر وختو پوري په سيستان کي محلي اميران د ملوکو په نامه موجود ول چي په سيستان کي ئې د غزنويانو او نورو تر اطاعت لاندي حکمداري کوله.

په افغانستان کي صفاري ملوک د اسلامي دورې لومړنی علم دوسته، عمران

خوښوونکي او عادل پاچهان ول، چي په هیواد کي ئې سیاسي او دیني یووالی راووست، د همدې صفاریانو په وختو کي دري ژبه درباري او ادبي ژبه سوه او محمد بن وصیف سګزي لومړی دري قصیده د صفاري پاچا په ستاینه کي وویله او هم په دې زمانه کي د افغانستان لمر ختیځي سیمي لکه کابل او ګردېز د کابل شاهانو له لاسه ووتل او له افغانستانه د رتبیلانو او کابلشاهانو کمبله ټوله سوه.

د صفاریانو او د سیستان د ملوکو بشپړه شجره د دې مخ مخامخ ده – ۴۱ لمبر.

۱. یعقوب د لیث زوی (۲۴۷ – ۲۶۵هـ)*

۲. عمرو د لیث زوی (۲۶۵ – ۲۸۷هـ) وژل ئې په بغداد کي ۲۸۹هـ*

۳. طاهر د محمد زوی د عمرولیث نمسی او ورور ئې یعقوب د (۲۸۹ – ۲۹۶هـ) *

۴. لیث د علي زوی د لومړي لیث نمسی (مشهور په شیرلباده) (۲۹۶ – ۲۹۸هـ) *

۵. ابو علي معدل د علي زوی د لومړي لیث نمسی (۲۹۹هـ)

۶. ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد نمسی او د عمرولیث کړوسی (۳۰۰هـ)

۷. امیر ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسي د لیث کړوسی (۳۱۱ – ۳۵۲هـ)*

۸. ابو احمد خلف بن احمد (د ۳۴۴هـ شاوخوا – مړ په ۳۹۹هـ) ابن بانو *

۹. امیر طاهر بو علي د محمد زوی د طاهر نمسی (د مور له خوا صفاري) (۳۵۲هـ – ۳۵۹هـ)

۱۰. امیر حسین د طاهر زوی (۳۵۹ – ۳۷۳هـ)

۱۱. بهاء الدین طاهر د نصر زوی د احمد نمسی (۴۸۰هـ)

۱۲. تاج الدین نصر د طاهر زوی د محمد نمسی (د ۴۸۲هـ په شاوخوا کي مړ په ۵۵۹)*

۱۳. شمس الدین ابو الفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹هـ)

۱۴. عزالملوک محمد د نصر زوی ؟

۱۵. تاج الدین حرب د محمد زوی (۵۶۲ – ۶۱۲هـ)*

۱۶. شمس الدین یمین الدوله بهرامشاه د عثمان زوی (۶۱۲هـ)

۱۷. تاج الدین نصر د بهرامشاه زوی (۶۱۸هـ)*
۱۸. رکن الدین ابو منصور د بهرامشاه زوی (۶۱۸هـ)*
۱۹. شهاب الدین محمود د عثمان زوی (۶۱۹هـ)
۲۰. علي د عثمان زوی (۶۲۲هـ)
۲۱. شمس الدین علي د مسعود زوی د خلف نمسی د مهربان کړوسی د طاهر کوسی (۶۲۶هـ)
۲۲. نصرالدین د ابو الفتح زوی د مسعود نمسی (۶۵۲هـ)*
۲۳. شاه نصرت د نصرالدین زوی (۷۲۸هـ)
۲۴. قطب الدین محمود رکن الدین د محمود زوی (۷۳۱هـ)*
۲۵. تاج الدین د محمد زوی (۷۴۷هـ)
۲۶. سلطان محمود د شاه علي زوی (۷۴۷هـ)
۲۷. عزالدین د رکن الدین محمود زوی (۷۳۳هـ)*
۲۸. قطب الدین د عزالدین زوی (۷۸۴هـ)
۲۹. شاه شاهان تاج الدین د قطب الدین زوی (۷۸۸هـ)
۳۰. قطب الدین د تاج الدین زوی د قطب الدین نمسی (۷۸۸هـ)*
۳۱. شاه شاهان شمس الدین د قطب زوی (۸۲۲هـ)*
۳۲. نظام الدین یحیی د شمس الدین زوی (۸۴۲هـ)
۳۳. شمس الدین محمد د یحیی زوی (۸۸۵هـ)
۳۴. سلطان محمود؟
۳۵. امیر محمد مبارزالدین (د ۸۴۵هـ شاوخوا)
۳۶. قطب الدین علي (۸۲۲–۸۴۲هـ)
۳۷. شاه حسین د ملک غیاث الدین محمد زوی د احیاء الملوک مؤلف په (۱۰۲۷هـ) کي.

مأخذونه:

گردیزي، تاریخ سیستان، تاریخ ادبیات د براون، طبقات سلاطین اسلام، ابن اثیر، طبري، طبقات ناصري، ابن خلکان، تاریخ الاسلام السیاسي، مروج الذهب،

تاریخ عرب، روضة الصفا، لب التواریخ، گزیده، معجم البلدان، معجم الادباء، تاریخ تمدن اسلام جرجي زیدان، احیاء الملوک د تهران چاپ، تاریخ ادبیات د دکتور صفا، تاریخ ادبیات فارسي د سعید نفیسي، په سیستان کي د صفاریانو د ماڼیو د کنډوالو منظر (۴۲ لمبر عکس).

لومړۍ برخه

صفاريان سيستانى (۲۵۴ - ۸۸۵هـ)

۴۱ - لمبر

ليث صفار (حدود ۲۰۰هـ) بن معدل بن حاتم ماهان بن كيخسرو بن اردشير بن قباد بن خسرو اپرويز بن هرمز بن خسرو انوشروان (تاريخ سيستان)

۱ - يعقوب × (۲۵۴/ ۲۶۵هـ) — محمد (د پارس والي – ۲۶۸هـ) — عمرو (۲۶۵/ ۲۸۹هـ) × — معدل؟ — علي

شاه ملک (هراة – ۳۱۱هـ)

محمد = بانو

يعقوب — احمد نيا (۳۰۱هـ) — ۳ – طاهر × (۲۸۹ – ۲۹۰هـ)

(۱) ليث × (۲۹۶ – ۲۹۹هـ) — ابوالحسن — ابو علي محمد (۲۹۸هـ) — اسماعيل — (۲) معدل (۲۹۹هـ)

(۳) عمرو (۳۰۰ – ۳۲۲؟

محمد

عايشه

(۴) ابو جعفر احمد × بن محمد بن خلف بن ابو جعفر بن طاهر؟ (۳۰۹ – ۳۵۲هـ)

طاهر بوعلي (۳۵۲هـ)

بانو (د احمد بن محمد ماينه)

(۵) خلف بانو × (۳۴۴/ ۳۹۲هـ) متولد ۳۲۶هـ

نصر

عمرو (مړ ۳۸۲هـ) — ابو حفص — طاهر (۳۹۲هـ)

[۲] بهاء الدين طاهر (۴۸۰/ ۴۸۱هـ)

محمد (حدود ۴۰۰هـ) — حسين؟

مهربان

[۱] طاهر (۴۶۰/ ۴۸۰هـد نيمروز ملک)

خلف

(دوهمه برخه وګورئ)

(دريمه برخه وګورئ)

صفاریان سیستاني (۲۵۴ - ۸۸۵هـ)

[۱] طاهر

[۴] تاج الدین ابو الفضل نصر × (۴۸۲ - ۵۵۹هـ)

[۳] فلان؟ (۴۸۱هـ)

فلان (؟)

[۵] شمس الدین ابو الفتح محمد (احمد)
۵۵۹هـ - د اتلسو ورونو لرونکی

[۶] عزالملوک محمد (حدود ۵۶۰هـ)

عمر نوحي

[۷] محمد تاج حرب × (۵۶۲ - ۶۱۲هـ)

[۱۲] امیر علي (۶۲۰هـ)

ابو المظفر حرب (۶۱۹هـ)

ناصر الدین عثمان (مړ - ۶۰۴هـ)

[۸] شمس الدین یمین الدوله
بهرامشاه (۶۱۲ - ۶۱۸هـ)

ملکشاه

[۱۱] شهاب الدین محمود
(۶۱۹ - ۶۲۲هـ)

علاء الدین احمد (مقتول ۶۲۰هـ)

[۹] نصرة الدین یا تاج الدین نصر بهرامشاه × (۶۱۸هـ)

[۱۰] رکن الدین ابو منصور × (۶۱۸هـ)

دریمه برخه — **صفاریان سیستاني (۲۵۴-۸۸۵هـ)** — **۴۱ - لمبر**

خلف
- شجاع الدین نصر سپه سالار
  - ۱-شمس الدین علي (۶۲۶-۶۹۴؟)
- مسعود
  - ابو الفتح مبارزالدین (۶۳۶هـ)
    - ۲-نصیرالدین محمد × (۶۵۲-۷۲۶؟)
      - ۳-نصرة الدین (۷۲۸هـ)
      - رکن الدین محمود (۷۰۰هـ)
        - ۴-قطب الدین محمد × (۷۳۱-۷۴۷هـ)
          - ۵-تاج الدین (۷۴۷-۷۵۱هـ)
        - ۷-عزالدین × (۷۵۳-۷۸۴هـ)
          - ۸-دوهم قطب الدین (۷۸۴-۷۸۸هـ)
            - ۹-شاه شاهان تاج الدین (۷۸۸-۸۰۵هـ)
              - ۱۰-قطب الدین × (د ۸۱۰ هـ حدود)
            - ۱۱-شاه شاهان شمس الدین × (۸۲۲-۸۴۲هـ)
              - ۱۲-نظام الدین یحیی (۸۴۲-۸۸۵هـ)
                - ۱۳-شمس الدین محمود (۸۸۵؟)
      - شاه علي
        - ۶-سلطان محمود (۷۵۱-۷۵۳هـ)

د درو سرو برخو ماخذونه: ابن اثیر، طبقات ناصري، د اسلام دائرة المعارف، تاریخ یمینی، میر خوند، تاریخ سلاجقه، خاندانهای اسلامی بارتولد، نولدکی، سخاو، جستی، دول اسلامیه ۱۷۵، معجم الانساب، ۲/۳۰۲، تاریخ سیستان، احیاء الملوک.

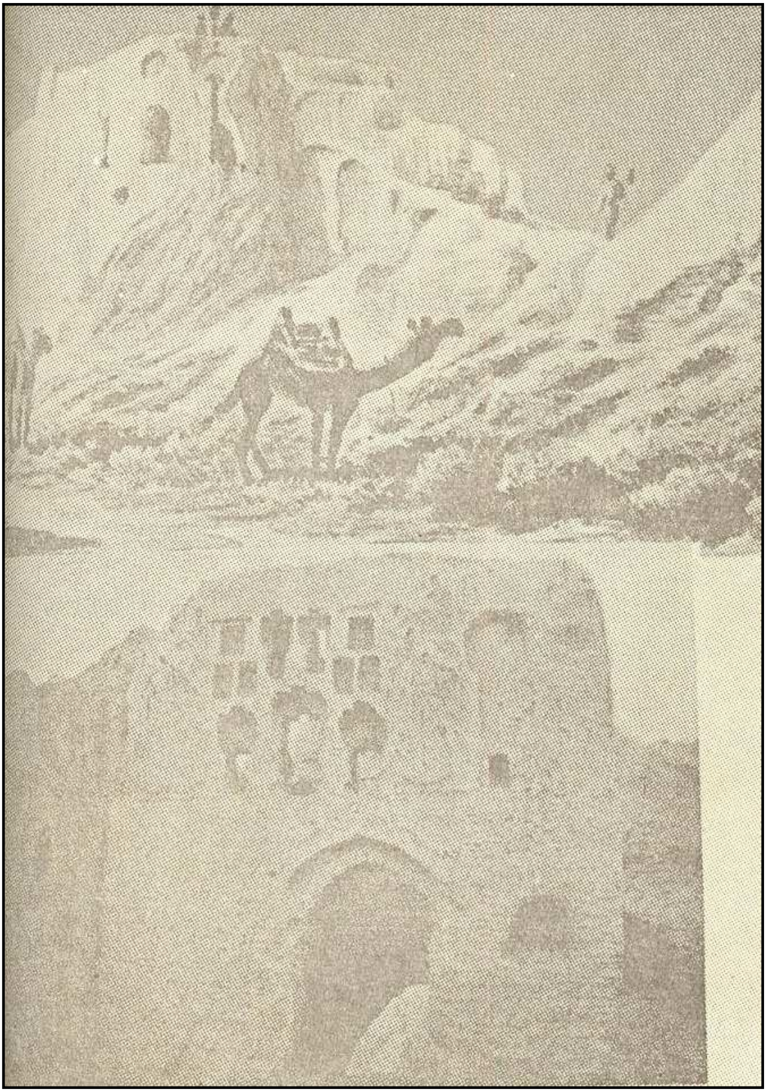

د سیستان د صفاریانو د ودانیو دوې منظرې، ۴۲-لمبر عکس

سامانیان

(۲۷۹–۳۸۹هـ)

د سامانیانو کورنۍ د (سامان خداء) له اولادې څخه وه او سامان خداء یو نجیب سړی وو چې د بلخ په کلیوالي سیمو کې حکمران او په دین زردشتي وو. دی د گردیزي په وینا د (۱۹۷هـ = ۸۱۲ع) په شاوخوا کې د مامون الرشید پر لاس مسلمان سو او اسد د سامان زوی د مامون حضور ته لار پیدا کړه. دې اسد څلور زامن درلوده: نوح، احمد، یحیی، الیاس، چې د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوی له خوا سمرقند او سغد نوح ته او فرغانه احمد ته او چاچ او اسروشنه یحیی ته او هرات الیاس ته وسپارل سو. د احمد بن سامان زوی چې امیر نصر نومېد په (۲۶۱هـ = ۸۷۴ع) کال د معتمد خلیفه له خوا د ماوراء النهر په امارت وپېژاند سو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعیل د احمد زوی ته پرېښوو، څو چې په (۲۷۵هـ = ۸۸۸ع) کال په بخارا کې د دوو ورونو تر منځ سخته جگړه پېښه سوه او نصر د اسماعیل د زوی په لاس ورغی او سمرقند ته واستول سو او په (۲۷۹هـ = ۸۹۲ع) کال مړ سو او ټول ماوراء النهر او خراسان د اسمعیل په لاس کښېووت او د معتضد او مکتفی خلیفه گانو دربار هم دی رسماً په پاچهي وپېژاند. دی د آل سامان د سلسلې مؤسس دئ چې په (۲۸۷هـ = ۹۰۰ع) کال ئې قوت وموند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سیستان د آل صفار په مقابل کې چې د خپلواکۍ ږغ ئې تر خولې یوست تقویه کی او په همدې کال ئې په بلخ کې صفاري عمرولیث بندي کی او شمالي او غربي افغانستان ئې له تخارستانه تر مرو او هرات او د ایران شمال او ماوراء النهر هیوادونه ئې د ساماني هیواد ضمیمه کړه او د مجمل فصیحي په قول د هند پر ځینو لمر لوېدیځو سیمو هم د اسمعیل لاس بر سوی وو، چې بنایي د فصیحي مقصد گندهارا وي. محمد د محمد زوی د عبدالله بلعمي نمسی په دري ژبه د تاریخ طبري مترجم د دې پاچا فاضل وزیر وو، اسمعیل په (۲۹۵هـ = ۹۰۷ع) کال وفات سو (د اسمعیل ساماني د قبر عکس – ۴۳ لمبر). د اسماعیل تر مړیني

په بخارا کې د اسماعیل ساماني مقبره، ۴۳ –لمبر عکس

وروسته ئې زوی احمد پر ځای کښېنوست، دی په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال هرات ته راغی او حسین د علي مروزي زوی ئې سیستان ته ولېږه، څو چې صفاري حکمرانان معدل او بوعلي چې تر بست او رخجه پوري ئې لاسونه اوږده سوي ول له منځه یووړه او سیستان ئې منصور د ساماني اسحاق زوی ته ورکی، خو د سیستان خلکو لکه دمخه چې وویل سوه د سندلي په مشرۍ هغه ونیوی (۳۰۰هـ = ۹۱۲ع).

احمد په ۳۰۱هـ کال د خپلو مریانو په لاس ووژل سو او خلکو د هغه اته کلن زوی نصر بن احمد پر تخت کښېناوه، او د هیواد چاري د هغه پوه وزیر ابو عبدالله محمد د احمد الجیهاني زوی اداره کولې.

په (۳۰۲هـ = ۹۱۴ع) کال په خراسان کي منصور د ساماني اسحاق زوی یاغي سو او له سیستان او هراته حسین علي مروزي هم ورسره یو ځای سو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوی هرات ته راغی، څنګه چې منصور په نیشاپور کي مړ سو، حسین په (۳۰٦هـ = ۹۱۸ع) کال تر سختو جګړو وروسته تسلیم او عفو سو. د نصر په وخت کي لکه چې دمخه ولیکل سوه د سیستان ولایت د ساماني محلي حکمرانانو او امیرانو تر منځ لاس په لاس ګرزېده، د دې عصر نوري پېښې د افغانستان په تاریخ اړه نه لري.

نصر په (۳۳۱هـ = ۹۴۲ع) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړ سو، او لومړی نوح د ده زوی پر ساماني تخت کښېنوست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کي د بوعلي چغاني د محتاج د زوی چې د هغو سیمو حکمران وو یاغي کېدل وه او د ختلان د امیر په مرسته ئې په بلخ او ګوزګانان او سمنګان او تخارستان کي لښکر راغونډ کی خو د امیر نوح لښکر ماته ورکړه او په (۳۴۱هـ = ۹۵۲ع) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند سو. نوح په (۳۴۳هـ = ۹۵۴ع) کال مړ سو او زوی ئې لومړی عبدالملک پر تخت کښېنوست. د ده په وخت کي په (۳۴۵هـ = ۹۵٦ع) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالارۍ وټاکل سو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکی او په عوض کي ئې ابو منصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ = ۹٦۰ع) او تر هغه وروسته هم الپتګین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالارۍ وګومارل سو او ابو علي محمد بلعمي د هغه ځای حکمران وو او د ابن مسکویه په قول

د بوعلي محتاج له منځه وړلو له پاره بکر د مالک زوی وټاکل سو، چې هغه له خراسانه ورک کي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وځغلاوه، څو چي لومړی عبدالملک په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال مړ سو، او ورور ئې منصور د لومړي نوح زوی د ده پر ځای کښېنوست. د ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدارۍ او د الپتگین د مخنیوي له پاره وګوماره. دا سړی په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال له نیشاپوره پر شا سو، بلخ او خلم او تخارستان او غزنه ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ ئې کښېښوو.

په (۳۵۳هـ = ۹۶۴ع) کال سرهنګ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کي یاغي سو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چي د خراسان حکمران وو بوجعفر نامی د هغه د مخنیوي له پاره وګوماره سو، چي د تولک تر حصار نیولو وروسته ئې د غور ځیني کلاوي هم ونیولې. د منصور په عصر کي د سیستان حکمران خلف د احمد زوی هم د ساماني دولت له خوا تقویه سو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کي د سامانیانو له اطاعته سر ورغړاوه او منصور د هغه سره اووه کاله جنګ وکی، چي په نتیجه کي ئې روغه ورسره وکړه (۳۷۳هـ). خو همدا پېښې د ابن اثیر په قول د ساماني دولت د کمزورتیا سبب سوې او د شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په باب کي توزنه هیله پیدا سوه.

منصور په (۳۶۶هـ = ۹۷۶ع) کال مړ سو او پر ځای ئې دوهم نوح د منصور زوی کښېنوست، د ده په عصر کي د ده تر مړیني (۳۷۸هـ = ۹۸۸ع) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور اړه درلودله، دا وخت الپتگین له دنیا تللی او د هغه ځای ئې زوی سبکتگین د غزني د چارو واګي په لاس کي نیولي وې او ابو علي سیمجور چي د خپل پلار ابوالحسن تر مړیني وروسته ئې خراسان تر لاس لاندي وو د بلخ د حکمران فایق خاصه سره ئې لاس یو کی او پر خپل سر سو، نو د دوی د سرټکولو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یو سړی چي ابوالعباس تاش نومېد خراسان ته واستاوه او له سبکتگینه ئې مرسته وغوښتله، سبکتگین د خپل زوی محمود سره د دوهم نوح ملاتړ ته ورغی او په (۳۸۴هـ = ۹۹۴ع) کال ئې د هرات ښار ته نژدې ابوعلي مات کی او هغه د دیملیانو دربار ته پناه یووړه او دوهم امیر نوح سبکتگین ته د (ناصرالدین) لقب ورکی او د خراسان د حکمدار په حیث ئې تر غزنه او کابل او بلخ پوري وپېژاند او د هغه زوی محمود ئې د (سیف الدوله) په لقب د نشاپور حکمدار وټاکه. دوهم امیر نوح او

سبکتګین دواړه په (۳۸۷هـ) کال مړه سول او دوهم منصور د دوهم نوح نابالغه زوی پر ساماني تخت کښېنول سو، خو د آل سامان د کهول د نظام رسۍ وشلېدله او ايلک خان بخارا ونيوله او بکتوزن دوهم منصور ړوند کی (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) او ورور ئې دوهم عبدالملک د دوهم نوح زوی پر تخت کښېناوه. خو سلطان محمود د هغه ړانده پاچا د کسات اخيستلو له پاره مرو ته ولاړ او په پای کي ئې د بکتوز او فايق سره داسي وکړه چي: هرات او بلخ (يعني افغانستان تر کابله) دي د محمود وي او نيشاپور او مرو دي د دوی. محمود په (۳۸۹هـ) کال له دې جنګه راوګرزېد او په همدې کال ايلک خان بخارا ونيوله، او دوهم ساماني عبدالملک ئې په اوزګند کي بندي کی او همهلته ئې وواژه. ابو نصر ابراهيم منتصر د دوهم نوح زوی د سامانيانو وروستني شهزاده په ډېر زړورتوب د محمود د ورور نصر او ايلک سره جنګ کاوه څو په پای کي د محمود په تحريک په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۱ع) کال ووژل سو او د سامانيانو د سلسلې کمبله ټوله سوه.

د دې عصر له علمي او اداري نوميالیو څخه دوه نامتو وزيران يو محمد د احمد جيهاني زوی (د ورکي جغرافيا ټولوونکی) او بل محمد د محمد بلعمي زوی (په دري ژبه د طبري د تاريخ مترجم) او د دري له پخوانيو شاعرانو څخه هم ابو شکور بلخي او رودکي او دقيقي بلخي او ابو محمد هاشم (په بست کي د پښتو شاعر چي په ۲۹۷هـ کي مړ دئ) او نور ول.

د سامانيانو په عصر کي د اسلام دين او اسلامي مدنيت د عربي ژبي او ادب سره تر کابله راورسېدلی وو، خو د هيواد په لمر ختيځو سرحدو کي لکه ننګرهار، لغمان، د کونړ درې، د خوست او منګل غرونه پر خپلو پخوانيو اديانو او ژبو او مدنيت پاته ول او دري ادبياتو ښه وده وکړه (د آل سامان شجره په ۴۴ لمبر کي).

۱. لومړی نصر د احمد ساماني زوی (۲۶۱ – ۲۷۹هـ)
۲. اسمعيل د احمد زوی (۲۷۹ – ۲۹۵هـ)*
۳. احمد د اسمعيل زوی (۲۹۵ – ۳۰۱هـ)*
۴. دوهم نصر د احمد زوی (۳۰۱ – ۳۳۱هـ)*
۵. لومړی نوح د نصر زوی (۳۳۱ – ۳۴۳هـ)*
٦. لومړی عبدالملک د نوح زوی (۳۴۳ – ۳۵۰هـ)*
۷. لومړی منصور د نوح زوی (۳۵۰ – ۳٦٦هـ)*

۸. دوهم نوح د منصور زوی (۳۸۷ – ۳۸۷هـ)*
۹. دوهم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷ – ۳۸۹هـ)*
۱۰. دوهم عبدالملک د دوهم نوح زوی (۳۸۹هـ)*
۱۱. ابو ابراهیم منتصر د دوهم نوح زوی (۳۹۰هـ) د ده تر وژلو پوري په (۳۹۵هـ) کي.

مأخذونه:

گرديزي، ابن اثير، طبقات ناصري، دائرة المعارف اسلامی، تاريخ سيستان، تجارب الامم، تاريخ الاسلام السياسي، مختصر تاريخ ايران د پاول هورن، روضة الصفا، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب د زمباور، تاريخ بخارا، لب التواريخ، تاريخ يميني، ترکستان د بارتولد، حبيب السير.

سامانیان ۲۹۱ - ۳۸۹ھ

۴۴ - لمبر

- اسد د سامان خداة زوی (د بلخ د سامان کلي ته منسوب) د ۱۶۰ھ حدود بن خامتا (جثمان) بن نوشن ... بن بهرام چوبین (گردیزي)
  - احمد × (فرغانه – ۲۰۴ھ)
    - یعقوب
      - سلوق
    - ابراهیم
    - حمید
    - ۱- لومړی نصر (۲۶۱–۲۷۹ھ)
    - اسد
      - حمویه؟
    - اسماعیل (۲۷۹–۲۹۵ھ متولد ۲۳۴ھ)
      - ۲-احمد × (۲۹۵–۳۰۱ھ) (راتلونکی مخ)
    - اسحاق × (سمرقند – فرغانه) (۳۰۱ھ)
      - ابو صالح منصور (خراسان – ۳۰۱ – ۳۰۲ھ)
      - الیاس (۳۰۱ھ)
        - ابو علي محمد متوفی ۳۵۶ھ (کرمان – ۳۲۱ھ)
      - حسین
        - محمد
          - محمد
    - یحیی (خراسان) (۳۱۴ – ۳۲۰ھ)
    - منصور (۳۰۱ھ)
  - نوح (سمرقند – ۲۰۴ھ)
  - یحیی (چاچ، اسروشه)
  - الیاس (هرات)
    - ابو اسحاق محمد
      - بکر
  - حارث ؟ (سکه‌لري)

دوهمه برخه

سامانیان

۴۴ – لمبر

۲ – احمد

× یحیی (په خراسان کي ولاړ سو – ۳۱۸) | ۴ – دوهم نصر (۳۰۱ – ۳۳۱هـ) | ابراهیم (په ۳۳۷هـ ړوند کړه سو) | منصور (۳۱۷هـ)

ابو جعفر محمد (ړوند کړه سو ۳۲۰هـ) | ۵ – لومړی نوح (۳۳۱ – ۳۴۳ هـ) | اسماعیل (بخارا) | احمد

۶ – لومړی عبدالملک × (۳۴۳ – ۳۵۰هـ) | ۷ – لومړی منصور × (۳۵۰هـ – ۳۶۶هـ) | محمد

نصر (د یوې ورځي پاچا) (۳۵۰هـ) | ابو زکریا یحیی (۳۸۹هـ) | ۸ – دوهم نوح × (۳۶۶ – ۳۸۷هـ) | ابو سلیمان (۳۸۹هـ)

ابو ابراهیم اسماعیل (۳۸۹هـ) | ابو یعقوب (۳۸۹هـ) | ۹ – × دوهم منصور (۳۸۱ – ۳۸۹هـ) | ۱۰ – عبدالملک ثانی (۳۸۹هـ) | ابراهیم المنتصر (مړ – ۳۹۵هـ)

مأخذ: یمیني، د اسلام دائرة المعارف، طبقات ناصری، میر خوند، ترکستان بارتولد، نامهای ایرانی، زین الاخبار، دول اسلامیه ۱۷۷، معجم زامباور ۲ / ۳۰۸هـ

پښتانه حکمرانان

(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخواني کهول څخه چي د کسي (سليمان) په غره او د غور په غرو او د هغو سيمو په شاوخوا کي ئې په پښتنو کي حکمراني او لارښوونه کوله د کيس عبدالرشيد پښتون (پټهان) درې زامن مشهور دي چي: غرغښت او بېټنی او سړبن نومېدل. د دې پښتانه کهول په باب کي ډېري محلي افسانې سته، خو هغه څه چي د پښتنو پخواني مؤرخ سليمان ماکو د (٦١٢ هـ = ١٢١٥) په شاوخوا کي پخپله تذکره کي ليکلي او تر هغه وروسته نورو مؤرخانو لکه ابوالفضل علامي په آئين اکبري کي (١٠٠٦هـ = ١٥٩٧ع) او اخون درويزه (چي په ١٠٤٨هـ = ١٦٢٨ع کي مړ دئ) په تذکرة الابرار او مخزن اسلام کي او نعمت الله هروي په مخزن افغاني کي (١٠١٨هـ = ١٦٠٩ع) او شيخ امام الدين خليل (چي په ١٠٦٠هـ کي مړ دئ) په تاريخ افغاني کي تائيد کړي دي او تاريخي حقايق دي له هغو څخه څرگندېږي چي دې درو وروڼو د (۲۵۰ تر ۳۰۰هـ پوري) په افغانستان کي د غور له غرو څخه د سليمان تر غره پوري واکمني (فرمانروايي) او روحاني او قبيلوي نفوذ درلود او د شيخ بېټني ځيني پښتو مناجاتونه په پښتو ادبياتو کي منقول او په لاس کي سته او تر هغه وروسته د سړبن زوی خرښبون د سليمان له غره څخه د غلځو د کلات د غونډان تر غره پوري واک او اقتدار درلود او په (۴۱۱هـ = ۱۰۲۰ع) کال د سليمان د غره په جنوبي لمنه مرغه کي وفات سو، همدارنگه اسمعيل د بېټني زوی د سليمان په غره کي واکمني او روحاني نفوذ درلود او د ده د اقتدار لمنه د سليمان د غره لمر لوېديځ پلو ته له وازي خوا څخه تر غزني پوري رسېدله، او له دې دوو تنو څخه هم د پښتو پخواني اشعار رانقل سوي دي (د ۴۰۰ هـ = ۱۰۰۹ع په شاوخوا کي). د خرښبون درې زامن: کند، زمند او کاسي د پښتنو د ټبرو نوميالي نيکه گان دي، چي د دوی د اولاد سلسله په افغاني نسب نامو کي شرح سوې ده.

دا هم بايد پټ پاته نه سي چي خرښبوني پښتانه د افغانستان په لمر لوېديځو سيمو کي خپاره واره ول، لکه عبدالرزاق سمرقندي چي په غزنين او برمل کي د (افغان

خرشواني) په نامه د هغو یادونه کوي او دا د (۸۲۰هـ) په شاوخوا کي وه (مطلع سعدين د دوهم ټوک لومړی برخه، ۳۵۹ مخ د لاهور چاپ).

د افغاني انسابو په کتابو کي دا درې ورونه غرغښت، بېټني او سړه بن د پښتنو د ټبرو د سلسلې سرونه ګڼل سوي دي چي په دې ځای کي د دوی د نسب د شجرې مهمي څانګي ليکل کېږي (۴۵ لمبر د نسب شجره دي وکتل سي).

په پښتني نسب نامه کي د کرلاڼ = کرلاڼي یوه بله څانګه هم سته چي دوی له هغو درو نورو څانګو سره خپلوي لري او سوچه پښتانه دي.

د پښتنو روايات خو په دې څانګو کي تر اسلامي دورې دمخه نه دي، مګر تاسي وليدل چي د پښت = پخت = پښتون او افغان ذکر په قديمو کتابو او تاريخو کي له درو څلورو زرو کالو را په دې خوا راغلی دئ، نو ځکه موږ د هغو قديمو اسنادو څخه داسي ويلای سوای چي پښتانه قبايل د دې هيواد پخواني اوسېدونکي دي چي په وروستيو زمانو کي له دوی سره نور آريايي قبايل هم ګډ سوي دي، مګر هغه ټول د دوی په مدنيت او ملي جوړښت کي داسي ويلي سوي دي چي اوس ئې بېلونه نه سي کېدای او يو ملت ځني جوړ سوی دئ.

مأخذونه:

د سليمان ماکو تذکرة الاولياء، پښتانه شعراء لومړی ټوک، ائين اکبري، مخزن افغاني، تذکرة الابرار د دروېزه، پټه خزانه، د پښتو د ادبياتو تاريخ ۲ ټوک، مطلع سعدين ۲ ټوک، حيات افغاني، شوکت افغاني، صولت افغاني، خورشيد جهان، د سراولف کيرو پټانان، د صوبهٔ سرحد او بلوچستان ګزټيير، افغانستان ګزټيير، تاريخ سلطاني.

کیس (پښتون)

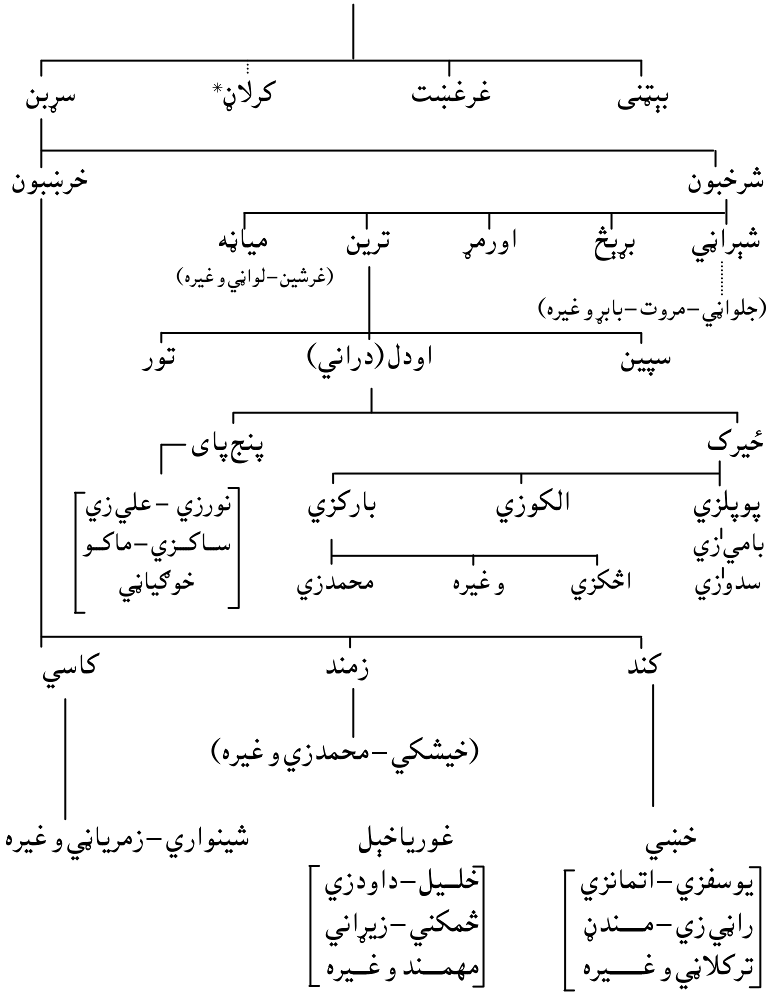

* د بیټني، غرغښت او کرلاني تفصیل په راتلونکي مخ کي و ګورئ.

کيس

- کرلاڼ
  - ککي – دلازاک – منګل – توري – هنی – وردګ – اورکزی – اپريدي – خټک – يشتک – بولاق – ځدراڼ – وزير – مسيد – دوړ – ستريانۍ – ګاړي – بنګښ – بنوڅي.
- غرغښت
  - داني
    - کاکړ – ناغر – پڼي – داوي
      - کاکړ، پڼي: ګدون – موسی خېل – صافي – مشواڼي
      - داوي: (دُومړ – هُمړ – خوندي وغيره)
  - بابی
  - مندو
- بيټنی
  - ټول غلجي قومونه: سهاک – تره کي – سليمانخېل – توخي – هوتک – اکاخېل – ناسر – خروټي – بختيار – احمدزي – تري – دوتاڼي – تاړن – لودي – نيازي – سور – سرواڼي

مأخذ: مخزن افغاني – حيات افغاني – شوکت افغاني
صولت افغاني – آيين اکبري – تذکرۀ سليمان ماکو

فريغونيان

(د ۲۵۰ تر ۴۱۰ هـ شاوخوا)

دې کهول د سامانیانو او غزنویانو په وختو کي په ګوزګانان کي حکمراني درلوده او د دواړو سلطنتي کورنیو سره ئې دوستانه روابط ساتل او علم روزونکي او صلح خوښووني پوهان پاچهان ول. د دوی د حکومت شمالي وېش د آمو سیند او جنوبي وېش ئې غرستان او غور او تالقان (د کروان رباط ته نژدې) د زمینداور او هلمند تر شاوخوا پوري رسېده، چي په غور کي هم د فریغونیانو تر لاس لاندي یو حکمران ناست وو او غورشاه نومېد، پخپله ګوزګانان د سرپل شاوخوا ته ویل کېده، او دا کهول تر اسلام دمخه د (ګوزګان خداة) د پاچهانو له نسله وو چي د فریغون په رباط ئې اړه درلودله او دا رباط د مقدسي په وینا د اندخو د (اوسني اندخوی) او کرکي څخه د یوې ورځي د لاري واټن وو او د افریغ کلمه د دې هیواد په لرغونیو نومو کي تر خوارزمه لیده کېږي، خو پخپله د فریغون د دې کهول د سلسلې د مشر په باب کي څه معلومات نه لرو. بې له دې چي د العتبي په قول د دریمي هجري پېړۍ په شاوخوا کي د افریغون رباط ته نژدې اوسېد، مګر د ده زوی احمد بن فریغون د اسلامي دورې په تاریخ کي د دې کهول لومړی سړی دئ چي موږ ئې پېژنو، نرشخي وايي:

په (۲۸۷هـ = ۹۰۰ع) کال چي امیر اسمعیل ساماني د عمرولیث صفاري سره جنګېده امیر احمد فریغوني د عمرولیث له خوا هم د بلخ حکمران وپېژانده سو. قابوسنامه دی د آسانو د ډېرو ګلو خاوند ګڼي چي د ورځي ئې زر ارزق بهاڼان راوړه او دا خبره مبالغه نه ده، ځکه چي د دې سیمو خلک تر اوسه د آسانو په ګلو ساتلو او روزلو مشهور دي.

د دې کهول یو بل حکمدار ابوالحارث محمد د احمد زوی دئ چي موږ هغه د دري ژبي د پخواني جغرافي کتاب حدودالعالم له مخي پېژنو، دی علم دوسته حکمران وو او دا کتاب په (۳۷۲هـ = ۹۸۲ع) کال ده ته وړاندي سوی وو او د دې کورنۍ د ډېر

اقتدار په وخت کي حکمران وو او اصطخري د (۳۴۰هـ = ۹۵۱ع) په شاوخوا کي هغه یاد کړی دئ او د بارتولد په وینا په (۳٦۵هـ = ۹۷۵ع) کال ئې خپله لور ساماني زلمي پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه او د العتبي په قول تر (۳۸۰هـ = ۹۹۰ع) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فایق جگړې ته راوغوښت خو ماته ئې وکړه. ابن اثیر وایي چي په (۳۸۳هـ) کال نوح له خراسانه گوزگانان ته راغی او ابوالحارث ورسره یو ځای سو او په ۳۸۵هـ کال چي سبکتگین د فایق سره جنگېده ابوالحارث د سبکتگین د ملاتړ له پاره هرات ته راغی او د العتبي په قول ئې په همدې وختو کي خپله بله لور د سبکتگین زوی محمود ته ورکړه او د سبکتگین یوه لور ئې خپل زوی ابوالنصر احمد د محمد زوی ته په نکاح کړه او په (۳۸٦هـ = ۹۹٦ع) کال چي سبکتگین مړ سو همدې ابوالحارث د محمود او د هغه د ورور اسمعیل تر منځ روغه وکړه او د محمود سره غزني ته ولاړ او په (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) کال محمود د اسمعیل نیول هم ابوالحارث ته وسپاره او دا د تاریخ په پاڼو کي د ابوالحارث وروستنۍ یادونه ده.

العتبي په (۳۹۴هـ = ۱۰۰۳ع) کال د فریغون بن محمد په نامه یو تن یادوي چي محمود هغه له بلخ څخه چي وروستنی ساماني شهزاده منتصر پسي د اندخود او مرورود خوا ته استولی وو خو د ده پوره احوال لاس ته رانغی، مگر د دې کورنۍ یو بل سړی ابو نصر احمد د محمد ابوالحارث زوی دئ چي د العتبي او گردیزي په وینا د گوزگانان وو، په (۳۹۸هـ = ۱۰۰۷ع) کال په هغه جگړه کي چي د قراخانیان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخیان کي وسوه د محمودي لښکر د منځ (قلب) مشر وو او په (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال مړ سو. بیهقي د (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال په پېښو کي لیکي چي په همدې کال محمود د غور جنگو ته ولاړ، خو د ده شهزاده گان مسعود او محمد په ثورلس کلنۍ کي په زمینداور کي د امیر فریغون گوزگانان د زوی حسن نامي سره اوسېدل، څنگه چي په همدې کال امیر ابوالحارث مړ وو، ځکه نو د ده زلمي زوی حسن د سبکتگین د لور له نسه د گوزگانان د تاج و تخت نامزد وو، خو دا په یقین معلومه نه ده چي دا حسن د همهغه فریغون بن محمد زوی وو یا د ابو نصر؟ مگر په دې خبر یو چي سلطان محمود د العتبي او عوفي په قول د ابو نصر فریغوني لور خپل زوی محمد ته وکړه او د گوزگانان ولایت ئې بیرته ابو نصر ته ورکی او ابو محمد حسن د مهران زوی ئې د هغه ځای د چارو په کفالت د ده سره وگوماره، گواکي د گوزگان سیمه په (۴۰۸هـ =

۱۰۱۷ع) کال بشپړه د غزنویانو تر واکمني لاندي راغلې وه او ناصر خسرو علوي په دې بیت کي ورته اشاره کړې ده:

کجاست آنکه فریغونیان زهیبت او
زدست خویش بدادند گوزگانان را

په دې توگه نو د فریغونیانو کهول د افغانستان د لمر لوېدیځو شمالي سیمو محلي پاچهان ول، چي په عدالت او نېکنامي او د علومو په روزنه ئې شهرت درلود او د فریغون په دربار کي نامتو پوهان او لیکونکي روزل سوي دي چي له هغې جملې څخه دي: بدیع الزمان همداني، ابوالفتح بستي، د مفاتیح العلوم خاوند خوارزمي او د حدودالعالم نامعلوم مؤلف.

د دې کهول نومیالي:

۱. امیر فریغون (۲۵۰هـ)
۲. امیر احمد د فریغون زوی (۲۷۹ – د ۳۳۷هـ حدود)
۳. ابو حارث محمد د احمد زوی (۳۳۷ – ۳۸۹هـ)
۴. فریغون د محمد زوی (د ۳۹۴هـ شاوخوا)
۵. ابو نصر احمد د محمد زوی (۳۹۰ – ۴۱۰هـ)*
٦. حسن د ابو نصر زوی؟ (۴۱۰هـ)

مأخذونه:

العتبي، گردیزي، اصطخري، نرشخي، مقدسي، بیهقي، قابوسنامه، عوفي، ابن اثیر، مینورسکي د حدودالعالم پر حواشي، د بارتولد جغرافیای تاریخی ایران، معجم الانساب، د مینورسکي مقالې د لندن چاپ.

د ملتان لودیان

(د ۳۷۰–۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۳٦٦ هـ = ۹۷٦ع) په شاوخوا کې سبکتګین په غزني کې د واک خاوند سو او ساماني حکمداران بې واکه او کمزوري سوه ځکه نو د افغانستان ښارونه له تخارستان او بلخه تر ګوزګانان او هرات او سیستان او بست او کابل تر ګردېز پوري د غزني په پایتخت پوري وتړل سوه (۳٦۸هـ = ۹۷۸ع).

په دې وخت کې د افغانستان لمر ختیځو سیمو تر ماوراى سند او ملتانه د ملتان د لودیانو په نامتو کهول پوري اړه درلوده او له لاهوره تر خیبره جیه پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چې سبکتګین پر کابل او ننګرهار یرغل وکی جیه پاله مخې ته ورغی او د غزنه په شاوخوا کې ئې ورسره جګړه وکړه او مات سو او د جګړې د تاوان تر ورکولو وروسته بیرته لاهور ته وګرځېد او د قنوج، ډهلي، اجمیر او کالنجر راجه ګان ئې د ځان ملګري کړه د یو لک چمتو سپرو سره تر خیبر راتېر سو او د کابل د سیند پر غاړه لغمان ته راورسېد. سبکتګین د هغه سره جنګ وکی او په زرو خلک ئې ځني ووژل او نور ئې پر شا وشړل او د سند تر سینده پسې ولاړ او په پېښور کې ئې خپل یو امیر د دوو زرو سپرو سره پرېښووه او پخپله غزني ته راغی (۳۸۱ هـ = ۹۹۱ع). په دې وخت کې ملتان د لودي شیخ حمید په لاس کې وو چې لودي د پښتنو یو نامتو ټبر دئ او دې لودیانو چې د سبکتګین واک ورځ په ورځ پر زیاتېدو ولید د هغه سره ئې روغه وکړه او چې جیه پاله ماته وکړه شیخ حمید په ملتان کې پر خپل حال پاته سو او د سبکتګین سره ئې تړون وکی (۳۸۲هـ) او د ده وراره شیخ رضي په اخبار اللودي کې د احمد لودي په قول د پښتو ژبې له شاعرانو څخه وو، چې د حمید لودي په وختو کې ئې د پښتنو په غرو (سلیمان غره) کې د اسلام تبلیغ کاوه او له دې څخه څرګندېږي چې د سند او غزني تر منځ ځینو پښتنو لا تر دغه وخته د اسلام دین منلی نه وو، لکه چې په ۳۸۲هـ کال د جغرافیاى حدودالعالم لیکونکی د قندهار ښار (د اندس پر غاړه) د برهمنانو او بتانو

او لغمان د بودتونو (بتکدو) او بنيهار (بنير) د بت پرستو هندوانو او افغانانو ځايونه بولي، حال دا چي په همدې وخت کي بست او غور او رخد اسلامي ښارونه ول او کابل يو داسي ښار وو چي نيمی ئې مسلمانان او نيمی ئې هندوان ول.

د شيخ حميد د مړيني خبر په تاريخ کي نسته خو دوني ښکاري چي په ملتان کي د ده واکمني د سند تر غاړو د سليمان تر غره پوري محصوره وه او لاهور تر تکسيلا او ويهند او تر قندهاره (د سند د سيند پر غاړه) په جيه پاله پوري اړه درلوده، خو په (۳۹۲هـ = ۱۰۰۱ع) کال محمود ويهند ونيو او په (۳۹۶هـ = ۱۰۰۵ع) کال چي ئې پر ملتان لومړی يرغل وکی د ملتان حکمران ابو الفتح داود د نصر زوی وو، نو څرگنده سوه چي نصر د شيخ حميد زوی د لوديانو دوهم حکمران د (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) په شاوخوا کي حکومت کاوه او دی تر حميد وروسته د هغه پر ځای کښېنوست او د غزنويانو سره د لوديانو د کورنۍ په سياسي رقابت کي د سلطان محمود له خوا په بده عقيده او د اسمعيلي ملاحده و دين ته په گروهېدلو متهم سوی وو. مگر د پښتو له وطني ماخذو لکه پټه خزانه او د ده له پښتو شعر څخه څرگندېږي چي دا اتهام غلط وو او دی ملحد او بې دينه نه وو.

ابو الفتح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسېد او په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۴ع) کال سلطان محمود د بهاتيه پر حکمران (بجي راو) باندي يرغل وکی، داود څه اعتنا ورته و نه کړه، ځکه نو په دا بل کال محمود د تازه دمه لښکر سره د ننگرهار له لاري ورغی، لومړی ئې راجه اننده پاله په پېښور کي مات کی او بيا ملتان ته ورسېد او تر اوو ورځو کلابندۍ وروسته داود لودي د کاله دوه لکه او په بل روايت دوه کروړه درهمه خراج ومانه او شل زره درهمه ئې هم د جگړې تاوان ورکی او د محمود سره ئې د روغي تړون وتاړه او تر (۴۰۱هـ = ۱۰۱۰ع) کال پوري ئې پر ملتان او د افغانستان پر لمر ختيځو سيمو حکومت وکی، څو چي په همدې کال محمود پر ملتان حمله وکړه او هغه ئې ونيو او (د کندهار د شمال) د غورک په کلا کي ئې بندي کی او همهلته مړ سو. د داود په مړيني که څه هم د پخوانيو لوديانو کهول له منځه ولاړ، د داود اولاده تر هغه وروسته هم په ملتان کي وه او د فخر مدبر په قول د داود زوی شيخ د سلطان مسعود تر مړيني وروسته په ملتان کي بلوا وکړه، چي د سلطان مودود له خوا يو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقيه سليطي په سپه سالارۍ د ده د سر کوټلو له پاره وگومارل سو، څنگه

چي لښکر د وايوه کلا ته ورسېد نو موړي شيخ د خپلو ملګرو سره منصوره ته ولاړ او د غزني لښکريانو ملتان ونيو او دا په ملتان کي د لودي کهاله د پايځوړ وروستنی یادونه ده.

دا کهول په هند کي د اسلامي او افغاني ثقافت لومړنی ممثل دئ او د دې کهاله دوه تنه شيخ رضي او د حميد وراره او نصر د حميد زوی د پښتو ژبي شاعران ول او د دوی شعرونه او د ژوند پېښي د پښتنو شاعرانو تذکرې پټې خزانې د شيخ احمد ابن سعيد اللودي د کتاب اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي (٦٨٦هـ = ۱۲۸۷ع) په حواله راوړي دي او فرشتې هم د هغو افغانيت ليکلی دئ او موږ وينو چي لوديانو په (۸۵۵هـ) کال بيا د بهلول لودي په مشری په هند کي د سلطنت دوهمه کورنۍ جوړه کړې ده او يو سل کاله ئې حکومت کړی دئ (۹۳۲هـ). خو د لوديانو لومړی کهول د افغانستان په تاريخ اړه لري او د بهلول کورنۍ په هند کي پاچهي کړې ده.

د لومړي کهاله نوميالي:

۱. شيخ حميد لودي (د ۳۷۰هـ شاوخوا)
۲. شيخ رضي د حميد وراره (د ۳۸۰هـ شاوخوا)
۳. نصر د حميد زوی (د ۳۹۰هـ شاوخوا)
۴. ابوالفتح داود د نصر زوی (۳۹۵ – ۴۰۱هـ)
۵. شيخ ... د داود زوی (د ۴۳۲هـ شاوخوا)

مأخذونه:

تعلقات هند و عرب، زين الاخبار، د پښتو د ادبياتو تاريخ ۲ ټوک، شوکت افغاني، تاريخ يميني، فرشته، طبقات اکبري، حدودالعالم، تاريخ سند، ابن اثير، حيات افغاني، خورشيد جهان، پټه خزانه، آداب الحرب.

د تخارستان آل باينجور

(۲۳۲ – ۳۷۲هـ)

دې سلسلې اميرانو په تخارستان او بلخ او خلم او ترمذ او اندراب او پنجهير او باميان او وخش کې حکمراني کوله او هغه باينجور ته منسوب دي چې د عباسي خليفه گانو منصور او مهدي معاصر وو او غالباً به تر اسلام دمخه د تگين شاهانو پايځوړ وي.

له هغې جملې څخه:

*۱/ داود د الياس زوی چې د ۲۳۲ هـ په شاوخوا کې ئې سکه وهلې ده او په ۲۵۸هـ کال يعقوب ليث صفاري له ده څخه بلخ ونيو. دی له ۲۳۳ کال څخه تر ۲۵۸هـ پورې د بلخ حکمران وو او په ۲۵۹هـ کال مړ سو.

*۲/ ابو داود محمد د احمد زوی او د باينجور نمسی، چې د ۲٦۰هـ په شاوخوا کې ئې سکه وهلې ده. دی له ۲٦۰ کال څخه تر ۲٦۵هـ پورې د بلخ او تر ۲۷۹هـ پورې د تخار او جوزجان او ختلان او ترمذ حکمران وو.

*۳/ ابو جعفر احمد د محمد زوی او د احمد نمسی چې د ۲۷۹هـ له شاوخوا څخه حکمران وو او په ۲۸۸هـ کال ئې په اندراب کې سکه وهلې ده.

*۴/ جعفر د احمد زوی او د محمد نمسی چې تر ۳۱۰هـ وروسته ئې حکومت کاوه او په ۳۱۰، ۳۱۲، ۳۱۳ هـ ئې په ختل کې سکه وهلې ده چې اوس هم سته.

۵/ احمد د جعفر زوی او د احمد نمسی چې د ۳۷۲هـ په شاوخوا کې حکمران وو او د گرديزي په قول د چغانيانو د ابي علي احمد د محتاج د زوی له ملگرو څخه وو.

د دې کورنۍ ځيني نور کسان هم حکمرانان ول، لکه داود د باينجور زوی چې په ۳۰٦هـ کال د بصرې عامل وو او هاشم د باينجور زوی چې د وخش او هلاورد حکمران وو او په ۲۴۳هـ کې مړ دئ او بيگ د عباس زوی او د باينجور نمسی د ختل خاوند او حارث چې له ۲۷۲ څخه تر ۲۹۳هـ پورې د ختل حکمران وو او سکه ئې هم وهلې ده او

داود د ابو داود زوی او د عباس نمسی چي د ۲۷۲هـ په شاوخوا کي ژوندی وو او حاتم د داود زوی او د باینجور نمسی چي د ۲۵۱هـ په شاوخوا کي د جوزکرمان حاکم وو، او الیاس د هاشم زوی چي په ۲۱۱هـ کال د مصر سرلښکر وو.

اوس د دې کورنۍ د نسب شجره وګورئ (۴٦ لمبر).

۴۶ - لمبر

د باينجور كورنۍ

باينجور (۱۴۰هـ حدود)

- داود ۲۰۶هـ (د بصرې حاكم)
  - حاتم (۲۵۱ هـ)
- عباس؟
  - بيگ (ختل)
    - اسد
      - حارث
        د ختل او انديجارغ حكمران
        (۲۷۲ - ۲۹۲ هـ)
  - ابو داود
    - داود
      (حدود ۲۷۲هـ)
- احمد
  - × ۲ - ابو داود محمد
    (بلخ ۲۶۰ - ۲۶۵هـ تخار تا ترمذ ۲۷۹هـ)
    - × ۳ - ابو جعفر احمد
      (په اندراب كې سكه ووهله ۲۸۸هـ)
      - ۴ - جعفر
        (په ختل كې سكه ووهله ۳۱۰ تر ۳۱۳هـ)
        - ۵ - احمد (ختل، حدود ۳۷۲هـ)
- هاشم (مړ ۲۴۳هـ)
  (د وخش حكمران)
  - الياس
    د مصر سپه سالار ۲۱۱هـ
    - × ۱ - داود
      (بلخ ۲۳۲ - ۲۵۸هـ)
      (مړ ۲۵۹هـ)

(**مأخذ**: معجم الانساب زامباور ۳۰۷)

× د سكې خاوند پاچا

د غرستان شاران

(۲۸۹ – ۵۵۰هـ)

لکه مارکوارت چې په ایرانشهر کې څرګنده کړې ده د (شار) کلمه د (شیر) او (شاه) سره شریکه ریښه لري او دا د مرکزي افغانستان د سیمې د یو شمېر حکمرانانو لقب وو چې د دوی د حکمرانۍ سیمې د لمرختو خوا ته د بامیان د شیرانو د هیواد ګاونډی وو او لکه د دې کتاب په لومړیو بحثو کې چې مو وویل دا شاهي کهولونه د دې هیواد د هپتالي کوشاني عناصرو پایڅوړ دي او د حکمرانۍ مرکز ئې په بشین کې وو چې شورمین او بغشور هم د هغه ځای ښارونه ول او د دې هیواد اصل نوم په اوستایي تلفظ (غرستانه) او په طبقات ناصري کې هم (غرستان) (په پښتو غر + ستان) دئ. او فردوسي ئې په شاهنامه کې د (غرچګان) په نامه یادوي او معرب ئې غرجستان یا غرشستان دئ. د دې سیمې شاران حکمرانان په نیاو (عدل) او داد مشهور ول او ناصر خسرو قبادیاني په دې بیت کې د دې کورنیو او د دوی د حکمرانۍ د مرکزو داسې یادونه کړې ده:

استاده بدبه بامیان شیری

بنشسته بعز دربشین شاری[۱۲]

داسې معلومېږي چې د غرستان شاران تر اسلام دمخه هم د دې سیمې حکمرانان ول او د دوی د نیکه ګانو یو تصویر چې لاس ته راغلی دئ کټ مټ د هپتالي (هیاطله = هون) د پاچهانو ښو او څهرو ته ورته دئ.

په اسلامي عصر کې د غرستان د شارانو یادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزنې د سلطنت تر اداري لاندې د هیواد د اداري تمرکز سره منځته راځي، چې یو له دې غرستاني شارانو څخه (شار رشید) په ۳۸۰هـ کال د سلطان محمود سیاسي مشرتوب او

---

[۱۲] د ناصر خسرو په دیوان ۴٦۸ مخ کې دا بیت غلط چاپ سوی، دلته سم سو.

د هیواد اداري توحید ته غاړه ایښې وه. بل شا ابو نصر محمد د اسد زوی دئ چې په ۴۰۵هـ کال سلطان محمود بندي کی او په ۴۰٦ کال په هرات کې مړ سو.

۳/ شارشاه ابو محمد د محمد زوی وو چې د پلار په ژوند د پلار پر ځای کښېنوست او د سلطان محمود او ابوعلي سیمجور سره وجنګېد او تر ۴۰٦هـ کال پخوا مړ سو.

۴/ شار اردشیر.

۵/ شار ابراهیم د اردشیر زوی.

٦/ شارشاه د ابراهیم زوی چې لور ئې حور ملکه د سلطان حسین جهانسور غوري ماندینه وه.

هغو شارانو چې د سلطان محمود تر وخت وروسته تېر سوي دي د غزنه او غور تر مرکزي سلطې لاندې ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک ول.

مأخذونه:

ابن اثیر، تاریخي یمیني عتبي، دایرة المعارف اسلامي، د غرجستان ماده، نامهای ایرانی یوستی، روضة الصفا، تاریخ گزیده، معجم الانساب زمباور، ابن خرداذبه ۳۹، معجم البلدان ۳/ ۷۸۵.

د اندراب امیران

دا امیران هم د هپتالي کوشانیانو د پښتنو حکمرانانو له پایښور څخه ښکاري چې په اسلامي عصر کې ئې اسلام منلی او د اندراب په غرو کې پاته سوي دي او څنګه چې د دوی د حکمرانۍ سیمه د دشوار ګذارو غرو په منځ کې وه نو ځکه د جهانګیرانو له تسلطه خوندي پاته ول.

له دې امیرانو څخه یوازې د دوو تنو نومونه د دوی له سکو څخه لاس ته راغلي دي او دا سکې د ارمیتاژ په موزه کې سته:

*۱/ مکتوم د حرب زوی (د ۳۵۹هـ په شاوخوا کې)

*۲/ سهلان د مکتوم زوی (د ۳۶۵ له شاوخوا څخه تر ۳۷۴هـ پورې)

مأخذونه:

معجم الانساب زمباور، د مارکوف د ارمیتاژ فهرست.

چغانیان امیران - آل محتاج

چغان (معرب ئې صغان) د آمو ها خوا ته يو ځای دئ چې اوس د شوروي تاجکستان د جمهوريت جنوبي برخه ده. په دې ځای کې له پخوانيو زمانو څخه يوه سلطنتي کهول د (چغان خدات) په نامه حکومت کاوه چې له آريايي تاجيکو عناصرو څخه وو او د اسلامي دريمي پېړۍ په سر کې امير محتاج نامي هلته حکمران او چغان خدات ته منسوب وو، چې تر هغه وروسته ئې کورنۍ په تاريخ کې د (آل محتاج) په نامه مشهوره سوه او له دې کورنۍ څخه عادلان او پوهان اميران منځ ته راووتل او د سامانيانو او غزنويانو په وختو کې ئې د آمو د سيند پر دواړو غاړو او بلخ او تخار باندې د هندوکش تر شمالي لمنو پورې حکومت کړی دئ. د محتاج پلار دا يادونه چې احمد نومېد د ياقوت په معجم الادباء کې راغلې ده او ژوند ئې په ۲۵۰هـ کې اټکل کېدای سي. د دې کورنۍ نور کسان دا دي:

۱/ له محتاجه يو زوی د ابو سعد مظفر په نامه پاته سو چې د ۳۰۰هـ په شاوخوا کې ئې ژوند او حکومت کاوه او زوی ئې ابوبکر محمد بن مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امير او په ۳۲۱هـ کال د خراسان او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالار وو او تر هغه دمخه د ۲۹۸هـ په محرمه کې د اسمعيل ساماني د زوی احمد له درباره د سيستان د فتح له پاره استول سوی وو او بيا په گرگان کې حاکم سو، په خراسان کې د ده د حکمرانۍ ورځې له ۳۲۱هـ کاله د ده د مړيني تر کال ۳۲۹هـ پورې وې. دې سړي د خراسان په پېښو کې تل د يوه غښتلي او اغېزه ناک حکمران په حيث لاس درلود او په چغانيان کې ښخ دئ.

۲/ ابو علي د محمد زوی او د مظفر نمسی چې په ۳۲۷هـ کال د پلار د ناروغۍ په وخت کې د خراسان سپه سالار او حکمران وو او په ۳۲۹هـ کال په جرجان او ري کې د ماکان بن کاکي سره وجنگېد او هغه ئې وواژه، خو په ۳۳۳هـ کال چې د امير نوح بن نصر ساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمرانۍ څخه معزول سو نو سر ئې له اطاعته

وغړاوه او نوح ئې خلع کی او پخپله ئې د خراسان د چارو واگې په لاس کې ونيولې او د ژوند تر پايه ئې د سامانيانو له دربار سره اخ او ډب درلود، څو چې د ۳۴۴ھ کال د برات پر ۲۹مه مړ او په چغانيان کې ښخ سو.

۳/ ابو العباس فضل د محمد زوی او د مظفر نمسی په ۳۳۳ھ کال د خپل ورور ابو علي له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) په حکومت مامور سو او تر هغه وروسته د ساماني عسکرو لوی سپه سالار وو، چې د خپل ورور سره ئې هم جنگونه وکړه او په ۳۳٦ھ کال په بخارا کې بندي سو.

۴/ ابوالمظفر عبدالله د احمد زوی د محمد بن مظفر نمسی چې تر ۳۳۷ھ وروسته د ساماني امير نوح په دربار کې د رهين په توگه اوسېده، او په ۳۴۰ھ کال له آسه ولوېد مړ سو او په چغانيان کې ښخ دئ.

۵/ ابو منصور د احمد زوی د محمد نمسی چې په ۳۴۰ھ کال د چغانيان د حکمرانۍ نايب وو.

٦/ ابوالمظفر طاهر د فضل زوی د محمد نمسی د مظفر کړوسی د چغانيان والي او ادب پالونکی سړی وو. منجيک ترمذي د ده له ستايونکو (مداحانو) څخه وو او په ۳۷۷ھ مړ دئ.

*۷/ فخرالدوله ابوالمظفر احمد د محمد زوی ادب پالونکی والي او د دقيقي او فرخي ممدوح وو، چې د فرخي د داغگاه مشهوره قصيده "تا پرند نيلگون بر روی پوشد مرغزار" د ده په ستاينه کې ده او سکه ئې هم وهلې وه.

د آل محتاج اميرانو عموماً د ساسانيانو او غزنويانو د سلطنتي کورنيو سره خپل ښه روابط ساتل او د هغو د ساتنې او حمايې په سيوري کې ئې د هندوکش د شمالي ولاياتو حکمراني له بدخشان او تخاره نيولې تر بلخ او جوزجان پوري کوله او دا کورنۍ د دري ادب له پالونکو څخه گڼله کېږي (د نسب شجره دي وکتل سي – ۴۷ لمبر).

مأخذونه:

تعليقات چهار مقاله د دوکتور معين، معجم الانساب زمباور، ابن اثير، تاريخ يميني، معجم الادباء، رودکي د سعيد نفيسي، ابن خلدون، روضة الصفا، دايرة المعارف اسلامي، ديوان فرخي، د عروضي سمرقندي چهارمقاله.

۴۷ - لمبر

د چغانیان د محتاج کورنۍ

- چغان خدات
  - مظفر
    - ابوبکر محمد (مړ ۳۲۹هـ)
      - ابوالعباس (۳۳۳هـ)
      - ×ابو علي احمد (مړ ۳۴۴هـ)
        - ابو منصور (د چغانیان حکمران ۳۴۰هـ)
        - ابوالمظفر (مړ ۳۴۰هـ)

مأخذونه: د زمباور معجم ۳۱۰، د الکامل او د بارتولد د ترکستان

سیمجوریان

د سیمجور کلمه د یوستي په قول په (نامهای ایرانی) کي د زرین گورخر (سیم + خر) په معنا دئ او دا د خراسان د یوه سردار ابو عمران سیمجور نوم دئ چي د ساماني اسمعیل د احمد د زوی په دربار کي ئې د سرمنشي (دولت دار) وظیفه درلوده (۲۸۷هـ)، نو ځکه ئې دی (دواتي) باله چي د خراسان یوه لویه کورنۍ وه.

۱/ ابو عمران سیمجور دواتي په ۲۹۸هـ کال د ساماني اسمعیل د زوی احمد له درباره د سیستان په حکمراني وگومارل سو، خو یو کال وروسته (۳۰۱هـ) سیستانیانو د نصر بن احمد سره مخالفت وکی او سیمجور له هغه ځایه ووت.

په ۳۱۴هـ کال چي امیر نصر د احمد زوی ري ونیو د هغه ځای حکومت ئې سیمجور ته ورکی او دی د خپل وخت له زړه ورانو او لښکرکشانو څخه وو، چي په ۳۱٦هـ کال د خراسان په څنډو کي د ابوالحسن د ناصر اطروش د زوی سره هم جنگېدلی دئ.

۲/ ابو علي ابراهیم د سیمجور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو او هرات او نیشاپور او قهستان حاکم وو (۳۳۳ – ۳۳۵هـ) او نوح د نصر زوی د ابو علي احمد چغاني تر عزل وروسته د خراسان په حکمرانۍ وټاکه او څه موده هم د گرگان والي وو او په ۳۳٦هـ کي مړ دئ.

*۳/ ابوالحسن محمد د ابراهیم زوی او د سیمجور نمسی د پلار تر مړیني وروسته د خراسان سپه سالار او لقب ئې ناصرالدوله وو او په ۳۵٦هـ کال د یوه لښکر سره د ري نیولو ته وگومارل سو او د ۳۷۸هـ کال په ذیحجه کي مړ دئ.

*۴/ ابو علي محمد مظفر د محمد زوی د ابراهیم نمسی د پلار تر مړیني وروسته د هغه پر ځای کښېنوست او حاجب الباب وو. څه موده هم د پلار په ژوند کي د هرات حاکم وو، خو تر هغه وروسته په نیشاپور کي د خراسان واکدار او سپه سالار وټاکل سو. سکه ئې هم وهلې ده او د خپلواکۍ دعوه ئې کوله، څو چي د بلخ د حکمران سره ئې لاس

یو کی او د ساماني امیر نوح په مقابل کي یاغیان سول، خو امیر سبکتگین او زوی ئې محمود د دوی سره وجنگېدل او د ۳۸۴ه کال د روژې په ۱۵ ورځ ئې په طوس کي دوی مات کړه، ابو علي خوارزم ته وتښتېد او هلته د ۳۸٦ه کال په روژه کي ونیول سو او په پای کي ئې سبکتگین ته په لاس ورکی او د گردېز په کلا کي بندي وو، څو چي په ۳۸۸ه کال مړ سو.

۵/ ابوالقاسم د محمد زوی او د ابراهیم نمسی: د هرات والي وو او په ۳۸٦ه کال نیشاپور ته ولاړ او د سبکتگین د دربار د خلکو سره یو ځای سو او د قهستان حکمراني ئې وموندله او د ټیټوالي او پاسوالي تر لیدو وروسته د ساماني منتصر سره یو ځای سو (۳۹۱ه) او په سرخس کي ئې د سبکتگین د زوی نصر سره جگړه وکړه او ونیول سو او غزنه ته ئې واستاوه.

٦/ ابوالحسن د ابو علي سیمجوري زوی: په ۳۸۵ه کال چي ئې پلار مغلوب سو دی ري ته ولاړ، خو په نیشاپور کي د امیر محمود لاس ته ورغی او غزني ته واستول سو او په گردېز کي بندي وو.

ابوسهل د ابوالقاسم علي زوی او د محمد نمسی: د ۳۸۸ه په شاوخوا کي ئې ژوند کاوه.

د دې کورنۍ نومیالیو په خراسان کي د ساماني د وخت او د غزنوي دورې د ابتدا په پېښو کي لویه برخه درلودله او ډېره موده ئې په بشپړ قوت او خپلواکي حکومت کړی دئ او کله ئې هم د پاچا په عنوان سکه وهلې ده، چي د ابوالحسن محمد ناصرالدوله سکه سته چي له ۳۷۲ه څخه ئې تر ۳۷۷ه پوري حکومت کړی دئ او یوه لور ئې د نوح بن منصور ساماني پاچا ماندینه وه. همدارنگه ابو علي محمد مظفر عمادالدوله (۳۷۷ – ۳۸۷ه) هم سکه وهلې وه او خپلواکي ئې درلوده (۴۸ لمبر د نسب پاڼه دي وکتل سي).

مأخذونه:

الکامل، تاریخ یمیني، طبقات ناصري، نامنامۀ یوستی، د بارتولد ترکستان، د زمباور معجم: ۳۱۰.

۴۸ - لمبر

سیمجوریان

ابو عمر سیمجور د واتي حکمران سیستان

۱ - ابو علي ابراهیم (۳۳۳ - ۳۳٦ﻫ)

× ۲ - ابو الحسن محمد ناصر الدوله
۳۷۲ - ۳۷۷ ﻫ

لور
(د دوهم نوح ساماني مایینه)

۴ - ابو القاسم علي
(په قهستان کي)

× ۳ - ابو علي محمد مظفر
(عماد الدوله (۳۷۷ - ۳۸۷ﻫ)

۵ - ابو الحسن

مراجع: الکامل، تاریخ یمیني، طبقات ناصري،
نامهاي ایرانی، ترکستان بارتولد، معجم زامباور ۳۱۰

غزنویان

(۳۵۱ - ۵۸۳)

د سامانیانو په یادونه کي مو ولوستل چي په (۳۴۹ هـ = ۹۶۰م) کال د ساماني لومړي عبدالملک له درباره امیر حاجب الپتگین د خراسان په سپه سالارۍ گومارل سوی وو، خو د عبدالملک تر مړیني وروسته الپتگین د ساماني نوح له زوی منصور څخه سر واخیست او غزنه او زابلستان ته ولاړ (۳۵۰هـ). په دې وخت کي د غزنه د شاوخوا حکمران د لویک له کورنۍ څخه یو سړی وو چي د دې کورنۍ یادونه د کتاب په سر کي تېره سوه او ښایي چي د افغانستان د هپتالي کوشانو د امیرانو پایڅوړ وي، ځکه چي پخپله الپتگین او د هغه پر ځای کښېنستلي کسان چي د نومو په پای کي ئې د (تگین) کلمه راغلې ده هم د تگین شاهي سلطنتي کهول ته منسوب دي چي یو گډ افغاني او ترکي عنصر دئ او د چیني گرزندوی وکونگ Wou-Kong په شهادت د ۷۶۰ع کال په شاوخوا کي ئې د افغانستان پر لمر ختیځو او د هندوکش پر جنوب حکمراني کوله او د تگین آباد ښار د دوی په نامه د محمود د اخلافو تر وخت پوري هم د اوسني کندهار لمر لوېدیځ شمال ته ولاړ وو او سکې ئې چي د اسلامي عصر په اوایلو پوري اړه لري د هندوکش په شاوخوا کي پیدا کېږي.

په هر حال الپتگین غزنه له لویک (انوک) څخه لاس ته راووست (۳۵۱هـ) او تر خپلي مړیني پوري ئې یو کال پر غزني او زابلستان حکومت وکی او په ۳۵۲هـ کال په غزني کي مړ سو او اسحاق زوی ئې پر ځای کښېنوست.

په دې وخت کي بیا امیر لویک د غزني د نیولو په غرض راغی اسحاق بخارا ته منډه کړه او د منصور بن نوح څخه ئې مرسته وغوښتله او بیرته ئې غزني ونیو او تر درو کالو حکمرانۍ وروسته په (۳۵۵ هـ = ۹۶۵ع) کال مړ سو. تر الپتگین وروسته د ده یو ملگری چي ښه پرهېزگاره، مبارز او عادل سړی وو او بلکاتگین نومېد (په غالب اټکل به همهغو افغاني تگین شاهانو ته منسوب وي) د ده پر ځای کښېنوست، دی لس کاله په

غزني کي امير وو او د ۳۵۹هـ په شاوخوا کي ئې په غزني کي سکه وهلې ده او د ۳٦۵هـ په شاوخوا کي د گردېز په کلابندي کي مړ سو او امير پيري تگين چي يو مفسد سړی او د الپتگين ملگری وو پر غزني مستولي سو، خلک له هغه څخه خوابدي او په عذاب سول، نو د غزني او گردېز پخوانی امير لويک ئې راوباله، لويک د کابلشاه د زوی په مرسته (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر) د څرخ پر شاوخوا يرغل وکی. امير سبکتگين (د الپتگين زوم او ملگری) هغه مات کړه او لس پيلان ئې څني ونيول او غزني ته راغی، څنگه چي د غزني خلک د پير تگين له ظلمه په عذاب سوي ول نو په اتفاق ئې امير سبکتگين د جوق قرابجکم زوی او د قرارسلان نمسی (غالباً تگين شاهيانو ته منسوب) ئې د غزنه په امارت ومانه (د ۳٦٦ هـ = ۹۷٦ع کال د شعبان ۲۷).

امير سبکتگين نوی مسلمان سوی او زړور سړی وو او د نظام الملک په قول په سياست نامه کي او د حمدالله په وينا په تاريخ گزيده کي ده د زاول د يوه مشر لور غوښتې وه او څنگه چي له دې لاري د پښتنو زوم سوی وو ځکه نو د ده په لښکر کي ټول پښتانه جنگېدل او بست او قصدار (بلوچستان د کلات جنوب ته اوسنی خضدار) او زميندا‌ور او باميان او تخارستان او غور او زابلستان او کابل ئې چي د قراتگين نامي د گومارل سوو کسانو په لاس کي ول ونيول او د کابل شمالي خوا ته په پروان کي ئې سکه ووهله او لکه چي مو د لوديانو په حالاتو کي وويل په لغمان کي ئې د کابل د سيند پر غاړه د ويهند د جيپاله کابل شاه سره جگړه وکړه او د هغه سل زره لښکر ئې مات کی او لغمان ئې تر پېښوره ونيو او د هغه سيمو خلکو ته ئې د اسلام د دين تبليغ وکاوه (۳۸۱ هـ = ۹۹۱م). په دې جگړو کي سبکتگين ته ډېره ولجه په لاس ورغله او ډېر غښتلی سو او د عتبي او ابن اثير په قول افاغنه او خلج (نني غلجيان) تر هغه وروسته د ده تابع سول.

د سبکتگين له نورو مهمو کارو څخه لکه د دوهم ساماني نوح په حالاتو کي چي مو وويل د هرات په جگړه کي (۳۸۴هـ = ۹۹۴م) د سبکتگين او د هغه د زوی محمود مرسته ده، چي په نتيجه کي د ساماني دربار مخالفان له پښو ولوېدل، دا نوميالی، عادل او زړور او رښتين پاچا تر ۲۱ کالو حکمرانۍ وروسته په ۵٦ کلنۍ په ۳۸۷هـ کال د بلخ او باميان تر منځ د مدرموی په کلي کي مړ او په غزني کي ښخ سو. حال دا چي د آمو له سينده تر قصدار (بلوچستان) پوري او د سند له سينده تر نيشاپور او سيستان پوري ئې

د غزنه تر مرکزیت لاندي یو هیواد تشکیل کړی وو او د وطني کورنیو محلي حکمرانان لکه په سیستان کي د صفاریانو وروسته پاته کسانو او په گوزگان کي د آل فریغون امیرانو د هیواد په لمرخاته کي د ملتان لودي پاچهانو ئې مشرتوب منلی وو.

د امیر سبکتگین تر مړیني وروسته د ده د شپږو زامنو له جملې څخه اسمعیل غزني ته راغی او د ده پر ځای کښېنوست. خو څنگه چي ئې کفایت نه درلود شورشیانو سر واخیست او د ده مشر ورور امیر محمود چي په نیشاپور کي د خراسان حکمران وو په همدې کال ۳۸۷ھ له خراسانه لښکر راووست او د غزنین په وره کي ئې د خپل ورور سره جگړه وکړه، څنگه چي د محمود مور زاولۍ وه او فردوسي هم هغه زابلۍ بللې ده (خجسته درگه محمود زابلی دریاست) نو د زابل د خلکو په کومک ئې اسمعیل او د هغه لښکر مات کی او اسمعیل تر اوو میاشتو پاچهۍ وروسته په زندان کي مړ سو.

محمود چي غزنه ونیو د بلخ خوا ته ئې مخه کړه او په همدې کال ئې شمالي افغانستان هم ونیو او په بلخ کي د پاچهۍ پر تخت کښېنوست او د مرو خوا ته پر مخ ولاړ، چي د نوح د زوی عبدالملک سره جگړه وکړي، خو په پای کي ئې روغه ورسره وکړه او له ساماني درباره محمود د خراسان په پاچهي له تخارستانه تر بلخ او هراته وپېژاند سوه (۳۸۸ھ = ۹۹۸ع)، او هغه وخت چي ئې وغوښته له مرو څخه بلخ ته راوگرزي د بغداد د خلیفه القادر بالله له خوا د عهد او لوا خلعت ورته راورسېد او د ده پاچهۍ پر خراسان باندي رسماً د (یمین الدوله او امین المله ولی امیرالمؤمنین) د القابو سره تصدیق سوه (د ۳۸۹ھ = ۹۹۸م دیقعده). امیر محمود په سکو کي د نظام الدین او ملک الممالک او ملوک الملوک په القابو هم یاد سوی او فردوسي دی (شاه) او العتبي ئې احیاناً (سلطان) لیکي او د غزنوي دورې نور مؤرخین لکه بیهقي او گردیزي ورته (امیر) وایي، خو نظام الملک په سیاست نامه او ابن اثیر په الکامل او منهاج سراج په طبقات ناصري کي ویلي دي چي: محمود لومړی وار د (سلطان) په لقب ملقب سو او د مجمل التواریخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په قول دا لقب محمود د امیر خلف صفاري له قوله واخیست او هغه وخت چي خلف وویل محمود سلطان دئ تر هغه وروسته محمود په دې لقب مشهور سو (۴۰۶مخ).

که څه هم دا لقب د ده او د ده د اخلافو پر سکو نسته او لومړی وار د ابراهیم غزنوي پر سکه وهل سوی چي په (۴۵۱ھ = ۱۰۵۹م) کال پر تخت کښېنوست خو په

غزني کي د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غوندي پخواني ليک د ده د مړيني ورځو ته نژدې ليکلي سوي دي: "الامير الاجل السيد نظام الدين ابی القاسم محمود بن سبکتگين" او دا ټينګ سند ډېر پخوانی دئ.

سلطان محمود په ۳۸۹هـ کال د ساماني منصور او عبدالملک خاصه اميران يکتوزون او فايق او وروستنی ساماني شهزاده المنتصر ئې لکه چي د مخه وليکل سوه مغلوب کړه او په نور پاته ژوند کي د (۳۹۲هـ او ۴۱۶هـ) تر منځ ئې او وه لس واره پر هند لوی او کوچني يرغلونه وکړه او له (۳۹۰هـ څخه تر ۳۹۲هـ) پوري ئې د ويهند په ولايت (د اټک پر غاړه اوسنی هونډ) او لغمان او پېښور کي د جيپاله سره وجنګېد او پېښور ئې ونيو او د (غازي) په لقب مشهور سو.

په ۳۹۳ هـ ۱۰۰۲م کال ئې د احمد صفاري زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کي چي تېر سوه ونيو او سيستان ئې قبجي حاجب او کدخدای بوعلي شاد ته وسپاره، خو بوبکر عبدالله چي د خلف د لور نبيره وو او بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه څو سلطان په ۳۹۴هـ کال بيا سيستان ته راغی او هغه بلوا ئې سړه کړه.

په ۳۹۶هـ = ۱۰۰۵ م کال د سند تر سيند پوريووت او لکه د لوديانو په بحث کي چي وويل سوه ملتان ئې ونيو او په (۳۹۷هـ = ۱۰۰٦م) کال ئې د ترکستان ايلک خان چي پر بلخ او هرات ئې تر نيشاپوره قبضه کړې وه مات کی او په ۳۹۹هـ = ۱۰۰۸م کال ئې د هند راجګان په ويهند کي د اننده پاله سره مات کړه او د ۴۰۲ – ۴۰۳هـ تر منځ ئې په پنجاب او کشمير کي فتوحات وکړه او په ۴۰۳هـ = ۱۰۱۲م کي ئې غرجستان (د غور شمال ته) هم ونيو او د بيهقي په قول ئې په (۴۰۵هـ = ۱۰۱۴ع) کال د بست له لاري پر غور يرغل وکی او د غور حکمران امير محمد سوري د لسو زرو تنو لښکر سره د آهنګران په کلا کي کلابند او بندي سو او د (۴۰۷هـ = ۱۰۱٦ع) په شا وخوا کي ئې پر پنجاب او کشمير حملې وکړې او يو کال وروسته د خوارزم خلکو پر مامون خوارزمشاه (د سلطان محمود د خور پر مېړه) بلوا وکړه او هغه ئې وواژه خو محمود خوارزم ونيو او التونتاش ئې هلته ودراوه (۴۰۸هـ). په (۴۰۹ – ۴۱۰هـ) کال ئې په هند کي قنوج او د ګنګ کڅونه د ډېرو بنديانو او ولجو سره ونيو او د درو مليونو درهمو سره غزني ته راغی او د ابن اثير په قول په لاره کي د افغانانو سره ونښت ځکه چي دوی تل د هند او غزنه په لاره کي د محمود مخه نيوله. په (۴۱۱هـ = ۱۰۲۰م) کال د غور فتح او په ۴۱۲هـ د

کشمیر د لوهرکوټ د حصار محاصره او په ۴۱۳هـ کې د ګوالیار او کالنجرو او په ۴۱۴هـ د سلیمان د غرو او پښتنو فتوحات بشپړ سول او په (۴۱۵ – ۴۱۶هـ) کال ماوراء النهر ته ولاړ او د بلخ او د آمو د غاړې امیران ئې د ځان تابع کړه او د کاشغري قدرخان سره ئې تړون وتاړه او څلور زره سلجوقیان ئې خراسان ته راوستل. په ۴۱۶هـ کې محمود د جنوبي هند د کاتیا وار پر سومنات حمله وکړه او د هغه ځای مشهور بودتون (معبد) ئې وران کی او ډېره ولجه ئې لاس ته ورغله او ګجرات ئې هم ونیو.

د محمود وروستنی یرغل په (۴۱۸هـ = ۱۰۲۸م) کال د ملتان د جتانو د طایفې د تأدیب له پاره وو او په خپل ژوند کې پر دې بریالی سو چې له اصفهانه نیولې تر عراق او همدان او طبرستانه او د لمر ختو خوا ته د ګنګا تر څنډو او شمالاً تر خوارزمه، او جنوباً د بلوچستان تر کڅو او کاتیاوار پورې ئې یوه لویه شهنشاهي جوړه کړه او خپل زوی مسعود ئې په اصفهان کې کښېناوه (۴۲۰هـ = ۱۰۲۹م) او دا لوی هیواد ئې له ګنګا څخه د دجلې او فرات تر کڅو (سواحلو) پورې د غزنه د مرکزیت تر اداې لاندې راووست او په آسیا کې ئې خورا لویه امپراتوري جوړه کړه. ده په غزنه، پروان، نشاپور، هرات، جوزجان، بلخ، ولوالج (تخارستان)، لاهور (د محمود پور په نامه) او د هیواد په نورو ښارو کې سکه ووهله او دربار ئې تل د دري سترو شاعرانو لکه فردوسي، فرخي، منوچهري، عنصري او لویو پوهانو لکه البیروني او ابن سینا او ثعالبي او خمار او العتبي او نورو د ټولېدو ځای وو. دی ستر، باکفایته، زړور، سخي او د جهانداری په چارو پوه پاچا وو، چې د العتبي په قول ئې د ترکي او افغاني او تاجیکو او غلجو (غلجو چې د اصطخري او یاقوت په وینا په خراسان او سیستان او کابل کې اوسېدل) او هندو عناصرو څخه ګډ لوی لښکر جوړ کړی او د افغانانو طایفې ئې د غور په غرو او د سلیمان په غره او سپین غره او نورو کې د ځان تابع او په اسلام ئې مشرفې کړې او د ابن اثیر په وینا د معتزله او باطنیه او جهمیه او مشبهه او روافضو فرقې ئې ویستلې او کتابونه ئې وروسوځل. د ابن خلکان په قول ده هر کال په هند کې غزا پر ځان فرض کړې وه او په مذهب شافعي وو او ابن خلکان د امام الحرمین عبدالملک جویني (د سلطان معاصر) له کتابه چې مغیث الخلق فی اختیار الاحق نومېږي نقل کوي چې: محمود د امام ابو حنیفه په مذهب وو او د حدیثو سره ئې خورا زیاته مینه درلودله، او تل به ئې هغه د لویو شیخانو څخه اورېده. خو د قفال مروزي نامتو شافعي په تلقین د امام

شافعي مذهب ته راواوښت.

لنډه دا چي سلطان محمود کروړ او زړور پاچا وو او د ابن اثير په قول ښه مخ او جذابه بڼه ئې درلوده، سترگي ئې کوچنۍ او وروېښتان ئې سره ول او د ابن خلکان په وينا د ۳۶۱ھ کال د عاشورا په شپه زېږېدلی وو او د آسيا په زړه کي د يو لوی دولت تر جوړولو وروسته د سل په ناروغۍ اخته سو او په ۶۱ کلنۍ کي تر ۳۳ کالو پاچهۍ وروسته د (۴۲۱ھ – ۱۰۳۰م) کال د دوهمي خور (ربيع الاخر) پر ۲۳مه د پنجشنبې په ورځ مړ او د غزنه په فيروزه ماڼۍ کي ښخ سو. اوس که څه هم په غزني کي د فېروزه ماڼۍ څه اثر نسته خو يوازي د سلطان د مزار شناخته (ډبرينه لوحه) پاته ده او پر هغې ئې په کوفي غوندي ليک داسي ليکلي دي:

"غفراناً من الله الامير الاجل السيد نظام الدين ابی القاسم محمود بن سبکتگين غفرله، توفی رحمة الله عليه و نور حفرته و بيض وجهه عشية يوم الحمير لسبع يقين من شهر ربيع الاخر سنه احدی و عشرين و اربعمائة".

هغه کوچنۍ گنبده چي نن د سلطان پر مزار ودانه ده په ۱۳۲۴ھ ق کال د امير حبيب الله خان په امر جوړه سوې ده (۴۹ – ۵۰ عکسونه).

تر محمود وروسته ئې زوی محمد له گوزگانان څخه راغی او په غزني کي د پلار پر ځای کښېنوست او خپل اکا امير يوسف د سبکتگين زوی ئې خپل سپه سالار او خواجه ابو سهل احمد حمدوي ئې وزير او علي قريب ئې لوی حاجب وټاکه، خو تر ۵۰ ورځو وروسته ابو النجم امير اياز ايماق او علي دايه له غزني څخه د دې له پاره راووتل چي د سلطان مشر زوی امير مسعود ته چي په ري او اصفهان کي حکمران وو ورسي او هغه د خلکو له خوا غزني ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار سوند هرای په هغو پسي وگوماره، خو د سرای مريانو سوندهرای وواژه او په نشاپور کي امير مسعود ته ورغلل، په دې وخت کي د بغداد خليفه القادربالله د امارت لوا او عهد د مرسل بن منصور بن افلح گرديزي په لاس امير مسعود ته ولېږل، او ده ته ئې د اسلامي دايرة المعارف په قول د ناصرالدين الله او حافظ عبادالله او ظهير خليفة الله لقب ورکی، چي ابن اثير دا لقب سيد الملوک او السلاطين هم ليکلی دئ او په دې صورت ئې مسعود رسماً د خراسان پاچا وپېژاند.

امير مسعود له هراته بست ته راغی او محمد له غزنه څخه تگين آباد (د هلمند او

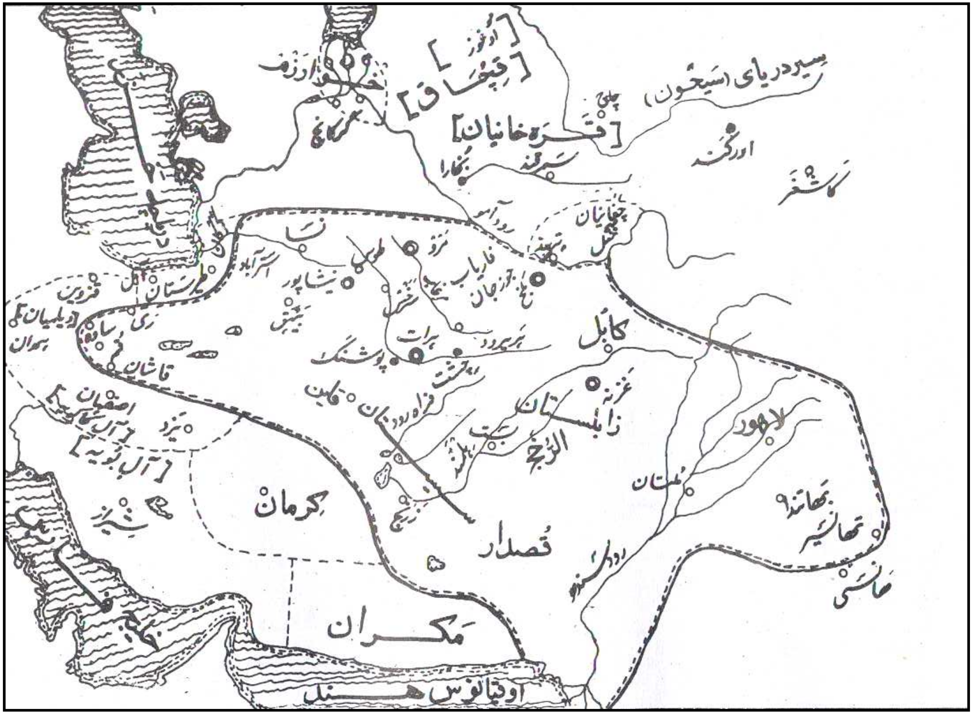

د غزنویانو د سلطنت نقشه – ۱۰۳۰ م. د غزنویانو له کتاب څخه – د ۱۹۶۳ د ایدنبرګ چاپ – ۴۹ – لمبر نقشه

د سلطنت حدود
محروسه ځمکې
مشهور ښارونه

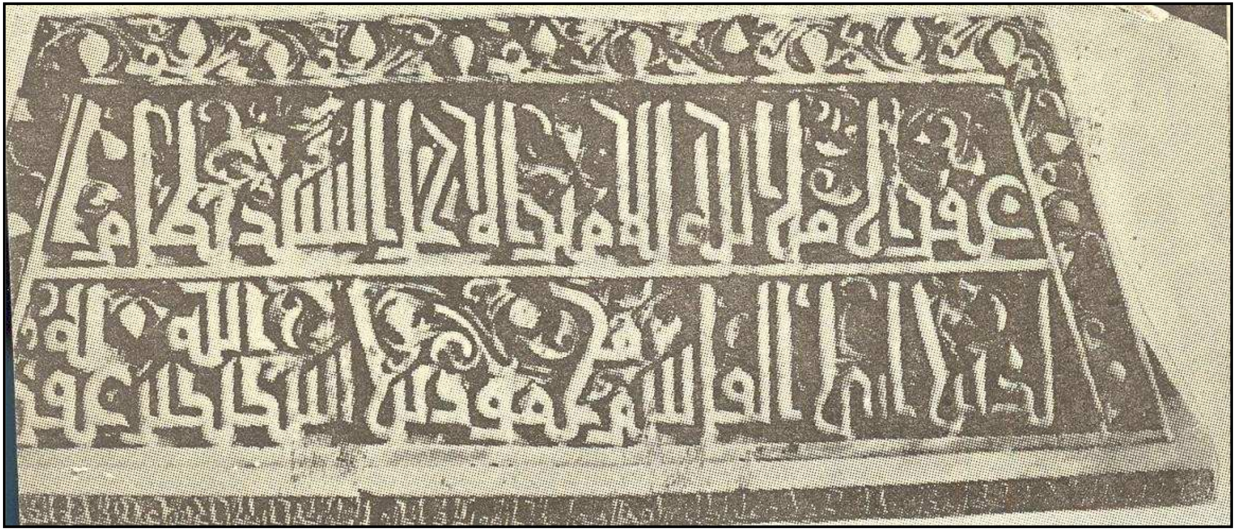

په غزني کي د سلطان محمود قبر او د هغه کتيبه ۵۰ –لمبر عکس

ارغنداو تر منځ) لښکر راووست، خو تر اوو میاشتو پاچهۍ وروسته امیر یوسف او علي قریب هغه په تګین آباد کي ونیو او ړوند ئې کی او امیر مسعود ئې د هغه پر ځای کښېناوه (د ۴۲۱هـ د کوچني اختر میاشت).

سلطان مسعود خواجه احمد د حسن میمندي زوی (چي په ۴۲۴هـ کي مړ دئ) د هند له زندانه راویوست او هغه ئې خپل وزیر کی او حسن میکالي (وزیر مشهور په امیر حسنک) ئې د قرمطي والي په تور په بلخ کي غرغره کی او د محمود له خزانه داره چي احمدینا لتګین نومېد خورا ډېر مال واخیست او دی ئې هند ته واستاوه او په ۴۲۲هـ کال ئې کرمان او مکران ونیول او په ۴۲۳هـ = ۱۰۳۱م کال هرات ته ولاړ او سپه سالار عبدوس ئې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنیوي له پاره وګوماره او په ۴۲۴هـ کال ئې د کشمیر پر سرستي لښکر ویوست او په ۴۲۵ هـ = ۱۰۳۳م کال ئې پر آمل او ساري او طبرستان بری وموند، او امیر بکتغدی ئې د لوی لښکر سره د خراسان د شمالي ډاګو د ترکمانانو د مخنیوي له پاره واستاوه، خو ناکامه راوګرزېد، او په (۴۲۶هـ = ۱۰۳۴م) کال ئې یو لښکر د هندو سپهسالار تلک د جهلن د زوی په مشري د احمدینا لتګین د مقابلې له پاره چي په هند کي یاغي سوی وو ولېږه، احمد مات سو او منصوره ته وتښتېد او د سند په اوبو کي ډوب سو (۴۲۷هـ = ۱۰۵۳م) او په همدې کال ئې پر هانسي او د هند پر نورو کلاوو یرغل وکی، تر فتوحاتو وروسته ئې خپل زوی امیر مجدد په لاهور کي حکمران پرېښوو او تر (۴۲۸هـ = ۱۰۳٦م) پوري بیرته غزني ته راغی.

څنګه چي په خراسان کي سلجوقي ترکمانانو تل فتنې جوړولې ځکه نو په همدې کال ئې د بلخ له لاري ماوراء النهر ته مخه وکړه، خو پر بلخ باندي داود ترکمان یرغل وکی او چي امیر مسعود بلخ ته ورسېد داود مرو ته پر شا سو او په ۴۲۹هـ کال ئې په ګوزګانانو کي مسعود علي کندزی له پښو واچاوه او ځیني سلجوقیان ئې د څړ د ځایو په ورکولو راضي کړه او د ځینو سره ئې په ۴۳۰هـ کال په شمالي سیمو کي جګړه وکړه او تر (۴۳۱هـ = ۱۰۳۹م) کاله د هرات او غور له لاري غزني ته راغی او لوی حاجب سباشي او حاجب بکتغدی چي په دې جګړو کي ئې نافرماني کړې وه مصادره او په هند کي معزول کړه. په دې وخت کي د سلجوقي میکائیل زامنو طغرل او چغري بیګ خراسان له نشاپوره تر هرات او بلخ او سیستان پوري ونیو او مسعود ئې د مرو او سرخس تر منځ د

دندانقان په جګړه کې مات کی او په ۴۳۱هـ کال مسعود خپله وروستنۍ سکه ووهله چې تر هغه وروسته په ۴۳۳هـ کال سلجوقي طغرل په هغه ښار کې سکه وهلې ده.

امیر مسعود چې د هیواد په اوضاع کې ګډوډي ولیدله، خپل زوی مودود ئې په غزنه کې پرېښو او پخپله د محمودي خزانو او لښکر او د خپل ړانده ورور محمد سره ئې هندوستان ته مخه کړه خو په ماریګله (د اوسني حسن ابدال په شرقي برخه) کې د ده لښکریانو پر ده بلوا وکړه او ړوند امیر محمد ئې خپل پاچا وټاکه، او امیر مسعود ئې د ګیري (ګهري) په کلا کې بندي کی او بیا ئې د طاهر بن محمد په واسطه وواژه (د ۴۳۲هـ = ۱۰۴۰م کال د جمادی الاولی ۱۱).

په دې وخت کې امیر مودود په غزنه کې پر تخت کښېنوست او د خپل لښکر سره ئې هندوستان ته مخه وکړه او د ننګرهار په دنپور (اوسني جلال آباد ته نژدې = د بابر په آدینه پور) کې د خپل اکا محمد د لښکر سره ونښت او د خپل پلار وژونکي ئې که ترک ول که تاجیک ول ووژل او هم ئې محمد د هغه د زوی طاهر سره ونیو او وئې وژل (۴۳۲هـ) او هلته ئې یو ښار د (فتح آباد) په نامه ودان کی چې تر اوسه په همدې نامه پاته دئ.

سلطان مودود د سلجوقي ترکانو سره چې نفوذ ئې ورځ په ورځ په ماوراء النهر او خراسان کې زیاتېده د دوستانه روابطو په ټینګولو کې زیار یوست، او د جغري بیګ لور ئې وکړه، خو سره له هغه هم د هغه له شره خوندي پاته نه سو او له همدې سببه غزنویانو تر خراسان پر خپلو هندي مستملکاتو باور پیدا کی او دا کار لومړی د مودود په سکو کې لیده کېږي، چې پر خپله سکه ئې د سیوا Siva د غوایي صورت د سري سمنته دیوه Sri Samanta Diva د لیکني (کتیبې) سره نقش کړی وو چې دا رویه د ویهند د کابل شاهانو له سکو څخه اخیسته سوې وه. مودود تر ۹ کالو پاچهۍ وروسته په ۳۹ کلنۍ (۴۴۱هـ = ۱۰۴۹م) کال مړ سو، او د غزني پاچهي تر دوو میاشتو پورې د امیر مودود د زوی دوهم مسعود او اکا ئې علي د لومړي مسعود د زوی په نامه وه، څو چې د سلطان محمود زوی عبدالرشید پر دوی غالب سو او په همهغه کال ۴۴۱هـ کې د غزني پر تخت کښېنوست.

خو سلجوقي داود چې د خراسان حکمدار وو د سیستان له لارې پر بست او زمینداور یرغل وکی او زوی ئې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزنه راغی، مګر د

عبدالرشید د لښکر سالار چي طغرل نومېد او د سلطان محمود له مریانو څخه وو، الپ ارسلان د خمار په دره کي (ښایي د اوسني میدان په کهنه خمار کي) مات کی، او هم ئې په بست کي داود ته ماته ورکړه او په سیستان کي ئې د داود اکا ییغو هم مات کی او وروسته بیا غزنه ته راغی، عبدالرشید ئې د آل محمود د ځینو شهزادګانو سره وواژه (د ۴۴۳هـ = ۱۰۵۰م شاوخوا). خو د غزنه خلکو پر طغرل بلوا وکړه او نوشتګین نامي دی وواژه او سلطان فرخزاد د مسعود زوی او د محمود نمسی ئې د غزنه پر تخت کښېناوه (۴۴۴هـ). ده د زابلستان د خلکو له اوږو څخه د درنو مالیو بار ایسته کی، ځکه نو په خلکو کي محبوب سو، فرخزاد د هیواد اداره لوی حاجب خرخیز ته وسپارله او دې حاجب د سلجوقیانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولېږه، او د ابن اثیر په قول په زیاتو جګړو کي بریالی سو. خو د فرخزاد ځینو مخالفینو دسیسه جوړه کړه او غوښته ئې دی په حمام کي ووژني، مګر په ۴۵۰هـ کال د خپلو ملګرو په مرسته له دې مهلکې څخه وژغورل سو، او تر اوو کالو پاچهي وروسته د ۴۵۱هـ کال د صفر په میاشت کي مړ سو او ورور ئې ابراهیم د مسعود زوی پاچهي ته ورسېد. ده د سلجوقي داود او الپ ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان لمر ختیځي برخي تر لاهور پوري د ده په لاس کي پاته سوې او ځو واره ئې هند ته لښکر ویوست، او د خیرآباد او ایمن آباد کلاوي او ډېر مسجدونه او مدرسې او ماڼۍ ئې وداني کړې او ۴۲ کاله ئې په آرامي او هوسایي سره حکومت وکی او په ۴۹۲هـ = ۱۰۹۸م کال په شپېته کلنۍ مړ سو او زوی ئې علاء الدین دریم مسعود د ده پر ځای کښېنوست او امیر عضدالدوله ته ئې د هند امارت ورکی او څنګه چي د سلطان سنجر خور مهد عراق ئې مانده وه نو ځکه ئې د سلجوقیانو سره روغه او دوستي درلوده او په همدې سبب ئې د هند فتوحاتو ته توجه وکړه، څو چي د ده سپه سالار طغاتګین په هندوستان کي د ګنګ تر اوبو پوري ووت.

سلطان ابراهیم د (۵۰۹هـ = ۱۱۱۵م) کال په شاوخوا کي وفات سو، او زوی ئې ارسلان شاه په غزنه کي پر تخت کښېنوست، او خپل ورور شیرزاد ئې وواژه او خپله میره ئې چي د لوی سلطان سنجر خور وه توهین کړه، ځکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ده څخه د سنجر دربار ته وتښتېد، سنجر د بهرامشاه سره مرسته وکړه څو چي په غزني کي ئې ارسلانشاه مات کی او هندوستان ته ئې په تېښته مجبور کی او همهلته په ۵۱۱هـ = ۱۱۷م کال مړ سو او د ده پر ځای بهرامشاه د سلجوقي سنجر په ملاتړ پر تخت کښېنوست

او خپله سکه ئې د سلطان سنجر په نامه ووهله، ده هندوستان ته لښکر ویوست او په (۵۱۲هـ = ۱۱۱۸م) کال ئې په ملتان کې محمد باهیلم د لسو زامنو سره له منځه یووړ او په سوالک ئې د ناګور کلا جوړه کړه.

هغه وخت چې غزني ته راغی د سلطان علاء الدین جهانسوز غوري سره په جګړه اخته سو او په هغه جګړه کې د ده زوی دولتشاه ووژل سو او پخپله بهرامشاه هندوستان ته پر شا سو او غزنه د غوریانو لاس ته ورغی. خو چې غوریان بیرته وګرځېده دی غزنه ته راغی او په (۵۵۲هـ = ۱۱۵۷م) کال مړ سو او تر ده وروسته خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ – ۵۵۷هـ) او خسرو ملک د خسروشاه زوی (۵۵۷ – ۵۸۳هـ) په غزنه او لاهور کې پر تخت کښېناستل، خو خسرو له غزانو څخه ماته وکړه او غزانو غزنه ونیو او دی لاهور ته ولاړ او بیا په ۵۸۳هـ کال سلطان معزالدین محمد سام غوري په لاهور کې خسرو ونیو او د غرجستان د بلوران په کلا کې ئې بندي کی او په ۵۸۷هـ کال ئې وواژه او د ده د مړیني سره د غزنویانو د آل سبکتګین د کهول کمبله ټوله سوه.

د غزنویان دولت په افغانستان او ایران او هندوستان او ماوراء النهر کې د دجلې له کڅو (سواحلو) څخه تر ګنګ پوري دوې پېړۍ دوام وکی او غزنه او بلخ او لاهور او بست ئې پایتختونه ول. په دې عصر کې اسلامي مدنیت او دري ژبې ډېره ترقي وکړه، په هیواد کې د اسلام دین بشپړ خپور سو او هند هم د هغه په تورو روښانه سو او د هیواد له لمرخاته څخه د کابل شاهی د حکومت او دیانت نخښې ورکې سوې او د غزنویانو نامتو وزیران ابوالعباس اسفرایني، احمد بن حسن میمندي، حسن بن محمد میکالي، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر مستوفي او نور ول او د افغانستان او هندوستان او ماوراء النهر او ایران ښارونه ودان ول او تجارت ئې ښه رونق درلود. نامتو پوهان او لیکونکي ئې البیروني، ابن سینا، ابوالفتح بستي، ثعالبي، عبدالجبار العتبي، بونصر مشکان، ابوالفضل بیهقي، د کلیه او دمنه خاوند نصرالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الابنیه عن حقایق الادویه لیکونکی)، عبدالحی ګردیزي، د آداب الحرب والشجاعه لیکونکی فخر مدبر مبارکشاه، د کشف المحجوب لیکونکی او نامتو صوفي ابوالحسن هجویري غزنوي دي.

له شاعرانو څخه: فردوسي، فرخي، عنصري، عسجدي، منوچهري، سنایي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو بلخي، اسد طوسي، سید حسن غزنوي، ابوالفرج

روني، مختاري غزنوي د دې عصر نوميالي تېر سوي دي.

په آسيا کي د غزنويانو دربار د شاعرانو او عالمانو او د فن د خاوندانو د پالني ځای وو، او پخپله سلطان محمود عالم او اديب پالونکی پاچا وو، ځيني پوهان په فقه کي يو کتاب ده ته نسبتوي او د ده ځيني اشعار او قطعات رانقلوي د غزنويانو په عصر کي نفيسه صنايع او د عمران فن هم د ستايلو وړ ترقي کړې وه، که څه هم د تاتار يرغل د افغانستان په لويو ښارو کي د صنعت ټول پايځوړ (بقايا) له منځه وړي دي خو د عمراني او د ډېرو توړلو او خطاطۍ له صنعت څخه د سبکتگين او سلطان محمود قبرونه او د غزني دوه څلي او د دريم مسعود د ماڼۍ کنډوالې په غزني کي د زمانې له لاس وهلو څخه خوندي پاته دي، او د بست د ښار د لښکرگاه د آثارو له بقاياوو څخه چي په ۱۹۵۰م کال په افغانستان کي د فرانسوي لرغون پېژندونکو له خوا کيندلي سوي د هغه ځای پر دېوالو ئې د رنگينه نقاشيو هنري نخښې موندلي دي چي د غزنوي دورې د هنر او صنايعو طراوت ځني ښکارېږي.

په غزنوي دوره کي د هيواد اداره په ولاياتو کي د حکمرانانو په واسطه کېدله چي د غزني د پاچهانو د دربار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو او د دربار له لويو حاجبانو او يا شهزادگانو او د پاچا له خپلوانو څخه گومارل کېده او د غزني د پاچهۍ په مرکز کي به د بيهقي په قول يو د دېوان وزير او لوی خواجه (د ماليې د وزير او صدراعظم په حيث) او يو دېوان عرض (د سپه سالار تر امر لاندي د حرب د وزارت د چارو له پاره) او يو د رسالت ديوان (د لوی دبير تر امر لاندي د پاچهۍ د ليکنو دفتر د چارو له پاره) او يو د وکالت دېوان (د لوی حاجب تر امر لاندي د دربار د وزارت د چارو له پاره) وو او هم د پاچهۍ په دربار کي ځيني مشران د (نديم، وزير، خازن او کوټوال) په نامه ول او څنگه چي هيواد په خپل مرکز پوري نښتی او امنيت هم ټينگ وو، نو ځکه د دولتي ماليو زياتوالی هم يقيني دئ او څنگه چي مو د عباسي دورې د اوايلو د مؤرخانو په قول د خراسان ماليات په متوسط ډول د (۴۵) مليونو په شاوخوا کي واټکلول او س هم کولای سو په همدې مېچ (مقياس) د ټول خراسان او د غزنه او زابل او تخارستان او پېښور او لاهور او ملتان او سند او ماوراء النهر او خوارزم د ولاياتو عايدات د غزني دولت په خزانه کي تر سل مليونو درهمو زيات واټکلوو، البته هغه زياتي ولجې او ډېر جواهر او سره زر چي د هندوستان په جگړو کي لاس ته راتله له دې

حسابه مستثنی دي.

صاحب برید (د ډاګ چلوونکی) او د جاسوسۍ دېوان، او سالار (د لښکر مشر) او کوتوال (د پولیسو مشر او د ښار د کلا ساتندوی) په زیاتو لویو ښارو کي د حکومت چاري اجراء کولې او عدلي چاري قاضي ته سپارلي سوي وې، لکه چي د محمود په عصر کي قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاري له پارس څخه د رسول په ډول غزنه ته راغی او سلطان چي د ده علمي مقام او د ده پرهېزګاري او ورع ولیده د غزنه قضائې ده ته ورکړه او د هغه اولاده تر ډېرو وختو پوري په هغه پایتخت کي قاضیان ول.

خو د غزنویانو سیاسي روابط د بغداد د خلافت د دربار او د ماوراء النهر د خانانو سره تل دوستانه ول او تل د خلافت رسل (سفیران) او د ماوراء النهر امیران د غزنه د پاچهانو دربار ته راتله، او د رسولدار (د تشریفاتو د رئیس) له خوا په ډېر احترام ورته هرکلی وایه کېده. د غزنوي دولت په مامورینو کي د غزنوي تر پاچهۍ لاندي ټول خلک شامل ول، او حتی د غزنه د دربار په لویو لښکري خلکو او نظامي منصبدارانو کي هندوان هم ول او هم د غزنه په لښکر کي ډېر زیات پښتانه ول چي د هند په فتوحاتو کې لویه برخه درلوده.

د غزنه پاچهان:

۱. *امیر الپتګین (۳۵۱ – ۳۵۲هـ)
۲. امیر اسحاق د الپتګین زوی (۳۵۲ – ۳۵۵هـ)
۳. امیر بلکاتګین (۳۵۵ – ۳۶۵هـ)
۴. امیر پیري تګین (۳۶۵ – ۳۶۶هـ)
۵. *امیر سبکتګین (۳۶٦ – ۳۸۷هـ)
٦. *امیر اسماعیل د سبکتګین زوی (۳۸۷هـ)
۷. *سلطان محمود د سبکتګین زوی (۳۸۷ – ۴۲۱هـ)
۸. *امیر محمد د محمود زوی (۴۲۱هـ)
۹. *سلطان مسعود د محمود زوی (۴۲۱ – ۴۳۲هـ)
۱۰. محمد – دوهم وار (۴۳۲هـ)
۱۱. *سلطان مودود د مسعود زوی (۴۳۲ – ۴۴۱هـ)
۱۲. *دوهم مسعود د مودود زوی (۴۴۱هـ)

۱۳. علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱هـ)
۱۴. *عبدالرشید د محمود زوی (۴۴۱ – ۴۴۴هـ)
۱۵. طغرل (د محمود مریی) (۴۴۴هـ)
۱۶. *فرخزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴ – ۴۵۱هـ)
۱۷. *سلطان ابراهیم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱ – ۴۹۲هـ)
۱۸. *علاء الدین دریم مسعود (۴۹۲ – ۵۰۹هـ)
۱۹. شیرزاد د دریم مسعود زوی (۵۰۹هـ)
۲۰. *ارسلان شاه د دریم مسعود زوی (۵۰۹ – ۵۱۱هـ)
۲۱. *بهرامشاه د دریم مسعود زوی (۵۱۱ – ۵۵۲هـ)
۲۲. *خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ – ۵۵۷هـ)
۲۳. *خسرو ملک د خسروشاه زوی (۵۵۷ – ۵۸۳هـ)، (۵۱ لمبر شجرې او ۵۸ نقشې ته دي رجوع وسي).

مأخذونه:

تاریخ سیستان، بیهقي، طبقات ناصري، ابن اثیر، طبقات سلاطین اسلام، گردیزي، العتبي، پاول هورن مختصر تاریخ ایران، آداب الحرب، دائرة المعارف اسلامي، تاریخ ایران رازي، راهنمای افغانستان، سیاست نامه، ابن خلکان، ابن خلدون، تجارب الامم، فرشته، روضة الصفا، حبیب السیر، تاریخ گزیده، مجمل التواریخ والقصص، تاریخ الاسلام السیاسي، تاریخ الاسلام ذهبي، مجلهٔ آریانا، لباب الالباب، معجم الانساب، زمباور، د سراولف کیرو پټانز، اخبارالدولة السلجوقیه، راحة الصدور، افغانستان بعد از اسلام – لومړی ټوک، مادر زبان دری، فتوح السلاطین، غزنویان بوسورت.

لومړۍ برخه

غزنویان (۳۵۱ - ۵۸۲هـ)

۵۱ - لمبر

- (۱) الپ تګین × (۳۵۱هـ) امیر حاجب (د سامانیانو له خوا د تخارستان، خراسان او زاولستان حکمران)
  - بغراجق؟
  - (۱) ناصرالدین سبکتګین × بن قرابجکم جوق (۳٦٦ - ۳۸۷هـ)
    - حُره (زن علي بن مامون خوارزمشاه)
    - حسین
    - حسن
    - نصر (خراسان و و سیستان - ۳۸۹هـ)
    - (۲) اسمعیل × (۳۸۷هـ)
    - ۳- سلطان محمود متولد ۳٦۰هـ (۳۸۷ - ۴۲۱هـ)
      - زینب (زن محمود بغراخان)
      - ۵- اول مسعود (۴۲۱ - ۴۳۲هـ)
        - ٦- مودود × (۴۳۲ - ۴۴۱هـ)
          - لور
          - ۷- دوهم مسعود × صبي ۴۴۱هـ
        - مردانشاه (۴۴۱هـ)
        - ۸- علي (خوارزم ۴۲۳هـ)
        - سعید
        - محمد
        - ۱۰- فرخزاد × (۴۴۴ - ۴۵۱هـ)
        - ایزدیار
        - مجدود (لاهور و ملتان)
        - ۱۱- ابراهیم (۴۵۲ - ۴۹۲هـ)
          - ۱۲- دریم مسعود × (۴۹۲ - ۵۰۸هـ) (دوهمه برخه وګورئ)
      - سلیمان
      - نصر ×
      - اسمعیل
      - ۹- عبدالرشید × (۴۴۱ - ۴۴۴هـ)
      - دختر (زن منوچهر زیاري)
      - ۴- محمد (۴۷۱ و ۴۳۲هـ)
        - نامي
        - عبدالرحیم
        - عبدالرحمن
        - احمد
    - یوسف
      - یعقوب
  - (۲) ابو اسحاق ابراهیم
  - (۳) بلکاتګین
  - (۴) امیر پیري

غزنویان (۳۵۱ - ۵۸۲ھ)

۵۱ - لمبر

دریم مسعود (د ۳۹ ورونو لرونکی)

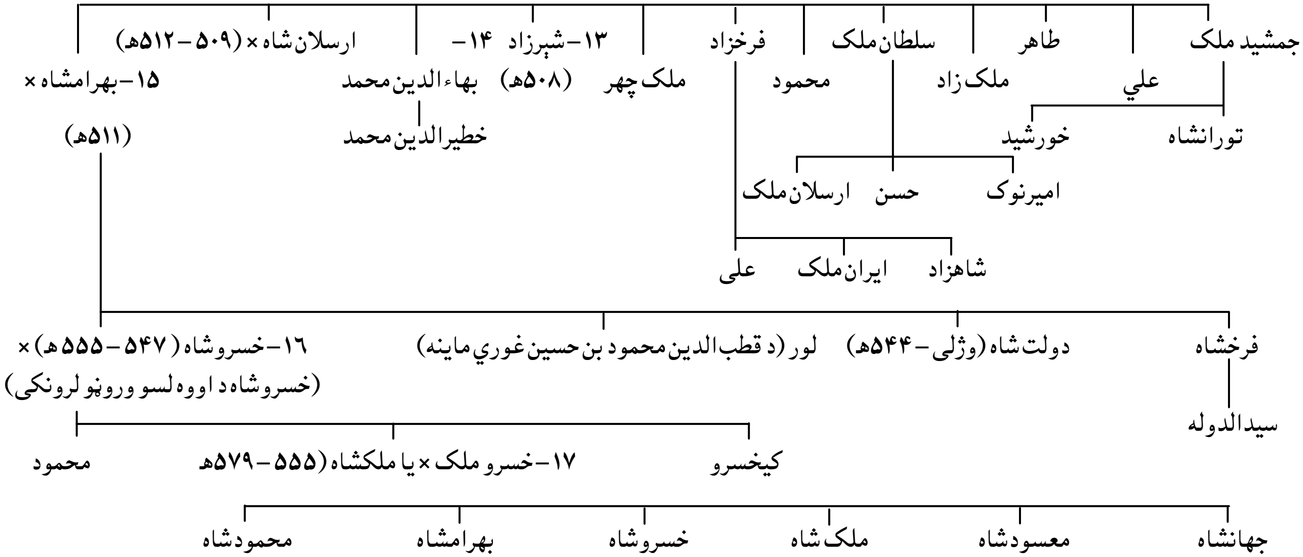

ماخذونه: معجم‌زامباور ۲/ ۴۱۷، دول اسلامیه: ۴۵۴، طبقات ناصري

د سلجوقیانو او خوارزم شاهیانو نفوذ

او د سیستان د ملکانو لنډه یادونه

(۴۲۹ – ۶۳۲هـ)

سلجوقیان د سیحون او د ارال د رود د شمال د ترکمنانو یو ټبر وو، چې د سامانیانو په وختو کې د بخارا شمالي نور (اوسني نوراتا) او ماوراء النهر ته راغلي او اسلام ئې منلی وو، د دوی شغل د گلو روزنه وه ځکه نو د څړ د ځایو د موندلو له پاره گرزانده ول. په جند کې د دې ټبر مشر سلجوق د توقاق بادیقان تېمور زوی څلور زامن درلوده: یبغور ارسلان مشهور په اسرائیل، او میکائیل او یونس او موسی.

سلطان محمود سهواً د سلجوق د ټبر څلور زره کورنۍ له جیحون څخه راپوري یستل او په خراسان کې ئې تر نیشاپوره د څړ ځایونه ورکړه او د سلجوق زوی اسرائیل ئې چې د منهاج سراج په قول (برق جهند او شیردمنده) ته ورته وو کالنجر کې بندي کی (د ۴۱۶هـ = ۱۰۲۵م شاوخوا) خو د میکائیل زامنو طغرل بېگ او داود او چغري بېگ ډېر ژر خپل ټبر راغونډ کی او خراسان ئې تر غزني او سیستان او بلخ او نشاپور او کرمان پوري ونیو، طغرل (۴۲۹ – ۴۵۵هـ) لکه چې د مسعود غزنوي په حالاتو کې تېر سوه د دندانقان په جگړه کې ئې سلطان محمود مات کی او په (۴۲۹هـ = ۱۰۳۷م) کال ئې په نیشاپور کې د پاچهۍ خول پر سر کښېښود او خپل ورور یبغور ئې د غربي افغانستان او پوشنج او هرات او سیستان په حکمداري وگوماره او په ۴۳۲ کال تر بسته پر مخ ولاړ او ورونو ئې داود او چغري بېگ د افغانستان په شمالي سیمو کې له مرو او سرخس څخه نیولې تر بلخ او شبورقان پوري ونیول او د بلخ په علیاباد کې ئې د سلطان مسعود له لښکر څخه ماته وکړه، مگر تر هغه وروسته د دندانقان په جگړه کې ۴۳۱هـ د سلجوقیانو ټولو قواوو مسعود ته وروستنۍ ماته ورکړه او داود خپل نفوذ تر سیستانه او شمالاً تر بلخ او تخارستانه وغوړاوه. که څه هم سلطان مودود له غزنه څخه

خپل وزیر عبدالرزاق د احمد میمندي زوی په سیستان کي د سلجوقیانو جګړې ته واستاوه (د ۴۴۰هـ = ۱۰۴۸ شاوخوا). خو څه کار ئې پر مخ نه بوت او تخارستان او بلخ او ترمذ او قبادیان او وخش او ولوالج د چغري بیګ زوی الپ ارسلان (۴۵۵ – ۴۶۵هـ = ۱۰۶۳ – ۱۰۷۲م) په لاس کي وو او پخپله ده او د ده زوی ملکشاه (۴۶۵ – ۴۸۵هـ = ۱۰۷۲ – ۱۰۹۲م) د سلطان ابراهیم غزنوي سره دوستانه روابط وساتل او زابلستان او کابل ئې تر لاهوره پوري غزنوي دولت ته پرېښوو، په دې وخت کي د ملکشاه ورور تکش په بلخ کي یاغي سو او ملکشاه په ۴۷۷هـ کال هغه په ترمذ کي ونیو او ړوند ئې کی، د ملکشاه زوی سلطان سنجر (۵۱۱هـ – ۵۵۲هـ = ۱۱۱۷ – ۱۱۵۷م) چي د سلجوقیانو د کهول له نامتو پاچهانو څخه وو، لکه چي د غزنویانو په احوال کي تېر سو، د بهرامشاه غزنوي سره ئې د ارسلانشاه په مقابل کي مرسته وکړه او هغه ئې تر خپل سیوري لاندي تر لاهوره د غزني پاچا کی (۵۱۱هـ) او ګواکي د سنجري هیواد وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد. همدا رنګه سلطان سنجر (لکه چي د غوریانو په احوال کي به ئې راوړو) د هرات د غرو د ناب نومي ځای په درې کنجۍ کي د علاء الدین حسین جهانسوز غوري سره جګړه وکړه او علاء الدین ئې ونیو او بیرته ئې غور ته واستاوه (د ۵۵۰هـ = ۱۱۵۵م شاوخوا) تر هغه وروسته د قراخطائیانو او غزانو نیمي وحشي قبیلې د ایشیا د منځ له غرو څخه راووتلې او سنجري دولت ئې له منځه یووی (۵۵۲ هـ = ۱۱۵۸م شاوخوا) او د افغانستان پر سیمو ئې له غزني څخه تر زابل او سیستان پوري یرغل وکی او خسروشاه غزنوي ئې د لاهور خوا ته پر شا وشاړه، خو د غز فساد ډېر ژر د غوریانو او خوارزم شاهیانو له خوا له منځه یووړه سو او د سلجوقیانو په وختو کي د خوارزم شاهیانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالي او غربي سیمو بر سوه چي شرح به ئې وروسته راسي.

د خوارزمیانو په وختو کي چي یوه لویه پېښه پېښه سوه هغه د خوارزمشاهیانو او د غوري کهول چي له ډېرو وختو ئې په غور او بامیان کي په خپلواکي حکم کاوه سره نښتل وه، او څنګه چي به د غوریانو او خوارزمیانو په احوال کي راسي علاء الدین محمد (د ۶۱۱هـ = ۱۲۱۴م) په شاوخوا کي غور او فیروزکوه او هرات تر غزني پوري ونیول، او غوري کهول ئې په غور کي له پښو واچاوه او تر هغه وروسته سلطان جلال الدین د خوارزمیانو وروستني پاچا په افغانستان کي د چنګېز د لښکر سره جګړې

وکړې چي په وروستۍ برخه کي به ئې تفصيل راسي.

په دې وخت کي د افغانستان هيواد پر ځلورو برخو وېشل سوی وو، شمالي ولايتونه د تخارستان تر مرو پوري مستقيماً په سنجري او سلجوقي دربار اړه درلوده، د غور او باميان او گوزگانان سيمي د هرات تر شاوخوا پوري د غوريانو د کهول تر لاس لاندي وې، د زابل ولايت له هلمنده تر غزنه او کابل او ننگرهار او پېښور او لاهور پوري د غزني د آل محمود په واکمني کي ول او د سيستان ولايت له بست او زميندا وره تر زرنج او فراه او نيه پوري د سيستان په ملکانو اړه درلوده چي دې ملکانو د سلجوقيانو، غوريانو او غزنويانو او حتی د چنگيزيانو سره هم ښه روابط ساتل او د صفاريانو او د نيمروز د وطني اميرانو له پايڅوړ (بقاياو) څخه ول چي د دوی د نومو تفصيل د صفاريانو په مبحث کي تېر سو او هم د آل کرت ملکانو چي شرح به ئې وروسته راسي د تاتاري يرغلگرانو سره لاس يو کړی او هرات او سيستان ئې تر لاس لاندي کړي ول. د سيستان د ملکانو او صفاريانو له پايڅوړ څخه لکه چي د صفاريانو په برخه کي چي مو وويل يو هم ملک تاج الدين وو (د ۴۸۲هـ شاوخوا)، د دې سړي له نسله په سيستان کي تر زرو کالو پوري اميران پاته ول، چي د ريو په قول په (۱۰۲۸هـ) کال ملک جلال الدين محمود خان د سيستان امير په (۱٦) پښته عمروليث صفاري ته رسېږي او هم شاه حسين د ملک غياث الدين محمد زوی چي د صفاريانو تاريخ ئې له پخوانۍ زمانې څخه تر خپل عصره پوري د کتاب احياء الملوک په نامه ليکلی دئ صفاريانو ته منسوب دئ.

مأخذونه:

طبقات ناصري، اخبارالدوله السلجوقيه، لب التواريخ، تاريخ سيستان، ابن اثير، د پاول هورن تاريخ مختصر ايران، د خليل ادهم دول اسلاميه، د زمباور معجم الانساب، راحة الصدور (۵۲ لمبر شجرې ته دي رجوع وسي).

سلجوقیان خراسان

۵۲ - لمبر

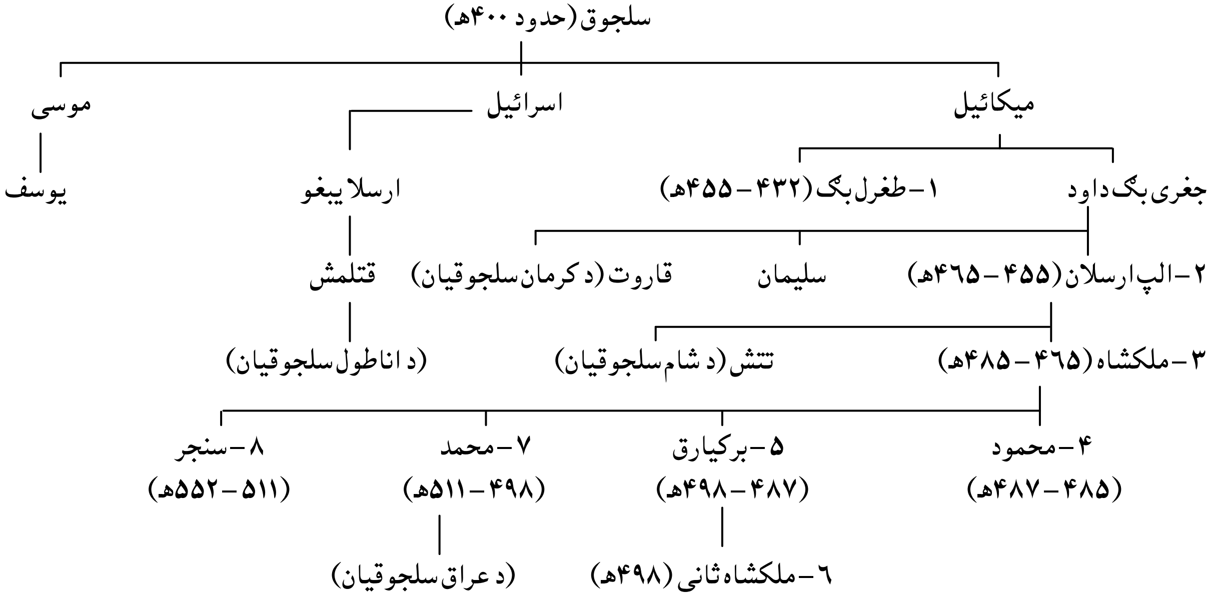

مأخذونه: راحة الصدور، دول اسلامیه: ۲۱۸

غوريان

(۴۰-٦١٢هـ)

سوريان د خراسان او غور د افغانانو يو ټبر وو چي تر اوسه هم د هرات د لمر لوېديځ شمال د بادغيس د زورآباد (زورابد -ياقوت) په شاوخوا کي د (زوري) په نامه سته. تر اسلام دمخه هم دې کهول د تخارستان او غور او هرات او خراسان په غرو کي حکمراني کوله او د (غرشاه) په لقب يادېدل (په دې لقب کي د [غر] کلمه پښتو ده) او دا کهول لرغوني افسانوي شخصيت ضحاک ته منسوب دئ (دا نوم فردوسي [ضحاک] بللی او په پښتو منابعو کي د تاريخ سوري په حواله [سهاک] دئ او طبري او البيروني او ابن بلخي ئې [بيوراسپ ازدهاق] يادوي او په مسعودي کي [ده اک] راغلی چي د طبري په قول معرب شکل ئې [ازدهاق] دئ، په اوستا کي [دهاک = اژي دها] ياد سوی چي په دري کي [اژدها] او په پښتو کي [اژدهار] دئ او همدارنگه په خراساني نومو کي دا نوم ډېر مستعمل دئ لکه د زين الاخبار د ليکونکي عبدالحي گرديزي د پلار نوم ضحاک [د ۴۰۰ هـ په شاوخوا کي] او ضحاک شيباني [د ۲۸۷هـ شاوخوا] ظاهري فقيه او باميان ته نژدې [ضحاک] نومی ښار او د [سهاکا] مشهوره پخوانۍ آريايي قبيله چي سکستان د دوی په نامه دئ او مفغن صورت ئې [سهاک] او [سهاکزي] د افغاني قبيلو نومونه دي). دا ټوله دا ښيي چي دا نوم د لرغوني افغانستان په نومو کي پخوانۍ ريښه لري.

د دې کهول په نورو نومو کي يو نوم هم [بسطام] دئ (چي د گستهم = وستهم د پهلوان په معنا معرب صورت دئ) او فردوسي هم هغه يادوي، دې سړي په شغنان او باميان او تخارستان او غور کي حکمراني کړې ده او تر هغه وروسته په غور کي د دې ټبر څخه دوو ورونو لاس درلود چي يو امير سور او بل سپه سالار سام وو او د سوري ټبر اميران دې نامه ته منسوب دي چي فردوسي او نورو مؤرخينو د (ماهوی سوري نژاد) په نامه ياد کړي او بلاذري د (جبل زور) او د هغه ځای د مشهور بت چي هيون تسنگ په

(٦٠٣ع) کال د (شونا) په نامه لیدلی یادونه کوي او ابن فندق هم په تاریخ بیهق کي د سلطان مسعود د وختو د خراسان عمید سوري یادوي او په را وروسته وختو کي نامتو شېرشاه سوري هم په هند کي له دې افغاني ټبر څخه راوتلی او پاچا شوی دئ.

د سوري کهول له نومیالیو څخه یو هم شنسب د خرنک زوی دئ چي د فخرالدین مبارکشاه د نسب نامې څخه د منهاج سراج په روایت د حضرت علي ﷺ معاصر او د هغه په حضور ئې ایمان راوړی وو او عهد او لوا ئې ځني اخیستې وه او له هغه کهول څخه چي به هر څوک پر تخت کښېنوست د حضرت علي ﷺ هغه عهد او لوا به هغه ته ورکول کېدله او دا چي په اسلامي دوره کي د غور لومړی حکمران دئ چي موږ په خبر یو او امیر پولاد غوري د ده له زامنو څخه وو چي د غور د غرو شاوخوا ئې تر تصرف لاندي وه او د خپلو پلرو نوم ئې ژوندی کی او چي صاحب الدعوت العباسیه ابو مسلم مروزي منځ ته راووت نو امیر پولاد د غور لښکر د ابو مسلم ملاتړ ته ورووست او د آل عباس د تقویې له پاره ئې ډېر کارونه وکړه او د امیر پولاد د حکمرانۍ مرکز د غور مندېش وو او د غور پر ټولو غرو او پر شاوخوا ئې حکمراني کوله (د ۱۳۰ هـ = ۷۴۷م شاوخوا). د امیر پولاد یو زوی چي امیر کروړ نومېد د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علي بستي د کتاب تاریخ سوري په حواله ئې د پټې خزانې د کتاب د متن له مخي پېژنو چي په (۱۳۹هـ = ۸۵۶م) کال د غور په مندېش کي امیر وو او د (جهان پهلوان) په نامه ئې چي د فردوسي د پهلوانانو له القابو څخه دئ شهرت درلود.

بالشتان (د کندهار د شمال والشتان) او خیسار او تمران او برکوشک (د غور مشهوري کلاوي) د ده په لاس کي وې او دی داسي غښتلی پهلوان وو چي یوازي د لسو تنو سره جنګېده او په همدې سبب ئې کروړ باله (چي په پښتو کي د کلک او سخت په معنا دئ)، د دې کهول واکمني تر زمینداور او بست او والشتان پوري رسېدله، له اموي کهول څخه عباسي کهول ته د خلافت د انقلاب په جګړو کي دی هم د ابو مسلم ملګری وو او پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله د ده یوه پښتو حماسه رانقلوي او دی د ښې وینا خاوند بولي، په خپلې دې پخوانۍ حماسه کي امیر کروړ جهان پهلوان د خپل حکومت سیمه له مرو او هرات څخه تر جروم (ګرمسیر) او غرج او تخار پوري ګڼي او وایي چي زرنج (سیستان) مي په تېره توره ونیو.

د ده دا حماسي شعر د خراسان او پښتو له لرغونیو حماسي آثارو څخه دئ او د ده

د غښتلي روح او ملي غرور او جهانګیرۍ او جهانکشایۍ څخه حکایه کوي او د پښتو هغه زاړه لغات او کلمات پکښې دي چې اوس په پښتو ژبه کې مستعمل او ژوندي نه دي.

امیر کروړ په (۱۵۴هـ = ۷۷۰م) کال (د هرات لمر لوېدو خوا ته) د پوشنګ په جګړو کې ووژل سو او تر ده وروسته ئې زوی امیر ناصر پر غور او بست او زمینداور حکومت کاوه (د ۱٦۰هـ = ۷۷٦م شاوخوا).

(د دې تاریخي، لساني او ادبي په زړه پوري موضوع د تفصیل له پاره دې د پټې خزانې کتاب د کابل چاپ او د پښتو د ادبیاتو د تاریخ دوهم ټوک وکتل سي).

منهاج سراج تر امیر پولاد وروسته د هارون الرشید تر وختو (د ۱۷۰هـ = ۷۸٦م) تر شاوخوا پوري د دې کهول د حکمرانانو څخه یادونه نه کوي او له ښه مرغه دا خلا پټې خزانې د محمد بستي د تاریخ سوري په حواله ډکه کړې ده او په لږ تفصیل سره د امیر کروړ او امیر ناصر یادونه کوي او بیا منهاج سراج د دې کهول یو بل امیر بنجی د نهاران شنسبي زوی د غور له لویو امیرانو څخه ګڼي او لیکي چې د خپل یوه معاصر غوري امیر سره چې شیش د بهرام زوی نومېده د هارون الرشید دربار ته ورغلل او امیر بنجی د (قسیم امیرالمؤمنین) د لقب سره د غور امیر او امیر شیش د غور د لښکر پهلوان وټاکل سو (د ۱۷۰هـ = ۷۸٦م شاوخوا).

د غور امیران د همدې بنجي له نسله او د غور سپه سالار د شیش له تکم څخه دي، چې د صفاریانو په وختو کې له آل شنسب څخه د غور امارت په مندېش کې امیر سوري ته رسېدلی وو، لکه د صفاریانو په احوال کې چې مو ولوستل، د (۲۵۳ هـ = ۹٦۷م) په شاوخوا کې یعقوب صفاري د نیمروز او بست او داور ښارونه تر تګین آباد او رخج پوري ونیول، د هغه ځای امیر ئې له پښو واچاوه، په دې وخت کې امیر سوري د غور د غرو امیر وو او تر هغه وخته لا د غور نیمي خلک مسلمانان نه ول او تر دې وروسته امیر سبکتګین هم پر غور حملې وکړې، چې د سوري کهول خپلواکۍ ته ئې څه صدمه و نه رسولای سوه او لکه چې د غزنویانو په احوال کې چې مو ولوستل سلطان محمود هم پر غور یرغل وکی خو د غور امیر چې په دې وخت کې محمد سوري وو کله به ئې اطاعت کاوه او کله به ئې د تمرد لاره اخیسته ځو چې سلطان محمود د بیهقي په قول (په ۴۰۵هـ = ۱۰۱۴م) کال او د ابن اثیر په قول په (۴۰۱هـ) کال د غور د جنوب له خوا د بست او

خوايين له لاري د لوی لښکر سره غور ته ورغی چي د لښکر په مخ کي د هرات حکمران التونتاش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو او امير محمد ئې په يوه جګړه کي د لسو زرو تنو لښکر په مرسته د آهنګران په کلا کي کلابند کی، محمد تر ډېري مودې وروسته له کلا راووت او سلطان ته تسليم سو، سلطان دی، د ده د کشر زوی شيش سره غزني ته بوت، خو (غزني ته نژدې) د ګيلان په شاوخوا کي پر لاره هغه زهر وخوړل چي په خپله ګوتمۍ کي ئې تعبيه کړي وه، ځان ئې وواژه مګر د اسارت ذلت ئې و نه مانه.

د پښتو ژبي وطني رواياتو چي د لرغوني پښتانه او تاريخ سوري د کتابو په حواله په پټه خزانه کي راغلی پورتنی تاريخي اجمال تائيدوي او د محمد د مرثيې د پښتو قصيده هم راوړي چي شيخ اسعد د محمد سوري زوی (چي په ۴۲۵هـ د زمينداور په بغني کي مړ دئ) ويلې ده، او همدا شاعر په آهنګران کي د ده په دربار کي وو. دا قصيده چي د ژبي د بلاغت او فصاحت له مخي ډېره پخه ده د محمد د مقام لوړوالی او زړورتوب ښيي او د آهنګرانو د جګړې او د محمود له خولې د محمد د بنديګرت شرح بيانوي او دی د سور د کهول وياړ او افتخار بولي، چي د خپل کهول د پت ساتلو په لاره کي ئې ځان قربان کی او د شيخ اسعد دا قصيده د پښتو د لرغوني ادب له خورا مهمو آثارو څخه ده.

د محمد تر مړيني وروسته د سلطان محمود له خوا امير بوعلي د محمد سوري زوی د غور د منديش په غرو کي د پلار پر ځای کښېنوست او د سلطان تابع وو او په غور کي ئې په مدرسو او مسجدو او ماڼيو جوړولو لاس پوري کی او علم دوسته سړی وو، ده د محمودي عهد تر پايه حکمراني وکړه، خو د مسعود په وختو کي د (۴۲۵هـ = ۱۰۳۳م) په شاوخوا کي (د بوعلي وراره) عباس د شيش زوی پورته سو، او خپل اکا ئې بندي کی او د غور پاچهۍ پر تخت کښېنوست. عباس ظالم او بېباکه سړی وو او د نجوم د علم سره ئې ذوق درلود، د منديش د ولايت په سنګه کلا کي ئې يوه رصدخانه ودانه کړه، خو خلکو د ده له جوره د سلطان ابراهيم غزنوي دربار ته شکايت وکی، ابراهيم هم غور ته لښکر ويوست او امير عباس ئې غزني ته بندي بوت او د غور امارت ئې د ده زوی امير محمد ته چي د غزنه دربار ته مطيع او عالم پالونکی، عادل او د ښو اخلاقو خاوند سړی وو وسپاره (د ۴۵۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او تر محمد وروسته ئې زوی قطب الدين حسن د محمد زوی او د عباس نمسی چي ستر پاچا او د غور د پاچهانو

نیکه وو پر تخت کښېنوست (د ۴۶۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او ده د غور یاغیان په جګړه کي د ځان تابع کړه او په هغه جګړه کي چي (د غزنه لمر لوېدیځ جنوب ته) د وجیرستان او کوشک په پای کي ئې د یاغیانو سره وکړه ووژل سو (د ۴۹۳هـ شاوخوا) او د ده زوی ملک عزالدین حسین د غور پر تخت کښېنوست، ده د سنجري دولت سره دوستانه روابط درلوده او د ښو اخلاقو څښتن پر عهد ولاړ او عالم پالونکی ښه پاچا وو، چي اوو زامنو ئې خراسان او غور او زابل او غزنه او بامیان او تخارستان پخپلي پاچهۍ کي شامل کړه او هر یوه پر یوې برخي حکومت کاوه په دې تفصیل:

۱/ قطب الدین محمد چي خپل لرغونی وطني لقب (غرشاه) ئې رسماً په عربي (ملک الجبال) واړاوه او ځان ته ئې غوره کی او فیروزکوه د ښار کلا ئې ودانه کړه او د ورشاد (ورساد) په ولایت کي ئې چي د ده سیمه وه د خپلو ورونو سره شخړي جوړي کړې او غزني ته ولاړ، او هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل سو (۵۴۱ هـ = ۱۱۴۶م) او همدا وژل د غوري او غزنوي د کهولو تر منځ د اختلاف سبب سو.

۲/ بهاء الدین سام د غور د مندېش په سنګه کي وو، څنګه چي سلطان سوري غزني ته ولاړ فیروزکوه ئې هم ده ته پرېښوو او په (۵۲۴هـ = ۱۱۴۹م) کال په فیروزکوه کي پر تخت کښېنوست او د غرجستان د شارانو سره ئې دوستي وکړه او په ګرمسیر کي ئې د کجوران کلا (د کندهار او غور تر منځ اوسنی کجران) او د هرات په غرو کي ئې د شیرسنګ کلا او په غرجستان کي ئې د بندرا او کلا او د غرجستان او مادین تر منځ ئې د فیوار کلا جوړه کړه او د ګیلان د ملک بدرالدین لور (د ګیلان ملکه) ئې چي د شسبانیانو له نسبه وه په نکاح کړه، چي د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدین محمد سام او سلطان غیاث الدین محمد سام مور ده. سلطان بهاء الدین د خپل ورور سلطان سوري د خون اخیستلو په غرض په جروم او غرجستان کي لښکري راغونډي کړې او پر غزني ئې یرغل وکی، خو (د غزني) په ګیلان کي مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کي لښکري راغونډي کړې او پر غزني ئې یرغل وکی، خو (د غزني) په ګیلان کي مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کي د غور او جبال تخت سلطان علاء الدین حسین خپل ورور ته پرېښی وو.

۳/ ملک شهاب الدین محمد خرنک د حسین زوی چي د مادین سیمي په ده اړه درلوده او دا سیمه د غور یو ولایت وو او د ده زوی ملک ناصرالدین ابوبکر د (۶۱۸هـ =

۱۲۲۱م) په شاوخوا کي د گزيو او تمران د ولايت (د کندهار شمالي خوا ته) حکمران وو او د چنگيز تر يرغل وروسته ډهلي ته په هند کي د التتمش دربار ته ولاړ او هلته د ٦٢٠ھ په شاوخوا کي مړ سو.

۴/ ملک شجاع الدين علي د حسين زوی چي د غور د جرماس د ولايت حکمران وو او تر هغه وروسته ئې زوی علاء الدين ابو علي په غور کي د ده پر ځای کښېنوست او د سلطان غياث الدين په وختو کي د غور او بست او وجير او گرمسير او درمشان او روزگان او غزني سيمي ته ده ته وسپارلي سوې او د خراسان تر نيولو وروسته په نيشاپور کي حکمران وو او سلطان معزالدين دی بوت او د غرجستان او زميداور حکمران ئې وټاکه او په ٦٠١ھ کال ئې د قهستان د ملاحده و، د جناياد ماڼۍ ونيوله، خو د سلطان معزالدين تر شهادت وروسته د غرجستان د اشيار په کلا کي بندي سو.

۵/ علاء الدين حسين د حسين زوی د غور په وجيرستان کي حکمران وو او د خپل ورور سلطان بهاء الدين تر مړيني وروسته په فيروزکوه کي د غور پر تخت کښېنوست او د غور او غرجستان لښکري ئې راغونډي کړې او غزنه ته ئې مخه کړه، سلطان بهرام شاه له غزنه څخه د غزنه او هندوستان د لښکر سره راووت او د گرمسير او تگين آباد له لاري زميداور ته ولاړ. علاء الدين چي دا جگړه د خپلو دوو ورڼو د خون اخيستلو له پاره کوله تگين آباد ته نژدې ئې د بهرامشاه د لښکر سره لاس واچاوه، او تر هغه وروسته ئې د غزني په شاوخوا کي دوه واره د غزنويانو مقاومت مات کی او د غزني دولت پايتخت ئې ونيو (۵۴۵ھ – ۵۴۶ھ). ده هغه لوی ښار د خاورو سره برابر کی او اوسېدونکي ئې اته ورځي قتل عام کړه او له هغه ځايه ئې بست او زميداور ته مخه وکړه او د بست ښار ئې د محمودي ماڼيو او ښکلو ودانيو سره چي په خپل وخت کي ئې ساری نه وو هم وران کی نو ځکه په جهانسوز مشهور سو.

ده تر دې فتحي وروسته تخارستان د غور په مرکزي دولت پوري وتاړه او خپل ورور فخرالدين ته ئې وسپاره، علاء الدين تر دې وروسته د سلجوقي سنجري دولت سره ونښت، سلطان سنجر د هريوالرود د ناب په سيمه کي د ده سره جگړه وکړه او څنگه چي خلک له علاء الدين څخه خواشيني ول د ده شپږ زره خلجي او ترکي سپاره لښکريان سنجر ته تسليم سوه او په خپله علاء الدين د سنجر لاس ته ورغی بندي سو. خو څنگه چي سنجر د غزانو له لاسه د پښو لوېدلی وو، علاء الدين ئې ونازاوه، مرسته ئې ورسره

وکړه او بیرته ئې غور ته واستاوه او څنګه چې خلکو د ده په غیاب کې ملک ناصرالدین حسین د محمد زوی له مادین څخه راوستلی او د فیروزکوه پر تخت ئې کښېنولی وو هغه وخت چې ئې د علاءالدین د راګرزېدو خبر واروېد ناصرالدین ئې وواژه او علاءالدین ته تسلیم سول.

ده بامیان او تخارستان او د جروم (ګرمسیر) او داور او بست او د هرات د جبال د تولک او غرجستان او مرغاب ښارونه هم د غور د پاچهۍ تر اطاعت لاندې راوستل او د ملاحده الموت رسل ته ئې هم د غور په غرو کې لار ورکړه او د (۵۵۱هـ = ۱۱۵۶م) په شاوخوا کې د غور په سنګه کې مړ سو.

څنګه چې تر ده وروسته ئې زوی سیف الدین محمد د فیروزکوه پر تخت کښېنوست او د ملاحده و رسل ئې وواژه او د غزانو د فتنې د مخنیوي له پاره ئې ملا وتړله چې د هرات او قادس شاخوا ته رسېدلې وه خو تر یو کال زیات ژوندی پاته نه سو او د غزانو په جګړه کې د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل سو (د ۵۵۸هـ = ۱۱۶۳م شاوخوا).

علاءالدین جهانسوز د غور لومړی ستر سلطان دئ چې د افغانستان هیواد ئې تر یوې ادارې لاندې راووست او د فیروزکوه په مرکز پورې ئې وتاړه.

٦/ سلطان سیف الدین سوري (۵۴۳ – ۵۵۴هـ = ۱۱۴۸ – ۱۱۴۹م) د غوریانو لومړی پاچا دئ چې د سلطان لقب ئې واخیست. د ده د پاچهۍ مرکز د غور د استیه حصار وو. هغه وخت چې ئې ورور قطب الدین ملک الجبال په غزني کې ووژل سو نو سلطان سوري د بهرامشاه غزنوي سره جګړه وکړه او هغه ئې د کورم ناوې ته وځغلاوه او پخپله دی پر تخت کښېنوست او غور ئې خپل ورور سلطان بهاءالدین ته پرېښوو، خو د ژمي په وخت کې چې ئې ورور علاءالدین حسین له غزني څخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجي (غلجي) پښتنو د لښکرو سره د لمر ختو له خوا پر غزني یرغل وکی او سلطان سوري ئې د هغه د وزیر سید مجدالدین موسوي سره ونیو او د غزني د طاق د پله پر سر ئې غرغره کی، څو چې ورور ئې جهانسوز د هغه په کسات کې غزني وران کی.

۷/ ملک فخرالدین مسعود تر ټولو ورونو مشر وو او د غور په کاسي کې امیر سو. څنګه چې سلطان علاءالدین جهانسوز د غزنه تر فتح وروسته تخارستان هم د ځان تابع کی، نو خپل مشر ورور ملک فخرالدین مسعود ئې د بامیان حکمران وټاکه، ده د

شغنان او تخارستان غرو ته تر دروازو او بلور او وخش او بدخشان پوري ونیول او لکه چي د غیاث الدین محمد په احوال کي ئې لولی د راغ زر په جګړه کي د خپلو ورېرونو په لاس کي بندي سو او بیرته بامیان ته واستول سو او هلته مړ سو (د ۵۵۰هـ = ۱۱۵۵م شاوخوا). تر ده وروسته ئې مشر زوی شمس الدین محمد په بامیان کي امیر او د فیروزکوه له دربار او سلطان غیاث الدین له حضوره هم په رسمیت وپېژانده سو. ده بلخ او چغانیان او وخش او جروم (ګرمسیر) او بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل او د سلطانشاه خوارزمشاهي د مخنیوي له پاره ئې د غور د لښکر سره یو ځای د مرو رود بار په جګړه کي ګډون کړی وو او د سلطان لقب ئې وموند او د ده تر مړیني وروسته ئې زوی بهاء الدین سام چي لوی او علمدوسته پاچا وو د بامیان پر تخت کښېنوست (۵۸۷هـ = ۱۱۸۹م). د ده دربار د پوهانو د غونډي ځای وو، امام فخرالدین رازي او شیخ الاسلام جلال الدین او رساد او افصح العجم مولانا سراج الدین د ده په دربار کي ول. د ده پاچهي له کشمیره تر کاشغره او ترمذه او بلخه پوري او جنوباً د غور او غرجستان تر پایه پوري رسېدله او غور او غزنه او بامیان د ده تر فرمان لاندي ول. هغه وخت چي سلطان معزالدین شهید سو (۶۰۲هـ = ۱۲۰۵م) نو د هیواد امیرانو دی غزنه ته وروغوښت خو تر ۱۴ کالو پاچهی وروسته مړ سو او زوی ئې جلال الدین علي پر ځای کښېنوست (۶۰۲هـ = ۱۲۰۵م) او خپل ورور علاء الدین ئې د غزنه پر تخت کښېناوه، څنګه چي د غور او غز او تاج الدین یلدوز لښکرو د کرمان د درې د کورم د شاوخوا څخه پر علاء الدین یرغل وکی نو دی له بامیانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغی او د ده په غیاب کي ئې اکا علاء الدین مسعود د شمس الدین محمد زوی د بامیان تخت ونیو او وزارت ئې صاحب وزیر ته ورکی. خو جلال الدین د غزنه تر تصفیې وروسته ژر بامیان ته ورغی او خپل اکا ئې د هغه د وزیر سره وواژه. بیا چي تاج الدین یلدوز دوهم وار پر غزني یرغل وکی او د علاء الدین لښکر ئې د سنقران (شنغران) په رباط کي مات کی او دی ئې په غزني کي کلابند کی نو جلال الدین له بامیانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغی خو دواړه وروڼه د یلدوز لاس ته ورغله او بیرته بامیان ته واستول سوه او هلته مړه سوه (د ۶۱۲هـ = ۱۲۱۵م). دا وو د هغو غوري وروڼو لنډه یادونه چي د غور شهنشاهي ئې جوړه کړه او تر هغو وروسته سلطان غیاث الدین بن محمد سام بهاء الدین قسیم امیرالمؤمنین چي د غور له لویو پاچهانو څخه دئ پاچا سو، دی د خپل

ورور معزالدین سره د خپل اکا علاء الدین په امر د وجیرستان په کلا کي بندي وو، خو سلطان سیف الدین د علاء الدین زوی دوی ایله کړه او غیاث الدین د غزان په جګړه کي ورسره وو. بیا چي سیف الدین د خپل سپه سالار له لاسه ووژل سو، همدې شیش سپه سالار د غور او غرجستان لښکر راوستل او د غیاث الدین سره ئې بیعت وکی او دی ئې د فیروزکوه پر تخت کښېناوه (۵۵۸هـ = ۱۱٦۲م). ده خپل ورور معزالدین د سرجاندار په رتبه د استیه او کجوران حکمران وټاکه او ابوالعباس شیش ئې چي د سلطان سیف الدین تر وژلو وروسته ئې ښه قوت موندلی وو وواژه. په دې وخت کي د غیاث الدین اکا یعني ملک فخرالدین مسعود د بامیان حکمران له ملک علاء الدین قماج سنجري د بلخ له حکمران او له تاج الدین یلدوز د هرات له حکمران څخه مرسته وغوښتله او د بامیان او بلخ او د هرات د لښکرو سره ئې پر فیروزکوه یرغل وکی او په راغ زر نومي ځای کي یو د بل سره جګړې ته چمتو سول، خو په لومړي سر کي د غور پهلوانان ملک یلدوز د هرات حکمران د هغه د لښکر په منځ کي وواژه او هراتیان ئې سره تیت کړه. بیا ئې د بلخ لښکر هم مات او د قماج سر ئې پرې کی او د بامیان ملک فخرالدین ته ئې ورواستاوه او په خپله ئې هغه کلابند کی، او خپل اکا معزالدین او غیاث الدین ئې محترمانه ونیول او بیرته ئې بامیان ته واستول. سلطان غیاث الدین تر هغه وروسته ګرمسیر او زمینداور ونیو او قادس او کالیون او قیوار او سیفرود او غرجستان او تالقان او ګرزوان ئې هم د غور په سلطنت پوري وتړل او خپل ورور معزالدین ئې له جروم (ګرمسیر) او تګین آباد او سیستان څخه د غزنه او زاول او کابل خوا ته واستاوه، دی د غزانو لښکر چي په دغه وخت کي ئې غزنه نیولی وو په (۵٦۹هـ = ۱۱۷۳م) کال له غزنه څخه بیرته وشړل او د غزنویانو پایتخت ئې هم په غور پوري وتاړه او هم ئې د هرات نیولو ته ملا وتړله او بهاء الدین طغرل د سنجر یو مریی چي پر هرات ئې لاس بر سوی وو د سلطان تر لښکر دمخه خوارزم ته ولاړ او په ۵۷۱هـ کال کي هرات او تر هغه وروسته په (۵۷۳هـ = ۱۱۷۷م) کال کي فوشنج هم د غور د مرکز ضمیمه سول.

په دې وخت کي د سیستان ملکانو (چي شرح ئې تېره سوه) هم د اطاعت غاړه کښېښووه او شمالي ښارونه لکه تالقان، اندخود، میمنه، فارياب، پنجده، مرو، دزق او خلم هم فتح سول. څنګه چي جلال الدین محمود د ایل ارسلان خوارزمشاه زوی د خطائیانو په مرسته د هیواد شمالي شاوخوا ته ئې زحمت پېښاوه، ځکه نو غیاث الدین

په ۵۸۸هـ = ۱۱۹۲م کال د غزنه لښکر د معزالدين په مشرۍ او د باميان لښکر د ملک شمس الدين په مشرۍ او د سيستان لښکر د تاج الدين حرب په لاربښوونه د مرو په رود بار کي راغونډ کړه او د مرغاب په کڅو (سواحلو) کي ئې خوارزمشاهيان مات کړه او په (۵۹٦ هـ = ۱۱۹۹م) کال ئې خراسان صفا کی او تر نشاپوره پر مخ ولاړ او هغه ئې ملک ضياء الدين ابو علي شنسباني ته وسپاره او مروشاه جهان ئې هم ونيوه او ملک نصرالدين محمد خرنک ئې د هغه ځای په حکمراني وګوماره، او د سرخس ايالت ئې تاج الدين زنګي د فخرالدين مسعود بامياني زوی ته وسپاره. څنګه چي غياث الدين بيا هيواد ته مرکزيت ورکی او د منځنۍ آسيا ټولي سيمي ئې له هندوستانه تر عراقه او له چينه او جيحونه د هرمز تر سينده پوري د غور د فيروزکوه تر بيرغ لاندي راوستلې او د خراسان ستر او يوازينی شهنشاه ګڼل کېده نو د بغداد خليفه الناصر الدين الله هم خپل سفيران ابن ربيع او قاضي مجدالدين قدوه او ابن الخطيب د فيروزکوه دربار ته واستول او غوري سلطنت ئې په رسميت وپېژاند او د غور له درباره هم سراج الدين محمد جوزجاني د سفير په توګه بغداد ته ولاړ او په دې ډول د فيروزکوه او بغداد د دوو شهنشاهيو تر منځ سياسي نېک روابط ټينګ سوه.

سلطان غياث الدين غوري د شرق او غور له خورا سترو پاچهانو څخه دئ چي هم علمدوست او مهربان او هم عادل وو. د ده په دربار کي پوهان او عالمان راغونډ ول. دی په ٦۳ کلنۍ د (۵۹۹هـ = ۱۲۰۲م) کال د دريمي خور (جمادی الاولی) په ۲۷ ورځ د هرات په ښار کي وفات سو او په هغه لوی مسجد جامع کي چي ده پخپله جوړه کړې وه ښخ دئ او دا مسجد جامع تر اوسه په هرات کي ودان دئ. دی په لومړي سر کي د خپلو اسلافو په شان د محمد کرام سيستاني په مذهب وو، خو وروسته ئې شافعي مذهب ومانه. د ده د دربار له نوميالیو پوهانو څخه قاضي وحيدالدين شافعي مرورودي او صدرالدين کرامي نيشاپوري او د ده د هيواد قاضيان قاضي القضات معزالدين هروي او قاضي شهاب الدين هرمابادي او وزيران ئې شمس الملک او عبدالجبار ګيلاني او فخرالملک شرف الدين قزداري او مجدالملک ريوشاري او عين الملک سورياني او ظهيرالملک سجزي او جلال الدين ريوشاري ول. په دوبي کي ئې دارالملک فيروزکوه او په ژمي کي ئې زمينداور وو، د خپل لاس ليک سره ئې (حسبی الله وحده) ليکل (۵۳ لمبر تصوير دي وکتل سي).

د سلطان غياث الدين محمد سام تر مړيني وروسته ئې زوی غياث الدين محمود چي يو عياش سړی وو د معزالدين اکا له خوا ئې د بست او فراه او اسفزار په حکمرانۍ وگومارل سو ، ده لښکر راټول کړ او تر مرو شاهجان پوري پر مخ ولاړ او د معزالدين تر شهادت وروسته په ٦۰۲ھ کال ئې له بست څخه د زميندا ور له لاري پر غور يرغل وکی او فيروزکوه ئې له ملک علاء الدين ابو علي څخه واخيست او غور ئې د غرجستان او تالقان او گرزوان او قادس او گرمسير سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او اکا د ملک وارث سو.

ده تاج الدين يلدوز ته چي د معزالدين محمد له خادمانو څخه وو د غزني د حکمرانۍ چتر او مثال د سند تر سينده پوري ور واستاوه او په (٦۰٥ھ = ۱۲۰۸م) کال ئې د هندوستان د هيوادو مثال سلطان قطب الدين ايبک ته ورکی او په دې توگه ئې د غور پاچهي د هند تر پايه بالواسطه ټينگه کړه.

په (٦۰۷ھ = ۱۲۱۰ع) کال ملک رکن الدين ايرانشاه محمود د ملک علاء الدين ابو علي زوی د پنځوسو زرو غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور او فيروزکوه يرغل وکی، خو غياث الدين محمود د ده سر پرې کی او د ميمنې او فارياب تر منځ په سالوره کي ئې د علاء الدين آتسز حسين شنسبي سره چي د سلطان محمود خوارزمشاه په مرسته د بلخ او مرو او سرخس او رودبار د لښکرو سره ئې د تالقان له لاري پر غور يرغل کړی وو جگړه وکړه او د خوارزمشاه او آتسز لښکر ئې مات کی، او تر هغه وروسته څنگه چي عليشاه د تکش خوارزمشاه زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتښتېد او غياث الدين محمود دی د برکوشک په ماڼۍ کي بندي کی، د عليشاه نوکرانو دی په (٦۰۷ھ = ۱۲۱۰م) کال وواژه، دی سخي، بخښونکی، عادل او حليم پاچا وو چي د پلار (۸۰۰) زرعين سندوخه خزانې چي د څلورو سوو اوښانو بار کېده خلکو ته وبخښلې.

د غياث الدين محمود تر مړيني وروسته د ده څورلس کلن زوی بهاء الدين سام د غور د اميرانو له خوا د فيروز کوه پر تخت کښېنول سو ، درې مياشتي وروسته سلطان علاء الدين اتسز شنسبي د سلطان محمود خوارزمشاه او د هرات امين حاجب ملک خان په مرسته پر فيروزکوه يرغل وکی او د ٦۰۷ھ کال په دريمه خور (جمادی الاولی) هغه ښار ونيو او بهاء الدين ئې د شاهي کورنۍ د ښځمنو سره خوارزم ته فرار کړ او تر هغه وروسته علاء الدين اتسز د علاء الدين حسين جهانسوز زوی د فيروز کوه پر تخت

کښېنوست او تر څلورو کالو پورې ئې حکومت وکی او په ګيلان کې د ملک تاج الدين يلدوز او مويد الملک محمد د عبدالله سيستاني زوی د غزنه د وزير سره په جګړه کې مات سو او تر هغه وروسته ملک نصيرالدين حسين امير شکار له غزني څخه پر غور يرغل وکی او په جرماس کې ئې علاء الدين اتسز وواژه او غور ئې د غزني د پاچهۍ تر اثر لاندې راووست او د (٦۱۱هـ = ۱۲۱۴ع) په شاوخوا کې تاج الدين يلدوز له غزني څخه علاء الدين درغور بيرته د فيروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاء الدين په ٦۱۲هـ کال د سلطان محمود خوارزمشاه لاس ته ورغی او په خوارزم کې مړ سو، او ټول غور د خوارزمشاهۍ تر لاس لاندې سو.

خو د سلطان غياث الدين محمد بل ورور ابوالمظفر معزالدين محمد بن سام قسيم امير المؤمنين هم د شرق او آل شنسب له سترو پاچهانو څخه وو چې د خپل ورور سره سرجاندار (د شاهي ګارډ قوماندان) وو او تر هغه وروسته د غور د کجوران او استيه د ولايت حکمران سو (۵۵۸هـ = ۱۱٦۲م) او د ګرمسير ښارونه ئې تر تګين آباد پورې لاس ته وروستل او ده په غزني کې د غزانو دوولس کلنۍ واکمني او سلطه ختمه کړه او د سلطان غياث الدين محمد په امر د غزني پر تخت کښېنوست (۵٦۹هـ = ۱۱۷۷م). په ۵۷۰هـ کال ئې ګرديز فتح کی او ملتان ئې له قرامطه څخه ونيو او په (۵۷۳هـ – ۱۱۷۷ع) کال ئې د سنقران د ياغيانو غوړونه تاو کړل. په ۵۷۴ کال د بهيم ديو نهرواله له جګړې څخه ناکامه راوګرزېد او په ۵۷۵هـ کال ئې فرشور (پېښور) او په (۵۷۷هـ = ۱۱۸۱) کال ئې لاهور ونيو او تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پايه ئې ټول هندوستان ونيو او د اسلام په نور ئې روښانه کی.

په افغانستان کې د ده د وختو له مهمو پېښو څخه په اندخود کې د خطا د کفارو او ترکستان د ملوکو سره سلطان معزالدين محمد جګړه وکړه، چې سالار حسين خرميل د ګرزيوان ملک د ده د لښکر په مخ کې وو، خو څنګه چې د غوريانو لښکر څه کار پر مخه بوتلای نه سو، نو ملک عثمان سمرقندي چې د ترکستان د آل افراسياب له ملکانو څخه وو منځګړی سو او روغه ئې وکړه او سلطان غزنين ته وګرزېد او څنګه چې په پنجاب کې د کوکهران ډله او د جود د غره قبايل ياغيان سوه، ځکه نو سلطان محمد هغو غزا ته ووت او د هغو تر سر کوټلو وروسته د غزنه په لار د ملاحده د يوه فدايي له لاسه په دميک نومي ځای کې (چې د اوسني پنجاب د جهلم په سيمه کې دئ) د (٦۰۲هـ =

۱۲۰۵م) کال د برات پر ۳ شهید سو.

سلطان محمد معزالدین غوري هم د خپل ورور په شان د آسیا په زړه کي یو لوی هیواد وساته او د غور د شهنشاهۍ حدود ئې په هندوستان کي د گنگا تر سواحلو ورسول او هم ئې هند د اسلام په نور روښانه کی. د ده هیواد لمرخاته خوا ته د گنگا تر کڅو (سواحلو) پوري او لمر لوېدو پلو ته د خراسان او خوارزم او نسا او باورد تر پایه پوري غځېدلی وو او جنوب ته د بحیرهٔ عرب سره نښت، د ده حکمداران په لاندي ځایو کي دا کسان ول: په غور کي ملک ضیاء الدین او په بامیان کي ملک تاج الدین زنگي او په ملتان کي ملک حسام الدین علي کرماج او په لاهور کي ملک قطب الدین ایبک او په غزنه او کرمان کي ملک تاج الدین یلدوز او په سند هواچه کي ملک ناصرالدین قباچه، او په بامیان کي سلطان بهاء الدین سام، او په فیروز کوه کي سلطان غیاث الدین محمود او په سیستان کي ملک تاج الدین حرب او په مکران کي ملک تاج الدین او په وخش کي ملکشاه.

د ده نومیالي وزیران ضیاء الملک درمشي او مؤید الملک محمد عبدالله سجزی او شمس الملک عبدالجبار گیلاني دي. د ده قاضیان صدر شهید نظام الدین ابوبکر او سید شرف الدین ابوبکر او د صدر شهید زوی او د لښکر قاضي ئې شمس الدین بلخي وو. د پاچهۍ بیرغونه ئې پر راسته لاس سور او پر چپه لاس تور وو. منهاج سراج د سلطان په شاهي خزانه کي د ډېر ثروت یادونه کوي چي د خواجه اسماعیل خزانه دار په قول د غزني په خزانه کي یوازي د الماس له جنسه یو زر او پنځه سوه منه موجود ول.

د پټي خزانې په کتاب کي د پښتو ژبي محلي روایتونه د پخوانیو کتابو په حواله دا څرگندوي چي د محمد غوري په دربار کي د پښتو ژبي شاعران ول، چي یو له هغو څخه ښکارندوی د فیروزکوه د کوټوال احمد زوی دئ چي په هند کي د محمد د فتوحاتو په ستاینه کي ئې یوه ډېره ښه او خوندوره قصیده ویلې او په پټه خزانه کي رانقل سوې ده او د پښتو ژبي له خورا مهمو ادبي، تاریخي آثارو څخه گڼل کېږي (۵۴ لمبر تصویر دي وکتل سي).

د معزالدین محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هیواد ټوټې ټوټې سو، د افغانستان شرقي برخه له غزني څخه تر سنده پوري د تاج الدین یلدوز لاس ته ورغله چي د غور د دربار له خدمتگارانو څخه وو او د محمد خدمت ئې کاوه.

افغان شهنشاه سلطان غیاث الدین غوري (۵۵۸هق)

۵۳-لمبر عکس

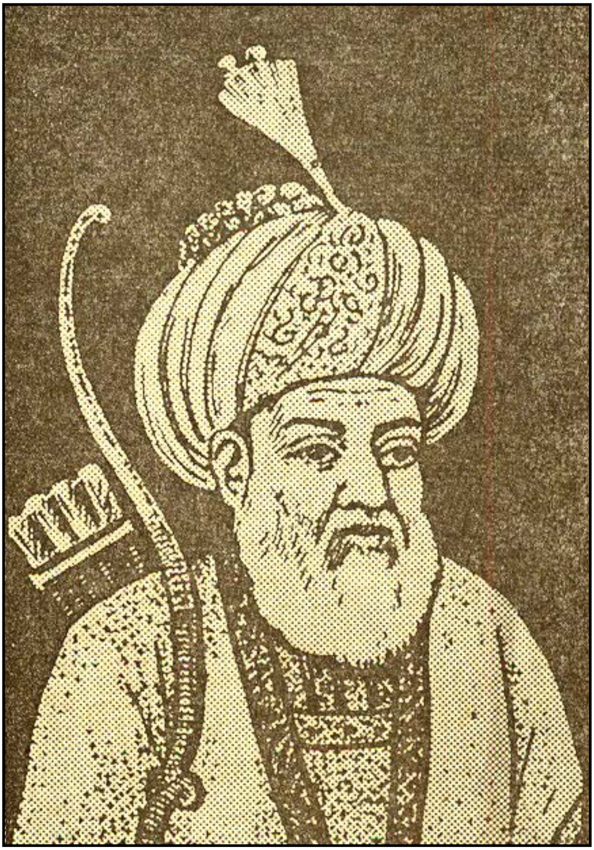

سلطان معزالدین محمد غوري

۵۴ - لمبر عکس

دې تاج الدين خپله يوه لور ملک قطب الدين ايبک (د هند حکمران) ته او بله لور ئې هم ناصرالدين قباچه (د سند حکمران) ته ورکړې وه او غزنه ئې د سند تر سينده ونيوه، خو هغه وخت چې قطب الدين ايبک له لاهور څخه پر غزني يرغل وکی يلدوز د سند په پنج آب کې ورسره جګړه وکړه او مات سو او د کرمان د (کورم) ناوې ته ولاړ او له هغه ځايه ئې په غزني کې پر قطب الدين حمله وکړه، او قطب الدين په غزني کې تر څلوېښتو ورځو پاچهي ـ وروسته بيرته هند ته ولاړ او غزني د يلدوز په لاس کې پاته سو او لکه چې وويل سوه د سلطان غياث الدين محمود په ملاتړ د هرات په جګړه کې د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کې ودرېد او پر سيستان ئې هم لښکر ويوست او د تاج الدين حرب سره چې د سيستان ملک وو روغه وکړه (۶۰۲هـ). ده نه کاله د معزالدين محمد په نامه سکه ووهله او پر هغې باندې ئې (عبده) وليکل. څنګه چې د سلطان محمد خوارزمشاه لښکريان له تخارستانه پر غزني راغلل او تر ګردېزه ئې ونيول نو تاج الدين يلدوز هندوستان او لاهور ته ولاړ او په هغه جګړه کې چې په تراين کې ئې د سلطان التتمش سره وکړه ونيول سو او په بدوان کې ووژل سو (د ٦١١هـ = ۱۲۱۴م شاوخوا). د غوريانو د سلسلې د شلېدلو په وخت کې (٦١٢هـ شاوخوا) خوارزمشاهيانو شمالي ولايت او غور او هرات ونيول او سيستان تر بست او تګين آباد او زابلستان پورې د سيستان د محلي ملکانو لاس ته ورغی او د غزني ولايت او کابل او شرقي سيمې تر سنده پورې په تاج الدين يلدوز پورې اړه وموندله او تر ده وروسته د خوارزمشاهي له درباره ملک کربر په غزنه کې او امين ملک په هرات کې او اختيارالدين محمد خرپوست په پېښور کې حکم کاوه (د آل شنسب وروستنۍ پېښې د چنګيز د راوتلو په شرح کې راوړه کېږي).

د غوريانو په وخت کې دغزنويانو د دورې مدنيت د کمال درجې ته ورسېد، د دري ژبې ادبيات د غوري فاتحينو په واسطه تر ډهلي پورې خپاره سوه او پښتو ژبه هم د سوريانو په کهاله کې پاللې سوې او د شعر او ادب ژبه سوه. د اسلام دين ئې په ټول افغانستان او د هند په زياته برخه کې خپور کی او صنعت او عمران چې نمونې ئې د هرات جامع مسجد او د غور د جام څلی (منار) (۵۵ – ۵٦ لمبر عکسونه دې وکتل سي) او د ډهلي قطب منار دي ډېره ترقي وکړه او علوم او فنون د غوريانو په لوی هيواد کې د نامتو پوهانو او شاعرانو سره وپالل سوه او د (افغان او هند) اسلامي مدنيت چې لوديانو او غزنويانو ئې بنسټ ايښی وو د پخوالي مرتبو ته ورسېد.

د هرات تاريخي مسجد جامع، ۵۵–لمبر عکس

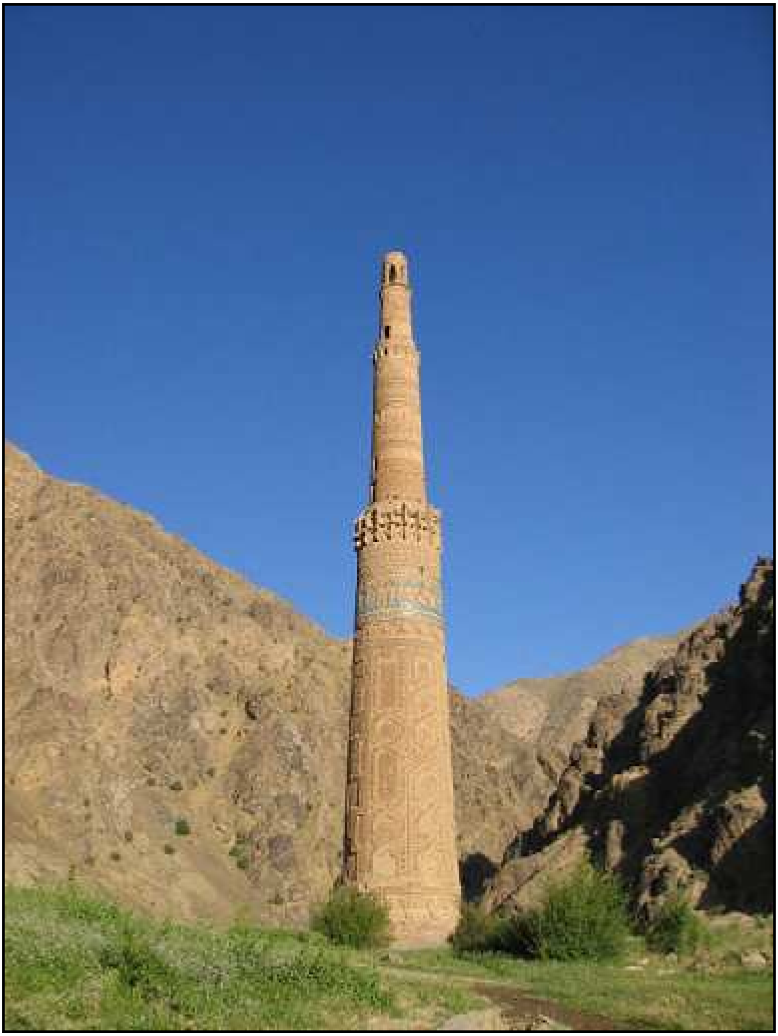

په غور کي د جام منار
د سلطان غیاث الدین غوري یادګار
۵۶ - لمبر عکس

د غوريانو د دورې نوميالي پوهان او شاعران دا ول: امام فخرالدين رازي، نظامي سمرقندي، احمد ميداني نيشاپوري (د مجمع الامثال خاوند)، علي باخرزی (د دمية القصر خاوند)، قاضي منهاج سراج جوزجاني (د طبقات ناصري خاوند)، قاضي وحيدالدين شافعي مرورودي، صدرالدين کرامي نيشاپوري، معزالدين هروي، شيخ الاسلام جلال الدين ورساد، مولانا سراج الدين جوزجاني، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (د لباب الالباب خاوند)، اسعد سعوري، شيخ تيمن، تايمني، ملکيار غرشين، قطب الدين بختيار، ښکارندوی (پښتو شاعران) ملک الکلام فخرالدين مبارکشاه (د غوريانو د منظومې نسب نامې خاوند) او نور.

د غوريانو درباري ژبه پښتو او دري وه، څنګه چې غوريان د پښتنو له سوري ټبر څخه ول نو ځکه د دوی په وختو کې پښتانه د غور او سليمان له غرو څخه د ترنک او ارغنداو او هلمند او کابل او هريرود ناوو ته راشوه سول او د هند په فتوحاتو کې ئې د پاچهانو په لښکرو کې هم ګډون وکی او د پښتنو د قبيلو زيات خلک او مشران په هند کې د شهنشاهانو او د هغو پر ځای ناستو کسانو سره پاته سول، چې د هغو پايڅوړ تر اوسه هم په ټول هند کې ډېر سته، لکه: لوديان، سوريان، نيازيان، مومندان، شيرانيان، بهريچان (بړيڅان) چې زياتره ئې په هند کې د روهيله يا پټان په نومو يادېږي او دا خلک حتی تر اوسه هم د هند په مختلفو سيمو کې خاص حکومتونه او د رياست او نفوذ سيمې لري.

د غور د شاهي کهول نوميالي:

۱. شنسب د خرنک زوی (د ۴۰–۸۰ هـ شاوخوا)

۲. امير پولاد د شنسب زوی (د ۱۳۰هـ شاوخوا)

۳. امير کروړ د پولاد زوی (۱۳۹–۱۵۴هـ)

۴. امير ناصر د کروړ زوی (د ۱٦۰هـ شاوخوا)

۵. امير بنجی د نهاران زوی (د ۱۷۰هـ شاوخوا)

٦. امير سوري د ؟ زوی (د ۲۵۳هـ شاوخوا)

۷. امير محمد سوري (د ۴۰۵هـ شاوخوا)

۸. امير بوعلي د محمد سوري زوی (د ۴۲۵هـ شاوخوا)

۹. عباس د شيش زوی او د بوعلي وراره (د ۴۵۰هـ شاوخوا)

۱۰. امیر محمد د عباس زوی (د ۴۰۵هـ شاوخوا)
۱۱. قطب الدین حسن د محمد زوی (د ۴٦۰هـ شاوخوا)
۱۲. ملک الجبال عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی (د ۵۱۰هـ شاوخوا)
۱۳. قطب الدین محمد د عزالدین زوی (په ۵۴۱هـ کي وژل سوی)
۱۴. بهاء الدین سام د عزالدین زوی (۵۴۴ – ۵۵۴هـ)
۱۵. ملک شهاب الدین خرنک د عزالدین زوی (د ۵۵۰هـ شاوخوا)
۱٦. ملک شجاع الدین د عزالدین زوی (د ۵۵۰هـ شاوخوا)
۱۷. سلطان علاء الدین حسین جهانسوز د عزالدین زوی (۵۵۴ – ۵۵۱هـ)
۱۸. سلطان سیف الدین د عزالدین زوی (۵۴۳ – ۵۴۴هـ)
۱۹. ملک فخرالدین مسعود د عزالدین زوی (د ۵۴۰هـ شاوخوا)
۲۰. سیف الدین محمد د جهانسوز زوی (۵۵۱هـ)
۲۱. سلطان غیاث الدین محمد سام (۵۵۸ – ۵۹۹هـ)
۲۲. سلطان معزالدین محمد سام (۵٦۹ – ٦۰۲هـ)
۲۳. سلطان غیاث الدین محمود د غیاث الدین محمد زوی (۵۹۹–٦۰۷هـ)
۲۴. سلطان بهاء الدین سام د محمود زوی (٦۰۷هـ)
۲۵. علاء الدین اتسز د جهانسوز زوی (٦۰۷ – ٦۱۱هـ)
۲٦. علاء الدین درغور (۵۹۹ – ٦۱۲هـ)
۲۷. ملک ناصرالدین گزیو د شهاب الدین خرنک زوی (د ٦۱۸هـ شاوخوا)
۲۸. سلطان شمس الدین محمد د فخرالدین مسعود زوی (د ٦۵۰هـ شاوخوا)
۲۹. سلطان بهاء الدین سام د شمس الدین محمد زوی (۵۸۷ – ٦۰۲هـ)
۳۰. جلال الدین ابو علي د بهاء الدین سام زوی (٦۰۲ – ٦۱۲هـ)
۳۱. علاء الدین مسعود د بهاء الدین سام زوی (٦۰۲ – ٦۱۲هـ)
۳۲. علاء الدین مسعود د شمس الدین محمد زوی (د ٦۱۰هـ حدود)

مأخذونه:

طبقات ناصري، ابن اثیر، دول اسلامیه، پټه خزانه، آداب الحرب، دایرة المعارف اسلامي، فرشته، شوکت افغاني، معجم الانساب، گزیده، لب التواریخ، فتوح السلاطین عصامي (۵۷ – ۵۸ لمبر شجرې دي وکتله سي).

لومړۍ برخه

غوریان (۴۹۳ - ۶۱۲ھ)

۵۷ - لمبر

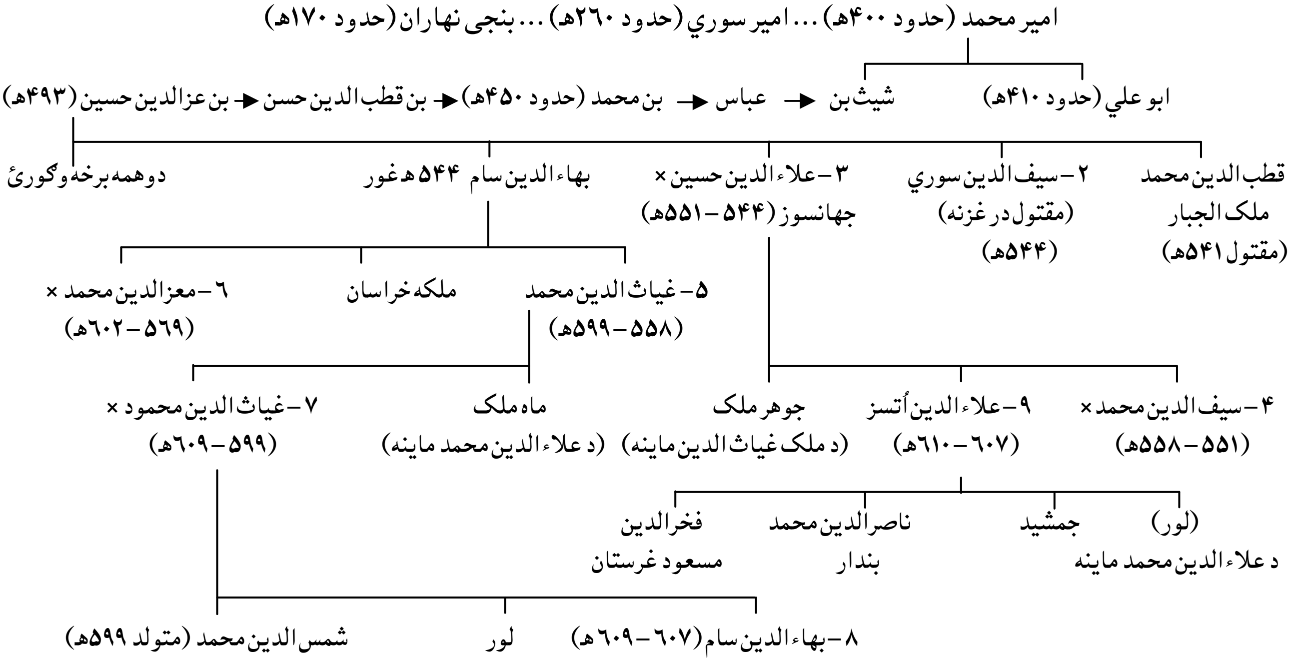

دوهمه برخه

غوريان (۴۹۳ - ۶۱۲هـ)

۵۸ - لمبر

عزالدين حسين

- شهاب الدين محمد خرنک مادين
  - سيف الدين سوري
    - لور (د شهاب الدين محمد سامماينه)
    - شهاب الدين علي
    - ناصرالدين ابوبکر (په ۶۲۰هـ په دهلي کي مړ)
  - ناصرالدين حسين سوري مقتول ۵۴۷هـ
- شجاع الدين علي خرماس
  - ۱۰- علاء الدين محمد (غور ۵۹۹ - ۶۱۲هـ)
    - رکن الدين ايرانشاه (مړ: ۶۰۶هـ)
- ۱- فخرالدين مسعود × باميان (۵۴۰ - ۵۵۸هـ)
  - ۲- شمس الدين محمد (۵۵۸هـ)
    - علاء الدين مسعود
    - ۳- بهاء الدين سام × (۵۸۷ - ۶۰۲هـ)
      - عباس
      - علاء الدين (غزنه ۶۰۲ - ۶۰۳هـ)
      - ۴- جلال الدين علي (۶۰۲ - د خوارزمشاه په امر مړ سو ۶۱۲هـ)
    - ناصرالدين غازي

ماخذونه: د دهلي افغان شاهان، د توماس تاليف: لندن ۱۸۷۱م، طبقات ناصري، دائرة المعارف اسلام، ايراني نومونه: ۱۵۵، دول اسلاميه: ۴۵۸. معجم زمباور: ۲/ ۴۶۰.

خوارزمشاهيان

خوارزم يو سرسبز او ودان مشهور ولايت وو چي د امو له سينده اوبېده او د اتيا فرسخو په شاوخوا کي ئې اوږدوالی درلود، ښارونه ئې له بازارو ډک او کلي ئې يو بل ته سره نژدې ول، هم ئې مانۍ درلودلې او هم د کرهڼي ځمکي، پايتخت ئې گرگانج (جرجانيه) نومېده او له ډېرو پخوانيو زمانو څخه ئې د افغانستان د شمالي او مادون النهر د ښارو سره اقتصادي او سياسي او فرهنگي روابط درلوده او د مارکوارت په قول ايريانم ويجو (باختر ته تر هجرت دمخه د آريائيانو اصلي ټاټوبی) همدا ځای وو او دا نوم په اوستا کي XVARIZEM او په پخواني فرس کي (هوارزميش) وو او خوارزمي ژبه نورو آريايي ژبو ته نژدې يوه ژبه وه چي په وروستنيو کيندنو کي ئې آثار راوتلي دي او البيروني هم دا ژبه په آثارالباقيه کي يوه مستقله ژبه گڼلې ده او د هغې د مياشتو نومونه ئې ليکلي دي او وايي چي د خوارزم ملکانو ته (خوارزم شاه) وايي. د ۳۲ھ په شاوخوا کي احنف د قيس زوی عربي فاتح مادون النهر سيمي له تخارستانه تر تالقان او فارياب او جوزجان پوري ونيولې او د آمو له غاړو خوارزم ته پرېووت خو هغه ئې و نه نيولای سو او د معاويه د زوی يزيد په وختو کي هم سلم د زياد زوی د خوارزم د خلکو سره په څلور سوه زره درهمه روغه وکړه او څنگه چي يزيد د مهلب زوی د حجاج له خوا خراسان ته راغی دی هم د خوارزميانو سره وجنگېد (د ۸۲ھ په شاوخوا کي) او د (۸٦ھ په شاوخوا کي) قتيبه د مسلم باهلي زوی هغه فتح کی.

د البيروني په قول د خوارزمشاهيانو د کهول لومړی مؤسس کيخسرو وو او د اسلام له اوايلو څخه خوارزم د حکومت له حيثه پر دوو برخو ووېشل سو:

شمالي برخه ئې چي پايتخت ئې (گرگانج) وو معمولاً د عربي اميرانو له خوا اداره کېده او جنوبي برخه چي مرکز ئې (کات) وو د خوارزمشاهيانو سيمه وه او د خوارزمشاهانو مشهوره کورنۍ تر اسلام دمخه او وروسته مامونيان ول چي په اسلامي دوره کي ئې مؤسس ابو سعيد احمد د محمد زوی وو چي د (۳۴۰ھ په شاوخوا کي) ئې

ژوند کاوه او د ده د ۳٦٦ هـ کال سکې سته او له دې کورنۍ څخه ارثموخ خوارزمشاه وو چې د هجري سنې د سر په شاوخوا کې اوسېد او نسب ئې د البیروني په قول افریغ ته رسېده او چې قتیبه دوهم وار پر خوارزم برى وموند، خوارزمشاه اسکجموک د ازکاجوار زوى د سبري نمسى د سخر کړوسى او د نومورړي ارثموخ کوسى ئې په خوارزمشاهي وپېژند د (۸٦هـ شاوخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په دې ترتیب رسېد له: احمد د محمد زوى د عراق نمسى د منصور کړوسى د عبدالله کوسى چې هغه بیا د ترکسباثه زوى او د شاوشفر نمسى او د اسکجموک کړوسى وو.

دوهم: ابو عبدالله محمد د احمد زوى چې د ابن اثیر په قول په ۳۸۵هـ کال مړ دئ.

دریم: مامون د محمد زوى چې کورنۍ ئې د ده په نامه (ماموني) یادېږي د سامانیانو له خوا د خوارزم والي وو په گرگانج کې او د ابو عبدالله خوارزمشاه سره وجنگېد او بریالى سو او د خوارزمشاهي لقب ئې په ۳۸۵هـ کې خپلې کورنۍ ته واړاوه، په ۳۸۷هـ وفات سوى او یوه لور ئې د سلطان محمود ماندینه وه.

څلرم: ابوالحسن علي د مامون زوى په ۳۸۷هـ کې پر تخت کښېنوست او د سبکتگین لور حره ئې وکړه او په خوارزم کې ئې ابن سینا ته بنه راغلى وویل او سکه ئې سته.

پنځم: ابوالعباس مامون د مامون زوى په ۳۹۰هـ کې.

شپږم: ابوالحارث محمد د علي زوى او د مامون نمسى چې په ۴۰۷هـ کال ئې سکه ووهله او په ۴۰۸هـ کال سلطان محمود له منځه یووى او د غزنه له درباره ئې لوى حاجب لتونتاش د خوارزم په حکومت وگوماره او د خوارزمشاه لقب ئې ورکى او د مامونیانو د کورنۍ کمبله ټوله سوه او تر التونتاش وروسته ئې زوى هارون ۴۲۳هـ او اسماعیل خندان د التونتاش زوى (۴۲۵هـ) او شاه ملک (۴۲۹هـ) په خوارزم کې حکومت کاوه چې په (۴۳۴هـ) کال طغرل بېگ سلجوقي له منځه یووړل.

د خوارزمشاهیانو د دوهمي کورنۍ بنسټ د انوشتگین په لاس کښېښنود سو چې د بلگاتگین له مریانو څخه وو او د ۴۷۰هـ په شاوخوا کې ئې د سلجوقي دولت په وختو کې شهرت وموند او د (غرشاه) لقب ئې واخیست، څنگه چې په ۴۹۰هـ کې اکنجي قجقار د برکیاروق گومارل سوى حکمران ووژل سو، نو د خراسان والي امیر داد حبشي د برکیاروق په تصویب قطب الدین محمد د انوشگین زوى په خوارزمشاهي وټاکه او تر

هغه وروسته دا لقب د چنگېز تر راتلو پورې په دې کورنۍ کې پاته سو، چې يو وخت ئې د واکمنۍ سيمه تر زمينداوره هم رسېدله او په ٦۱۷هـ کې وروستنی خوارزمشاه جلال الدين منکبرني د افغانستان په خاوره کې د چنګېز د لښکريانو سره زيات مقاومتونه وکړه.

د دې کهول نور کسان چې خوارزمشاهۍ ته رسېدلي دي:

۳/ اتسز د محمد زوی چې په ۵۲۱هـ کال پاچا سو او سکه ئې ووهله، په ۵۳۳هـ کې ئې له سلطان سنجره ماته وکړه خو په ۵۳۵هـ کې ئې بيا د خوارزم تخت ده ته ورکی.

د ده په وختو کې علي چتري په هرات کې پورته سو، خو اتسز د سنجر ټول ملکونه ونيول، او دربار ئې د فاضلانو د راغونډېدو ځای سو او رشيد الدين وطواط خپل کتاب حدايق السحر ئې د ده په نامه وليکه، د ۵۵۱هـ کال په دريمه خور (جمادی الاخر) کې مړ دئ.

۴/ ايل ارسلان د اتسز زوی: د پلار تر مړيني وروسته پر خوارزمشاهي تخت کښېنوست او د قراخطا او قفچاق د قبيلو سره ئې روغه وکړه او د سنجري ملکانو پايځوړ ئې له خراسانه وشاړه او يا ئې روغه ورسره وکړه او په ۵٦۸هـ مړ سو.

۵/ سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ايل ارسلان زوی (۵٦۸ – ۵۸۹هـ) چې د ورور سره د دښمنۍ په سبب ئې د غور د سلطان غياث الدين دربار ته پناه يووړه، خو څنګه چې د غور دربار د سلطان تکش سره تړون درلود څه مرسته ئې ورسره و نه کړه او محمود ماوراء النهر ته ولاړ او د خطا له خانه ئې کومک واخيست او خراسان ئې د غز د اميرانو له جوره او لاسه وژغوره او په مرو کې ئې دارالملک جوړ کی او د هرات ملک بهاء الدين طغرل هم ورسره يو ځای سو او د غور سرحدو ته ئې زحمت پېښاوه، خو سلطان غياث الدين غوري په مرو رود کې د غور او باميان او سيستان لښکري راغونډې کړې او تر شپږو مياشتو ئې جګړه وکړه، څو په پای کې د غور د سلطان لښکري له مرغابه پورېوتلې او بهاء الدين ئې وواژه او محمود د ماتي په حال کې په ۵۸۸هـ کال مرو ته وګرزېد او زهر ئې وخوړل او مړ سو (۵۸۹هـ).

٦/ ابوالمظفر سلطان تکش د ايل ارسلان زوی: د ۵۸۹هـ کال د لومړۍ خور (ربيع الاول) پر ۱۲مه پر تخت کښېنوست. دی لوی عالم او هنرور پاچا وو، چې نيم خراسان ئې په خپل قوت تر لاس لاندي کی او د ده د هيواد وېش د هلمند تر غاړو

رسېده. لکه چي د ده زياتي سکې په داور (زميند اور) کي وهلي سوي او له هغه ځايه لاس ته راغي. تکش د قفچاق او خطا د قبيلو سره روغه کړې وه او مازندران او د عراق يوه برخه ئې ونيوله او د سنجر وراره سلطان طغرل ئې بندي کی او د بغداد د خلافت دربار ئې تهديداوه او د بغداد وزير ابن القصاب ئې مات کی، د خلافت دربار خپل دوه تنه سفيران ابن الربيع او ابن الخطيب د غور د فيروزکوه دربار ته واستول چي د سلطان غياث الدين غوري حضور ته د تکش له تېري استغاثه وکي، خو سلطان تکش د ۵۹۶ھ کال د روژې پر نهمه مړ سو.

۷/ علاء الدين محمد د تکش زوی د پلار تر مړيني وروسته خوارزمشاهي ته ورسېد او نشاپور ئې خپل ورور عليشاه ته (چي په ۶۰۹ھ وژل سوی) ورکی او د غور او غزنه دربارو ته ئې سفيران واستول او روغه ئې وغوښته او د غور تر پاچهانو وروسته ئې خراسان ونيو او ملک عزالدين خرميل غوري د ده سره يو ځای سو او تر يوولسو مياشتو کلابندۍ وروسته ئې هرات ونيو او بلخ ئې هم فتح کی او د ده د هيواد سرحدونه تر بلاساغون او کاشغر او خطا پوري ورسېدل او تاينکو طراز او گورخان خانان په ترکستان کي د ده اطاعت ته غاړه کښېښوده او تاج الدين يلدوز ئې د هند خوا ته وشاړه او د ده د هيواد وېش د سند تر سينده ورسېد او خپل زوی جلال الدين بن منکبرني ئې د افغانستان په حکمرانۍ وگوماره، خو په ۶۱۷ھ کال د چنگيز لښکر د لمرخاته له خوا د ده پر هيواد يرغل وکی او دی د مغلوبۍ په حال کي د آبسکون جزيرې ته فراري سو، او په همهغه کال مړ سو.

د علاء الدين له ورونو څخه يو يونس خان د تکش زوی د عراق حکمران او بل ملک خان د نشاپور او خراسان حکمدار او دريم علي شاه د عراق او اصفهان حکمران وو او څه موده هم د علاء الدين محمد له زامنو څخه ارزلوشاه په ۶۱۷ھ کال د پلار تر فرار وروسته پر تخت کښېنوست، خو د چنگيز لښکريانو خوارزم ونيو.

همدارنگه رکن الدين غوريشانستي د علاء الدين محمد زوی څه موده د عراق حکمراني وکړه، څو چي په ۶۱۷ھ کال د چنگيز لښکر دی همهلته وواژه او آق سلطان د علاء الدين محمد بل زوی هم څه موده په کرمان کي پاچا وو څو چي د خطائي براق حاجب په لاس ووژل سو.

۸/ د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروستنی زړور پاچا جلال الدين

منکبرني دئ چي په ۶۱۷هـ کال د خپل فراري پلار پر ځای کښېنوست او د چنګېز د لښکريانو سره ئې په مړانه مقاومتونه وکړه.

دی د پلار په ژوند د خراسان او غور او غزنه نایب السلطنه او وزیر ئې شهاب الدين الپ سرخسي وو، چي له خپلي خوا ئې غزنه ملک کربر او فيروزکوه ئې مبارزالدين سبزواري ته او کرمان ئې ملک الامراء او برشور (پېښور) او بوبکر پور ئې ملک اختيارالدين محمد علي خرپوست ته وسپارل.

هغه وخت چي ئې پلار په ۶۱۷هـ کال د چنګيز له حملې وتښتېد، په نشاپور او د خراسان او کرمان په بيابانو او د نيمروز او بست او داور په ښارو کې مقاومتونه وکړه ځو چي په غزني کي ملک خان امين حاجب د هرات مات سوی حکمران هم د ده سره يو ځای سو، چنګيز خپل زوم قوتو قونوين ئې په دوی پسي وګوماره او د کابل د پروان په شاوخوا کي ئې درې واره جګړه وکړه او قوتوقو ئې مات کی، ځو چي چنګيز د خراسان له تالقانه د ده جګړې ته راغی او جلال الدين د پرشور (پېښور) خوا ته پر شا سو او چنګېز د سند د سيند تر غاړو پسي ولاړ او په هغه جګړه کي چي د سند د اوبو پر غاړه ئې وکړه مات سو او ځان ئې اوبو ته واچاوه او د اوچه او ملتان او کرمان له لاري پارس ته ولاړ (۶۲۱هـ)، ځو چي د ۶۲۸هـ کال د شوال پر ۱۵مه د کردانو د لاسه ووژل سو او د ده د مړيني سره د دې کهول کمبله هم ټوله سوه او د دې پېښو تفصيل به د چنګېز خان د حالاتو په شرح کي راسي (د دې مخ مخامخ ۵۹ لمبر شجرې ته دي رجوع وسي).

مأخذونه:

طبقات ناصري، ابن اثير، معجم الانساب، د پاول هورن د ايران مختصر تاريخ، تاريخ ګزيده، جهان کشای جويني، سيره جلال الدين منکبرني، نفثة المصدور، د بارتولد ترکستان، د عباس اقبال تاريخ مغول.

خوارزمشاهيان (٣٠٠ - ٦٢٨هـ)

٥٩ - لمبر

لومړۍ کورنۍ

محمد (٣٠٠ هـ حدود)

١- ابو سعيد احمد × (٣٤٠هـ حدود)
(سکه لري - ٣٦٦هـ)

٢- ابو عبدالله محمد (مړ ٣٨٥هـ)

٣ - مامون ٣٨٥هـ (پخوا د سامانيانو عامل وو)

٤- ابو الحسن علی × (٣٨٧هـ)
(حره د سبکتګين لور ئې مايينه وه)

٥- ابو العباس
مامون (٣٩٠هـ)

لور
(د سلطان محمود مايينه)

٦- ابو الحارث محمد (سلطان محمود دی عزل کی او په ٤٠٨هـ ئې التونتاش وګماره) ← (معجم الانساب زامباور: ٢/ ٣١٦)

دوهمه کورنۍ

١- التونتاش د سلطان محمود لوی حاجب - ٤٠٨هـ

٣- اسمعيل خندان (٤٢٥هـ)

٢- هارون ٤٢٣هـ (د ده استقلال ٤٢٥هـ)

٤- شاه ملک (د سلطان مسعود له خوا د
جند والي ٤٢٩هـ د سلجوقيانو په جنګ
کي ومړ - ٤٣٤هـ)

ماخذ: د ابن اثير په حواله د زمباور معجم ٢/ ٣١٦،
طبقات ناصری، جستي، سخاو.

دریمه خوارزمشاهي کورنۍ (۴۷۰ - ۶۲۸هـ)

۵۹ - لمبر

- ۱ - انوشتګین غرچه یا غرشاه (۴۷۰ - ۴۹۱هـ) په خېوه کي د ملکشاه سلجوقي والي وو
  - ۲ - قطب الدین محمد (۴۹۱ - ۵۲۲هـ)
    - ۳ - آتسز (۵۲۲ - ۵۵۱هـ)
      - ۴ - ایل ارسلان (۵۵۱ - ۵۶۸هـ)
        - ۶ - علاء الدین تکش × (۵۶۸ - ۵۹۶هـ)
          - ناصرالدین ملکشاه (خراسان) (مړ - ۵۹۳هـ)
            - هندوخان
            - ارسلانشاه
          - تاج الدین علیشاه (کردستان)
          - ۷ - علاء الدین محمد (۵۹۶ - ۶۱۷هـ) (راتلونکی مخ وګورئ)
          - یونس خان (ری)
          - علي شیر (په اوزګند کې سکه ووهله - ۶۱۰هـ)
        - ۵ - سلطان شاه محمود (۵۶۸هـ - مړ ۵۸۹هـ)
      - سلیمان
    - فلان ؟
      - لور (د سلیمان بن محمد سلجوقي ۵۴۹هـ ماینه)

دريمه خوارزمشاهي کورنۍ (۴۷۰ - ۶۲۸ هـ)

علاءالدین محمد (۵۹۶ - ۶۱۷ هـ)

- خان ملک (د عثمان ایلک مایینه)
- اغول ملک (لور)
- ۸ - جلال الدین منکبرنی (۶۱۷ - ۶۲۸ هـ)
- آق سلطان
- غیاث الدین (شېرشاه) مقتول: ۶۲۷ هـ په کرمان کي
- کوجاتګین
- یحیی خورشاه
- رکن الدین (غورشانستی) غورسانجي (مړ: ۶۱۹ هـ)
- قطب الدین (ازلاغ - ارزلو؟)

ماخذونه: ابن اثیر، طبقات ناصري، دول اسلامیه: ۲۵۹، زمباور: ۲/ ۳۱۸